

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Derleyen:
Şerife Geniş

Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde:

Kent, Mekân, İnsan

Derleyen: Şerife Geniş

Kent, Mekân, İnsan

OTORİTER NEOLİBERALİZMİN GÖLGESİNDE

**OTORİTER NEOLİBERALİZMİN GÖLGESİNDE:
Kent, Mekân, İnsan**

DERLEYEN
Şerife Geniş

OTORİTER NEOLİBERALİZMİN GÖLGESİNDE: Kent, Mekân, İnsan

Derleyen: Şerife Geniş

**Yazarlar: Deniz Ay, Ulaş Bayraktar, Ayşe Çavdar, Didem Danış,
Neslihan Demirtaş-Milz, Şerife Geniş, Esra Kaya Erdoğan, Tuna Kuyucu,
Faranak Miraftab, Mehmet Penpecioğlu, Tuna Taşan-Kok, Candan Türkkan**

Nika Yayınevi - 107

1. Baskı Temmuz 2020

ISBN: 978-605-9386-43-2

Sertifika No: 26357

Yayın Yönetmeni: Bülent Özçelik

Kapak Tasarım: Leyla Çelik

Kapak Fotoğrafı: Doğan Karagöz

Sayfa Düzeni: İlhan Ulusoy

© Bu kitabın basım, yayın, satış hakları © Fita Petrol, Madencilik, Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, mekanik, elektronik, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz. Nika Yayınevi Fita Petrol, Madencilik, Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.'nin markasıdır.

Bu kitabın telif gelirleri Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğrencileri Yardım Sandığı'na bağışlanmıştır.

Baskı ve Cilt: Bizim Büro Matbaacılık

Sertifika No: 26649

Nika Yayınevi

Yüksel Cad. 30/8 Kızılay Ankara

T: 0312 433 71 15 F: 0 312 433 71 15

e-posta: info@nikayayinevi.com

www.nikayayinevi.com

OTORİTER NEOLİBERALİZMİN GÖLGESİNDE:

Kent, Mekân, İnsan

DERLEYEN

Şerife Geniş

YAZARLAR

Deniz Ay, Ulaş Bayraktar, Ayşe Çavdar, Didem Danış,
Neslihan Demirtaş-Milz, Şerife Geniş, Esra Kaya Erdoğan,
Tuna Kuyucu, Faranak Miraftab, Mehmet Penpecioglu,
Tuna Taşan-Kok, Candan Türkkan

Nika Yayınevi

■ İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür	7
Giriş: Otoriter Neoliberalizm ve Otoriter Kentleşme	9
Şerife Geniş	
Maltepe Karyesinden Maltepe'ye: İnşaatın, Sermayenin ve Kentsel Hareketlerin Odağı.....	39
Esra Kaya Erdoğan	
Neoliberal Kentsel Politikalar ve Sosyal Ayrışma: Yabancı Korkusu mu, Yabancılaşma mı? Güvenlik Sorunu mu, Güven(ce)sizlik mi?.....	85
Neslihan Demirtaş-Milz	
Türkiye'de Sosyal Konut Politikasının Paradoksu	123
Tuna Kuyucu	
Benzer Süreçler, Farklı Sonuçlar: Kayseri, Denizli ve Malatya'da Kentsel Dönüşüm Projelerinin Karşılaştırmalı Analizi	155
Didem Danış - Tuna Kuyucu	
Türkiye Kent Siyasetinin Post-politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Proje Habitusu İçin Adana'da Bir Durak.....	199
Ulaş Bayraktar	
Kutsal Hırsın Beton Gölgesi: Çamlıca Camii Neyin Anıtı?	243
Ayşe Çavdar	
Neoliberalizm, Güvencesizlik ve Kent-Gıda İlişkisi	297
Candan Türkkan	

Yabancılaşma, Hayal Kırıklığı ve Mücadelenin Umudu: Otoriter Kentleşme Koşullarında Plancının Habitus'u Nasıl Değişiyor? ...	325
Mehmet Penpecioğlu, Tuna Taşan-Kok	
Aktivizmin İcat Edilmiş Alanları: Gezi Parkı ve Yurttaşlığın Performatif Pratikleri	359
Deniz Ay, Faranak Miraftab	
Yazarlar Hakkında	389

Bu kitabın hikayesi, *Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*'nin "Kent Çalışmaları: Eleştirel Yaklaşımlar" özel sayısının planlandığı 2015'in Mayıs-Haziran aylarında başladı ve o zamandan bu zamana geçirdiği serüven, ülkenin deneyimlediği altüst edici olaylardan doğrudan ve dolaylı olarak etkilendi. Kitaptaki makalelerden dördünün orijinallerinin yer aldığı derginin sözü edilen sayısı, 2016 yazında yayınlandı.¹ Sayının yayınlanmasından kısa bir süre sonra 15 Temmuz darbe girişi mi gerçekleşti. Darbe girişiminin ardından ilan edilen OHAL rejimiyle birlikte Kanun Hükmünde Karamneler (KHK'lar) yoluyla kamudan ve akademiden ihraçlar da başlamış oldu. 2016'nın Ocak ayında binin üzerinde yerli ve yabancı akademisyenin yayınladığı Barış Bildirisi'nde imzası olduğu için soruşturmalara, davalara ve siyasi baskılara maruz kalmış akademisyenlerden yüzlercesi de bu tarihten sonra KHK'lar marifetiyle (26 Temmuz 2019 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin de hükmettiği üzere) haksız ve hukuksuz bir şekilde işlerinden atılarak çok sevdikleri mesleklerinden ve daha da önemlisi öğrencilerinden mahrum edildi, kamuda ve özel sektörde istihdam edilmeleri engellendi, pasaportlarına el konularak yurtdışına çıkışlarına müsaade edilmedi, yurtdışına çıkanlar ülkeye geri dönemedi.²

Modus Operandi Dergisi yayın kurulunun bazı üyeleri ve bu kitaba katkıda bulunan yazarların bir kısmı da soruşturma ve

1 Mart-Haziran 2016, no.4. Deniz Ay & Faranak Miraftab, Ulaş Bayraktar, Tuna Kuyucu ve Candan Türkkan'a, dergide yayınlanmış makalelerini güncellemeler yaparak kitaba koymayı kabul ettikleri için ayrıca teşekkür ederim.

2 Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın bu konuda düzenli olarak yayınladığı araştırma raporları tahribatın insani ve kurumsal yönlerini ortaya koymaktadır. Bkz. https://tihvakademi.org/?page_id=131

davalara maruz kalan, ihraç edilen ya da yurtdışına çıkmak zorunda bırakılan akademisyenler arasında yer aldı. Bu süreçle bağlantılı çeşitli sebeplerden dolayı *Modus Operandi Dergisi* de yayın hayatına son verdi. Bir derleme kitap hazırlama fikri de bu dönemde gündeme geldi. Bir yandan en iyi bildiğimiz işi yaparak, yani tanıklık ettiklerimize dair eleştirel bilgi üretmeye devam ederek dayanışmak istedik. Diğer yandan da her geçen gün daha şiddetli bir şekilde deneyimlemekte olduğumuz *otritelerleşmenin* cisimleştiği en merkezi alanlardan biri olan kentsel politikalara ve süreçlere dair sözümüzü kamuyla paylaşarak, Korhan Gümüş'ün dediği gibi, "iktidar ve güç altına saklanarak" şehri nesneleştirmeye çalışanlara karşı "şehri onların gösterdiği gibi değil, göstermediği şekilde görmeye" ve göstermeye çalıştık.³

Ne var ki, 2016'dan sonra bu kitaba katkıda bulunan bizlerin, meslektaşlarımızın, akademi camiasının ve ülkemizin yaşadıkları, kitabın hayata geçmesini her geçen gün daha da zorlaştırdı ve geciktirdi. Bu nedenle, makale yazarı arkadaşlarıma bu süreçte gösterdikleri anlayış ve sabırdan dolayı çok teşekkür ederim. Kendileri ya da yakınları haksız ve hukuksuz bir şekilde akademiden ihraç edilmiş olan, güvende hissetmedikleri için veya ifade özgürlüklerinin tehdit altında olduğu bir yerde akademisyenlik yapamayacaklarını düşündükleri için yurtdışına gitmek zorunda kalmış arkadaşlarımla yaşadıkları onca zorluğa rağmen bu kitaba yaptıkları katkı bana da çalışma ve ayakta kalma azmi ve gücü verdi. Bunun için ayrıca minnettarım.

Son olarak Benan Baran'a ve Arif Geniş'e çok teşekkür ederim. Onların koşulsuz yardımını, hem teknik hem de manevi destekleri olmadan bu kitabın ortaya çıkması mümkün olmazdı.

Şerife Geniş
Ocak 2020, Aydın

3 Gümüş, K. (2019, 27 Aralık). Bu defa satılık olan bir ulaşım planı değil. *Gazeteduvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/12/27/bu-defa-satilik-olan-bir-ulasim-projesi-degil-sehir/>

Giriş: Otoriter Neoliberalizm ve Otoriter Kentleşme*

Şerife Geniş

Neoliberal kapitalizmin tarihindeki en yıkıcı krizlerinden biri olan 2008 küresel finans krizini izleyen dönemde, artan eşitsizlik ve sosyal dışlanmayı protesto eden kitlesel toplumsal hareketlerin dünya çapında dalga dalga yükselişine tanık olduk ve olmaya devam ediyoruz. Neoliberalizm karşıtı eylemlerin ve örgütlenmelerin bastırılış biçimi ve ardından Güney'den Kuzey'e hızla yayılan otoriter eğilimler ve rejimler, demokrasinin yanı sıra neoliberalizmin de geleceğine dair tartışmaları alevlendirdi (Aalbers, 2013; Brenner, Peck ve Theodore; 2010; Gideon, 2017; Hickel, 2016; Jessop, 2016; Tansel, 2019a). Yaşanan her kriz ve yeniden yapılanma döneminde olduğu gibi, 2008 sonrasında da bazıları 'post-neoliberal' bir döneme geçtiğimizi iddia ettiler (Peck, Theodore ve Brenner, 2010). Ne var ki, krizi yönetmek ve aşmak üzere işe koşulan iktisadi politikaların "krizi fırsata çevirmek" üzere tasarlanmış 'daha fazla neoliberalizm' politi-

* Bu giriş yazısı kaleme alındığında COVID 19-Korona virüsü salgını henüz başlamamıştı. Bu nedenle salgın ve otoriterleşme ilişkisine, devletlerin salgını yönetme stratejilerinin kentsel mekânı ve gündelik yaşamı dönüştürme biçimlerine değinme şansım olmadı. Lakin salgının bu yazıda ve kitaptaki makalelerde işaret edilen neoliberal otoriterleşme eğilimlerinin küresel çapta yaygınlaşmakta ve derinleşmekte olduğunu bir bakıma bir ifşa ettiğini ve daha görünür kıldığını vurgulamak gerekir. Nitekim bu süreçte devletlerin salgınla baş etme stratejileri üzerinden başlayan kamusal ve akademik tartışmaların merkezinde yer alan ana temalardan biri otoriterleşme olmuştur. Birkaç örnek için şu kaynaklara bakılabilir: <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2020/04/02/salgın-populizmin-zafiyetlerini-acığa-cikariyor-ama-otoriterlesmeyi-besliyor/>

<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2020/03/16/agambene-karsi-demokratik-bir-biyopolitika-mumkun-mudur/>

<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2020/04/08/ihtiyacimiz-olan-sey-ne-otoriterlesme-mi-yoksa-daha-fazla-demokrasi-ve-devlet-kapasitesi-mi/>

kaları olduğu kısa bir süre sonra belli oldu (Oğuz, 2011; Osso-
terlynck ve Gonzalez, 2013; Theodore, 2019). Diğer yandan da
toplumsal muhalefete karşı güvenlik güçlerini devreye sokmak-
tan 'kaçınmayan' 'rövanşist' ve hatta 'askeri' tedbirler, devletin
'serbest piyasa'nın hakimiyetini tesis etmedeki merkezi rolünü
ifşa etmekle kalmadı (Theodore, Peck ve Brenner, 2012; Weiss,
2012), aynı zamanda neoliberal projelerin "otoriter, despotik,
paramiliter ve yozlaşmış devlet biçimleri ve sivil toplum aktör-
leri ile uyum içinde olduğuna, hatta bazen bunları bizzat üretti-
ğine" de tanıklık etmemizi sağladı (Brown, 2003, s. 38).

1970'lerden beri sermayenin küresel hegemonyası için sefer-
ber edilen neoliberal ideoloji, devletin her türlü müdahalesinden
özgürleşmiş, açık, rekabetçi ve düzenlenmemiş piyasaların eko-
nomik kalkınma için en ideal mekanizmayı temsil ettiğini iddia
edegeldi (Theodore, Peck ve Brenner, 2012). "Fiilen var olan ne-
oliberal politikalar ve pratikler" (Brenner ve Theodore, 2002) ise,
neoliberalleşme projesinin devlet ve toplum ilişkisini sermaye
ve piyasa lehine tanzim etmeyi hedefleyen düzenleyici bir örgüt-
lenme biçimi olduğunu vurgulayanları haklı çıkarmaya devam
etti (Jessop, 2019). İşe koşullukları tarihsel ve sosyo-politik bağ-
lama ve toplumsal muhalefete göre şekil alan, hareketli, esnek
ve değişken bir repertuardan oluşan bu politikalar ve pratikler,
neoliberalleşmenin genel olarak piyasalaşmış ve metalaşmış
yaşam biçimlerini dayatmak, yaygınlaştırmak ya da konsolide
etmek üzere icat edilmiş yönetim biçimlerini kurumsallaştır-
mayı ve bu amaçla devlet-ekonomi-toplum-birey ilişkilerini ye-
niden tanzim etmeyi hedeflediğini gösterdi (Jessop, 2016; Peck,
Theodore ve Brenner, 2012). 2008 krizi sonrası yaşananlar ise,
devletin neoliberalleşme sürecinde geçirmiş olduğu değişimi ve
artık karşımızda 'başka türlü bir devlet' olduğunu çarpıcı bir
şekilde gözler önüne serdi. Bu, "yaşam alan(lar)ının sistematik
olarak sömürgeleştirilmesi(ne) toplumsal koordinasyon me-
kanizmalarının yerini finansal kaynak ve siyasi güç biriktirme

mekanizmalarının alması"na hizmet eden (Possamai, 2018, s. 150; aktaran Ayşe Çavdar'ın bu kitaptaki makalesi), gerektiğinde mevcut *yasaları ihlal* eden, devlet pratiğinde *illegalleşmeyi* ve *enformalleşmeyi* kurumsallaştıran (Atasoy, 2016; Cozzalino 2019; Demirtaş-Milz 2013; Köse, 2018; Kuyucu, 2014), yasaklayan, cezalandıran, evini, mahallesini, parkını, ormanını, kısacası yaşam alanlarını ve müştereklerini korumaya çalışan *halka* karşı rövanşist siyasaları, hatta silahlı güçlerini kullanmaktan kaçınmayan bir devlettir (Boukalas, 2014).

Eş zamanlı olmasa da dünya çapında yaklaşık 40 yıldır dayatılan neoliberal küreselleşmenin yıkıcı sonuçlarını ve çelişkilerini yönetebilmek üzere işe koşulan bu baskıcı ve inzibati 'devlet aklı'nı ve yönetim biçimini Bruff (2014) "otoriter neoliberalizm" olarak adlandırır.¹ Otoriter neoliberalizm, mevcut sermaye birikim süreçlerinin ve iktidar bloğunun hakimiyetini korumak amacıyla karar alma mekanizmalarını halkın taleplerine ve demokratik katılıma, kamusal geribildirimlere ve tarafsız denetim mekanizmalarına kapatan bir devlet idaresi inşa etmeyi hedefler (Tansel, 2018). Dayandığı temel prensipleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür: (a) demokratik mücadeleyi ve muhalif toplumsal grupları marjinalleştirmek ve sindirmek üzere baskıcı, yasal ve yönetsel devlet aygıtlarını yeniden tanzim etmek ve harekete geçirmek (Tansel, 2018, 2019a; ayrıca bkz. Özden, Bekmen ve Akça, 2018); (b) bir yandan sermayenin doğrudan devlet içinde örgütlenmesine olanak verecek şekilde devleti aşırı siyasallaştırmak ve merkezileştirmek (Jessop, 2016; Oğuz, 2012), diğer yandan toplumsal ve siyasal olanı 'ekonomikleştirerek' siyasetsizleştirmeye (*de-politicization*) ve teknok-

1 Alternatif isimlendirme önerileri arasında "inzibati demokrasi" (Albo ve Fanelli, 2014), "otoriter rekabetçi kapitalizm" (Oberndorfer, 2015) ve "teknokratik otoriterizm" (Akçay, 2013) sayılabilir. Ben "neoliberalizm" kavramını içeren bir isimlendirmenin daha yerinde olduğunu düşünüyorum, çünkü böylesi bir isimlendirme devletin otoriterleşmesi ile neoliberalleşme siyasaları arasındaki ilişkiyi vurgularken, diğer adlandırmalarda bu vurgu kaybolmaktadır.

ratikleştirmeye çalışmak (Akçay, 2013; Brown, 2003, 2019; ayrıca bkz., Bayraktar ve Penpecioğlu'nun bu kitaptaki makaleleri); (c) otoriter devlet pratiklerini mevcut sosyo-ekonomik, politik ve kültürel tabakalaşma ve ayrışma hatlarını harekete geçirerek ve keskinleştirerek normalleştirmek ve meşrulaştırmak (Eraydın ve Taşan-Kok, 2014; Tansel, 2019b; ayrıca bkz. Kuyucu, Çavdar ve Demirtaş-Milz'in bu kitaptaki makaleleri); (d) kentsel mekânı ve kentsel politikaları spekülâtif sermaye birikim süreçlerini desteklemenin (Goldman, 2011) yanı sıra neoliberal toplumun inşasında devletten toplumsal sınıflara ve oradan da bireye kadar uzanan bir biyopolitika aracı olarak kullanmak (Batuman, 2018; Brown, 2003, 2019; Sweet, 2012; Teghtsoonian, 2009; ayrıca bkz. Kaya-Erdoğan, Penpecioğlu ve Taşan-Kok, Kuyucu ve Türkkan'ın bu kitaptaki makaleleri).

Otoriter neoliberalizmin bu *yeni devleti* ile *kitlesel isyanların* karşılaştığı mekân, kentlerdir. 2008 krizini izleyen dönemde ortaya çıkan Wall Street'i İşgal Et isyanı ve Gezi Direnişi dahil olmak üzere halihazırda dünyanın dört bir yanında sürmekte olan protestoların ve eylemlerin ortak yönlerinden biri neredeyse hepsinin kentsel kalkışmalar ve hareketler olmalarıdır. Bunun nedeni kentlerin neoliberal küreselleşmenin inşasında en başından beri merkezi bir rol oynamalarıdır. 1970'lerin küresel krizinden beri kentsel mekân, yapılı çevre ve kentsel toplum, neoliberal birikim süreçlerinin ve neoliberal hegemonyanın inşasında en temel yapı taşları olageldiler (Batuman, 2018, Harvey, 1989, 2005; Theodore, Peck ve Brenner, 2012).

Kentlerin ve kentsel hayatın neoliberal yapılandırılmasında geliştirilen başlıca politikalar şu şekilde özetlenebilir: Belediye hizmetlerini özelleştirmek; eğitim, sağlık, konut vb. kolektif hizmetlerin sunumunda piyasalaşmayı ve finansallaşmayı derinleştirilmek; kentin emlak piyasalarında, başta inşaat ve finans sermayesi olmak üzere güçlü toplumsal aktörlere yönelik

spekülatif yatırımlar için fırsatlar yaratmak; sermaye yatırımlarını çekmek ve ekonomik büyümeyi sürdürmek üzere mega projeleri desteklemek; geçici/düzensiz istihdamı teşvik eden düzenlemeleri dayatmak; yoksulların, azınlıkların ve emekçilerin mahallelerini ve yaşam alanlarını spekülatif yapılaşmaya açmak, soylulaştırmaya, iskana ve mülksüzleştirmeye maruz bırakmak; toplumsal sınıfların sosyo-mekânsal ayrışmasını ve kutuplaşmasını arttıran mekân ve konut politikalarını desteklemek; seçkinlerin tüketimi için özel mekânların yaratılmasını, güvenli siteleri, kentsel kapalı alanları ve 'ötekilerden arındırılmış' çeşitli toplumsal yeniden üretim mekânlarını teşvik etmek; kamusal alanları ortadan kaldırmaya ve/veya artan oranda gözetim altına almaya çalışmak; yeni gözetleme ve toplumsal kontrol biçimlerini hayata geçirmek; kentsel mekânı ve hayatı güvenlikçi ve militarist bir denetim altına almak; kentin yönetimini yasal ve kurumsal düzenlemelerle, merkezileşme ya da yerelleşme stratejileriyle siyasetsizleştirmek, teknokratikleştirmek, muhalif toplumsal grupların ve meslek örgütlerinin katılımına kapatmak.²

2008 finansal krizi sonrası küresel ölçekte yaygınlaşmaya başlayan neoliberal otoriterleşme ve otoriter kentleşme dinamikleri, neoliberalizmi yalnızca toplumda piyasalaşmayı ve metalaşmayı yaygınlaştıran ve derinleştiren bir ekonomik proje olarak düşünmenin yetersiz olduğuna işaret etmektedir (Brown, 2003, 2019; Madra ve Adaman, 2014). Neoliberalizm devleti piyasanın hakimiyetini derinleştirmek için kullanırken (Peck, 2010), devlet de neoliberal ekonomik ve kentsel politikaları krizi aşmanın ve otoriter yönetişimi güçlendirmenin yanı sıra sosyo-politik bir dönüşümün aracı olarak kullanır (Atasoy, 2009; Eraydın ve

2 Liste şu kaynaklardan derlenerek oluşturulmuştur: Alkan (2015); Cozzalina, (2018); Davis (2006); Demiralp (2016); Geniş (2007); Graham (2010); Lovering ve Türkmen (2011); Tansel (2019b); Theodore, Peck, Brenner (2012) ve bu kitaptaki makaleler. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Tasan-Kok, 2014). Tam da bu nedenle kentsel mekân ve ilişkiler, neoliberal dönüşümde hem ekonomik hem politik hem de kültürel/ideolojik amaçlara hizmet eder (Batuman, 2018; Peker, 2015; Tansel, 2018; Çavdar, Kuyucu ve Türkkan'ın bu kitaptaki makaleleri).

Kuşkusuz otoriter neoliberalleşmenin ve kentleşmenin tarif ettiğimiz bu özellikleri ulus-devletlerin sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel tarihlerine ve yapılarına göre somut biçimlere bürünmektedir (Jessop, 2019; Peck, 2010; Springer, 2010). Bütün sosyo-politik dönüşümler gibi neoliberalleşme de bağlam ve patika bağımlıdır; ulusal ve yerel ölçeklerde çeşitlilik arz eden kurumsal yönetim biçimleriyle, birikim dinamikleriyle ve iktidar bloklarının yapısıyla etkileşim içindedir. Neoliberalizm boşlukta ve yalnız başına ilerlemez. Ona eşlik eden, zemin hazırlayan, ona eklemlenen, onunla birlikte yükselen ve onunla birlikte dönüşen toplumsal gruplar ve siyasi akımlar, neoliberal kapitalizmin ulusallaşmış/yerelleşmiş biçimlerini oluştururlar.

2001 krizi sonrası iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) devlet zoruyla hayata geçirilen 20 yıllık bir neoliberalleşme sürecinin açtığı alana yerleşti; Tuğal'ın (2009) deyişiyle düzenle bütünleşti ve yerleştiği alanı neoliberal İslamcı³ bir toplumsal mekânsal yapılanmanın zemini olarak kullandı ve kullanmaya devam ediyor (Akçaoğlu, 2018a, 2018b; Atasoy, 2009; Çavdar, 2019; Eraydın ve Tasan-Kok, 2014; Karaman, 2014; Tansel 2019b; Uzunçarşılı Baysal, 2018). Batuman (2018) *Milletin Mi-*

3 Neoliberalizmin dünya çapında muhafazakar ideoloji ile eş zamanlı olarak yükselişine vurgu yapmak isteyenler AKP'yi 'muhafazakar' olarak nitelendirmeyi tercih ediyorlar. Ben hem Türkiye'de muhafazakarlığın değişimine hem de yerelde aldığı forma vurgu yaptığı için 'İslamcı' nitelemesinin kullanılması taraftarıyım. Ayrıca muhafazakarlık terimi neoliberalizmin dinselikle iç içe geçmiş macerası da örten bir terim gibi geliyor bana. Oysa hem Kuzey hem de Güney ülkelerinde din ile neoliberalizm arasında başından beri güçlü bir ilişki olagelmıştır ve bu konuyla ilgili daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır. Bkz. AlSayyad'ın Çelik (2012) içindeki tespitleri yanı sıra Atasoy (2009), Çavdar (2019) ve Uzunçarşılı Baysal (2016).

marisi kitabında AKP iktidarının inşasında ve sürdürülmesinde yapıyı çevrenin ve kentselliğin merkezi rolüne vurgu yaparak, AKP'nin hegemonyasını kentsel politikalar üzerinden ve yarattığı özgül İslamcı kentsel durum sayesinde güçlendirdiğine dikkat çekiyor. Bu neoliberal İslamcı projenin kent ve mekân siyasetini, "yeni İslamcı Ulus"un inşası olarak isimlendiriyor. Batuman ayrıca mekânın toplumsal üretimini analiz ederken ekonomi-politik boyutu kaybetmeden ideolojik, kültürel ve öznel süreçleri de yakalamamıza imkan verecek yaklaşımlar geliştirmeye olan ihtiyacı vurguluyor. Batuman'a göre, neoliberal İslamcı siyasetin başarısını anlamak için sermaye birikimi ölçeğinden beden ölçeğine, mekânın yeniden üretiminden öznenin yeniden kurulmasına kadar uzanan düzeylerde bir hegemonyanın inşasına dikkat kesilecek bir yaklaşım ve kavramsal araçlar seti geliştirmek gerekiyor.

Kitaptaki makaleler, otoriter neoliberalizmin ve kentleşmenin dinamiklerini ve izdüşümlerini analiz ederken Batuman'ın işaret ettiği ölçekler ve alanlar arasında dolaşılıyor ve sermaye birikim süreçleri yanı sıra siyasetin, mekânın, toplumsallığın ve özneliliğin ilişkisel dönüşümlerine de işaret ediyorlar. Makalelerin alana katkı sunan temel argümanlarına geçmeden önce Bülent Küçük ve Ceren Özselçuk'un derledikleri *South Atlantic Quarterly* Dergisi'nin özel sayısı için kaleme aldıkları giriş yazısında aktardıkları bir hikayeyi paylaşmak isterim. Bu hikayenin AKP'nin kent ve mekân politikalarının ve stratejilerinin çok boyutlu doğasına çarpıcı bir örnek teşkil ettiğini ve kitapta yakalamaya çalıştığımız ortak bakış açısını da tarif ettiğini düşünüyorum.

AKP'nin 2002'de iktidara gelmesinin hemen ardından Erdoğan, henüz yeni seçilmiş milletvekilleriyle yaptığı ilk toplantıda onlardan şehrin en varlıklı semti olan Oran'daki milletvekili lojmanlarında yaşama ayrıcalığını reddetmelerini ve bunun

yerine sıradan insanlarla komşu olmalarını, onlarla ahbablık etmelerini ve mütevazi bir hayat yaşamalarını ister. Kendisi de Ankara'nın Keçiören semti Subayevleri mahallesinde görece mütevazi bir daireye taşınır. 2011'de başbakan olarak üçüncü dönemine başladığında ise Erdoğan'ın modern Cumhuriyet'in kurucusu olan Atatürk tarafından devlete bağışlandığı için çok önemli tarihsel ve sembolik değere sahip ve aynı zamanda kentten en büyük yeşil alanı olan Atatürk Orman Çiftliği'nde devasa bir yapının inşası için aşırı ısrarcı olduğuna tanık oluruz. Erdoğan başlangıçta 450 bin metrekareye oturan ve şehir efsanesine göre 1.150 odadan oluşan bu azman ve hamasi yapıyı Başbakanlık Konutu'nun yabancı konukları ve resepsiyonları ağırlamak için yeterli olmadığını iddia ederek meşrulaştırır. Daha sonra ise, çiftlik arazisine yasal olmayan bir şekilde el konmasına ve kamunun parasının (500 milyon Amerikan Doları) israf edilmesine itiraz edenlere "itibardan tasarruf olmaz" yanıtını verir ve bu kişileri "Türkiye'nin büyümesine karşı olmakla" suçlar. Atatürk Orman Çiftliği'ne inşa edilen yapı önce Cumhurbaşkanlığı Sarayı, popüler dilde *Ak Saray*, sonra da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi olarak isimlendirilir (Külliye Osmanlı zamanında camilere eklenmiş olan binalar bütününe verilen isimdi). Bu arada geçmişte milletvekilleri tarafından kullanılan 550 adet lojman ve bu konutların üzerine oturduğu arsa TOKİ'ye transfer edilir. TOKİ de bu arsayı AKP ile yakın ilişkileri olan iki inşaat şirketine 1.832 lüks dairenin ve alışveriş merkezinin olduğu Park Oran'ın yapılması için verir (Küçük ve Özselçuk, 2019, s. 6-7'den aktarılmıştır).

Küçük ve Özselçuk'un anlattığı bu hikayeyi tamamlamak, bugünlerde çok popüler olan bir deyimle "resmin bütününe görmek" için, lojmanlardan ayrılan ve "mütevazi bir hayat" sürmeleri istenen AKP'nin milletvekillerinin Çukurambar mahallesine uzanan serüvenlerini izlemek gerekir. Akçaoğlu'nun (2018a, 2018b) vurguladığı gibi bir gecekondü mahallesi olan

Çukurambar'ın kaderi 2002'de AKP'nin iktidara gelişi ile keskin bir biçimde değişir. Ankara Oran'daki Meclis Konutları'nın boşaltılmasının ardından Çukurambar, yeni adres arayışına giren milletvekillerinin tercih ettiği yerleşke olur. Vekillerin mahalle-ye artan ilgisi ile birlikte Çukurambar hızlı bir sosyo-mekânsal dönüşüm yaşamaya başlar; mahallenin altyapı ve yol sorunları hızlıca çözüme kavuşturulur; gecekonduların ve kooperatiflerin yerini lüks konutlar, alışveriş merkezleri, restoranlar, özel okullar vb. alır. Çukurambar, neoliberal siyasal İslam'la birlikte yükselen ve onunla birlikte dönüşen İslami orta sınıfın "zarif ve dinen makbul" beğenilerinin mekânsallaştığı ve tüketildiği lüks yerleşim ve yaşam alanına dönüşür.⁴

Kitabın İçeriği

Tarık Şengül *Kentsel Çelişki ve Siyaset* kitabında kentleşme süreçlerini analiz ederken Doreen Massey'in "jeolojik metafor" yaklaşımına başvurmayı önerir. Jeolojik metafor yaklaşımı, her bir kentleşme döneminin kendine özgü sosyo-mekânsal ilişkilerini ve yapısını yarattığını ve bir sonraki kentleşme döneminin de bağlamını oluşturduğunu, onu etkilediğini öne sürer. İlave-ten, Şengül kentleşme dönemlerini belirlerken küresel, ulusal ve yerel ölçekleri birbirine eklemleyen baskın hegemonik projeleri, birikim stratejilerini ve devlet politikalarını dikkate almak gerektiğine vurgu yapar. Bu iki yaklaşımdan yola çıkarak Türkiye'nin kentleşme deneyimini dört ana dönem ve katman üzerinden incelemeyi önerir. Bunlardan ilki Cumhuriyet öncesi Osmanlı kentidir. Diğer üçü ise, Cumhuriyet sonrası kentleşme dönemleri ve katmanlarıdır. Bunlar da sırasıyla "ulus devletin kentleşmesi" (1923-1950), "emek gücünün kentleşmesi" (1950-1980) ve "sermayenin kentleşmesi"dir (1980 sonrası) (Şengül,

4 Akçaoğlu'nun anlattığı hikayeye paralel bir dönüşüm hikayesini Batuman (2018) ve Çavdar (2015) İstanbul Başakşehir Konutları için anlatırlar.

2009, s. 97-105). 1980 sonrası artık 40 yıl gibi uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu süreçte Türkiye toplumu ve kentleri çok radikal değişimler yaşamıştır.⁵ Bu nedenle kent çalışmalarında 1980 sonrasını da kendi içinde alt dönemlere ayırmak ihtiyacı genel kabul gören bir yaklaşımdır.

Yaygın olarak kullanılan bir dönemleme biçimi, Türkiye'nin deneyimlediği en büyük krizlerden biri olan 2001 krizini bir dönemin kapanışı ve krizi takiben 2002'de iktidara gelen AKP sonrası yılları ise yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul etmektir. 2002 öncesi neoliberalleşmeye "alan açma" dönemi olarak, 2002 sonrasını da siyasal İslamcı iktidarın "alan doldurma"⁶ yani İslamcı neoliberalleşmenin kurumlarını inşa etme, piyasalaşmayı ve metalaşmayı kentsel alana yayma ve derinleştirme dönemi olarak görebiliriz. Kuşkusuz, bu iki dönem arasında keskin bir kopuştan bahsetmek mümkün değildir. AKP'nin kentsel politikaları eş zamanlı olarak hem alan açmışlar (önceki dönem(ler) den miras alınan kurumları, ilişkileri ve yapıları çevreyi yıkmaya devam etmişler) hem de açtıkları alanların yerine İslamcı neoliberalizmin ana siyasalarına (piyasalaştırma, metalaştırma, finansallaştırma, İslamcılaştırma, otoriterleşme) paralel olarak yeni toplumsal ve mekânsal formları ve yapıları çevreyi inşa çabasına girişmişlerdir.

Bir diğer dönemleme girişimi ise, 2002 sonrası AKP'li yılların

5 1980-2019 arasında yaşanmış değişimin yalnızca bir kaç boyutunu hatırlatmak gerekirse, ülkenin nüfusu yaklaşık 45 milyondan yine yaklaşık 82 milyona çıkmış, 1980'de nüfusun yarısından fazlası kırdan yaşarken, 2018'de bu oran (yasal ve idari değişikliklerle birlikte) yaklaşık onda bire düşmüştür. Demografik bakımdan en önemli değişimlerden biri de ülkenin 1980 sonrasında maruz kaldığı ulus-aşırı nüfus hareketleridir. Birleşmiş Milletler 2019 yılı verilerine göre Türkiye'de 5 milyon 679 bin sığınmacı ve göçmen yaşamaktadır. Yine bu zaman zarfında gerçekleşen önemli ekonomik ve politik dönüm noktalarına bakarsak, ülkede (1989, 1991, 1994, 1997, 2001, 2009 ve 2018 yıllarında olmak üzere) toplam 7 ekonomik kriz ve (28 Şubat 1997'de gerçekleşen 'post-modern darbe'yi saymaz isek) bir darbe girişimi yaşanmış ve son olarak 2017 yılında da parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmiştir.

6 Alan açma ve alan doldurma kavramlarını Theodore, Peck ve Brenner'dan (2012) ödünç alıyoruz.

kentleşme sürecini de kendi içinde alt dönemlere ayırmaktır. Bu dönemlemedeki ayrım noktası 2008 dünya finansal krizidir (Kuyucu, 2017). 2002-2008 dönemini 'İslamcı neoliberal popülizm', bundan sonraki dönemi ise 'İslamcı otoriter neoliberalizm' olarak isimlendirmek mümkündür (bkz. Özden, Bekmen ve Akça, 2018; Karahanoğulları ve Türk, 2018; Yıldırım, 2009). 2009 sonrası AKP'nin hem ülke genelinde hem de kentsel politikalar ve kurumlar özelinde merkezileşmeye ve otoriterleşmeye yöneldiği gözlenmektedir. Bu yönelimin 2010 yılından sonra çok daha belirgin hale geldiği (Özbudun, 2015), 2013 Gezi Hareketi'nden sonra ivme kazandığı, 2017 referandumu ve 2018 genel seçimlerini takiben Cumhurbaşkanlık Sistemi'ne geçiş işlemleri ile birlikte konsolidasyon dönemine girdiği genel kabul gören bir tespittir (Akçay, 2019).

Kitabın ilk makalesi olan Esra Kaya-Erdoğan'ın "Maltepe karyesinden Maltepe'ye: İnşaatın, sermayenin ve kentsel hareketlerin odağı" başlıklı çalışması, yukarıda panoramik bir bakış açısıyla kısaca özetlemeye çalıştığım Türkiye kentleşme dönemlerini ve katmanlarını bir semtin dönüşümünde gözlemleme imkanı sunuyor. Bu anlamda Kaya-Erdoğan'ın çalışması, özellikle 2002 sonrası AKP yönetiminde deneyimlenen neoliberal kentleşmenin farklı veçhelerine odaklanan diğer makalelere tarihsel bir bağlam da oluşturuyor. Yazar, 2 yıl süren bir ekip çalışmasının ürünü olan "Maltepe toplumsal ve mekânsal tarihi projesi" çerçevesinde gerçekleştirilen sözlü tarih ve arşiv taramasından elde edilen bulgulardan yola çıkarak, Osmanlı'dan beridir İstanbul'un kentleşme tarihinde önemli bir yere sahip olan ilçenin yaşadığı dönüşümü inceliyor ve bu dönüşümün 2000'ler sonrasını mercek altına alıyor. Maltepe, özellikle kentin en eski gecekondu yerleşim yerleri arasında yer alan ve 2000'ler sonrası kentsel dönüşüm ve soylulaştırma baskılarına en erken maruz kalan Başibüyük ve Gülsuyu-Gülensu mahalleleri yanı sıra Fındıklı gibi yeni kentsel yoksulluğun mekânsallaştığı ma-

halleri, mahallelilerin mücadeleleri ve semtteki dolgu alanının ortaya çıkardığı mekânsal, toplumsal ve ekolojik sonuçları nedeniyle son yıllarda eleştirel kent yazınında önemli bir yer tutmaktadır. Kaya-Erdoğan ise toplumsal-mekânsal bir 'kent arkeolojisi' çalışması gerçekleştirerek, hem Maltepe ve İstanbul özelinde yapılan araştırmalara hem de kent araştırmaları yazınına çok önemli birkaç katkıda bulunuyor. Kaya-Erdoğan tüm semtin zaman içinde geçirdiği değişimi takip ederek, ilçenin mahalleleri bazında yapılan güncel çalışmaların bulgularını zamansal ve mekânsal açılardan daha geniş bir bağlama oturtuyor. Makale aynı zamanda sözlü tarih yöntemini kullanarak geçmişten günümüze semtin yaşadığı değişimleri yerelin farklı aktörlerinin gözünden aktarıyor. Mahalleler bazında gözlemlendiğimiz toplumsal ve mekânsal dönüşümleri ve bu dönüşümlere verilen tepkileri semtin bir bütün olarak geçirdiği demografik, sınıfsal, ekonomik ve mekânsal dönüşümlerle bağlantılı olarak ilişkişel bir çerçeveden okumamıza olanak sağlıyor. Bu ölçekler arası ilişkişel bakış açısı, Maltepe semtinin kentin genelinde yaşadığı dönüşümlerden nasıl etkilendiğini ve semtte yaşanan dönüşümlerin kentin diğer ağlarında ve alanlarında tetiklediği ve açığa çıkardığı süreçleri ve tepkileri de görmemizi mümkün kılıyor. Kaya-Erdoğan'ın çalışmasında Osmanlı'nın bir karyesi olan semtin zaman içinde ulus devletleşme, emeğin kentleşmesi ve sermayenin kentleşmesi dönemlerinde yaşadığı değişimi ve günümüzde de otoriter neoliberal kentleşme siyasalarından nasıl etkilendiğini gözlemliyoruz. Özellikle 2000'lerden sonra semtin müşterekleri de dahil olmak üzere maruz kaldığı sistematik piyasalaştırma, metalaştırma, soylulaştırma ve ekolojik yıkım saldırılarına tanıklık ediyoruz.

Neslihan Demirtaş-Milz "Neoliberal kentsel politikalar ve sosyal ayrışma: Yabancı korkusu mu, yabancılaştırma mı? Güvenlik sorunu mu, güven(ce)sizlik mi?" başlıklı, İzmir Basmane, Patlıcanlı Yokusu ve yakın çevresinde gerçekleştirilmiş nitel

bir saha araştırmasının verilerini tartıştığı makalesinde, Kaya-Erdoğan'a benzer bir "jeolojik metafor" yöntemi kullanıyor. Demirtaş-Milz mahallenin son yıllarda deneyimlediği Suriyeli göçmen yerleşimine verdiği tepkileri yalnızca 'şimdiki zaman' dilimini temel alarak değerlendirmenin yanıltıcı sonuçlarına işaret ediyor ve 'şimdiyi' oluşturan tarihsel ve yapısal bağlamları dikkate almanın yöntemsel ve politik önemini vurguluyor. 1990'lardan itibaren kentli yoksulların ve alt gelir gruplarının yaşadıkları alanlara dair kamusal söylem ve bakış radikal bir şekilde değişmeye başlamış, bu mekânlar sistematik olarak radikalizm, suç ve sosyal-ahlaki çöküntü mekânları olarak toplumsal ve bölgesel damgalanmanın hedefi olmuşlardır (Demirtaş ve Şen, 2007). Yoksulların yaşam alanları suçun, güvensizliğin, tekinsizliğin mekânları olarak tartışılırken, değişen kentin ortaya çıkardığı güvenlik kaygısı ve korku temaları, ağırlıklı olarak orta ve üst sınıflar merkeze alınarak çalışılmış, yoksullar ise ancak bu söylemin nesnesi olabilmişlerdir. Demirtaş-Milz'in araştırması, bir yandan orta sınıflara ayrılmış bir tema olan güvenlik, korku ve yabancı kaygısı temalarını göç kökenli 'yerleşikleşmiş/yerlileşmiş' kent yoksulları bağlamında çalışarak alanda var olan sınıfsal bir eğilimi düzeltiyor. Diğer yandan da 'yerleşik/yerli' kent yoksullarının Suriyeli göçmenlerle karşılaşmasına odaklanan akademik çalışmalarda gözlenen metodolojik sorunlara işaret ediyor ve alternatif bir 'okuma' önerisinde bulunuyor. Demirtaş-Milz'e göre bu çalışmalar, 'şimdiye' odaklandıkları için Suriyeliler ile 'yerli' yoksulların karşılaşmasının ürettiği kaygıların ve gerilimlerin tarihsel nedenlerini ve yapısal bağlamını açığa çıkaramamakta, dolayısıyla da yaşananları Suriyeli korkusu ve düşmanlığına indirgeme ve bu grupların içkin bir 'öteki düşmanlığı' ile damgalanmasına neden olma riski taşımaktadır. İkinci olarak bu çalışmalar, Suriyeli göçmenlerin karşısına konumlandıkları 'yerli' grupların homojen bir bütünmüş gibi algılanmalarına ve kendi içlerindeki güç ve eşitsizlik

ilişkilerin görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Demirtaş-Milz ise alternatif olarak retrospektif bir yaklaşım öneriyor; Suriyeli göçmenler ve yerleşik gruplar arasındaki sorunların ve gerilimlerinin kaynağını son 20-30 yılda neoliberal politikaların kent yoksullarını mahkum ettiği enformalite, sosyal dışlanma, toplumsal katmanlaşma ve sosyo-ekonomik güvencesizlik bağlamına oturtarak inceliyor. Bu yaklaşım 'yerleşik' kent yoksullarında gelişen ve derinleşen korku ve kaygıların tarihsel ve yapısal nedenlerine ışık tutuyor. Milz'e göre, 'Suriyeli düşmanlığı' olarak tezahür eden şey, yerleşiklerin en dezavantajlı gruplarının sosyal, ekonomik ve politik dışlanmışlığa hapsedilmiş uzun tarihinin sadece güncel bir görünümüdür. Alandaki bu ayrışmayı ve gerilimi gidermenin tek mümkün yolu ise, her iki grubun da *tanınma* ve *ekonomik adalet* taleplerine eş zamanlı olarak yanıt verecek ve çoğu zaman ayrı mecralarda tartışılan önyargı/ siyasal kabul ve toplumsal/ekonomik eşitsizlik meselelerini bir arada ele alacak politikalar geliştirmektir.

Tuna Kuyucu "Türkiye'de sosyal konut politikası paradoksu" başlıklı makalesinde Kaya-Erdoğan ve Demirtaş-Milz'in irdeledikleri sosyal ayrışma, mülksüzleşme, güçsüzleşme ve güvencesizleşme gibi sosyo-mekânsal dışlanma biçimlerini tetikleyen ve derinleştiren ana sebeplerden birini, AKP'nin alt gelir gruplarının yaşadığı enformel ve/veya köhneleşmiş konut alanlarını hedef alan konut politikasını mercek altına alıyor. 2002'den beridir süregelen AKP iktidarı, bir yandan ekonomik neoliberalleşme sürecini toplumsal hayata yayacak uygulamalara imza atarken, diğer yandan da sosyal politika alanında yaptığı reformlarla devletin dezavantajlı gruplara sağladığı yardım ve imkanları kendinden önceki dönemlerde görülmemiş kapsamda ve oranda arttırmasıyla dikkat çekmiştir. Bu politikaların en göze çarpanı da TOKİ eşliğinde gerçekleştirilen ve sosyal konut politikası olarak sunulan kentsel dönüşüm projeleridir. Kuyucu makalesinde AKP'nin yıllardır gururla reklamı yaptığı konut

politikalarının gerçekten sosyal konut politikaları olup olmadığını sorguluyor. İstanbul'da 2006 yılında uygulanan Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında Bezirganbahçe toplu konut alanına yerleştirilen yoksul gecekondu halkıyla yaptığı nitel alan araştırmasının bulguları ve konut politikalarıyla ilişkili kanun, yönetmelik ve istatistiklerin detaylı incelemelerinden yola çıkarak, AKP'nin konut politikasının, sonuçları itibarıyla, bir sosyal politika olarak değerlendiremeyeceğine, aksine yoksulların yaşam koşullarını ağırlaştırdığına işaret ediyor. Bezirganbahçe'de gerçekleştirilen mülakatlar, bu projelerin küçük bir azınlık dışında kent yoksullarının en dezavantajlılarının mülksüzleşmelerine, sosyo-ekonomik olarak güçsüzleşmelerine ve toplumsal-kültürel bağlarından kopartılarak yalnızlaşmalarına neden olduğunu göstermektedir. Öyleyse bu politikalar tam olarak ne işe yaramaktadır? Kuyucu'nun bulguları, merkezinde TOKİ'nin olduğu AKP'nin konut politikasının yoksullar için erişilebilir ve spekülatif olmayan konutlar sunmak yerine konut sektöründe metalaşmayı ve piyasalaşmayı yaygınlaştırdığını ve yaratılan rantı inşaat sektörü, gayri-menkul piyasalarının aktörleri, kamu görevlileri ve mülk sahiplerinin oluşturduğu bir koalisyona aktardığını gösteriyor. Kuyucu makalesini çok önemli bir değerlendirme ile bitiriyor. Bütün bu olumsuz sonuçlarına rağmen, nasıl oluyor da kentsel dönüşüm projeleri kitlesel bir direniş ile karşılaşmıyorlar? Kentsel dönüşüm projelerine hangi mekanizmalarla rıza üretiliyor ya da hangi mekanizmalarla var olan direnişler başarısızlıkla sonuçlanıyor?

"Benzer süreçler, farklı sonuçlar: Kayseri, Denizli ve Malatya'da kentsel dönüşüm projelerinin karşılaştırmalı analizi" başlıklı makalede Didem Danış ve Tuna Kuyucu Sümerbank arazileri üzerinden kentsel dönüşümün bir başka örneğini inceliyorlar. Neoliberal politikaların ve beraberinde getirdiği kentsel dönüşümün olumsal ve müzakereye dayalı bir süreç olduğu ve tek tip sonuçlar üretmediği tezi, kuramsal tartışmaların en canlı

olduğu alanlardan biridir. Öte yandan bu iddiaları ete kemiğe büründürecek karşılaştırmalı ampirik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kuyucu ve Danış, kuramsal yaklaşımlar ile ampirik araştırmalar arasında giderek büyüyen bu boşluğu kapatmaya yönelik bir müdahalede bulunuyorlar. Derinlemesine görüşmeler, belge ve istatistiksel veri analizine dayanan araştırmalarıyla siyasi, sosyal ve ekonomik olarak birbirine benzeyen orta ölçekli üç farklı kentte Sümerbank'ın neoliberal dönüşüm macerasını takip ediyorlar ve birbirinden üç farklı sonuçla karşılaşıyorlar. Çalışmada yer alan kentlerin ikisinde (Denizli ve Malatya) fabrika arazileri 1990'ların sonunda özelleştirilmiş ve 2000'li yılların başında da yeni sahipleri tarafından kar amacı güden projelere dönüştürülmüştür. Ancak bu iki örnek arasında hem fabrikaları dönüştüren aktörler hem de ortaya çıkan projelerin ticari başarıları bakımından ciddi farklar vardır. Denizli projesi ticari bakımdan başarısız olurken, Malatya'daki proje başarılı olmuştur. Üçüncü örnek olan Kayseri'de ise fabrika alanı hiç özelleştirilmemiş, kamu mülkiyetinde kalmaya devam etmiş ve sonrasında yeni kurulan bir devlet üniversitesine kampüs olarak devredilmiştir. Bu üç kentte –en çarpıcı olanı da kar gütmeyen bir projeye dönüştürülen 'kural dışılığıyla' Kayseri olmak üzere– gözlenen iki farklı güzergah ve üç farklı sonuç, neoliberal dönüşümün gidişatının ve sonuçlarının basitçe *üstbelirlenmiş olmadığını*, alacalı, eşitsiz ve olumsal olabileceğini göstermektedir. Peki Türkiye gibi yüksek düzeyde merkeziyetçi bir yapıya sahip olan bir ülkede dahi birbirine benzer şehirlerde farklı kentsel dönüşüm sonuçlarını ortaya çıkaran dinamikler nedir? Kuyucu ve Danış'ın karşılaştırmalı vaka çalışmasına dayalı metodolojik müdahalelerinin alana yaptığı kuramsal katkı da tam olarak burada somutlanıyor. Bu üç şehirde gözlenen farklı sonuçları belirleyen dinamikler, yerel aktörlerin kompozisyonu, yerelde kurdukları ittifakların yapısı ve bu ittifakların güçlü merkezi yönetimle *pazarlık yapabilecek değişken kapasiteleridir*. Öte

yandan, tersinden baktığımızda, Kuyucu ve Danış'ın çalışması Türkiye kentleşmesinde özellikle AKP döneminde merkezi aktörlerin giderek artan ağırlığını, 'hami ve müvekkil ilişkilerinin' belirleyiciliğini ve bu minvalde kamu politikalarının 'kuralsızlaşması'nı da gözler önüne seriyor. Örneğin söz konusu üç kent arasında en ayırksı vakayı teşkil eden Kayseri'deki Sümerbank arazisinin Abdullah Gül Üniversitesi'ne hızlıca devri AKP'li güçlü belediye başkanı, AKP'li iş adamları, sivil toplum örgütleri ve dönemin AKP'li ve Kayserili Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün işbirliği sayesinde mümkün oluyor. Bayraktar'ın izleyen makalesinde de vurguladığı gibi, yerelde gözlenen çeşitliliğin oluşmasında, yereldeki olumsuzlukların yanı sıra, hem yerel hem de merkezi yönetimlerin aşırı merkezileşmesi, yerel yönetimlerin merkezi yönetimle olan idari ilişkileri ile yöneticilerin kişisel tasarruflarının da etkisi oluyor.

Ulaş Bayraktar'ın "Türkiye kent siyaseti'nin post-politik halleri: Hizmet referansiyelinin projeci habitusu için Adana'da bir durak" başlıklı makalesi, yaklaşık 30 yıldır Türkiye'de yerel yönetimlerde yaşanan dönüşümlerin kentsel siyasetin *post-politikleşmesi* (siyasetsizleştirilmesi) süreci olarak okunması gerektiğine işaret ediyor ve yerel yönetimlerde merkezileşmenin izlerini sürüyor. Bayraktar "hizmet referansiyeli" ve "projeci başkanlık habitusu" kavramlarını geliştirerek, söz konusu post-politikleşme sürecinin Türkiye örneğinde 'yerelleşmesi'nin, 'yerlileşmesi'nin bir örneği olarak Aytaç Durak'ın Adana Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı inceliyor. Yazarın da vurguladığı gibi, Aytaç Durak örneği bir istisna değil; benzerleri, basından da çok aşına olduğumuz Ankara, İstanbul, Urfa ve Eskişehir gibi büyükşehirlerde sergilenen belediyecilik anlayışlarında da bulunabilir. Bu durum post-politik siyasetin somutlaştığı belediyecilik anlayışının verili siyasal ayrımları aştığını, hegemonik bir değerler ve eylemler sistemi haline geldiğini gösteriyor. Sonuç olarak da post-politikleşme yerel yönetimlerin siyaset

dışı hizmet alanları olarak kurgulanmasına, meşruiyetini siyasetin konusu olması gereken 'sürdürülebilir kentleşme', 'sosyal adalet' ve 'yaşam kalitesi' gibi hedeflerden ziyade, görünür ve pazarlanabilir icraatlar, projeler, yani 'hizmetler' üzerinden var eden bir belediyeciliğin hakim olmasına neden oluyor. Ölçek ekonomisinde hayat bulan neoliberal kentleşme politikaları ile siyaset dışı hizmet üretim alanları olarak kurgulanan yerel yönetimler anlayışı, iktidarı ve kaynakların denetimini elinde toplayan 'güçlü ve projeci' belediye başkanlarını ve yerelde merkezîyetçi erk yapılarının oluşmasına olanak veren kurumsal düzenlemeleri ortaya çıkarıyor. Bayraktar'ın makalesi iki açıdan çok önemli hatırlatmalar içeriyor. Birincisi, bir zamanlar demokratikleşme olarak sunulan yerelleşme düzenlemelerinin (*de-centralization*) Türkiye'de (ve başka ülkelerde de) illa ki demokratikleşmeye tekabül etmeyebileceğini, tam tersine yerel siyaseti hem merkezileştiren hem de siyasetsizleştiren bir süreç olarak işleyebileceğini gösteriyor. İkinci olarak Bayraktar'ın çalışması bugünlerde çokça tartıştığımız 'yürütme erkinin merkezileşmesi', 'karar alma süreçlerinin teknokratikleştirilmesi' ve 'siyasetin siyasetsizleştirilmesi' süreçlerinin yerelden merkeze uzanan tarihçesini de gözler önüne seriyor.

Ayşe Çavdar ise "Kutsal hırsın beton gölgesi: Çamlıca Camii neyin anıtı?" makalesinde merkezi yönetimde otoriterleşmenin, keyfileşmenin ve İslamcılaştırmanın mekânsallaşmasına ideal örnek oluşturacak bir vakayı ele alıyor. Zamanında Başbakan şimdi ise Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın bizzat ve ısrarlı inisiyatifi ile pek çok yasayı ve planı ihlal ederek, hem yerinden edilecek mahallelilerin hem de sivil toplum örgütlerinin itirazlarına rağmen ve uzlaşmayan hak sahiplerinin mülklerine el koyularak yapılan başka bir kentsel dönüşüm ve 'mega proje' örneğini inceliyor. Çamlıca Camii'nden yola çıkarak son dönemde inşa edilen Kibledağı, Taksim ve Ak Saray'daki ya da nam-ı diğer Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ndeki Millet Camii

gibi abidevi camilerin neyin anıtları olduğunu, neyin yerine geçtiklerini ve neyi temsil ettiklerini sorguluyor. Çavdar'a göre, bütün bu camiler bildiğimiz anlamda cami geleneğinden büyük bir kopuşa ve bu gelenekle derin bir çelişkiye işaret ediyorlar. Zira bu camilerin hiç biri var olan bir cemaatin ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiyor. Tam tersine bu camiler, cemaatin yerine ve cemaate rağmen 'devlet' tarafından ve Çamlıca Camii örneğinde olduğu gibi, bazıları oradaki meskun 'müminler cemaatini' yerinden ederek, hatırasını ve camilerini yıkarak yapılıyor. Çavdar'a göre söz konusu olan dini yapılar olduğu için, bu yapıların diğer kentsel dönüşüm, altyapı ve enerji projeleriyle hayata geçiriliş biçimleri ve sonuçları bakımından sergiledikleri ortaklık ve paralellik 'dindarlık-sekülerlik' kutuplaşmasına kurban edilen tartışmalarda gözden kaçırılıyor. Birinci gruptaki projeler sermaye, devlet ve piyasalaşma ilişkisi ve devletin son zamanlarda sıkça tarık olduğumuz üzere sermayenin 'eli sopalı gücü' gibi hareket etmesi üzerinden tartışılırken, özellikle Erdoğan'ın ısrarlarında cisimleşen ve AKP döneminin 'prestij' mimarilerinden biri haline gelen mega camiler gündelik yaşamın ve yapıları çevrenin İslamileşmesi üzerinden ele alınıyor. Çavdar da tam olarak bu noktada kritik bir müdahalede bulunarak bizleri alternatif bir okumaya davet ediyor. Yırcı örneğinden hareketle yalnızca bu camilerle 'seküler' olan diğer projeler arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermekle kalmıyor, aynı zamanda bunun bir İslamileştirme değil bizzat Müslümanları ve bildiğimiz anlamda Müslümanlığı (ironik biçimde Çamlıca Camii örneğinde bizzat dindar AKP'li seçmenleri) yerinden etme ve onun yerine neoliberal 'devlet aklını' özümsemiş ve devletleşmiş İslamcılık'ı koyma girişimi olduğunu iddia ediyor. Çavdar'a göre bu yapılar, siyasal İslam'ın ya da İslamcılık'ın neoliberalleşme sürecinde, ona eklenilerek ve onu özümseyerek yaşadığı değişimin cisimleşmiş halleridir ve aynı zamanda İslamcılık'ın birbiriyle ilişkili ve dönüşümlü iki hedefinin göster-

renidir de: “İlki İslam adına dünyaya (piyasaya ve devlete), ikincisi ise bunu yapabilmek, yani dünyaya hakim olabilmek için de İslam’a egemen olmak.” Çavdar makalesini Tuna Kuyucu’nun sorduğu soruya benzer bir sorunun yanıtını arayarak bitiriyor. Çamlıca Camii’ne gölge etmesinler diye ortadan kaldırılacak mahallelerde yaşayan AKP’liler, yaşam alanları işgal edilen Yırcalılarla, yerinden edilmiş Ayazma ve Sulukule gibi yerleşimlerin eski sakinleriyle aynı kaderi paylaşmakta olduklarını ne zaman anlayacaklar? Yırcalıları yerinden eden güç ile onları da yerinden etmeye çalışan gücün öznesinin aynı olduğunu ne zaman idrak edecekler?

“Neoliberalizm, güvencesizlik ve kent-gıda ilişkisi” başlıklı makalesinde Candan Türkkan çok az çalışılan fakat bir o kadar da hayati bir meseleyi konu ediniyor. Yazarın da işaret ettiği gibi, kent üzerine bolca araştırma ve yayın yapılıyor. Henüz çok yeni olmakla beraber, son yıllarda Türkiye’de de gıda çalışmalarına ilgi giderek artıyor. Öte yandan, kent ve gıdayı birlikte konu alan çalışmalar ise neredeyse yok denecek kadar az. Türkkan tam da bu kesişim noktasına odaklanıyor. Kentlerin çok radikal dönüşümler yaşadığı bu dönemde kent ve gıda ilişkisi nasıl dönüşüyor? Kentlerde yaşanan değişimler gıda üretimini ve dağıtımını nasıl etkiliyor? Aynı zamanda gıda üretimi ve dağıtımında yaşanan dönüşümler kentliler olarak bizim gıda piyasası ile ilişkilerimizi, alış-veriş ve tüketim alışkanlıklarımızı nasıl etkiliyor, değiştiriyor? Türkkan’ın makalesinin önemi sadece bu çok can alıcı sorulara yanıtlar sunmasında yatmıyor. Yazar, neoliberalleşen kent-gıda ilişkisinin yarattığı ve aynı zamanda güç devşirdiği yeni öznellik hallerini Foucault’nun “biyoiktidar” kavramı üzerinden inceliyor. Türkkan’a göre neoliberalizm, risk ve güvencesizlik yaratan ve aynı zamanda bu risklere ve güvencesizliğe maruz kalmanın bireyde yarattığı zaafılardan faydalanarak kendini yeniden üreten bir biyoiktidar türüdür. Kısacası Türkkan, kent-gıda örneğinden yola çıkarak, bizleri neoliberalizmin

güvencesizlik üzerinden nasıl bir iktidar yarattığı ve bu iktidarı nasıl meşrulaştırdığı, yani nesnel koşullarla öznel koşullar arasında nasıl bir bağ kurduğu üzerine düşünmeye çağırıyor. Bu çağırının açtığı pencereden neoliberalizmin yarattığı öznenin *habitus*'una dair pek çok şey görülebilir: piyasa mekanizmalarının tüm yaşam alanlarımıza sirayet etmesinin ortaya çıkardığı riskler ve güvencesizliklerle baş etmek için (başta gıda, sağlık, konut ve eğitim gibi hizmetler olmak üzere) piyasa mekanizmalarına daha fazla sarılan ve bunun sonucunda giderek daha fazla eşitsizlik üreten, parçalanan ve kutuplaşan bir toplum.

Mehmet Penpecioğlu ve Tuna Taşan-Kok "Yabancılaşma, hayal kırıklığı ve mücadelenin umudu: Otoriter kentleşme koşullarında plancının *habitus*'u nasıl değişiyor?" başlıklı makalelerinde Candan Türkkan'ın bıraktığı yerden devam ediyorlar. Yapısal olanla öznel olan arasındaki ilişkiye, neoliberalleşmenin özneler üzerindeki yapılandırıcı basıncına odaklanıyorlar. Anket ve derinlemesine mülakat uygulamalarına dayanan karma yöntem kullandıkları araştırmada, plancıların mesleki pratiklerini icra ettikleri sosyo-siyasal bağlamın giderek daha fazla piyasacı ve otoriter bir karaktere bürünüyor olmasının plancıların *habitus*'una ve eğitimini aldıkları mesleğe yaklaşımlarına etkilerini inceliyorlar. Penpecioğlu ve Taşan-Kok'a göre, plancıların aldıkları eğitim ile planlama pratiğinin icra edildiği sosyo-siyasal bağlam arasındaki fark ve çelişki, otoriter neoliberalleşme ile birlikte giderek artmakta ve derinleşmektedir. Planlama eğitiminin amacı farklı sınıfsal kesimleri toplumsal adalet ve hakkaniyeti gözetken ortak kamu yararı etrafında bir araya getirebilecek toplumsal aktör yetiştirmek iken, neoliberal kent politikalarının eşliğinde her geçen gün daha fazla *piyasalaşan, otoriterleşen ve araçsallaşan* planlama pratiği, plancıların eğitimden edindikleri *habitus*'ları, ortak yatkınlıkları, davranış kalıpları ve eğilimleri üzerinde kayda değer çelişkili etkiler yapmaktadır. Araştırma, tüm plancıların *derin bir yabancılaşma yaşadıklarını*, ancak buna

karşılık geliştirdikleri toplumsal yatkinliklerin farklılaştığını göstermektedir. Penpecioglu ve Taşan-Kok'un elde ettiği sonuçlar, baskın olan üç farklı yatkinlik biçimi ve bunlarla bağlı olarak da üç planlamacı tipolojisi ortaya koyuyor: "(1) Hayal kırıklığı ve umutsuzluk hissi içerisindeki 'yılgın plancılar', (2) hakim planlama pratiklerine karşı toplumcu idealler doğrultusunda direnen, 'mücadeleci plancılar' ve (3) kazanç güdüsüyle hareket eden, 'girişimci' ve 'fırsatçı' davranışsal eğilimlere sahip 'faydacı plancılar'." Bu üç tipoloji birbirinden farklıdır; ancak kendi içlerinde ortak davranışsal eğilimler sergilemektedirler. Öte yandan bu üç tipoloji ve yatkinlik arasında yaşa ve kariyere göre geçişkenlik de vardır. İlginç gözlemlerden biri, geçişkenliğin ağırlıklı olarak yılgnılık ile mücadelecilik arasında olduğu; faydacı yatkinliğe sahip olan plancıların bu yatkinliği sürdürmeye eğilimli olduğu ve piyasa yönelimli habitus'u özümstedikleri gerçeğidir. Penpecioglu ve Taşan-Kok çalışmalarını bu üç baskın yatkinliğin ne yönde ve nasıl değişeceği sorusunun yanıtını arayarak sonlandırmaktadır. Diğer bir deyişle, gelecekte yılgnılığın, mücadelenin ve umudun öyküleri kimler tarafından ve nasıl yazılacak, bu üç olasılıktan hangisi ön plana çıkacaktır?

Kitabı Deniz Ay ve Faranak Miraftab'ın "Aktivizmin icat edilmiş alanları: Gezi Parkı ve vatandaşlığın performatif pratikleri" başlıklı makalesi ile bitiriyoruz. Türkiye'nin son 30 yıllık tarihinin en geniş katılımlı, belki de ilk kentsel mekân odaklı halk hareketi olan Gezi Direnişi, Taksim Gezi Parkı'ndan başlayıp kısa sürede Türkiye'nin bütün kentlerine yayıldı. Direnişin hem İstanbul'da kitleselleşmesi hem de ülkenin (biri hariç) bütün kentlerinde eylemlerle desteklenmesi, başta AKP hükümeti olmak üzere pek çok kesimi şaşkınlığa uğrattı. Kısa zaman sonra Gezi Direnişi'nin AKP'nin, bu kitapta farklı boyutlarıyla sunmaya çalıştığımız, özellikle 2008'den sonra giderek otoriterleşen ve ölçek büyüten neoliberal dönüşüm politikalarının kentlerde ve kırsalda insanların yaşam alanlarına ve müstereklerine sal-

dırısına karşı biriken mücadelelerin ve öfkenin sembolü ve dışa vurumu olduğu anlaşıldı. Gezi Direnişi, AKP Hükümeti'nin otoriterleşen yönetimini daha da görünür kılan yöntemler ve eş zamanlı olarak tavizler sonucu ve hareketin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı sebeplerle sönümlendi. Öte yandan, Gezi'nin toplumsal hafızamızda ve pratiklerimizde bıraktığı izler hala çok güçlü ve muhtemelen de çok çeşitli. Yine de herkesin o günlere dair mutlaka hatırlayacağı bir şeyler varsa bunlar da Gezi Hareketi'nin yarattığı yeni aktivizm biçimleri ve sembolleridir. Bunların başlıca örnekleri arasında da kuşkusuz *Taksim Gezi Kömünü*, *Direnen Piyano*, *Duran Adam* ve *Yeryüzü Sofrası* sayılabilir. Ay ve Miraftab, Gezi Hareketi'nde gelişen bu 'yaratıcı' aktivizm biçimlerini liberal vatandaşlık eleştirisinin üzerine inşa edilen "kentsel vatandaşlık" kavramından yola çıkarak inceliyorlar ve bizleri bu eylem biçimlerini "davet edilen aktivizm alanları" ile "icat edilen aktivizm alanları" kavramları üzerinden düşünmeye çağırıyorlar. Yazarlara göre, Gezi Hareketi'nin gelişimi ve seyri, bir tesadüf ve istisna değildir. Aksine bu hareket, neoliberal küresel kapitalizmin ve ulus devletin giderek daha çelişkili hale gelen, idare edilmesi zorlaşan ve otoriterleşmeye evrilen birlik-teliğinin ortaya çıkardığı ve son zamanlarda dünyanın pek çok farklı yerinde tanık olduğumuz toplumsal ve siyasal tepkilerin yerel bir örneğidir. Geleneksel liberal ulus devletin tanımladığı vatandaşlık rejimi ve dayattığı kurumsal ve piyasa yaptırım kanallar, her geçen gün daha fazla insanın devlet destekli neoliberal kapitalizmin yaşamalarına ve geçim kaynaklarına yaptığı saldırılarla mücadele etmesi için yeterli araçları sunamamaktadır. Hatta bu araçlar, bizzat devlet tarafından elinden alınmaktadır. Bu kısıtlanmışlık hali, insanların siyasal otorite tarafından "davet edildikleri" fakat işlevsizleşen katılım alanlarının ötesine geçmesine, "vatandaşlığın isyancı pratikleri" üzerinden "icat edilen katılım alanları" ve "aktivizm formları" geliştirmelerine yol açmaktadır. **Vatandaşlığın icat edilmesi bu yeni performatif**

yönleri, neoliberalleşme sürecinde vatandaşlık kavramında ve anlamlarında yaşanan dönüşüme karşı vatandaşlığı yerelde, yerel ötesinde ve artarak da ulusaşırı düzlemlerde yeniden inşa etme arayışlarına ve çabalarına işaret etmektedir.

Geçen zaman Ay ve Miraftab'ı haklı çıkarmıştır. Gezi Hareketi, 2008 Wall Street'i İşgal Et isyanından sonra 2011-2014 yılları arasında yükselen kitlesel neoliberalizm karşıtı 'halk ayaklanmalarının' ikinci dalgası içinde yer alıyordu. O zamandan bu zamana neoliberal kapitalizm, otoriterleşen devlet formları ile işbirliği içinde, yaşam alanlarımızı metalaştırmaya ve sömürgeleştirmeye yönelik saldırılarını yerel, ulusal ve küresel ölçeklerde arttırmaya, derinleştirmeye devam etti ve ediyor. Bugünlerde, 2008 sonrası güçlenen otoriter neoliberalizme karşı ikincisinden çok daha geniş bir coğrafyayı kapsayan (Avrupa, Güney Amerika, Asya ve Ortadoğu'nun pek çok ülkesi) üçüncü dalga küresel halk hareketlerine ve isyanlarına tanık oluyoruz. Bütün bu direnişlerin ve isyanların ortak özelliği, otoriter neoliberalizm karşıtlığı yanı sıra ağırlıklı olarak eşitlik ve adalet talep eden kitlesel kent hareketleri olmalarıdır. Otoriterleşen neoliberalizmin ekonomik ve siyasi aygıtlarına karşı yükselen küresel çaptaki üçüncü dalga kitlesel eylemlerin Türkiye'ye etkisini ise zaman gösterecektir.

Kaynakça

- Aalbers, M. B. (2013). Neoliberalism is dead... Long live neoliberalism!. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1083-90. doi:10.1111/1468-2427.12065.
- Akçay, Ü. (2013). Sermayenin uluslararasılaşması ve devletin dönüşümü: Teknokratik otoriterizmin yükselişi. *Praksis*, 30-31, 11-39.
- Akçay, Ü. (2019, 12 Aralık). 2020 Türkiye'sinin muhtemel manzarası: Otoriter konsolidasyonun kapısı aralandı. *BİRARTIBİR FORUM*. Erişim adresi: <https://www.birartibir.org/siyaset/513-otoriter-konsolidasyonun-kapisi-aralandi?>
- Alkan, A. (2015). New metropolitan regime of Turkey: Authoritarian urbanization via (local) governmental restructuring. *Lex Localis - Journal of Local Self-Government*, 13(3), 849-877. doi:10.4335/13.3.849-877(2015).
- Akçaoğlu, A. (2018a). *Zarif ve dinen makbul: Muhafazakar üst-orta sınıf habitusu*. İstanbul: İletişim.
- Akçaoğlu, A. (2018b). The transformation of space and social class: The past and present of Çukurambar. *İdealkent*, 9(25), 782-799. doi: 10.31198/idealkent.501877.
- Albo, G. ve C. Fanelli. (2014). Austerity against democracy: An authoritarian phase of neoliberalism? SocialistProject. Canada. www.socialistproject.ca/documents/AusterityagainstDemocracy.pdf.
- Atasoy, Y. (2009). *Islam's marriage with neoliberalism: State transformation in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Atasoy, Y. (2016). Repossession, re-informalization, and dispossession: The 'muddy terrain' of land commodification in Turkey. *Journal of Agrarian Change*, 17(4), 657-79. doi:10.1111/joac.12182.
- Batuman, B. (2018). *Milletin mimarisi: Yeni İslamcı ulus inşasının kent ve mekân siyaseti*. İstanbul: Metis.
- Boukalas, C. (2014). *Homeland security, its law and its state: A design of power for the twenty-first century*. London: Routledge.
- Brenner, N. ve Theodore, N. (2002). Cities and geographies of actually existing neoliberalism. *Antipode*, 34(3), 349-379. doi:10.1111/1467-8330.00246.
- Brenner, N., Peck, J. ve Theodore, N. (2010a). After neoliberalization?. *Globalizations*, 7(3), 327-45. doi:10.1080/14747731003669669.
- Brenner, N., Peck, J. ve Theodore, N. (2010b). Variegated neoliberalization: Geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, 10(2), 182-222. doi:10.1111/j.1471-0374.2009.00277.x.
- Brown, W. (2003). Neoliberalism and the end of liberal democracy. *Theory & Event*, 7(1). Erişim adresi: no.1.muse.jhu.edu/journals/theory_&_event/.

- Brown, W. (2019). *In the ruins of neoliberalism. The rise of antidemocratic politics in the West*. New York: Columbia University Press.
- Bruff, I. (2014). The rise of authoritarian neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26(1), 113–29. doi:10.1080/08935696.2013.843250.
- Cozzolino, A. (2019). Reconfiguring the state: Executive powers, emergency legislation and neoliberalisation in Italy. *Globalizations*, 16(3), 336-352. doi.org/10.1080/147731.2018.1202495.
- Çavdar, A. (2015). *Loss of modesty: The adventures of Muslim family from neighborhood to gated community*. Saarbruchen: Lambert Academic Publishing.
- Çavdar, A. (2019). As if they will never die: Islamism's dream of capital accumulation. *South Atlantic Quarterly*, 118(1), 23-40. doi:10.1215/00382876-7281576.
- Davis, M. (2006). *Planet of slums*. London: Verso.
- Demiralp, S. (2016). The "new Turkey": Urban renewal and beyond. *Sociology of Islam*, 4(3), 215-235. doi: 10.1163/22131418-00403001.
- Demirtaş-Milz, N. (2013). Regime of informality in neoliberal times in Turkey: The case of the Kadifekale Urban Transformation Project. *International Journal of Urban and Regional Studies*, 37(2), 689-714. doi:10.1111/1468-2427.12005.
- Demirtaş, N. ve Şen, S. (2007). Varos identity: The redefinition of low-income settlements in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 43(1), 87-106. doi:10.1080/00263200601079732.
- Eraydın, A. ve Tasan-Kok, T. (2014). State response to contemporary urban movements in Turkey: A critical overview of state entrepreneurialism and authoritarian interventions. *Antipode*, 46(1), 110-129. doi: 10.1111/anti.12042.
- Geniş, Ş. (2007). Producing elite localities: The rise of gated communities in İstanbul. *Urban Studies*, 44(4), 77-98. doi: 10.1080/00420980601185684
- Gideon, R. (2017, 15 Mayıs). Donald Trump, Recep Tayyip Erdoğan and how democracies die. *Financial Times*. Erişim adresi: on.ft.com/2r9Tj42.
- Goldman, M. (2011). Speculative urbanism and the making of the next world city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(3), 555-581.
- Graham, S. (2010). *Cities under siege: The new military urbanism*. London: Verso.
- Harvey, D. (1985). *The urbanization of capital*. Oxford: Basil Blackwell.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism?* New York: Oxford University Press.
- Hickel, J. (2016). Neoliberalism and the end of democracy. S. Springer, K. Birch ve J. MacLeavy (Ed.), *The handbook of neoliberalism* içinde (s. 142-152). London & New York: Routledge.

- Jessop, B. (2016). The hearthlands of neoliberalism and the rise of austerity state. S. Springer, K. Birch ve J. MacLeavy (Ed.), *The handbook of neoliberalism* içinde (s. 410-421). London & New York: Routledge.
- Jessop, B. (2019). Authoritarian neoliberalism: periodization and critique. *South Atlantic Quarterly*, 118(2), 343-361. doi:10.1215/00382876-7381182.
- Karahanogulları, Y. ve Türk, D. (2018). Otoriter devletçilik, neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448. Erişim adresi: <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/44591/599024>.
- Karaman, O. (2013). Urban neoliberalism with Islamic characteristics. *Urban Studies*, 50(16), 3412-3427. doi.org/10.1177/0042098013482505.
- Köse, B. (2018). Turkey's urban neoliberalism: The normalization of informality during JDP rule. F. M. Göçek (Ed.), *Contested spaces in Turkey: Environmental, urban and secular politics* içinde (s. 341-368). London: I.B. Tauris.
- Kuyucu, T. (2014). Law, property and ambiguity: The uses and abuses of legal ambiguity in remaking Istanbul's informal settlements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(2), 609-627. doi:10.1111/1468-2427.12026.
- Kuyucu, T. (2017). Two crises, two trajectories: The impact of the 2001 and 2008 economic crises on urban governance in Turkey. F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel (Ed.), *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdoğan* içinde (s. 44-73). London: I. B. Tauris.
- Küçük, B. ve Özselçuk, C. (2019). Fragments of the emerging regime in Turkey: Limits of knowledge, transgression of law, and failed imaginaries. *The South Atlantic Quarterly*, 118(1), 1-21. doi:10.1215/00382876-7281564.
- Lovering, J. ve Türkmen, H. (2011). Bulldozer neo-liberalism in Istanbul: The state-led construction of property markets, and the displacement of the urban poor. *International Planning Studies*, 16(1), 73-96. doi:10.1080/13563475.2011.552477.
- Oberndorfer, L. (2015). From new constitutionalism to authoritarian constitutionalism. J. Jager ve S. Spingler (Ed.), *Asymmetric crisis in Europe and possible futures* içinde (s. 184-205). London: Routledge.
- Oğuz, Ş. (2011). Krizi fırsata dönüştürmek: Türkiye'de devletin 2008 krizine tepkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(1), 1-23.
- Oğuz, Ş. (2012). Türkiye'de kapitalizmin küreselleşmesi ve neoliberal devletin inşası. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Temmuz-Aralık, 2-48. <http://www.ttb.org.tr/dergi/index.php/msg/article/view/39>.
- Ossoterlynck, S. ve Gonzalez, S. (2013). 'Don't waste a crisis': Opening up the city yet again for neoliberal experimentation. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1075-82. doi:10.1111/1468-2427.12064.

- Özbudun, E. (2015). Turkey's judiciary and drift toward competitive authoritarianism. *International Spectator*, 50(9), 42-55. doi:10.1080/03932729.2015.1020651.
- Özden, B. A, Bekmen, A. ve Akça, İ. (2018). Passive révolution: Beyond a policist approach. *Development and Change*, 49(1), 238-253. doi:10.1111/dech.12373.
- Peck, J. ve Theodore, N. (2019). Still neoliberalism? *South Atlantic Quarterly*, 118(2), 245-265. doi:10.1215/00382876-7381122.
- Peck, J., Theodore, N. ve Brenner, N. (2010). Postneoliberalism and its malcontents. *Antipode*, 41(1), 94-116. doi:10.1111/j.1467-8330.2009.00718.x.
- Peck, J., Theodore, N. ve Brenner, N. (2012). Neoliberalism resurgent? Market rule after the great recession. *The South Atlantic Quarterly*, 111(2), 265-288. doi:10.1215/00382876-1548212.
- Peker, A. U. (2015). AKP döneminde rövanşist mimari. *Mimarlık Dergisi*, 386. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=400&RecID=3789>.
- Sweet, E. (2018). Like you failed at life: Debt, health and neoliberal subjectivity. *Social Science and Medicine*, September (212), 86-93. doi: 10.1016/j.socscimed.2018.07.017.
- Spinger, S. (2010). Neoliberalism and geography: Expansions, variegations, formations. *Geography Compass*, 4(8), 1025-1038. doi.org/10.1111/j.1749-8198.2010.00358.x.
- Şengül, T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset*. Ankara: İmge.
- Tansel, C. B. (2018). Authoritarian neoliberalism and democratic backsliding in Turkey: Beyond narratives of progress. *South European Society and Politics*, 23(2), 197-217. doi.org/10.1215/00382876-7381146.
- Tansel, C. B. (2019a). Neoliberalisation and the antagonism of authoritarian resilience in the Middle East. *The South Atlantic Quarterly*, 118(2), 287-305. doi.org/10.1215/00382876-7381146.
- Tansel, C. B. (2019b). Reproducing authoritarian neoliberalism in Turkey: Urban governance and state restructuring in the shadow of executive centralization. *Globalizations*, 16(3), 320-335. doi.org/10.1080/14747731.2018.1502494.
- Tenghsoonian, K. (2009). Depression and mental health in neoliberal times: A critical analysis of policy and discourse. *Social Science and Medicine*, 69(1), 28-35. doi: 10.1016/j.socscimed.2009.03.037.
- Theodore, N. (2019). Governing through austerity: (Il)logics of neoliberal urbanism after the global financial crisis. *Journal of Urban Affairs*. (Online version) doi.org/10.1080/07352166.2019/1623683.
- Theodore, N., Peck, J. ve Brenner, N. (2012). Neoliberal kentçilik: Kentler ve piyasanın egemenliği (Çev. Şerife Geniş). *İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi*, 7, 21-37.

- Tugal, C. (2009). *Passive revolution: Absorbing the Islamic challenge to capitalism*. Stanford, CA.: Stanford University Press.
- Weiss, L. (2012). The myth of the neoliberal state. K. Chang, B. Fine ve L. Weiss (Ed.), *Developmental politics in transition: The neoliberal era and beyond* içinde (s. 27-42). Londra: Palgrave ve Macmillan.
- Yıldırım, D. (2009). AKP ve neoliberal populizm. İ. Üzgeland ve B. Duru (Ed.), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde (s. 66-107). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Maltepe Karyesinden Maltepe'ye: İnşaatın, Sermayenin ve Kentsel Hareketlerin Odağı

Esra Kaya Erdoğan

Adem Abi gibi mahallesini koruyanlara ve güzelleştirenlere....

"Ben Başbüyüküyüm. Kendimi buralı olarak görüyorum.
Türkiye'nin en güzel yeri" (Adem Kaya).

Cumhuriyet dönemi kentleşme süreçleri, kent çalışmaları literatüründe ağırlıklı olarak 3 ana dönemde ele alınır. Sermaye birikimi ve emek rejimi bağlamında ele alan çalışmalar bu dönemlendirmeyi, ulus-devletin kentleşmesi (1923-50); emek gücünün kentleşmesi (1950-80) ve sermayenin kentleşmesi, (1980 sonrası) şeklinde çözümler (Şengül, 2001). Türkiye'nin kentleşme serüveninde "2000'ler" yeni bir kategori, kırılma noktası oluşturarak son dönem çalışmaların kronolojisinde kendisine yer açtı (Çavuşoğlu, 2004). 1980 sonrası benimsenen yeni liberal yapısal dönüşüme dair çeşitli süreklilikleri içerse de; 2000'ler benimsediği kentsel politikalar, açığa çıkardığı kentleşme pratiği, fizik mekânda yarattığı altüst oluş, yasal mevzuat ve idari aktörlere dair düzenleyici müdahaleleriyle (Aksoy, 2014) mekânın üretimi, yönetimi ve anlamına dair meselelerde kopuşları beraberinde getirdi. 2000'lerle birlikte Türkiye'de mekân en sarıh haliyle güç ilişkilerinin toplumsal, ekonomik ve siyasal olarak kendisini tesis etmeye çalıştığı ve buna karşın direncin örgütlendiği zemin oldu.

1990'larda özellikle finans ve hizmet sektörünün büyümesiyle, Türkiye'yi küresel ekonomiye eklemlayebilecek, küresel kent yarışında İstanbul'a hamle kazandıracak adımların atılması bir nevi kalkınma reçetesi olarak görülerek savunuluyordu (Hacısalıhoğlu, 2000; Keyder, 1992; Mutman vd., 1999;). Küresel kent/dünya

kenti yanlısı yaklaşımları temsil eden gökdelenlerin, ofislerin ve plazaların ısıltısı 2001 ekonomik kriziyle birlikte sönmeye başladı (Öktem, 2005; Şentürk, 2009). 2000'lerin ortalarından itibaren Türkiye kentlerinde sermayenin taarruzu şeklinde biçimlenen, kentin tüm çehresini ve ilişkilerini radikal ve sert bir şekilde değiştirmeye odaklanmış bir dizi politika uygulandı. Mekânın yeniden üretimi ve dağıtımında kentsel sınıfların pozisyonları değişerek, kentsel alan bir büyük şantiyeye döndü. Eleştirel coğrafyanın ve neo-Marksist kent bilimcilerinin kent, mekân, sermaye birikimi, kentsel sınıflar, kentsel tüketim gibi alanlarda yürüttükleri tartışmalar akademik ve fikri üretimi etkiledi. Yaşanan dönüşümü anlama ve açıklama çabası; egemen ve statik kentsel yaklaşımların sorgulanmasını beraberinde getirirken, yeni yöntemsel arayışları içeren eleştirel bir dizi çalışma farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar tarafından ortaya ortaya konuldu. Geçen zaman içerisinde kentler mekânsal olarak hızla değişirken, bu hızla yetişmeye çalışan, bir nevi mekâna dönüş olarak adlandırılabilen (Genç, 2018) bir kent külliyesi oluştu.

Mekânın ve kentsel arsanın sermaye açısından birikim, yatırım ve rant anlamlarını taşıması mekânın bölüşümündeki eşitsizliklerin emekçiler aleyhine derinleşmesine yol açar. Farklı sınıflar ve sınıf içi katmanların kent mekânındaki konumlanışları sınıfsal ayrışmaları daha açık kılarken, tüketim alışkanlıkları kentsel ayrışmaları besler. Küresel kapitalizmin bugünkü aşamasında dünya çapındaki birçok kent gibi, İstanbul başta olmak üzere Türkiye kentleri de benzer bir etki altında. Son yıllarda yapılan çalışmalarda; kapalı yerleşim/ikame alanlarının ve onları içkin kültürel ikonların metropoliten kentler açısından bir küresel kent formu olarak hangi bağlamlarda sunulduğu ve yaygınlaştığı (Geniş, 2007), farklı kentsel sınıfların kentte yarattıkları sınırlar ve ayrışmalar ile bu yolla kentin adeta parçalanmış adalar şeklinde organize olması (Kurtuluş, 2005), kentin varlıklarının yeni yaşam tarzları ve arzularıyla konut tercihlerini ve

ikame alanlarını ayırmaları, adeta yeni kentler kurarak modern kent idealini çökartecek şekilde kentin dışına kaçmaları (Alver, 2007; Çavdar, 2013) orta ve üst orta sınıfların farklı katmanlarının mekâna ve eve dair tercihlerinin eşitsizliği yeniden üreten saikleri (Öncü ve Weyland, 2005) ampirik araştırmalarla irdelenmiştir. Bir dönem öncesinde terk edilerek atılma ve yoksulların yerleri haline gelen eski kent merkezlerinin yeniden keşfedilmesi, çöküntü alanı haline gelen tarihi alanların restore edilerek pazarlanabilir mekânlara dönüşmesi; eski kent merkezine dönmek isteyen yeni orta sınıfların beklentilerine karşılık vermektedir. Yeni bir ayrışma biçimi olan “soylulaştırma” projeleri ve eğilimi kentsel sınıfların ayrışması bağlamında ortaya konulmuştur (Soytemel ve Şen, 2016; Şen, 2005).

Ayrışmanın diğer ucunu oluşturan, kentin çeperi denebilecek alanlarda, gecekondu bölgelerinde, atılmış kentsel alanlarda, kaçak ve kalitesiz yapılaşma ile inşa olan mahallelerde yaşayanların mahalleleri ve birbirleriyle kurdukları ilişki biçimleri ve kente tutunma stratejileri bu dönemin çalışma alanları arasında yer almıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003; Pérouse, 2011). *Gecekondu Gezegeni* çalışmasında Mike Davis, özellikle geç kapitalistleşmiş ülke kentlerinde hükümetlerin kentsel yoksulluğu kentin sıkıntısı, çirkinliği ve tehdidi sayarak, kentin ıslahı ve güzelleştirilmesine yönelik pratikleri farklı coğrafyalardan örneklerle aktarır. Gecekondu bölgeleri başta olmak üzere, kentsel estetiği bozduğu düşünülen yoksunluk alanlarının temizlenmesi gereken kirlilikler ve iyileştirilmesi gereken hastalıklar olarak ele alınması bir tür yok etme ya da tasfiye etme stratejisi ile uygulanır (Davis, 2007). Türkiye’de de gecekondu dönüşümü ‘güzel kentin’ yaratılması ideali etrafında kitlesel yıkımlar ve tahliyelerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 2000’lerden bu yana süregelen kentsel dönüşüm ile gecekonduların dönüşümü programına ait yasal düzenlemeler baskıcı; gecekonduya/gecekonduluya yönelik dil ise dışlayıcıdır (Aslan ve Erman, 2016; <https://www.kitapyurdu.com/>).

Kaya, 2009). Kentsel yoksulların yaşadığı ve çoğu kez sosyal yıkıma dönüşen mahalle dönüşümlerinin yarattığı etki, özellikle TOKİ eliyle dönüşen gecekonducuların yeni yaşamsal koşulları çeşitli araştırmalarla ele alınmıştır (Akşeker, Aktaş ve Bıçakcı, 2013; Şentürk, 2015).

2000'lerin ortalarından itibaren merkezi ve yerel düzeyde devlet aklı, yapsatçı bir müteahhidin mekândan ve araziden maksimum kar-fayda elde etme güdüsüyle hareket etmektedir. Son 15 yıldır Türkiye'deki ekonomik büyümenin odağında inşaat sektörü ile harekete geçirdiği yan sektörler yer almaktadır. İnşaata dayalı büyüme modeli olarak tanımlanan bu dönemin temel özelliği ülke kalkınmasının "inşa ve yapım işleri fikri" etrafında kurgulanmasıdır (Bora, 2016). '99 depremi sonrasında doğal afet ve risklere dair gelişen kaygı, medya tarafından pompalanan inşaat ve yenilenme fikri toplumsal rızayı üreterek dönüşümün toplumsal kabulünü kolaylaştırmıştır. Kent merkezinde deprem öncesinde yapılmış eski orta sınıf mahallelerinin bina bazında yenilenmesi; gecekondu mahallelerinin bir kısmında arttırılan imar hakları, kentlilerin bir bölümünün yeni kentsel rantlara dahil edilmesi, dönüşümün kitle desteğini tesis etmiştir (Balaban, 2013). Bu desteğin açtığı toplumsal meşruiyet alanıyla, 2000'li yıllardan sonra imar ve planlama süreçlerini belirleyen yasal ve yönetsel mevzuattaki dönüşümde devlet esas olarak inşaat sektörünü teşvik etmeye ve mekânsal politikaları merkezi düzeyde kontrol etmeye odaklanmıştır. Kentsel yönetsel süreçlerde yer alan kurumların yetkileri yeniden düzenlenmiş, yeni aktörler ortaya çıkmıştır. TOKİ, KIPTAŞ, Milli Emlak, ilçe belediyeleri ve Emlak GYO gibi kurumların yetki, işlev ve rolleri değişmiştir. Özellikle TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yeni fonksiyonu bu iki kurumu kentin formunun değişiminde en önemli aktörler haline getirmiştir. Çıkarılan yasalarda, mevcut yasaların yeniden düzenlenmesinde merkezîyetçi ve baskıcı bir ruh benimsenerek adeta 'dönüşüm'

önündeki tüm pürüzler kaldırılmıştır. Devletin mekânın yeniden organizasyonu sürecindeki rolü ve tutumu yeni dönem çalışmaların konusu olmuş; iktidarın mekânı değiştirirken kontrol eden ve mekân üzerinden kendi iktidarını yeniden üreten işleyişi/ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır (Erman, 2016; Kahraman, 2013; Pérouse, 2013).

Yeni liberal kentsel rejimin kurumsallaşma çabası, yoksulların karşılaştığı zorunlu tahliyeler ve sürgünler, kent mekânı üzerinde tesis edilmeye çalışılan ideolojik sembolik iktidar aynı zamanda yeni kentsel hareketlerin ve itirazların kent mekânında örgütlenmesini doğurmuştur. Kentsel çelişkilerin ve çatışmaların mahallerde yarattığı basınç dirençle karşılaşmış; çeşitli yerelliklerde yatay örgütlenme formuna sahip mücadele tarzları gelişmiştir. Dönüşümün ekolojik etkisinden (Akbulut ve Candan, 2014), dönüşümü durdurma başarısını göstermiş gecekondumahallelerinin deneyimine (Yıldız, 2013); Sulukule gibi tarihi kent merkezlerindeki dönüşüm baskısına karşı yaratılan dayanışma pratiklerinden (Tan, 2013) kent hakkı tartışmalarına kadar (Zeybekoğlu Sadri, Ökmen ve Akkoyunlu Ertan, 2013) geniş bir yelpazede açığa çıkan kentsel mücadele deneyimleri kentin itirazı bağlamında ele alınmıştır (Karabey, 2014; Kuyucu ve Ünsal, 2011).

2 yıllık bir araştırma sürecinin bir parçası ve çıktısı sayılabilecek bu çalışma, İstanbul'un bir ilçesinin yeni liberal kentsel rejimden nasıl ve ne yönde değiştiğini ortaya koymaktadır. Mekânsal dönüşümün birçok boyutunu zamansal bir kademeleme ile yaşayan ilçenin yaşadığı dönüşümden hangi bağlamlarda etkilendiği, mikro düzeyde ele alınan mekânsal müdahalelerin kentin diğer ağlarında ve alanlarında tetiklediği ya da açığa çıkardığı tepkiler bütüncül ve birbiri ile ilişkili bir perspektif ile ele alınmıştır. Geniş kapsamlı bir sözlü tarih projesinin bir bölümü olması, açığa çıkan değişimin zaman boyutunu yakalamaya fırsatı vermiştir. Yüzyılın başında İstanbul'un bir karyesi olan Maltepe'nin sermayenin, inşaatın ve kentsel hareketlerin odağı olma serüveni bu metinde aktarılmaya çalışılacaktır.

Maltepe: İstanbul'a Hem Uzak, Hem Yakın

Maltepe, İstanbul Anadolu Yakasında yer alan ve Kadıköy, Kartal, Ataşehir, Sancaktepe, Adalar Belediyeleri ile komşu olan bir ilçedir. İlçeyi bölen E-5 (D-100) karayolu yerleşim ve sosyo-mekânsal düzeni iki ana gruba ayırmaktadır. İlçenin E-5 altında kalan, güney kısmı sahil bandındadır. Maltepe sahili İstanbul'un en uzun sahillerinden biridir. İlçenin kuzeyi ise E-5 üzerindeki bölümdür ve topoğrafik olarak Anadolu Yakası'nın ortalamasından yüksek bir coğrafyaya sahiptir. E-5 üzerindeki bölgede ikame alanlarının yanı sıra askeri ve orman alanları yer almaktadır. İlçe 18 mahalleden oluşan bir yerleşim birimidir. Sahil bandı, askeri alanların ve orman alanlarının henüz tümüyle yapılaşmamış olması, orman alanları ile sahil bandı arasında yer alan rüzgar koridorları Maltepe'nin coğrafi ve ekolojik anlamda özgün yönlerini oluşturur. 20. yüzyılın başında İstanbul'un çeperinde kalan bir Rum balıkçı karyesi olan Maltepe, bugün Anadolu Yakası'nın merkezinde yer alan, 500 bini aşan nüfusuyla kentin onuncu büyük ilçesidir. İlçe, Türkiye'nin hemen her bölgesinden göç almış bir kentsel yerleşimdir.

2016-2018 yılları arasında yürütülen Maltepe Toplumsal ve Mekânsal Tarihi Araştırma Projesi⁷ kapsamında elde edilen bulgu ve tartışmalar bu çalışmanın kaynağını oluşturmaktadır. İki yıl süren araştırmada, ilçenin mekânsal ve toplumsal tarihine odaklanılmıştır. Çalışmanın saha araştırması bir yılı aşkın sürmüştür; sözlü tarih görüşmeleri, derinlemesine mülakatlar ve odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'ni de içeren geniş bir yazılı eser, belge ve gazete taraması ile Maltepe'nin yerel toplumsal tarihine dair bil-

7 Proje Maltepe Belediyesi'nin desteğiyle hazırlanmıştır. Projenin saha araştırması ve kitaplaşma sürecinde Hatice Kurtuluş, Şükrü Aslan, Besime Şen, Esra Kaya Erdoğan, Hatice Kurşuncu, Suna Yılmaz, Sevinç Doğan, Zozan Üçdağ yer almıştır. Bu çalışmanın arka planını oluşturan tüm saha ve araştırma süreçlerinde araştırma ekibinin kolektif emeği vardır. 200 Maltepelili'nin aktarımları ve projeye destek veren kurumların özveriyle katkıları ile çalışma tamamlanmıştır.

gillere ulaşılmıştır. Ayrıca saha çalışması surerken etnografik bir yaklaşım ile yerelin kodları ve ilişkilerini akılda tutmak araştırma ekibi tarafından benimsenmiştir.

Kokl Maltepeliler ncelikli olmak üzere, ilçenin 18 mahallesinde yaşayanlar, eski ve yeni mahalle muhtarları, ilçede görev yapmış çeşitli kamu görevlileri, Maltepe'nin sosyal ve siyasal tarihinde iz bırakan aktörler ile zaman-mekân ilişkisi ekseninde 200 görüşme yapılmıştır. Maltepe'nin mekânsal yerleşim gelişimi ve dönemleri dikkate alınarak mahalle tarihleri irdelenmiştir. İstanbul ve Türkiye tarihinde kırılma noktaları denebilecek dinamiklerin Maltepe ile keşiştiği konular tematik görüşmeler ile detaylandırılmıştır. Bu anlamda saha örgüsü yatay ve dikey kesenleri olan bir kurgu ile yürütülmüştür. Araştırma içeriğinin oldukça derinlikli bir kapsamdan, araştırma alanın ise geniş bir çemberden oluşması yöntemsel ve pratik anlamda ilişkisel bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. İlçenin mekânsal ve sosyal tarihine doğru yol alış, saha araştırmasında birçok farklı tekniğin bir arada kullanılması ihtiyaını doğurmuştur. Araştırmanın saha ve yazım süreçlerinde; zaman ve mekân seyri takip edilmiş; mahalli ölçekte karşılaşılan aktüel unsurlar ile makro ölçeğin tesis ettiği süreçler arasındaki bağlar keşfedilmeye çalışılmıştır.

Yapılan görüşmeler sonucunda bir dönem kentin sayfiyesi, daha sonra ise kentin banliyösü konumunda olan bir ilçenin kentle güçlü bağları olduğu belirmiştir. Kentin merkez-evre fikri etrafında ele alınamayacak bir mekânsal ilişkiler bütünü olduğu kentin tarihindeki birçok pratik bağlamında açığa çıkmıştır. Maltepe; İstanbul'un kentleşme süreçlerinden keskin bir biçimde etkilenmiş ve onu etkilemiştir. Maltepe'nin yerel ve özgün tarihine dair girişilen bir akademik çaba, aynı zamanda İstanbul'un toplumsal tarihine ışık tutmakta, Maltepe ile İstanbul arasındaki güçlü bağlar İstanbul'un toplumsal tarihine dair bilinmeyen ya da az bilinen kimi olgu ve olayları açıklamaktadır.

Araştırmanın 10 ana bölümünden biri ve bu çalışmanın odağı olan 2000 sonrası Maltepe, özellikle gecekondu mahallelerinde yaşanan dönüşüm baskısı ve kıyı dolgu alanıyla son yıllarda kent yazını ve tartışmalarında yer tutmaktadır. Yapılan çalışmalar Başibüyük, Gülsuyu ve Gülsu mahallelerindeki dönüşüm süreci, mahallelerin mücadele biçim ve deneyimleri, alternatif planlama arayışları, kıyı dolgu alanının mimari ve ekolojik eleştirisi gibi meseleleri içermektedir (Döker, 2012; Kuyucu ve Ünsal, 2011; Yıldız, 2013). Maltepe Toplumsal ve Mekânsal Tarihi Projesi kapsamında elde edilen bulgular; günümüz Maltepesi'ni anlama çabasında ilçenin tarihsel, toplumsal, siyasal köklerine ve birikimine haiz olma olanağını sağlayarak ilçeye yerelden bakabilmeyi sağlamıştır. Bu çalışmada yeni liberal kentsel rejimin ve buna koşut olarak merkezileşen kent politikalarının Maltepe'nin sınıfsal, ekolojik, kentsel, sosyal bağlamlarını nasıl ve ne yönde değiştirdiği ortaya konularak, yerelin bu değişime karşı gösterdiği refleks aktarılacaktır.

Maltepe: Bir Balıkçı Kasabası

Arkeolojik araştırmalarda 4. yüzyıla ait kalıntıların bulunduğu bilinen (Çelik, 2012) Maltepe ilçesi, eski bir Rum balıkçı köyüdür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kartal Kazası'na bağlı bir kariye (köy) iken, belediyenin kuruluşu için yapılan başvuruda, yaz dönemlerinde bir sayfiye yeri olarak işlevlerine ve diğer niteliklerine gönderme yapılarak bu istek dile getirilmiştir. İmparatorluk döneminde modern belediyeciliğin inşası sürecine denk düşen bir dilimde, 1899 (1315) tarihinde Maltepe Belediyesi kurulmuştur (Başbakanlık Osmanlı Arşivi: İŞE.012.027.01/02). Osmanlı Arşivinde yer alan belgelere göre, 19. Yüzyılın ikinci yarısında ilçede aktif bir iktisadi yaşamın varlığı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi: V.226.056.01/01), İstanbul merkezi ile deniz üzerinden doğrudan bir ilişkinin sürdüğü (Başbakanlık Os-

manlı Arşivi: ŞD.24.19/3) ve ilçede yaşayan nüfusun etno-dinsel kimliği hakkında fikir vermektedir. Mübadele yıllarına kadar nüfusunun büyük bir kesimi gayrimüslimlerden oluşan ilçedeki kiliseler, ayazmalar, mezarlıklar ve sözlü tarih anlatıları gayrimüslimlerin mekânda bıraktıkları izler arasında yer alır. İlçeye göç eden ilk büyük göçmen grubu Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) zamanında Kemah'tan, gelen ve halen Kemahlılar olarak anılan kesimdir. İkinci büyük yerleşimciler ise 1923 Lozan Anlaşması ile Yunanistan'dan getirilen mübadillerden oluşur. İmparatorluğun sayfiye yeri olan Maltepe, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da İstanbul'daki sayfiye semtlerinden biri olmaya devam etmiştir. Cumhuriyetle birlikte Ankara'ya gitmiş bürokrat ve askeri seçkinler için Ankara'ya en yakın sayfiye alanı olan Maltepe; özellikle milletvekillerinin Dragos'da kurdukları kooperatif ile yeni siyasi-askeri seçkinlerin mekândaki ayrıcalıklı iskanının önemli örnekleri arasındadır.

Maltepe'nin yerlileri olarak adlandırılan gayrimüslimler, Kemahlılar ve Mübadiller bugün ilçenin merkezi olarak tanımlanabilecek Beşçeşmeler olarak bilinen alanda, Yalı ve Feyzullah Mahallelerinin kesiştiği yerde 1950'lere kadar yaşamışlardır. Bu dönemde, ahşap ya da yığma bahçeli eski Rum evlerinden ve sahil boyunca görülen yalılardan oluşan ikame alanı dışında ilçede betonarme yapılaşma ve ikame alanı yok denecek kadar azdır. Yaşamın bir çember etrafında sürdüğü bu hinterlandın etrafında balıkçılık, bahçecilik, bostancılık ve hayvancılığa dayanan yerel üretim hakimdir. İstanbul'un sebze-meyvelerinin üretildiği Maltepe'nin kentle bağı deniz ve demiryolları ile sağlanmıştır. Yolcu ve yük taşımacılığında ilçenin sahip olduğu iki iskele ilçenin merkez ile olan bağına sağlamakla beraber, Anadolu'dan demiryolu ile aktarılan malzemelerin İstanbul'a transferinde rol oynamıştır.

İstanbul'un Taşrasında Hızlı Kentleşme

1950'li yıllardan itibaren İstanbul'un Anadolu'dan almaya başladığı iç göçlerin bir parçası olarak, Çankırı başta olmak üzere, Karadeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Maltepe'ye yerleşen kırsal göçmenlerle kentte büyüme baskısı oluşmuştur. İstanbul'un 1950'li yıllarla birlikte girdiği hızlı kentleşme sürecinin üç temel dinamiğini oluşturan, iç göçler, sanayileşme ve kamu/özel altyapı ve inşaat yatırımları, Maltepe'de de yapısal değişimlere neden olmuştur. 1950 öncesinde Maltepe'de yalılar, ahşap evler ve iki katlı yığma evler ile bostancılığın yapıldığı geniş ve boş araziler hakimken, Demokrat Parti'nin ilk belediye başkanı Selami Oğuz (1951-1960) döneminde konut yapısı ve sunumunda, yerel ve merkezi iktidarın arazi politikalarında, imar planları ve imar uygulamalarında köklü değişimler yaşanmıştır. Belediyeye ya da hazineye ait kamu mülkündeki araziler parsellenip, taksitlendirilerek satılmıştır. Maltepe'de eski yapıların yıkılıp yerine betonarme binaların yapılması, hazine ve milli emlak elindeki arazilerin imara açılması bu döneme rastlamaktadır. Ucuz arsa üretimi ve bina yapımının teşvik edildiği bu yıllarda, ilçe merkezinin etrafına saçaklanan yeni mahalleler ve ikame bölgeleri oluşmaya başlamıştır.

Maltepe'deki arazi olanakları özel ve kamusal yatırımları Maltepe'ye çekerken, aynı olanak Maltepe'yi, Anadolu'dan akan emek göçünün mekânda tutunabildiği yerlerden biri haline getirmiştir. 1960'larla beraber atölye, imalathane ve fabrikaların kurulması, Süreyyapaşa Hastanesi'nin yapımı gibi inşaa faaliyetleri bu sektörlerde çalışacak işçilerin gelmeye başlaması ile Maltepe, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen emekçilerin de yeni memleketi olacaktır. 1950'lerden 1980'lere kadar devam eden dönemde TEKEL, Singer, ECA, Türk Ambalaj Sanayi Fabrikası, ÖREN Bayan, Vinylex, Otoyol gibi Türkiye sanayi tarihinin önemli fabrikalarıyla birlikte Maltepe'deki sanayi

yoğunlaşmasını oluşturur. Fabrika ve atölyelerin yarattığı istihdam olanakları emekçi kitlelerin ilçede yerleşikleşmesini; yoğun göç akışı ise mekânsal büyümeyi beraberinde getirmiştir.

Sanayinin ve kırsal göç ile Maltepe'ye gelenlerin mekâna yerleşmesindeki önemli etkenlerden biri ulaşım olanaklarıdır. Deniz ve tren yolu daha önce bahsedildiği gibi ilçenin merkezle olan ilişkilerini sağlamaktadır. Deniz ulaşımının hakimiyeti karayollarının ağırlık kazanmasıyla azalmıştır. 1953 yılında yapımına başlanan Ankara Asfaltı (E5/ D100) Maltepe'nin kentsel genişlemesinde yeni bir ayırım çizgisi oluşturmuştur. 1973 yılında Boğaziçi Köprüsü'nün açılmasıyla Anadolu Yakası ile Avrupa Yakası arasındaki karayolu bağlantısı tamamlanmış, bu tarihten itibaren Anadolu Yakası'nın genelinde ve Maltepe'de yapılaşma artmış, nüfus ve otomobil yoğunlaşması yaşanmıştır.

Ankara Asfaltı'nın inşası ile birlikte, yeni karayolunun alt kısmında kalan bostanların parsellenmesiyle yapılmış düşük maliyetli apartmanlara Maltepe'nin orta sınıfları; E5'in üstündeki hazine arazilerinde yapılmaya başlayan gecekondulara Maltepe'nin yeni göçmen emekçi sınıfları yerleşmeye başlamıştır. İlçe bir yandan kırsal emekçi sınıfların kurduğu gecekondu mahalleleriyle, diğer yandan İstanbul'un merkezinde konut almaya gücü yetmeyen orta sınıfların kalıcı olarak yerleşmeleriyle kentin banliyösüne dönüşecektir. 1970'lerin ortasından sonra kentin merkezinde giderek azalan kentsel arsa stoku nedeniyle Maltepe'de yer seçen orta sınıf konut kooperatifleri, eski evlerin arazileri ve bostanların parselasyonu ile hızlanan yapsatçı apartmanlaşma, E-5 Karayolunun üzerinde hızla büyüyen gecekondu mahalleleri, gecekondu önleme bölgelerindeki sosyal konutlar, alt-orta sınıflara yönelik apartmanlar ile Maltepe 1980 öncesinin İstanbul'daki hızlı kentleşmesinin en iyi temsillerinden biri haline gelecektir.

Kuralsızca, Hızla Büyüyen Maltepe

1980 askeri darbesinden sonra ANAP iktidarı ile birlikte ortaya çıkan yeni ekonomi politik ve kentleşme politikalarında sanayinin kent dışına çıkartılması merkezi ve yerel düzeyde bir amaç haline gelmiştir. İstanbul'da kent içinde kalan sanayi tesislerinin kentin dışına taşınması süreci Maltepe'deki sanayi alanlarını da kapsamıştır. 1980'lerin sonlarından itibaren büyük firmalar yavaş yavaş bölgeyi terk etmeye başlamıştır. Atölye ve fabrikaların taşınmasıyla boşalan kentsel arsalar Maltepe'yi yeni liberal imar hareketleri için bir çekim alanı haline getirmiştir. İlçe içerisinde kalan son bostan arazileri, E-5 üzerinde henüz yapılaşmamış araziler ve kamu arsaları bu dönemdeki orta ölçekli müteahhit firmaların yerel ağlar ve güçler tarafından teşvik edilmesiyle yapılaşmaya başlamış, Maltepe'de inşaat sektörü hızla gelişmiştir.

1990'lı yılların Maltepe'sinde kentleşme ilkelerine aykırı imar hareketleri ve kaçak yapılaşmalar mekânsal olarak ilçeyi biçimlendirecektir. Maltepe'nin hem doğal çevre olarak sahip olduğu araziler ve kamusal alanlar, 1980'li yıllardan itibaren girdiği sanayisizleşme ile kentsel arsaya dönüşmüş sanayi alanları, 1950-1980 arasında gecekondulu ve kooperatif konutları ile oluşmuş mahallelerinde yoğunluk artışı ile ortaya çıkarılan rantlar belli güç odakları tarafından yönetilmiştir. Türkiye'de özellikle ANAP'ın ikinci döneminde başlayarak 2000'lerin başına kadar sürecek olan ve siyasetçi-mafya-müteahhit/ işadamı koalisyonları Maltepe'de 1990'lar dönemindeki imar hareketlerini ve arazi pazarını doğrudan kontrol etmiştir. İlçede sanayi üretimi ile birlikte gelişen gecekondulu mahalleri de imar afları ve "yerel tavizler" ile birlikte dönemin yükselen kentsel rantlarından paylarını almıştır.

1990'lı yıllar Maltepe'si için; inşaat sektörünün hızla geliştiği, meslek değiştirerek müteahhit olanların türediği, inşaat sektöründe feodal ve geleneksel ilişki ağlarının hissedildiği, arsa ba-

zında gecekondudan farklı biçimde kaçak yapılaşmanın olduğu, arazi mafyasının etkin olduğu, Maltepe'nin bazı mahallelerinin bugünkü görünümüyle kurulduğu, sahil bandındaki konutlara tadilat hakkının verildiği ve ticari plan kararıyla bu akstaki ticari faaliyetlerin arttığı, boş ve geniş arsalar üzerine çok sayıda apartmanın ve sitenin yapıldığı, kuzey mahallerine yönelik zorunlu göç akışının yaşandığı ve buna bağlı olarak gecekondu bölgelerinde kiracılığın arttığı bir dönem denebilir. Aynı zamanda bu dönem hızla gelişen yeni ulaşım aksları da kent merkezinde giderek artan yoğunluk ve yükselen arazi fiyatlarından kaçan konut talebini kentin çeperlerine yönlendirmiştir. E-5 otolundan sonra, 1989 yılında Maltepe-Caddebostan kıyı dolgu alanının Kartal ilçe merkezine kadar uzatılması Maltepeliler'in sahille olan bağlarını koparıırken ilçede yeni bir dönem başlamıştır. Yeni sahil karayolu Maltepe'nin kentsel erişilebilirliğini arttırarak farklı sınıfları barındıran yeni nüfus dalgalarının, yeni yatırımların ve sektörlerin kente olan ilgisini arttırmıştır.

2000'lerin Maltepe'si: Dönüşüm, İnşaat, Moloz

1990'lı yıllardan itibaren büyük fabrikalar yavaş yavaş Maltepe'yi terk etmeye başlamış, 2000'li yıllarda bu eğilim giderek hızlanarak kentin içinde kalan son sanayi tesisleri tasfiye olmuştur. 2005 yılında onaylanan Maltepe E-5 Güneyi Nazım İmar Planı'nın temel amaçlarından biri kirlilik yaratan sanayiye ilçe dışına çıkartmaktır. Taşınacak olan sanayi alanların yerine konut, hizmet, ticaret ve rekreatif alanı olarak dönüşümünün sağlanması amaçlanmıştır. İstanbul'un merkez ilçeleri ve onları çevreleyen gecekondu alanlarında tükenen arazi stoku, küçük üretime dayalı yapsatçı inşaatçılığı krize sokmuş, düzenli gelirli memur ve işçiler kooperatif aidatlarını ödeyemeyecek şekilde gelir kaybına uğradığı için düşük maliyetli ve kar amacı gütmeyen konut kooperatifçiliği de sona ermiştir. Bu yeni aşamada,

finansmanı banka kredileri ile sağlanan dev ölçekli yatırım projeleri, eski orta sınıf mahallelerindeki bina bazlı yenileme, çeperdeki imarsız arazilerdeki inşaat yatırımları ile hazine arazileri üzerinde kurulmuş gecekondu mahallerine yönelen kentsel dönüşüm projeleri ortaya çıkacaktır. 2000'lerin ortasında çıkarılan E-5 Kuzeyi Nazım İmar Planı'yla gecekondu bölgelerinin ıslahı hedeflenmiştir. Aynı yıllarda, kamu ve özel sektör girişimleriyle yapılan bir kısmı kapalı site niteliği taşıyan toplu konut, ofis, rezidans, alışveriş merkezi, özel okul, özel sağlık tesisi ve yeni ofis binalarının yapımı ilçede hızla artacaktır. Maltepe'nin 1980'lerin sonlarına kadar ücretli memur ve işçilerden, esnaf-zanaatkârlardan ve küçük tüccarlardan oluşan orta sınıf ağırlıklı sınıfsal coğrafyası yerini daha karmaşık bir sınıfsal coğrafyaya bırakacaktır. 1999 depremi sonrasında yaşanan riskli bölge/bina kaygısı, bir kısmı birinci derecede deprem riski altında olan ilçede, imar-planlama hareketlerindeki yeni dönemin toplumsal kabul sürecini kolaylaştırmıştır.

Mahalleler Doğuyor, Mahalleler Dönüşüyor

2004 yılında İstanbul'un birçok bölgesinde olduğu gibi Nazım İmar Planı ve mahalle dönüşümü çalışmaları Maltepe'yi de içine almıştır. Bu süreçte dönüşüm, öncelikli olarak kentin savunmasız ve güçsüz kesimlerinin yaşadığı mahallelerden başlatılmıştır. Maltepe'nin yerel kentsel gündemini Türkiye'nin gündemine taşıyan, 2000'lerin ortalarından itibaren İstanbul kent hareketlerini etkileyecek en önemli gelişme, 2004 yılında hazırlanan E-5 Kuzeyi Nazım İmar Planı'na karşı Maltepe'deki gecekonduların neredeyse tamamını sınırları içinde bulunduran Başbüyük ve Gülsuyu-Gülensu Mahallelerinin plana karşı geliştirdikleri reflektir. Plan, bu üç mahallenin yanı sıra, Zümrütevler, Aydınevler ve Fındıklı Mahallelerinin olduğu E-5 üzerindeki bölgeyi kapsamaktadır. Maltepe'deki gecekondu mahallelerinin dönü-

şümü ve mahallelerin dönüşüm karşıtı tutumları dönemin kent-
sel hareketleri ve politikalarını açıklayan güçlü hikayelere sa-
hiptir. Aynı dönemde İstanbul'un yeni kentsel yoksulluğu yeni
formlarla mekâna yerleşmekte, kentte yaşam kalitesi düşük,
kaldırım, yol, park gibi kentsel donatılardan yoksun, ulaşım
olanakları zayıf, bina sıkışmalarından ve ağır insan yükünden
oluşan yerleşim alanları doğmaktadır. Maltepe'de gecekonduların
alanlarının dönüşüm hikayesini aktarmadan önce, 2000'lerin
ortalarından sonra birkaç sene içinde hızlı yapılaşma ve insan
yüküyle mahalleye evrilmiş, düzensiz işlerde çalışan ya da ça-
lışan yoksulların yaşadığı yeni kentsel yoksulluk biçimi diyebi-
leceğimiz bir dokuyu temsil eden Fındıklı Mahallesi'nin gelişim
öyküsü aktarılacaktır.

2000'lerde Yeni Yoksulluk, Yeni Bir Mahalle: Fındıklı

Fındıklı Mahallesi Maltepe'nin kuzeyinde yer alan, 1970'lerin
başında üç-dört hanenin yer aldığı, 1980'lerin ortalarından iti-
baren parsellenen, 1990'lar boyunca yapılaşmanın devam ettiği
bir yerleşimdir. 1980'lere kadar mahalledeki araç geçişinin çok
seyrek; ulaşım ve yol bağlantılarının çok zayıf olduğu mahal-
lenin eski yerleşimcileri tarafından aktarılmıştır. 1990'lardaki
imarsız yapılaşma biçimi mahalleye karakterini vermiş; kentsel
donatı ve altyapı eksiklikleri hâlâ mahallenin en önemli soru-
nudur. Mahalledeki yapılaşma ivmesi 1999 depremi ile kesin-
tiye uğramış, 2004'te yapılan E-5 Kuzeyi Nazım İmar Planı ile
inşaat hareketliliği yeniden canlanmıştır. Deprem Yönetmeliği
ve Nazım Plan'dan sonra kaçak ve kalitesiz yapı üretimi azalmış
ancak inşa faaliyetleri neredeyse iki katına çıkmıştır. İlçenin boş
arsa stoğuna en fazla sahip olan mahallesinde, inşaatlar ağırlıklı
olarak kat karşılığı yapsatçılar tarafından yapılmıştır. İmar pla-
nı sonrası ağırlıklı olarak tek katlı en fazla üç katlı olan binala-
rın yerine, beş katlı binalar yapılmaya başlanmış, mahalledeki

dere yatağı da yapılaşmaya açılmıştır. Mahallenin bugün aldığı görünüm otoparkı olmayan, gün ışığından faydalanmayan, kaldırımların olmadığı, altyapı ile insan yoğunluğu arasındaki uyumsuzluğun özellikle yoğun yağış dönemlerinde hissedildiği, sağlık ve eğitim tesislerinin ve toplu taşıma imkanlarının yetersiz kaldığı bir yerdir.

Daha sonra deprem oldu ve o inşaatlar yarım kaldı ve imar geldi. İmar planı olunca yüzlerce kişi, mesleği olsun olmasın; pastaneci, dükkân, terzisi, katibi müteahhit oldu ve herkes bu iş ile yükseldi. Depremden sonra kat artışı durduruldu. Her şey yasa ile olmaya başladı. (D.D., 1967 doğumlu, 13 Haziran 2017 tarihli görüşme)

Biz burada 90'lı yıllarda İnönü mahallesinde (Ataşehir ilçesinde) çalışıyorduk. Bir gün baktım bir tane dozer girdi. Komple boştu zaten, parselledi. Çok az evler vardı, derenin kenarındaydı. Birkaç tane ev vardı, tek tük. Daha sonra parsellediler, sattılar. Yani bizden önce kimlerin elinde olduğunu bilmiyorum. Biz geldiğimizde genelde arsalar sahiptiydi. Parça parça her arsanın bir sahibi vardı. (S.U., 1962 doğumlu, 19 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Fındıklı Mahallesi'nin gelişimini, 2000 sonrası dinamikler ile ortaya koymak mümkündür. Mahallenin inşaat sektöründeki çevrimi, etnik küçük girişimcileri ve işçileri de içine alarak genişlemiştir. Mahallede oturanların büyük bir kısmı inşaat sektöründe çalışmaktadır. Farklı etnik kimliklere sahip mahallelilerin inşaat sektörünün farklı alanlarında yoğunlaştıkları, mahallede bir tür etnik işbölümünün kurulduğu söylenebilir. Fındıklı'daki Kürt göçmenlerin ağırlıklı olarak alçı, sıva, kalıp, demir işlerinde; sıva, alçı, boya, fayans, izolasyon, elektrik, su tesisatı işlerinde ise Karadeniz'den gelenlerin çalıştığı görüşmeciler tarafından ifade edilmiştir.

1996 yılında Fındıklı'ya yerleştik. İlk Tarabya, Kozyatağı, Sarıyer, İçerenköy'e yerleştik. Fakat evler pahalı olduğu için ev

alamadık. Bu nedenle Fındıklı'dan aldık ucuz olduğu için. 50-60 ev vardı geldiğimizde... Kastamonu ve Sinoplular vardı. Bizden sonra ise Kars, 'Erzurum'dan geldiler. Fikirtepe yıkılınca hepsi buraya geldi. Bizim tanışıklığımızdan dolayı Mardinli'ler hepsi Fındıklı'ya geldi. Tanışıklığımız inşaat işinden geliyordu... Daha sonra Ordu ve Tokatlı'lar Suadiye'den geldi. Bunlar hepsi apartman görevlisiydi. (T.U., 1991 doğumlu, 2 Mayıs 2017 tarihli görüşme).

Fındıklı, İstanbul'da konut kiralardan veya satış fiyatlarından mustarip olan bir kesimin daha ucuz konut bulabildikleri bir yer olarak genişlemesini, arsa stoku bitinceye kadar sürdürmüştür. Kadıköy ilçesinde yapılan, bugün krize dönüşmüş olan, Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi Fındıklı'da kiralari önemli derecede arttırarak yapılaşmayı tetikleyen önemli bir unsur olmuştur. Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi nedeniyle evleri yıkılan ve geçici kiracı konumunda olan nüfusun Fındıklı'ya yerleşmesi, mahallede mevcut konutların kiralalarını arttırmakla kalmamış, yanı sıra yeni konutların inşa edilmesini de doğurmuştur. 2010 sonrasında belediye tarafından verilen bir yıl boyunca iskân belgelerinin hemen hemen yarısı Fındıklı Mahallesi'ndeki inşaatlara aittir. 2004 yılında 12 bin olan nüfus büyük bir ivmeyle artmış, saha araştırmasının yapıldığı 2017 yılında 85 bine ulaşmıştır.

İlk geldiğimde çok boş alan vardı. 2010'dan sonra büyük bir patlama ile değişti. Şuan neredeyse boş alan yok varsa bile hazinenindir. (T.U., 1991 doğumlu, 02 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Maltepe'de Gecekondu Bölgelerinin Dönüşümü

Başbüyük, Gülsuyu ve Gülenso mahalleleri, 1950'lerde yerleşime açılan ve 2000'lere kadar gelişimi devam eden, sanayileşme ve kırdan kente kitlesel göçün etkisiyle E-5'in üzerindeki bölgede kurulan gecekondu mahalleleridir. 1970'lerde yükselen dev-

rimci-demokrat hareketin mekânsal tahayyülü çerçevesindeki birikimler, dayanışma ve himaye ilişkileri Gülsuyu ve Gülen-su mahallelerine karakterini verir. 1970'lere kadar köy olarak bilinen, geniş çiftlik arazilerinin olduğu Başibüyük Mahallesi Süreyyapaşa Hastanesi'nin kurulması sırasında ihtiyaç duyulan iş gücünün mahalleye yerleşmesiyle gecekondulaşma sürecine girer. Mahallelerdeki nüfus ve yapılaşma yoğunlaşması İstanbul'un kentleşme seyri ile paralellik göstermiştir. Mahalleliler ulaşım, altyapı ve tüketimle ilgili ihtiyaçlarını yıllar içinde yerel iktidarlara mücadele ve müzakere ekseninde yürüttükleri kazanımlarla elde etmişlerdir. Hemşerilik ve akrabalığa dayanan göç ağları etnik ve sosyal dokuyu belirlemiştir.

2000'lerdeki kentsel dönüşüm politikası bir yasal çerçeve olarak "5104 numaralı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu" ile gündeme gelmiştir (Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm, 2006). Yasanın gündeme geldiği günlerde İstanbul'da gecekondulu bölgelerini kapsayan kentsel dönüşüm projeleri ve gecekondulu yıkım programları ilan edilmeye başlanmıştır. Büyükşehir Belediyesi-TOKİ-İlçe Belediyesini içeren üçlü protokol; kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasında yönetsel ve hukuksal bir model olarak düşünülmüştür. Kentsel dönüşüm politikasının uygulayıcısı ve belirleyicisi olarak TOKİ bu dönemde ön plana çıkmıştır. Dönüşüm öncelikli olarak kentin yaftalanmış, güçsüz ve savunmasız kesimlerinin yaşadığı mahallelerden başlatılmıştır. TOKİ'nin öncülüğünde geliştirilen projelerde, mahallelerde yıkımlar yaşanmış, yerinden edilmeler söz konusu olmuştur. TOKİ binaları olarak anılan yerleşimler mahallelerin ekonomik, demografik, kültürel, sosyal durumları gözetilmeden projelendirildiği için, mekânsal dönüşüm sosyal yıkıma dönüşmüştür. Mahallelilerin karşı karşıya kaldığı yerinden edilme ve tahliye tehdidi aynı zamanda yeni kentsel toplumsal hareketleri ve mücadeleleri açığa çıkarmıştır. Maltepe'nin üç gecekondulu mahallesi kentsel dönüşüme karşı mücadele tarzları,

dönüşüme direnme kapasiteleri, kentsel hareketler içerisindeki konumlarıyla İstanbul ve hatta Türkiye'nin gündemine girmiştir. ("Mahallelinin Gözünden 'Gülsuyu Gülsusu'", 2007; "Maltepe Büyükşehir'de Yıkım Gerginliği", 2008).

2000'lerin ortalarından itibaren gecekondular mahalleleri başta olmak üzere kentin ekonomik, sosyal ve siyasal olarak daha güçsüz kesimlerini kapsayan bölgelerine yönelik mekânsal tarruz süreci 2009 yerel seçimlerini etkilemiştir. Dönüşümün baskıcı ve zorlayıcı bir tarz ile uygulanmaya çalışıldığı, ağırlıklı olarak TOKİ'nin bir aktör olarak belirlediği ilçelerde 2009 yerel seçimlerinin ana gündemi ve seçim propagandalarının temel konusu kentsel dönüşüm olmuştur. Bu dönemin seçim propagandalarında en yaygın olanları "Rantsal Dönüşüme Hayır", "Kentsel Değil Rantsal Dönüşüm" minvalindeki argümanlardır. 2009 yerel seçimlerinde, yerel siyaset kentsel dönüşüm sürecinden etkilenmiştir.⁸ Maltepe'de 2009 seçimlerinde AKP'nin yereldeki iktidarını kaybetmesindeki etkili faktörlerden birinin Gülsuyu, Gülsusu ve Başbüyük mahallelerindeki seçmenin dönüşüm sürecinden duyduğu, rahatsızlık, kaygı ve güvensizlik olduğu iddia edilebilir. Mahallelerin kentsel dönüşümü nasıl karşıladıkları, dönüşüm baskısına karşı geliştirdikleri itirazlar ve deneyimleri bundan sonraki kısımda aktarılacaktır.

Gülsuyu-Gülsusu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm Süreci

2004 yılında ilan edilen E-5 Kuzeyi Nazım İmar Planı, Gülsuyu-Gülsusu mahallelerinde yıkım tehdidi olarak algılanır ve neredeyse infial yaratır. Mahalleli plan sürecine dahil edilmez; planların askıya çıkarılmasını ise tesadüfen, itiraz süresinin bitimine 10 gün kala öğrenir. Planın getirmiş olduğu kararlarla mahallede yaşayan nüfusun sınırlandırılması yani tahliyesi söz

8 Sanyer, Ataşehir, Kartal, Avcılar bu ilçeler arasında sayılabilir.

konusudur. 3 gün içerisinde 1/5000'lik plana binlerce imza ve ardından açılan davalarla itiraz edilir (Yıldız, 2013). Mahalleli bu itiraz sürecinde çeşitli kurum ve kişilerden bir tür uzmanlık desteği olarak sonraki yıllarda etkili olacak “öğrenme” sürecini başlatır. Dönüşüm ilanından sonra mahalleli geniş bir katılım ve destekle plana karşı çıkar ve mahalle için hazırlanacak olası bir planlama sürecinde kendilerinin de yer alması gerektiği fikrini meşru bir savunma hattı olarak açığa çıkarır.

(E-5 Kuzeyi Nazım İmar Planını) İşte o zaman mecbur tutular. Senin yerine şu hakkı verimiz. İster al ister alma. Biz de direndik, kabul etmiyoruz. Vermiyoruz, yapamazsınız, edemezsiniz. (...) Bakın bazı insanlarımızı kandırmışlar götürmüşler. Şöyle yaparız böyle yaparız. (...) Maltepe'yi alırlarsa TOKİ'ye verirler. (S. D., 1942 doğumlu, 9 Ağustos 2017 tarihli görüşme)

Gülsuyu-Gülensu'da kentsel dönüşümün yasal ve teknik dayanağı olan plana veya projelere karşı “itiraz” etme, o yıllarda başvuru en etkin girişim olmuştur. Bunu daha etkin ve geniş katılımı ile gerçekleştirmek için mahalle derneği kurmak veya olan derneği bu yönde faaliyete geçirmek gibi kurumsal girişimler denenmiştir. Bu yöntem daha sonra İstanbul'un birçok mahallesinde başvuru bir yönelim olmuştur. Ama Gülsuyu-Gülensu mahalleleri farklı bir çabayı da gerçekleştirmeye çalışmıştır. “Alternatif Planlama” ve “Katılımcı Planlama” gibi o yıllar için yeni olan bir deneyimi başlatmıştır. Planlama sürecine katılım, sonrasında uygulamada da mahallenin katılımı hedeflenir. Bunun için mahallede var olan dernekle birlikte sokak temsilciliği fikri geliştirilir ve daha sonra bu fikir mahalle temsil heyetine evrilir. Mahallede gönüllü-uzman gruplar ve akademisyenlerle çalışmalar yapılır. 2009 yerel seçimlerini AKP'nin kaybetmesiyle yerel yönetime gelen yeni yönetim yeni bir planlama sürecini başlatır; ancak planların tamamlanması 2009-2014 döneminde gerçekleşmez.

Başbüyük Mahallesi'nde Kentsel Dönüşüm Süreci

2004 yerel seçimlerine tapu ve imar hakkı vaadiyle giren Başbüyük Mahallesi, seçimlerden sonra %72 gibi büyük bir oy oranıyla desteklediği belediye yönetiminin başlattığı kentsel dönüşüm projesiyle karşı karşıya kalır. Mahallenin park alanı, imar tadilatıyla konut alanına dönüştürülür ve park arazisinin belediyeye ait olması itibarıyla burası kentsel dönüşümün uygulandığı ilk alan olur. TOKİ-İBB ve ilçe belediyesi "İstanbul Maltepe Kentsel Yenileme (Gecekondu Dönüşüm) Projesine İlişkin Protokol" isimli belgeyi imzalar. Kentsel dönüşüm çerçevesinde kamu arazileri TOKİ'ye devrolur ve daha sonra TOKİ mahallede 6 adet yüksek bloktan oluşan inşaat ile dönüşüme başlar. Ardından Başbüyük mahallesi'nin tamamı kentsel dönüşüm alanı ilan edilir.

Yılını tam bilmiyorum. 10 gün sonra Bakanlar Kurulu'ndan bir karar çıktı. Türkiye çapında ne kadar 775 sayılı yasaya tabi gecekondu önleme bölgesi varsa hepsi TOKİ'ye devroldu. Bizi de TOKİ'ye kayıt ettiler. Tabi tuttular. Bizim burası da belediyeden ayrıldı, TOKİ'ye devroldu. Bayındırlığın hiçbir yeri yok. Hepsini TOKİ'ye devretti. Tapusuz yerler, parklar falan olduğu gibi TOKİ'de. 7 parseli de ihaleye müracaat edenlere verdiler. (Y.T., 1941 doğumlu, 12 Eylül 2017 tarihli görüşme)

2007'de Başbüyük Mahallesi Çevreyi Düzenleme ve Güzelleştirme ve Tabiatı Koruma Derneği adıyla mahalle derneği kurulur ve dönüşümün uygulayıcısı olan TOKİ'ye karşı mahallenin direnci dernek ile birlikte örgütlenmeye başlar. Derneğin çabalarıyla 1/1000 ölçekli plana 4.300 imza ile itiraz edilir. Kentsel dönüşüm ve yıkım tehdidi karşısında mahalleli sesini duyurmak için Ankara'ya gider ve yıkım ekipleri polis eşliğinde mahalleye girer. Başbüyük Mahallesi sakinleri yıkım ve yerinden edilme riskini aşmak için her türlü müzakere ve mücadele seçeneğini dener. Polisin yıkım ekipleriyle mahalleye girme çabası, Türkiye gündemine konu olan şiddetli çatışmalara neden olur. Mahallelinin TOKİ'nin yeni inşaat faaliyetlerini ve dolayısıyla gecekondu yıkımını engellemek adına gösterdiği uğraşlar

sonuç verir; TOKİ ilk etapta inşa ettiği bloklar dışında mahallede yeni yapı yapamaz.

2009 yerel seçimlerinde Başbüyük mahallesine yönelik en önemli seçim gündemi, kentsel dönüşüm ve TOKİ ile kurulacak ilişkiler olmuştur. Seçim sürecinde TOKİ ile yapılan protokolün iptal edileceği ve tapuların dağıtılacağına söylenmesi ve yaşanan siyasal değişim, mahallelinin beklentilerinin artmasına neden olmuştur. Yeni dönemde TOKİ ile çalışmak konusunda bir süre için kararsızlık yaşanmıştır. Belediye yöneticileri geçmişteki protokolün mali yükümlülükleri nedeniyle devam edeceği ancak diğer etaplarda TOKİ ile çalışılmayacağı fikrini benimsemiştir. Mahallenin dönüşümü için mimari tasarım projesi yapılmış lakin bu dönemde mahallenin benimseyeceği bir süreç örülememiştir (“Başbüyük Projesi İçin Mimarlarla”, 2013).

Mart 2014 yerel seçimlerinden sonra Gülsuyu-Gülensu ve Başbüyük mahallelerinden bir temsil heyetinin, mahalle muhtarlarının yer aldığı bir dizi toplantı sonucunda mahallelerde kentsel dönüşüm ve planlama ofisinin açılmasına karar verilir. Yaklaşık 2 yıl süren çalışmaların ardından, mahalleleri *plana kavuşturma* ekseninde yürütülen çalışmalar üç mahalleye ait planların aynı zamanda çıkmasını tetikler. 3 gecekondulu mahallesi için Yerinde Dönüşüm Nazım İmar Planı ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı Büyükşehir Meclisi’nden geçer (1/5.000 Ölçekli Gülsuyu-Gülensu, 2016) ve 2019 yılı Ocak ayında uygulama imar planları askıya çıkar. Yapılan planlarda emsal transferi, halk katılımının plan notlarında yer alması, mülkiyet belgesi olmayan kişilerin de hak sahibi haline gelmesi gibi kazanımlar olmakla beraber; mahalleyi uygulama aşamasında ortaya çıkacak önemli bir sınav beklemektedir. 14 yıldır kentsel dönüşüm baskısı altında yaşayan mahalleliler kimi zaman bir imar hukukçusu, kimi zaman ise bir mimar gibi konunun teknik ve hukuki boyutlarında donanım kazanmıştır. Geline aşamada mahalleliler, uygulama planlarının askıya çıkmasıyla teknik planlamanın ötesinde, uy-

güçlendirme aşamasının mahallenin geleceği açısından en önemli ve belirleyici safha olduğunun farkındadır.

Eski Orta Sınıf Mahallelerinin Dönüşümü

Bir kıyı yerleşimi olan Maltepe 1999 depremini sarsıcı bir şekilde yaşamış ve depremin etkisi sahile sınırı olan mahallelerde uzun süre devam etmiştir. İlçenin Adalar'a olan yakınlığı ve beklenen büyük İstanbul depremi riski nedeniyle deprem sonrasındaki ilk aylarda bu mahalleleri terk eden kişi sayısı fazladır. 1950'lerden sonra apartmanlaşan, sahil bandındaki mahalleler Maltepe'nin eski orta sınıf mahallelerini oluşturmaktadır. Yapı stoku açısından eski denebilecek, ağırlıklı olarak 4-5 katlı, bahçeli apartmanlardan oluşan mahallelerde bina bazlı yenilemenin hızla yayılmasında depreme dair kaygılar tetikleyici olmuştur ("Doğal Afet Sigortalar Kurumu"; "AFAD'ın Deprem Haritasına Göre", 2018). Deprem riski yüksek alanlarda eski yapı stokunun olası büyük depremi karşılayamayacağına dair kaygılar saha görüşmelerinde de ifade edilmiştir.

Bakın kentsel dönüşüm esasında bir şekilde bu binaların hepsi, benim oturduğum bina 1970 yılında yapıldı. 40 küsur yıllık bina. Ben korkuyorum evimde oturmaktan, benim evimin sağlamlaşması lazım. Kentsel dönüşüm benim evim için lazım. Maltepe'nin yüzde 99'u için lazım. (K. G., 1947 doğumlu, 24 Ekim 2017 tarihli görüşme)

2001 öncesinde yapılan binalarda malzeme kalitesi çok kötü olduğu için yeni kanuna doğal olarak aykırı olan tüm binalar depreme dayanıksız kabul edildi. 2001 öncesi malzeme çok vasattı; beton, demir diğer malzemeler. Bu binalara çöp denebilir. (V. Ç., 1972 doğumlu, 16 Nisan 2017 tarihli görüşme)

2012 yılında çıkarılan (6303) Afet Dönüşüm Yasası'nın dönüşümü teşvik eden zorlayıcı ruhu; gayrimenkulün menkul değere dönüşmesi, deprem kaygısı, eski yapılarını yenilemek isteyen

maliklerin yeni yapıda ikamet etme arzuları gibi hususlar etkililişime girerek 2000'lerin sonlarından itibaren ilçede yoğun bir yıkım süreci başlamıştır. Müteahhitlerle malikler arasında yapılan protokollerde kira yardımlarının yer alması; kentsel dönüşüm olarak anılan bina yenilenmelerine ivme kazanmıştır. E-5 altı olarak anılan bölgedeki bina yaşlarının daha büyük olduğu, bina bahçe alanlarının görece geniş olduğu ve arsa değerlerinin yüksek olduğu eski orta sınıf mahalleler bina bazlı yenilenmeye öncülük etmektedir. İlçenin kuzeyinde yaşanan bina yenilenmelerinde yenilenen binaların yaş ortalaması daha genç, arsa değerleri daha düşük, bahçe ve otopark gibi alanlar sınırlı olduğu için, dönüşüm süreci yenilenen yerlerdeki ortak kullanım alanlarının neredeyse yok olmasına neden olmaktadır.

6306 Kanun 2014-2015'de çok etkili oldu. E-5 altında bina yenilenme oldu. İmar planlarında değişiklik olmadı sadece bazı yasalar değişti. Planlar çerçevesinde bina yenilenmesi oldu. (V.Ç., 1972 doğumlu, 16 Nisan 2017 tarihli görüşme)

Eskiden kocaman bahçeler içerisinde bir katlı iki katlı evler varmış orada. Kentsel dönüşüme girince müteahhidin işine geliyor çünkü o kocaman arsadan kaç katlı bina çıkıyor. Arsa sahibinden ne para istiyor ne bir şey istiyor. Oralarda yüzde 40-60 oranında, 30-20 müteahhide kalıyor. Onun için İdealtepe' de kentsel dönüşüm çok yoğun. (A.D., 1955 doğumlu, 29 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Maltepe'de kentsel dönüşüm çok berbat gidiyor. Tabi ki bu dönem belediyesinin suçu değil, öncekinin de değil, ondan öncekilerinin. Planlama çok kötü yapılmış. Belki 40-50 sene sonrası görülmeliydi ama çok çarpık yapılaşma var. Binalar düzgün yapılıyor, binalarımız küçülüyor, sağlam yapılıyor, yapı denetimden geçiyor ama, aması var. Otoparkımız yok, yeşil alanımız yok, sosyal donatı alanlarımız çok az, trafiğimiz çok kötü. (S.A., 1980 doğumlu, 25 Mart 2017 tarihli görüşme)

Maltepe 2000'lerle yıkım ve yeniden inşa sürecine girerek adeta büyük bir şantiye alanı haline gelmiştir. 2002-2017 yıl-

ları arasında yapılan yeni binaların ve bina bazlı yenilemeyle yenilenen yapıların ortaya çıkardığı inşaat alanı ve değeri, inşaatla dayalı ekonomik döngü hakkında ipuçları vermektedir. TÜİK’de yer alan verilerin kategorize edilmesiyle oluşturulan tablo; Maltepe’de 2002-2017 yılları arasında yapı kullanma izin belgesi (ruhsat) alan yapıların toplam yüzölçümü ve değerini içermektedir. Tabloya göre; Maltepe’de 16 yıldır 8.830.401 metrekarelik alan inşa edilmiştir; bu rakam yılda ortalama olarak 552 bin metrekarelik yeni yapı anlamına gelmektedir. Tablo ayrıca, inşaat sektörünün iki-üç yıllık aralıklarla çeşitli nedenlerle girdiği daralmaları yansıtmaktadır. Bu daralmalar ve düşüşler ağırlıklı olarak merkezi hükümetin aldığı kararlar ve mevzuatı değiştirmesiyle aşılmıştır. Maltepe’de kentsel dönüşüm olarak adlandırılan bina yenilenmesine dair verilerde de Maltepe’nin imar uygulamasına açılmış tüm mahallerinde bina bazlı yenilenme eğiliminin çeşitli düzeylerde olduğu görülmektedir. Her yıl ortalama olarak 624 yapı yenilenmektedir.

Tablo 1: 2002-2017 Yılları Arasında Maltepe’de Ruhsat Alan Yapıların Yüzölçümü Toplamı ve Ruhsat Harcı Değeri (TL)

Yıllar	Yüzölçümü (metrekare)	Değer (TL)	Yıllar	Yüzölçümü (metrekare)	Değer (TL)
2002	6.871	2.013.602	2010	507.586	318.573.491
2003	94.078	34.151.056	2011	1.032.755	713.367.903
2004	4.106	1.536.797	2012	1.165.383	849.849.056
2005	127.157	46.116.925	2013	1.539.978	1.205.593.266
2006	59.470	29.684.661	2014	1.111.479	982.489.721
2007	72.689	40.495.738	2015	1.078.575	1.011.313.837
2008	256.268	171.836.729	2016	922.931	928.597.712
2009	3.590	2.175.612	2017	847.485	1.001.338.729

Kaynak: TÜİK; <https://www.turkiye.gov.tr/tuik-gostergeler>.

Tablo 2: 2014-2017 (İlk Çeyrek) Yılları Arasında Maltepe’de Kentsel Dönüşüme Giren Yapı Sayısının Mahalle ve Yıllara Göre Dağılımı

Mahalleler	2014	2015	2016	2017 (İlk Çeyrek)
Altayçeşme	10	40	44	16
Altıntepe	35	63	36	29
Aydınevler	27	56	86	65
Bağlarbaşı	43	86	63	41
Başıbüyük	0	0	0	0
Büyükbakkalköy	0	0	0	0
Cevizli	75	138	95	52
Çınar	10	22	45	13
Esenkent	2	6	14	22
Feyzullah	10	25	37	33
Fındıklı	52	52	38	46
Girne	60	110	37	33
Gülensu	0	0	0	0
Gülsuyu	7	2	7	12
İdealtepe	32	60	38	18
Küçükyalı	19	36	29	13
Yalı	7	17	19	4
Zümrütevler	105	138	108	61
Maltepe İlçe Toplam	494	851	696	458

Kaynak: TÜİK; <https://www.turkiye.gov.tr/tuik-gostergeler>.

2017 ve 2018 yıllarında yapılan görüşmelerde kentsel dönüşümün ilçe ve mahalledeki etkileri belirginleşmiştir. Dönüşüm sürecinin gündelik hayattaki sonuçlarına dair anlatılarda binaların depreme dayanıklı hale gelmesinin yanı sıra ilçede oluşan hava ve gürültü kirliliğinden, inşaat çalışmalarında kullanılan araçların yarattığı risklerden ve zararlardan (hafriyat kamyonları, yol ve kaldırımlarda bozulma vb.), düşük katlı apartmanların kaybolup bina yüksekliklerinin arttığından, ilçedeki rüzgâr koridorlarının yapılaşma nedeniyle kaybolduğundan, yıkım esnasında açığa çıkan kimyasal maddelerin etkisinden ve ortak alanların azaldığından bahsedilmiştir.

Kentsel dönüşümle başladı. 3 yıldır en fazla 4 senedir büyük dönüşüm altında. Eski ikişer üçer katlı evler yıkılmaya başladı. İmar planı değişikliği olduktan sonra değişiyor. Şimdi çok katlı. Bizim önümüzde 30 katlı bina yapıldı. Muhteşem bir rüzgârımız vardı. Artık o rüzgâr yok. Yukarıdan Başibüyük'ten çam ormanlarından gelen o güzel rüzgâr artık yok. Şimdi hemen denizin bir paralel üzerine, dev kulelere izin verildiği takdirde, denizden gelen o rüzgâr da olmayacak. (N.B., 1967 Doğumlu, 29 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Şimdi o kooperatif alanların hepsi kentsel dönüşüme girdi. Tekel çalışanlarının kooperatifinin olduğu evler var, mahal- ledeki eski siteler. Bizden daha eski siteler. Bizim gibi yüksek binalar değil. Az katlı, 3 katlı, bahçeli site tabir edilecek evler şu anda yıkılıyor. (N.B., 1967 doğumlu, 29 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Bana göre İstanbul'un en yoğun kentsel dönüşümün olduğu yerlerden birisi Küçükkyalı. (...) Küçük küçük tek tek baktığın zaman lokal olarak baktığın zaman Küçükkyalı ciddi manada bir kentsel dönüşüm geçiriyor. Her sokak arasında, bunu şuradan görüyorum, araçla gitmek zorlaştı. Araba park etmek zorlaştı. Ama Anadolu Yakası'nda ciddi bir kentsel dönüşüm var. Bunlardan bir tanesi de Küçükkyalı bence. (C.Y., 1969 doğumlu, 30 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Maltepe ilçesi girdiği yoğun ve yaygın inşaat hareketliliğin yanı sıra komşu ilçelerinde yaşanan dönüşümden de yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle Kadıköy'deki kentsel dönüşüm süreci Maltepe'yi iki mekânsal uğrakta etkilemiştir. Fikirtepe projesiyle evlerini boşaltan Fikirtepelilerin en yoğun olarak göç etkileri yerlerden biri daha önce de değindiğimiz gibi Fındıklı Mahallesi olmuştur. Bunun yanı sıra Altıntepe, Küçükkyalı, Çınar, İdealtepe, Feyzullah gibi Kadıköy'ün aynı hat boyunca devamı niteliğini taşıyan, sosyal, sınıfsal ve kültürel olarak Kadıköy'deki doku ile benzeşen mahalleler Kadıköy'den gelerek evlerinin tamamlanmasını bekleyen geçici kiracıları ağırlamıştır. Kiracı

olarak gelen bu nüfus yerleştiği mahallelerdeki kira fiyatlarının artmasına ve yeni inşaatların yapılmasına yol açmıştır.

Kadıköy'den gelenler çok oldu. Kadıköy dönüşümden çok etkilendiği için. Altın-tepe, Küçük-yalı, Çınar gibi mahallelere geldi. Buradan geri dönmek istemeyen Kadıköylüler oldu. (V.Ç., 1972 doğumlu, 16 Nisan 2017 tarihli görüşme)

Fikir-tepe 'den dolayı, (Fikir-tepe'nin) yarısı Fındıklı'ya geldi. Fikir-tepe'den önce Fındıklı'da kira en fazla 600 TL idi; sonra yani şimdi en az 1000 TL oldu. (T.U., 1991 doğumlu, 02 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Maltepe'de ada bazında kentsel dönüşüm, binaların yenilenmesinde son yıllarda özellikle yerel yönetimin teşvikiyle ön plana çıkmaktadır. Maltepe'nin konut birikiminde hatırı sayılır bir yeri olan kooperatifler, siteler ve toplu konutlar ya da parsellerini birleştiren malikler toplulaştırma yoluna giderek ada bazında dönüşümü tercih etmekte ya da yeni hazırlanan mahalle planlarında ada bazında dönüşüm teşvik edilmektedir. Esenkent, Altayçeşme gibi kooperatiflerin, sosyal konutların veya eski tip site yapılaşmasının yoğun olduğu mahallelerde ada bazlı yenileme örnekleri öne çıkmaktadır. Gülsuyu, Güleusu ve Başbüyük için hazırlanan uygulama imar planlarında da ada bazlı dönüşüm durumunda imar haklarında artışlar söz konusudur. Ada bazında dönüşüm; imar durumu düşük ya da tekil yapılaşmanın güç olduğu yerlerde mülk sahipleri ve müteahhitlerin 3194 sayılı Kanunun 18. Madde uygulamasının sağladığı ekstra imar avantajlarından faydalanma isteği ya da yerel yönetimlerin zorladığı imar koşulları nedeniyle yaygınlaşmıştır.

Şimdi orada 180 metre 190 metre evler var. Tutmuş adam oraya 4 kat yapmış. Normal imar planında bir emsal yani 185 metre yerine 185 metre inşaat yapacaksın anlamında. Adam diyor ki benim burada 4 katlı evim var. Benim evlerim ne olacak şimdi. Şimdi ada bazında birleştiği takdirde yani 10 tane parsel birleştiği zaman 2000 metreyi veya 20

parsel birleştiği zaman 3000 metreyi geçerse 10 kata kadar çıkıyor. 3 binaya yeşil alanda koyarsın, arabalara park yeri de koyarsın. Ama insanları nasıl bir araya getireceksin. Ben diyor 5 tane daire isterim. 180 metre yerim. Bu başlı başına bir dert. Nasıl özölür bilmiyorum. Bizim bloklarda öyle bir sorun yok. Bağımsız evlerde o iş nasıl özölür bilemiyorum. Birleşmiyor adam. (Z. S., 1936 doğumlu, 6 Ekim 2017 tarihli görüşme).

Kentsel dönüşüm, arsalar 2000 metrekare olunca 10 kat emsal verilmiş. 185 metrekare yeri var 3 daire yapabiliyor. Ada bazında birleşince durum farklılaşıyormuş. Kooperatif sahipleri genelde kendileri yapıyorlarmış, arsa büyüklükleri fazla olduğu için bu yöntemi seiyorlarmış. (M. Y., 1933 doğumlu, 13 Eylöl 2017 tarihli görüşme).

Yeni Sınıflar, Yeni Konutlar, Yeni Yapılar

2006 yılında Zaha Hadid'in Kartal için hazırladığı kentsel dönüşüm projesinin konsept proje olarak seçilmesi ve 2011 yılında Kartal'ın Merkezi İş Alanı (MİA) olacağının dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Nisan 2011'de açıklanması ("İstanbul'un Yeni Merkezi", 2011) ile Maltepe-Kartal hattında spekülatif bir değerlenme söz konusu olur. Maltepe'nin de dahil olduğu eski sanayi havzasında; geçmişteki büyük sanayi kuruluşlarının, eski fabrikaların bulunduğu büyük ölçekli arazilerin yeni projelere konu olabileceği beklentisi bölgedeki gayrimenkul ve emlak fiyatlarını hızla yükseltir. Gayrimenkul sektörünün yarattığı hareketlenme büyük sermayeli inşaat firmalarının bölgedeki yatırımlarını ve projelerini tetikler.

2010'dan sonra Maltepe'nin gelişimini gören büyük müteahhit, dış müteahhit tarafından fark edildi. İlk büyük inşaati DAP 2010'da yaptı. (V.., 1972 doğumlu, 16 Nisan 2017 tarihli görüşme)

Bu yıllarda Maltepe; İstanbul'un merkezinde büyük toplu konut projelerinin gerçekleşebileceği arazi stokuna sahip, ken-

te erişimi kolay olan ve doğal nitelikleriyle yeni orta sınıfların çeperlerde bulabileceği yaşam tarzı tercihlerine yanıt veren bir ilçedir. Büyük ölçekli, sermaye gücü yüksek firmalar ilçede kentin orta-üst gelirli kesimlerine yönelik lüks toplu konut projeleri üretmeye başlar. İlçenin son 10 yıldır sakini olan yeni yerleşimcilerinin barındığı toplu konutların bir bölümü kamuya ait şirketlerce, bir kısmı ise özel sektör tarafından üretilir. Başbüyük ve Zümrütevler arasındaki vadi, ilçenin kuzeyindeki orman alanının sınırında kalır ve rüzgar akslarının güzergahıdır. Bölgeye gelen toplu konutlar Maltepe'ye deniz ya da kara yolundan gelirken iki dağın arasında dev bir beton kale duvarı gibi yükselmekte ve Maltepe'nin kuzeyinde yer alan coğrafi yükseklikleri yok ederek doğal peyzajı radikal olarak etkilemektedir.

Narcity ve Narlife projeleri Tepe İnşaat tarafından yapılan bir toplu konut projesidir. Projenin ilk etabı olan Narcity 2008, Narlife ise 2012 yılında inşa edilmeye başlar. Bu projelerinin yapımının başlaması ile büyük sermayeli inşaat firmalarının Maltepe'ye gelişi de başlamıştır. 2007'yi takip eden yıllarda KİPTAŞ kentin ağırlıklı olarak orta ve üst orta sınıflarına hitap edecek çok sayıda toplu konutu üretir. Maltepe Evlapark, Nish Adalar, Fuaye Süreyyapaşa, Fuaye Turkuaz konutları bunlar arasında en çok bilinenleridir. KİPTAŞ'ın bölgede yapmayı hedeflediği 6.000 konut ("Kiptaş, Maltepe'de 6 Bin", 2008) adeta bu alanda yeni bir mahallenin oluşumunu beraberinde getirmiştir.

Eskiden nar ağaçlarının bulunduğu bir arazi. Zaten ismini oradan alıyor. Örneğin şu yanımızdaki Nar Life arazisi yine bende fotoğrafları var, çam ağaçlarının bulunduğu. Yani onlarca çam ağacı vardı. Hatta karşımızda 21 No'lu parselde de gene yapılaşma olacağı söyleniyor. Büyük bir alan orası da. Nar City'nin olduğu arazide kamu arazisi. Şimdi Nar Life'da oturan, Nar City'de oturan genel profil olarak meslek sahibi kişiler. Mühendisler, mimarlar, doktorlar, avukatlar, eczacılar. Karı koca çalışanlar. Ortalama 40'lı yaşlar. Birer ikişer çocukları olup, onları kolejlerde okutabilenler. Kiptaş sitele-

rinde 2-3 ayırım görebilirsiniz. Bir kısmı gazeteciler, iktidara yakın kişileri aldılar. Bir kısmı hala dışarıda mangal yakabilen bir grup. Kiptaş'ta oturanlardan bahsediyorum. Bir kısmı asker emeklileri, polis emeklileri. Nar City içinde kömürlü herhangi bir mangal yakamazsınız bu yasaktır. Ama Kiptaş sitelerinde bunu görebilirsiniz. Nish adalarda çok kozmopolit. Kiptaş'a göre daha buraya benzer, yakın. (A.Y., 1951 doğumlu, 6 Temmuz 2017 tarihli görüşme)

Maltepe'de inşa edilen yeni varsıl kapalı siteler, Zümrütevler, Gülsuyu, Gü lensu ve Başibüyük mahallelerinde yaşayan yoksullara ya da alt orta sınıflara sınırdır. Bu sınırın iki tarafında yer alanların temel ilişkisi varsıl sitelerin bakım, temizlik, güvenlik gibi hizmetler grubundaki işlerinde çevre mahallelerde yaşayanların çalışmasıdır. Bu sınırdaki mesafesinin azalması için Narcity'de yaşayan bir grup gönüllü Başibüyük Mahallesi'ndeki kadınlara, gençlere ve çocuklara yönelik olarak bir tür sosyal sorumluluk çalışması yürütmek isteseler de, aradaki mesafenin sınıfsal boyutu kendini yeniden yeniden üretir.

Orda Başibüyük Spor vardır. İlkokul çocuklarından itibaren, futbol okulu var. Biz ilk başta futbol okulu içinde kurumlardan destek alarak orda kadınları eğitmek için bir kurs düzenledik. Aşağı yukarı 32 tane kadın. Buradaki ailelerin çoğu eşleriyle çalıştıkları için yardımcıya ihtiyaçları var. Biz orda 6 aylık kurs açtık. Başibüyük Spor Klübü'nde. Bunun esas amacı onların işe ihtiyaçları var. Zaten bir yerlere temizliğe gidiyorlar. Bu temizliğe giderken onlara bir takım temizlikle ilgili, hijyenle ilgili, çocuk bakımıyla ilgili bilgiler verirler. Bizim sitemizde bulunan öğretmenlerden ve halk eğitimde bulunan, halk eğitiminde desteklediği verdiği bir öğretmen vasıtasıyla 6 aylık bir kursla bunlara resmi diplomalar sunuldu. Buradaki yaşayanlarla, o diploma sahiplerinden çok memnun kaldılar. Ayrıca oradaki yoksullara gerçekten yoksullara ulaşmak için muhtardan destek aldık. Burada ise örneğin ev eşyasını değiştirmek isteyen insanlar var, bir sanal depo kurduk. Bu eşyaları yerinde bizzat gördüğümüz ihtiyaç sahibi

kişiyi ulaştırıyoruz. Örneğin o dönemde evi yanmış birisi vardı, oraya, kullanılmış değil sıfır eşyalar götürdük. (A.Y., 1951 doğumlu, 6 Temmuz 2017 tarihli görüşme)

Etrafı duvarlarla ya da çitlerle örülü, yüksek teknolojiyle güvenliğin sağlandığı, çok katlı kapalı lüks sitelerin mekânda yarattığı etki, mahallelerde yaşayan eski yerleşimciler tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmaktadır. Maltepe'nin rüzgar koridorunun geçtiği, orman alanı olan, meyve ağaçlarının yer aldığı, dere ve su kaynaklarına sahip bu bölgenin doğal dokusunu bozduğu için mahalleliler sitelere mesafe ile durmakta ve siteleri beton yığınlar olarak tarif etmektedir.

Oralar önceden dağ taşı. Keçi otlatma yerleri. Bizlerin korktuğumuz yerlerdi. Acaba gittiğimizde geri dönebilecek miyiz dediğimiz yerlerdi. (S. A., 1980 doğumlu, 1 Aralık 2017 tarihli görüşme)

Ofis Plazaları ve AVM Yatırımları, Özel Okul ve Hastaneler

Maltepe'de büyük inşaat ve gayrimenkul firmalarının varlık göstermesi, konut üretimi dışında farklı alanlardaki yatırımlara yönelmelerini, yeni sınıf ve sektörlerin Maltepe'ye yerleşmelerini, mekânda kök salmalarını beraberinde getirmiştir. TOKİ, İller Bankası, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, KİPTAŞ hasılat paylaşımli projeler ile Maltepe'ye giriş yapmıştır. Maltepe'nin merkezi ulaşım ağlarına yakın olması, üretilebilecek yeni ve büyük arazileri olduğu fikri, Maslak-Levent hattında yer alan ofislerin kira ve emlak değerlerinin çok yüksek olması, Kozyatağı-Kartal aksında ofis, rezidans, alışveriş merkezi, otel, iş merkezi gibi projelerin yoğunlaşması, Maltepe'ye yüksek sermayeli firmaların ve büyük ölçekli projelerin gelişini hızlandırmıştır. 2012 yılında açılan Kadıköy-Kartal metrosu ofis, AVM ve iş merkezlerinin bölgedeki yer seçimini etkilemiştir. Metro açılmadan önce

Küçükyalı-Maltepe-Kartal bölgesinde 15.000 metrekare seviyesinde olan ofis alanı, 2013 yılına gelindiğinde 80.000 metrekareyi bulmuştur. Marmaray ile entegre edilen metro hattı, yerel ve uluslararası şirketlerin Anadolu Yakası'na taşınmasına, şirketlerin bölge müdürlüklerini açmalarına, yeni otel ve AVM'lerin yapımına yol açmıştır ("Göktaş Beşer").

2012 yılında açılan Kartal-Kadıköy metro hattında Maltepe ilçesi beş durağa sahiptir. Bu duraklara yakın mesafelerde ofis, iş merkezi inşaatları çoğalarak metro hattına paralel konumlanan mahallelerin ikame biçimleri değişmiştir. Metroya yakın olan yerlerde kira fiyatları yükselmiştir. Bunun yanı sıra bölgedeki alışveriş merkezleri metro çıkışlarını doğrudan AVM ile entegre ederek mekândaki imtiyazlı tahsislerini sürdürmüşlerdir.

Mesela şuralar metroya yakın olduğu için taşınıyor. Kiralık tutuyor. Daha çok buralara da taşınıyorlar. Benim iki tane metro durağım var, o kadar büyük mesafe yani. Biraz üst tabaka yukarıya taşınıyor. (S. A., 1980 doğumlu, 25 Mart 2017 tarihli görüşme)

Yeni sektörlerin ve sınıfların Maltepe'ye gelmesiyle, orta ve üst orta sınıfların tüketim alışkanlıklarına, kültürel-sosyal hayatına ve yaşam tarzlarına seslenebilecek mekânların ilçede yaygınlaşması da söz konusu olmuştur. İlçedeki, AVM'lerin, rezidans ya da kapalı site tarzı konutların, özel hastane ve okulların, vakıf üniversitelerinin ve yeme-içme mekânlarının sayısı artmaya başlamıştır. Orta ve üst-orta sınıfların Maltepe'ye yerleşmesini sürdürülebilir yatırım olanağı olarak gören firmalar, yatırımlarını arttırmakta bu ikili durum bir sarmal gibi birbirini beslemektedir. Domino taşı etkisiyle mekânın sosyal ve sınıfsal olarak nasıl ve hangi yönde değiştiği aşağıdaki aktarımda yer almaktadır.

Maltepe'ye bizim nitelikli ofisler dediğimiz merkezi iş alanları geliyor A kalitede ofisler geliyor. Burada çalışanlar bir süre sonra iş yerlerine yakın yerlerde yaşamak istiyorlar. Önce ev

taşıyor daha sonra okul arayışına giriliyor Çocuğum hangi okula gidecek? Ondan sonra da sağlık. Alışveriş Merkezi sosyal zamanın geçeceği yerler, nüfusu buraya çekebildiğiniz zaman burada para ve zaman harcıyorlar. Bunun dışında farklı ihtiyaçlarıyla birlikte geliyorlar. (M.Ö., 1966 doğumlu, 24 Nisan 2018 tarihli görüşme).

2005-2018 yılı arasında Maltepe’de dört alışveriş merkezi yatırımı söz konusu olmuştur. Maltepe’nin ilk alışveriş merkezi Carrefour olarak bilinen Maltepe Park’tır. 2005 yılında açılan AVM ilk beş yıllık döneminde daha ziyade hipermarket özelliği taşımıştır. 2013 yılında revize edilen projesiyle bugün bölgenin en büyük AVM’lerinden biri haline gelmiş, 75 bin metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Maltepe Park, 2017 yılına kadar ilçedeki tek AVM olma vasfını taşımıştır. Küçükyalı’da bulunan Hilltown AVM 2017 yılında, konut ve alışveriş merkezi içeriğiyle konsept bir proje olan Piazza ise 2018 yılında tamamlanarak Maltepe’nin eski sanayi havzasında açılmıştır.

Hilltown isimli AVM açılmadan önce yatırımcı firma uluslararası ölçekte faaliyet gösteren iki şirketin bölge merkezlerini AVM’nin yakınına inşa ederek, öncelikli olarak bu şirketlerin bölgeye gelmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra aynı proje kapsamında özel bir kolej yapılmıştır. Firma yetkilisi ile yapılan görüşmede, yer seçimindeki belirleyici faktörleri açıklarken Anadolu Yakası’nın makro formu bağlamında bir değerlendirme yapmıştır. Yerel düzeyde ise, Maltepe ölçeğinde yaşayan orta/üst orta sınıfların mekân kullanım alışkanlıklarının, gelirlerindeki istikrarın, yaşam, harcama ve tüketim alışkanlıklarının belirleyici olduğunu ifade etmiş; son yıllarda açık alanları artan, sosyal ve kültürel etkinliklerin gerçekleştiği AVM konseptinin artmasını yeni kuşak tüketicilerin mekân kullanımı ve tüketim kalıplarındaki farklılaşmayla ilişkilendirmiştir.

Anadolu Yakası demografisinin imkan tanıdığı en önemli şey sürdürülebilirliği sağlaması. Halk benimsesin. Kısa süreli ya-

tırımlar değil yaptığımız. Uzun zamanlı yatırımlarda, zaman içindeki kentsel sosyolojik değişim yatırımlarınızı etkiliyor. Kadıköy'den - Üsküdar'dan başlayan çok düzgün bir yapı var. Bu yapıya güvenerek yatırım yapabilirsiniz. Maslağın arka tarafında kim yaşadığı belli değil. Maltepe; Kadıköy'ün devamı, Maltepe daha sonradan büyüyen yer ama düzgün bir yer. Kadıköy'den ev almaya paranız yetmiyorsa, ama o insanlara yakın, o insanlarla birlikte yaşamak istiyorsanız Maltepe'de yaşarsınız. Kültürel olarak başka yerde bedava-ya verseniz de yaşayamam... Maltepe içinde her demografi-den insanın yaşadığı bir yer. Orta halli, düzenli gelire sahip insanlar yaşıyor. Türkiye demografisinin üzerinde, düzenli maaşlı insanların yaşadığı yerler yatırım açısından en doğru yerler. Oradaki mantık şu insanları rahatlatan şey istikrar. (M.G., 1966 doğumlu, 24 Nisan 2018 tarihli görüşme)

Konser tiyatro bütün yeni projelerimizde performans sah-neleri koyuyoruz sadece sinemaya yetmiyor tiyatro konser alanları birçok AVM'nin başarısı da bunların olması. Bazı yer-ler; bazı saatlerde, günün ve haftanın belli döneminde ölür. Maltepe'de bizim için önemli olan bu. Sabah müşterisi var ak-şam da var. Hafta sonu da var hafta içi de var günün her saati bir sürekliliği var. Bazı yerlerde öğlen hiç yer bulamıyorsun akşam bomboş hafta içi çok kalabalık hafta sonu kimse yok. (M.G., 1966 doğumlu, 24 Nisan 2018 tarihli görüşme)

Bunun yanı sıra Karayolları Arazisi üzerinde inşaatı devam eden Nidapark Küçükyalı projesinde de bir AVM yer almakta-dır. Küçükyalı'da yer alan 132 bin metrekarelik Karayolları mal-zeme deposu binasının Kâğıthane'ye taşınmasından sonra, 2014 yılında Emlak Konut GYO A.Ş.'ye satılan ve daha sonra TOKİ'ye devredilen Karayolları Arazisi üzerinde Nidapark Projesi'nin inşaatı devam etmektedir. Proje rezidans, alışveriş merkezi ve ofisleri olan karma proje konsepti olarak adlandırılan formda yapılmaktadır. Bu proje, bir kamu arazisinin özelleştirilerek Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından ayrıcalıklı imar hak-larıyla donatılması ve çeşitli finansman modelleri geliştirilerek

yüksek rant üretir hale getirilmesinin İstanbul'daki örneklerinden biridir.

Eğitimde özelleşme eğilimi, anaokulundan, özel liselere, rehabilitasyon ve özel eğitim kuruluşlarından vakıf üniversitelerine kadar farklı eğitsel kademeleri etkilemektedir. Vakıf üniversitelerinin sayısı İstanbul'da 49'u bulmuş ve sayısı her geçen gün artmaktadır. Vakıf Üniversiteleri ve özel okulların kampüs yer seçiminde de büyük arazi stokları, ulaşım imkanları ve ucuz kira gibi faktörler etkili olmaktadır. 2018 yılı itibariyle altı vakıf üniversitenin kampüsü Maltepe'de yer almaktadır. Karayolu ağı ve metro hattının ulaşımı kolaylaştırması vakıf üniversitelerinin yer tercihinde Maltepe'yi öncelikli ilçelerden biri haline gelmiştir. Maltepe'de yerleşen üniversiteler şunlardır: Maltepe Üniversitesi (Büyükbakkalköy-1997), Yeditepe Üniversitesi (Fındıklı-1996), İstanbul Ticaret Üniversitesi (Küçükyalı-2001), Bezm-i Alem Üniversitesi Dragos Hastanesi (Dragos-2010), Şehir Üniversitesi (Dragos-2018), Marmara Üniversitesi (Başbüyük, Orgeneral Kenan Evren Kışlası- 2018).

Bu üniversitelerden en eskisi ve Maltepeliler tarafından en çok bilineni Maltepe Eğitim Kurumları tarafından kurulmuş olan ve ismini ilçeden alan Maltepe Üniversitesi'dir. Üniversite 1997 yılında Büyükkakkalköy' de kurulmuştur. Yeditepe Üniversitesi'nin ise sınırlarının büyük bir bölümü Ataşehir' de yer almaktadır. İstanbul Eğitim ve Kültür Vakfı (İSTEK) tarafından 1996 yılında kurulan Yeditepe Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi gibi geniş bir alana kurulmuş bir kampüs üniversitesidir. Üniversitenin bir çıkışı Maltepe ilçe sınırlarında yer almaktadır. Bu iki üniversitenin kampüs üniversitesi özelliği taşıması ve kuruldukları yıllar göz önünde bulundurulduğunda yer seçimi açısından ilçenin sahip olduğu büyük ve boş arsa stokunun etkili olduğu söylenebilir. Diğer üniversiteler açısından ise Şehir Üniversitesi'nin arsa ediniminde ve Marmara Üniversitesi'nin kampüslerinin Maltepe'ye taşınmasında merkezi iktidarın

kamu arazisi, sermaye transferi ve yeni arsa üretimi politikalarının izi vardır. Dragos' da yer alan TEKEL arazisinin olduğu kamu arsası kamuoyunda yürütülen tüm tartışmalara rağmen Şehir Üniversitesi'ne ücretsiz olarak tahsis edilmiştir. Mimarlar Odası tarafından açılan dava sonucunda Danıştay arazinin bedelsiz devri için yürütmeyi durdurma kararı vermiştir ("Cevizli Tekel Alanına İlişkin", 2019). Danıştay'ın verdiği kararın ardından Halkbank'a kredi borcu olan Şehir Üniversitesi'nin malvarlıklarına banka tedbir koymuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi'nden ayrılıp Gelecek Partisi'ni kuran eski Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun kurucusu olduğu Bilim ve Sanat Vakfı'na ait İstanbul Şehir Üniversitesi Yükseköğretim Kurulu tarafından Marmara Üniversitesi'ne devredilmiştir. Marmara Üniversitesi ise kent merkezinde bulunan tüm kampüslerini terk ederek, askeri alan olan Kenan Evren Kışlası'na taşınmaktadır. Marmara Üniversitesi'nin kentin yüksek arsa değeri olan alanlarında boşalttığı arsalar ise yine TOKİ'ye devredilecek ve muhtemelen satışa çıkarılarak, kent merkezinde yapılacak yeni ve büyük ölçekli projelere konu olacaktır.

Dönüşümün Molozu: Dolgu Alanı ya da Kent Parkı!

15 yıldır özellikle İstanbul'un yaşadığı hızlı mekânsal ve kentsel değişim, yıkım ve inşaa fikri etrafında gerçekleşmektedir; bu yazı sınırlarında sadece bir ilçede yaşanan imar ve inşaat faaliyetlerinin neredeyse üçüncü çevrimine girmiş olduğu aktarılmıştır. Dönüşüm sürecinin başladığı yıllarda yeni olan yapıların bugünün yapı beklentisi açısından *eskimesi* değişimin boyutuna işaret etmektedir. Kentsel alana ve sınıflara olan kalıcı etkilerini Maltepe yerelinde aktarmaya çalıştığımız insanın önemli bir çıktısı da "yıkılanın ve eskiyenin molozudur." Yıkılan yapıların molozu inşaat sektörü açısından operasyonel ve finansal bir sorundur. Ortaya çıkan moloz yığının değerlendirilme biçimi dönemin

pragmatik ve sınır tanımaz aklını yansıtmaktadır. Bu dönemde İstanbul'da denizin doldurulmasıyla, iki dolgu alanı projelendirilmiş, dolgu alanları İstanbullulara devasa şehir parkları olarak sunulmuştur. Bu alanlardan Orhan Gazi Parkı olarak isimlendirilen kıyı dolgu alanı Maltepe'de yer almaktadır.

Kıyı dolgu alanları, inşaat sektörü için finansal ve operasyonel bir sorun olan moloz meselesinin kamu finansmanı ile çözülmesi manasını taşır. Aynı zamanda kıyı dolguları yeni bir inşaat yatırımı ve kaynağı olarak inşa edilmiştir. Dolgu alanlarının yarattığı maliyet ise kamusal ve doğal sonuçlarıyla topluma yüklenmektedir. Yıkılan binalardan çıkan inşaat artığının denize dökülmesi kıyıların doğal yapısını bozduğu gibi, halkın kıyı kullanımındaki doğal ilişki biçimini de değiştirmektedir.

Dolgu alanlarının inşa sürecinin hiçbir bilimsel kritere uymaması ve Kuzey Anadolu Fay hattına yakınlığı itibariyle taşıdığı deprem riski alanla ilgili en büyük sorunlardan biridir. Kent merkezinde, mezarlıklar haricinde neredeyse erişilebilir yeşil alanların kalmaması; dolgu sahalarının sahip olduğu rekreasyon özellikleri yaygın bir kitlenin bu alanları park ve dinlenme alanı olarak kullanmasını ve ilgi göstermesini doğurmaktadır. Bu ilgi, kıyıların doldurulması işleminin bir yerel yönetim icraatına dönüşmesine neden olmakta, yerel yönetimler yeni mekânların üretiminde kıyı dolgusuna başvurmaktadır. Kıyı dolgularının aynı zamanda birer meydanmışçasına topluma sunulması ve kenti idare edenlerin çeşitli toplantı ve mitingler için bu alanlara işaret etmesi meydan olmayan, kentten izole edilmiş ve kontrol edilebilir alanların kent içinde yaygınlaşacağının habercisidir.

1984 yılı sonrası imar yasası döneminde başlayan kıyı düzenlemeleri Kadıköy ilçesini kapsamıştır. Kadıköy İskele Meydanı, Moda Sahili, Kalamış Marina'sı ve Çevresi, Caddebostan-Fenerbahçe arası ve Caddebostan-Bostancı arasındaki kıyıları ile Bostancı deniz iskelesinden Kartal ilçe sınırına kadar olan kıyıları

İdolgu alanları ile değışikliğe uğramıştır (Döker, 2012). Bu ilk İdolgu ile sahil yolu oluşarak, Maltepe'nin kentsel ve sosyolojik İdolusunda önemli değışiklikler yaratmıştır:

Tabii sahil yolu olduktan sonra, 80 sonrası, Bedrettin Dalan zamanında, sayfiye evleri bütün özelliklerini kaybettiler. Şuan o evler duruyor ama kullanılmıyor, atıl durumda bildiğim kadarıyla. Şehrin göbeğinde kaldılar. O evlerden denize girilirdi. Kadir Has'ın villasından bakılınca denize giren yerler, duş yerleri durur hala. Yine çocukluğumda Cumhuriyet caddesinde 100 tane Mercedes arka arakaya dizilmiş. Sonra öğrenirdik işte başbakan yemeğe gelmiş işte. Bülent Ecevit'in Kadir Has'ın misafiri olarak geldiğini bilirim. (C. Y., 1969 doğumlu, 30 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Maltepe Dolgu Alanı Projesi ve uygulama planı 2010 yılında kabul edilerek (Döker, 2012), Maltepe'nin kıyı ile olan ilişkisi ikinci defa yeniden düzenlenmiş ve bu müdahale ile ilçenin deniz ile olan bağı neredeyse koparılmıştır. Proje 2012 yılında İBB tarafından Cengiz İnşaat'a ihale edilmiştir (Gürsel, 2012). Yaklaşık 1.200.000 m²'lik rekreasyon alanında projelendirilen fonksiyonlar arasında; 250.000 metrekare spor adası, 50.000 metrekare su sporları adası, 95.000 metrekare çocuk dünyası, 100.000 metrekare eğlence adası, 185.000 metrekare, 195.000 metrekare, 140.000 metrekare çayır ve gösteri alanı bulunmaktadır (Gürsel, 2012). Proje askı süreci tamamlanmadan başlamış, kıyı dolgu çalışmaları halkın tepkisi ile karşılanmış ve imza kampanyası başlamıştır. Halkın kıyı dolgu düzenlemesine olan tepkisi imza kampanyası, basın açıklamaları, hukuki mücadele ile süregitmştir. Birçok Maltepelili için dolgu alanının yapımı, sahil, plaj ve sayfiye kültürünün çok önemli bir belirleyen olduğu ilçede tüm yaşanmışlıkların yok olması anlamına gelmiştir. Kıyı düzenlemeleri ve yapılaşması, halkın denizle ve kıyı kullanımıyla ilgili geçmişini ve gündelik hayatını bütünüyle değıştirmiş görünmektedir.

Tabii sahil yolu geçince, plajlar ölünce o bitti doğal olarak, 80'lerde. Ama gitmeseydi o kültür nasıl değişirdi bilmiyorum şuan. Ona yorum yapmak zor.... Yol belki gelişmeyi sağlamış olabilir, ulaşımı kolaylaştırmış olabilir. O yolla birlikte yol, peyzaj düzenlemesi yapıldı. Ama öbür türlü de kültürü bence bir şekilde gitti. Plaj kültürü gitti. Deniz kirlendi... (C. Y., 1969 doğumlu, 30 Mayıs 2017 tarihli görüşme)

Denize çok giderdik evden sabah çıkardık denize geçerdik. Kayalıklardan Süreyya Plajının oradan denize girerdik... Dolgu falan yoktu. İlk dolgular İsvan döneminde Marmara Belediyeler Birliği döneminde yapıldı. O zaman çok halkı bir söylemle yapıldı. Yalılar engel olmasın halk denize girsin söylemiyle yapıldı. Gerçi biz yalıların nnden de denize girerdik. 2. ve esas 3. dolgudan sonra denizle olan ilişkimiz tamamen koptu. İlk dolgu çok fazla denizden bizi koparmadı. 2. dolgudan sonra deniz bizden biz denizden koptuk. (M.K., 1958 doğumlu, 9 Temmuz 2018 tarihli görüşme)

Maltepe'den İstanbul'a: Kentin Anlattıkları

Londra için geçerli olan, Manchester, Birmingham, Leeds için bütün büyük kentler için geçerli. Her yerde bir yandan barbarca bir kayıtsızlık, katı bir bencillik, öte yandan adı konmamış bir sefalet, her yerde toplumsal bir savaş; herkesin evi bir çembere alınmışlık içinde; her yerde yasa koruması altında karşılıklı yağmalama; ve bütün bunlar öylesine utanmazca, öylesine açıktan ki, kendisini burada apaçık ortaya koyan toplumsal durumun sonuçlarından insan kyor ve bu çılgın dokunun hala birarada durabilmesinden hayrete düşüyor. (Engels, 1997)

Maltepe'nin son 15 yıldır İstanbul başta olmak üzere Türkiye kentlerinin yaşadığı mekânsal ve kentsel dönüşüm sürecinden nasıl etkilendiği, bu süreçte ortaya çıkan yapısal ve yukarıdan olarak adlandırılabilir mekânsal müdahale biçimlerinden

hangilerine maruz kaldığı, bu politikaların kentsel ilişkileri ne yönde değiştirdiği, yakın döneme kadar kentin çeperinde olduğu düşünülen ilçenin dönüşüme yönelik yerel refleksleri bu çalışmada aktarılmaya çalışıldı. Ortaya konulan tartışmaların arka planının proje kapsamında elde edilen yerel tarih ve belleğe ait bilgilerle beslenmiş olması, Maltepe'nin kentleşme serüveniyle bugünü arasındaki bağı kavramada içeriden bir bakışı sağladı. Bunun yanı sıra özellikle 2000'lerin ortalarından beliren müdahalelerin ve kararların gerçekte yerelde neyi etkilediğini ve yerelin reflekslerindeki özgün nüansları anlamayı kolaylaştırdı.

Modern kapitalist kentleşme süreçleri açısından mekânın sermaye birikimini ve çevrimini tesis ederken açığa çıkardığı formlar kentsel alanın birikim ve bölüşüm stratejileri etrafında örgütlenir. Bu çalışmada da başvurulduğu gibi, kentsel formların sirayet ettiği gündelik kentsel hayatın rutinlerini ve pratiklerini anlamak kentin bize anlattıklarını billurlaştırır. Son yıllarda Maltepe ilçesinin yaşadığı büyük dönüşüm baskısı ve yukarıda ifade ettiğimiz müdahaleler, İstanbul ve Türkiye kentlerinde benzerlerini gördüğümüz çeşitli örnekleri yansıtıyor. Araştırmanın gündelik hayatta dokunan bölümleri ise büyük dönüşüme yönelik refleksleri ve Türkiye kentlerinin yakın geleceğine dair kimi içgörülerini içeriyor.

İnşaat sektörünün daha karlı ve verimli bulduğu alanlara yönelik arayışları, yeni projelerinde alternatif mimari tasarımlara yönelik tercihleri, farklı fonksiyonları olan mekân kullanımlarını karma projeler haline dönüştürme çabası gibi göstergeler, hızla ve spekülatif şekilde büyüyen inşaat sektörünün daha güvenli yatırım alanları arayışını, kentsel tüketimdeki yeni eğilimleri takip etme eğilimini gösteriyor. İnşaat ekonomisinin rasyonel olmayan imar kararlarıyla, aşırı doygunlukla bir aşamada tıkanacağı ve yaşanacak kentsel krizin geri dönülmesi zor sonuçlara yol açacağı belirginleşiyor.

İlçenin sahip olduğu üç gecekondu mahallesini kapsayan

bölge planlarının mahallelilerin rızasını kazanmış olması; informal konut alanlarının sistem içine dahil olma istencine dair çeşitli ipuçlarını barındırıyor. Planlama aşaması sonrasında uygulamanın nasıl ve ne yönde sonuçlanacağına dair kaygılar dönüşüm karşıtı mücadelenin konut üretiminde yeni ve alternatif modeller aramasına yol açabilir. Uzun yıllar planlama süreçlerine dair aşamaların ötesinde bir tartışmanın yürütülmediği gecekondulu mahallelerdeki kaygılar uygulamaya yönelik bir tahayyülün henüz açığa çıkmadığını gösteriyor. Barınma ve konut ihtiyacının karşılanmasında TOKİ dışında herhangi bir alternatifin oluşmaması mahallelerin mütaahhitlere terk edilmesi anlamını taşıyor. Kentsel mücadeleler deneyimi açısından çeşitli gerginlikleri barındırsa da gecekondulu bölgelerindeki dönüşümde yeni uygulamalar ve modeller önümüzdeki dönemde bir ihtiyaç olarak açığa çıkabilir.

Maltepe’de askeri alan, orman alanları ve kıyılar gibi bir önceki dönemde görece kamusalılık/kamu düşüncesiyle korunan, imara açılmamış ve bu yanıyla ‘metalaşmamış’ mekânlara yönelik inşaat ve yapı faaliyetleri, yeni liberal kentleşme pratiklerinin en önemli göstergesi olarak sayılabilir. Bunun yanı sıra kamuya/topluma ait kaynakların ve olanakların ayrıcalıklar ya da yeni yapısal düzenlemeler yoluyla sermaye lehine kullanılması neo-liberal dönemi kavramada kilit rol oynuyor. Metalaşmamış mekânlar ve kamuya ait hazine arazileri gibi toplumun kolektif birikimini taşıyan bu yerlerin devlet eliyle özel sektöre devredilmesi kent araştırmacıları ve aktivistleri tarafından daha fazla vurgulanıyor. Bu tartışma kentin bölüşümü açısından önemli olsa da daha dar bir çevrede kalıyor. Araştırma sırasında yürütülen görüşmelerde bu mekânların toplumsal bellek açısından hala ortak bir geçmişe işaret etmesi, kolektif bellekte herkesin hep beraber olduğu yerler olarak anılması tartışma hattının başka bir zemine çekilebileceği fikrini veriyor.

Kaynakça

- 1/5.000 Ölçekli Gülsuyu-Gülensu Nazım İmar Planı Teklifi (2016, 15 Aralık). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclis Kararları (Karar 2210). Erişim adresi: <https://www.ibb.istanbul/CouncilDecision/RefIdIndex?refId=48481>.
- Al'AD'ın deprem haritasına göre İstanbul'un hangi bölgeleri güvenli?. (2018). T24. Erişim tarihi: Temmuz 16, 2018. Erişim adresi: <http://t24.com.tr/haber/afadin-deprem-haritasina-gore-istanbulun-hangi-bolgeleri-guvenli,591171>.
- Akbulut, B. ve Bartu Candan, A. (2014). Bir-iki ağacın ötesinde: İstanbul'a politik ekoloji çerçevesinde bakmak. A. Bartu Candan ve C. Özbay (Ed.), *Yeni İstanbul çalışmaları* içinde (s. 283-300). İstanbul: Metis Yayınları.
- Aksoy, A. (2014). İstanbul'un neoliberalizmle imtihanı. A. Bartu Candan ve C. Özbay (Ed.), *Yeni İstanbul çalışmaları* içinde (s. 27-47). İstanbul: Metis Yayınları.
- Akşeker, S., Aktaş, C. ve Bıçakçı, H. (2013). *Milyonluk manzara: Kentsel dönüşümün resimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alver, K. (2007). *Steril hayatlar: Kentte mekânsal ayrışma ve güvenli siteler* (1. Baskı). Ankara: Hece Yayınları.
- Aslan, Ş. ve Erman, T. (2016). Bir zamanlar İstanbul'da gecekondular vardı. D. Ö. Koçak ve O. K. Koçak (Ed.), *İstanbul kimin şehri? içinde* (s. 115-145). İstanbul: Metis Yayınları.
- Balaban, O. (2013). Neoliberal yeniden yapılanmanın Türkiye kentleşmesine bir diğer armağanı: Kentsel dönüşümde güncelin gerisinde kalmak. A. Çavdar ve P. Tan (Ed.), *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali içinde* (s. 51-78). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Başbüyük projesi için mimarlarla temsilciler bir araya geldi. (2013). *HABERLER.COM*. Erişim tarihi: Ağustos 10, 2017. Erişim adresi: <https://www.haberler.com/basibuyuk-projesi-icin-mimarlarla-temsilciler-bir-4734231-haberi/>.
- Bora, T. (Derl.). (2016). *İnşaat Ya Resulullah* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizli tekel alanına ilişkin değerlendirme. (2019). *TMMOB İstanbul Büyükşehir Şubesi*. Erişim tarihi: Ocak 14, 2019. Erişim adresi: <http://www.mimarist.org/cevizli-tekel-alanina-iliskin-degerlendirme/>.
- Çavdar, A. (2013). Orta sınıfın evi. A. Çavdar ve P. Tan (Ed.), *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali içinde* (s. 149-164). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çavuşoğlu, E. (2004). *Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi* (1. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Çelik, G. B. (2012) İstanbul arkeoloji müzeleri Dragos kazısı. *Mimarist Dergisi*, 2, s. 94-96.
- Davis, M. (2007). *Gecekondu gezegeni* (1. Baskı). (G. Koca, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Doğal Afet Sigortalar Kurumu. Toplumsal paylaşım etkileşimli deprem. Erişim tarihi: Ocak 16, 2018. Erişim adresi: <https://www.dask.gov.tr/toplumsal-paylasim-etkilesimli-deprem.html>.
- Döker, M. F. (2012) Determination temporal changes of the coastline of the Sea of Marmara in Istanbul. *Journal of Human Sciences*, 9(2), s. 1350-1370.
- Engels, F. (1997). İngiltere’de emekçi sınıfın durumu (1. Baskı). (Y. Fincancı, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Erman, T. (2016). “Mış” gibi site: Ankara’da bir TOKİ-gecekondu dönüşüm sitesi (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, F. (2018). Kent çalışmaları ve antropoloji. A. Bartu Candan ve C. Özbay (Ed.), *Kültür denen şey içinde* (s. 102-125). İstanbul: Metis Yayınları.
- Geniş, Ş. (2007). Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul. *Urban Studies*, 44(4), 771-798. doi:10.1080/00420980601185684.
- Göktuğ Beşer. İstanbul’da merkezi iş alanlarının gelişimi. Erişim tarihi: Ocak 12, 2017. Erişim adresi: <https://goktugbeser.com/istanbul-merkezi-is-alanlarinin-gelisimi/>.
- Gürsel, D. (2012, 14 Kasım). Doldur be Büyükşehir Belediyesi, boş kalmayın Maltepe sahilleri!. *ARKİTERA*. Erişim adresi: <https://www.arkitera.com/haber/doldur-be-buyuksehir-belediyesi-bos-kalmasin-maltepe-sahilleri/>.
- Hacısalıhoğlu, Y. (2000). *Küreselleşme mekânsal etkileri ve İstanbul* (1. Baskı). İstanbul: Akademik Düzey Yayınları.
- İstanbul’un yeni merkezi Kartal Maltepe. (2011). *ARKİTERA*. Erişim tarihi: Haziran 6, 2018. Erişim adresi: <http://www.arkitera.com/haber/3956/istanbulun-yeni-merkezi-kartal-maltepe>.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2003). *Nöbetleşe yoksulluk* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, T. (2013). Kent hukukunun yeni yüzü: Düzenleyici devletten seçkinleştirici devlete. A. Çavdar ve P. Tan (Ed.), İstanbul: *Müstesna şehrin istisna hali içinde* (s. 17-48). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Karabey, H. (2014). *Direnen İstanbul* (1. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaya, E. (2009, 22 Mayıs). Yaftalamadan dönüştürün: Zamanda mekân. *BirGün*. Erişim adresi: <http://www.mimdap.org/?p=19689>.
- Keyder, Ç. (1992). İstanbul’u nasıl satmalı?. *İstanbul Dergisi*, 3, 80-85.
- Kiptaş, Maltepe’de 6 bin konut yapacak. (2008). *DÜNYA*. Erişim tarihi: Temmuz 16, 2018. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/ekonomi/kiptas-maltepe039de-6-bin-konut-yapacak-haberi-36113>.

- Kurtuluş, H. (2005). Bir "ütopya" olarak Bahçeşehir. H. Kurtuluş (Ed.), İstanbul'da kentsel ayrışma içinde (s. 161-186). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö. (2011). Neoliberal kent rejimiyle mücadele: Başbüyük ve Tarlabası'nda kentsel dönüşüm ve direniş. D. Göktürk, L. Soysal ve İ. Türel (Ed.), İstanbul nereye? içinde (s. 85-106). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kızıy Ankara Giriş Kentsel Dönüşüm Projesi Yönetmeliği (2006, 14 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı 26139). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060414-1.htm>.
- Mahallelinin gözünden 'Gülsuyu Gülsusu.' (2007). *BirGün*. Erişim tarihi: Ağustos 10, 2017. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber-detay/mahallelinin-gozunden-gulsuyu-gulensu-10098.html>.
- Maltepe Başbüyük'te yıkım gerginliği. (2008). *HABERLER.COM*. Erişim tarihi: Ağustos 10, 2017. Erişim adresi: <https://www.haberler.com/maltepe-basibuyuk-te-yikim-gerginligi-haberi/>.
- Mutman, M., Mart, N., Kalaycıoğlu, E. vd. (1999). *Sivil toplum için kent, yerel siyaset ve demokrasi seminerleri* (1. Baskı). İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi.
- Öktem, B. (2005). Küresel kent söyleminin kentsel mekânı dönüştürmedeki rolü: Bütükdere-Maslak Hattı. H. Kurtuluş (Ed.), *İstanbul'da kentsel ayrışma* içinde (s. 25-76). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Öncü, A. ve Weyland, P. (2005). *Mekân, kültür, iktidar* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pérouse, J. F. (2011). İstanbul'la yüzleşme denemeleri (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pérouse, J. F. (2013). Kentsel dönüşüm uygulamalarında belirleyici bir rol üstlenen Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) belirsiz kimliği üzerinde birkaç saptama. A. Çavdar ve P. Tan (Ed.), İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali içinde (s. 81-96). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Soytemel, E. ve Şen, B. (2016). İstanbul'da soylulaştırma: Orta sınıfın sosyal ağları ve mekân yaratma stratejileri. Ö. Koçak ve K. O. Dilek (Ed.), İstanbul kimin şehri? içinde (s. 85-112). İstanbul: Metis Yayınları.
- Şen, B. (2005). Soylulaştırma: Kentsel mekânda yeni bir ayrışma biçimi. H. Kurtuluş (Ed.), İstanbul'da kentsel ayrışma içinde (s. 127-159). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şengül, H. T. (2001). *Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçleri üzerine yazılar*. İstanbul: WALD Kitaplığı.
- Şentürk, B. (2015). *Bu çamuru beraber çiğnedik* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, Y. (2009). Küreselleşme'ye İstanbul'dan bakmak: Küresel reçetelerin gölgesinde "Küçük Manhattın'ın" yükselişi. İ. E. Işık ve Y. Şentürk

(Ed.), *Özneler, durumlar ve mekânlar içinde* (s. 24-63). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Tan, P. (2013). Yerellik, direniş ve mekânsal hakkaniyet. A. Çavdar ve P. Tan (Ed.), İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali içinde (s. 179-190). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı. TÜİK Göstergeler. Erişim tarihi: Haziran 11, 2018. Erişim adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/tuik-gostergerler>.

Yıldız, E. (2013). *Kendi sesinden Gülsuyu-Gülensu* (1. Baskı). Ankara: Notabene Yayınları.

Zeybekoğlu Sadri, S., Ökmen, M. ve Akkoyunlu Ertan, K. (2013). *Kentsel dönüşüm ve insan hakları* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kanunlar ve Osmanlı Arşivleri

Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 5/7/2005 Sayı: 25866 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5; Cilt: 44.

Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 13/7/2005 Sayı: 25874 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5; Cilt: 44; Değişik: 17/6/2010-5998/1 md.

Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 15.12.2012 Resmi Gazete Sayısı: 28498. Başbakanlık Osmanlı Arşivi: İŞE.012.027.01/02, 22 Teşrin-i Sani 1315 / 4 Aralık 1899.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: V.226.056.01/01, 30 Muharrem 1330.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: ŞD.24.19/3.

Neoliberal Kentsel Politikalar ve Sosyal Ayrışma: Yabancı Korkusu mu, Yabancılaşma mı? Güvenlik Sorunu mu, Güven(ce)sizlik mi?

Neslihan Demirtaş-Milz

Çöküntü süreci içindeki mahalleleri sarmalayan akut toplumsal itibarsızlık hissi, ancak meçhul ve şeytanlaştırılmış bir 'öteki' tahayyülüne tepki ile dindirilir. Bu öteki: alt komşu, yan evde yaşayan göçmen aile, yolun karşısında uyuşturucu kullanan veya sokak kavgasına tutuşmuş gençler, haksız işsizlik yardımı alan alt sokaktaki komşu olabilir. Bu yanal karalama ve karşılıklı uzaklaşma mantığı, halihazırda zayıflamış toplumsal bağları daha da görünür kılar (Wacquant, 2008, s. 238).¹

Kentsel kaygı ve güvenlik sorunları, kent çalışmaları literatürü bağlamında en çok güvenli sitele, dolayısıyla da üst-orta, üst gelir gruplarına veya kamu politikaları ile ilgili literatürde kentsel güvenlik siyasalarına referansla ele alınmıştır (bkz. Apak, Ülken ve Ünlü 2002; Aydın Yönet ve Yirmibeşoğlu, 2009; Barbak, 2017; Çalı, 2012; Şahin, 2016; Wilson-Doenges, 2000). Özellikle son yıllarda, Türkiye bağlamında, kentsel güvenlik ve korku literatüründe, kentlerin yoksul mahallelerinde yaşayan

1 Çeviri yazara aittir.

* Bu çalışmanın temelini oluşturan 'Tilkilik-806 Sokak (Patlıcanlı Yokuş) Odağında Sosyo-Mekânsal Değerlendirme Projesi' isimli alan araştırması İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından fonlanmıştır. Bu vesileyle, İzmir Büyükşehir Belediyesi Tarihî Çevre ve Kültür Varlıkları Şube Müdürlüğü çalışanlarına, birim amiri Dr. H. Gökhan Kutlu nezdinde, sağladıkları rahat çalışma koşulları ve yardımları için teşekkürü bir borç bilirim. Saha araştırmasına çok değerli katkılarından dolayı İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi yüksek lisans öğrencileri Gülgün Barlas, Hüseyin Emre Coşkun, Merve Elibirlik, Damla Kavruk, Servet Kışla ve Yasemin Samur'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Suriyeli göçmenler bir tema olarak öne çıkmıştır (Ağır ve Sezik, 2015; Akarsu, 2018). Öte yandan, neoliberal kentsel politikaların, özellikle de son yıllarda uygulanan kentsel dönüşüm projelerinin meşrulaştırılması sürecinde, düşük gelir konut mekânları kamuoyu nezdinde homojen bir bütün olarak ele alınmış, suç, radikalizm ve sosyal çöküntü mekânları olarak 'bölgesel damgalama'² süreçlerine maruz bırakılmıştır (Aksoy ve Güzey-Kocataş, 2017; Demirtaş ve Şen, 2007; Demirtaş-Milz ve Saraçoğlu, 2015; Gönen ve Yonucu, 2011; Lovering ve Türkmen, 2011; Uzunçarşılı-Baysal, 2013). Hem Suriyeli göçü hem de bölgesel damgalama siyasaları ile yoksul konut alanları, 'estetik'/mekânsal ve sosyal bir sorun olarak ve yanı sıra kentsel güvensizliğin kaynağı olarak konumlandırılmıştır. Bu bağlamda da, kent yoksullarının kendi içinde veya kentsel mekâna referansla yaşayabileceği güvensizlik hissi ve kentsel kaygı, tartışmanın dışında bırakılmıştır. Düşük gelir alanlarına ya da Suriyeli göçmen 'sorununa' daha içeriden bakan akademik çalışmalar da, genellikle Suriyeli göçmenler ve yerleşik gruplar arasındaki gerginliklere ve yerleşik gruplar nezdinde Suriyelilerin varlığından kaynaklanan güvenlik kaygılarına odaklanmışlardır (Erdoğan, 2018; Genc ve Özdemirkiran, 2015; International Crisis Group, 2018; Karadağ, 2015; Yıldız ve Uzgoren, 2016). Bu yöneliş, kent yoksullarının da kentsel korku ve güvenlik kaygılarına sahip olabileceğini göstermesi açısından önemli olsa da, sorunu, Suriyeli ve yerleşik göçmenler arasındaki gerginliklere dayandırması ve sadece Suriyeli göçmenlerin mahallelere yerleştikleri dönemden kaynaklı bir meseleymiş gibi ortaya koyması nedeniyle, yereldeki güvenlik kaygılarının yapısal nedenlerini tartışmanın dışına itmiştir. Aynı zamanda bu durum, incelenen yerleşik grupların homojen bir bütün olarak algılanmasına ve kendi içlerindeki güç ve eşitsizlik ilişkilerinin de tamamen tartışma dışına itilmesine neden olmuştur.

² Bkz. Wacquant (2007).

Bu makale, kent içi enformel konut alanlarına örnek oluşturacak bir bölgede, İzmir Basmane, Patlıcanlı Yokuşu ve yakın çevresinde gerçekleştirilmiş saha çalışmasının verilerine dayanmaktadır. Suriyeli göçmenler ve yerleşik gruplar arasındaki sorunların ve gerginliklerin kaynağını, retrospektif bir bakış açısıyla, son 20-30 yılda neoliberal politikaların bölgede yarattığı sosyo-mekânsal etkiler üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda da, kentsel kaygı ve korkuların temelindeki yapısal nedenleri irdeler. Artan 'yabancı' ve güvenlik kaygısının, Suriyeli göçmenlerin bölgeye yerleşmesiyle yoğunluk kazandığı doğru bir tespit olmakla birlikte, gerçekleştirilen saha araştırması, bu sürecin bölgede çok daha önce başladığına dikkat çekmektedir. Etnik ve sosyo-ekonomik açıdan farklılıklar barındıran yerleşik gruplar arasındaki sosyal ilişkiler ve toplumsal birliktelik, neoliberal politikaların etkisi ve yeni göç hareketlerinin yarattığı toplumsal katmanlaşma ile son 20 yılda çözülmeye ve zayıflamaya başlamış, yerelde güven ilişkileri büyük zarar görmüş, ve göçmenlerin anlatımı ile mahallenin fiziksel ve sosyal 'bozulması' başlamıştır. Suriyeli göçmenlerin bölgeye yerleşmesi, bu sürecin nedenine değil, geldiği son noktaya işaret etmektedir. Bu anlamda makale, Suriyeli göçmenler üzerinden tanımlanan kaygı ve güvensizlik hissinin, Suriye göçünü önceleyen yapısal makro nedenlerini, yerel düzeydeki gündelik ilişkilerin dönüşümü üzerinden anlamaya çalışır. Aynı zamanda, Suriyeli göçmenler ile ilgili yerleşik grupların sahip olduğu rahatsızlık duygusunun kendi haline bırakılmış enformel bir konut, emlak ve sosyal yardım politikası içinde temelde bir 'paylaşım sorunu' olduğunu anlamak önemlidir. Yerleşik grupların, özellikle de en yoksul olanlarının, yaşadıkları tüm sosyo-mekânsal sıkıntıları Suriyeli göçmenlere atfetmesi, yine yukarıda belirtildiği gibi, Suriyelilerin sadece bölgeye en son göç eden grup olmasından kaynaklanmaktadır. Elbette Suriyeli göçmenlerin farklı kültürel değerler ve gündelik yaşam pratiklerine sahip olmaları veya

vatandaşlık statüsüne sahip olmamaları, diğer göçmen grupların, birbirlerine kıyasla, onları en dışta tanımlamalarına neden olmuştur. Fakat meselenin özünü sadece kültürel farklılıklarda aramak, son 20 yılda uygulanan çok boyutlu neoliberal kentsel politikaların, kent yoksullarının birbirleriyle ilişkilerini belirleyen yapısal etkilerini gözden kaçırmamıza neden olur. Suriyeli göçmenlerin yerelde yaşadığı dışlanma, ya da gruplar arası gerilimleri, son beş altı yıllık bağlamın ötesinde anlamaya ihtiyaç vardır.

Bu sebeple, takip eden bölümde, kentlerde uygulanan neoliberal makro yeniden yapılandırma siyasalarının yerele etkisi ve bu durumun enformel alanlarda yol açtığı sosyo-mekânsal dönüşümler tartışılacaktır. Enformel mülkiyet ilişkilerinde yaşanan dönüşüm ve bunun mahalle ölçeğinde yarattığı sosyo-ekonomik eşitsizlikler de yine bu bağlamda ele alınacaktır. Bu genel değerlendirmenin ardından, üçüncü bölümde, özellikle yerelde sosyal ayrışmanın ve karşılıklı güven ilişkilerinin zarar görmesinin ardındaki en önemli nedenler olarak: i) refah devleti politikalarının zayıflaması ve yerelde sosyal yardım uygulamalarının enformelleşmesi ve siyasallaşması; ii) kentsel dönüşüm projeleri uygulamaları ve iii) kentsel dönüşüm projelerinin etkisiyle yoğunluğu artan 'bölgesel damgalama' siyasaları, alan araştırmasının gerçekleştirildiği bölgeden örneklerle değerlendirilecektir. Bunun yarusıra yerelde, göçün zamansal ve etnik olarak tabakalaşmasının getirdiği sosyal problemler yine saha araştırmasından örneklerle tartışılacaktır. Göç politikaları ve düzenleyici sosyal uyum politikalarının eksikliği, özellikle Suriyeli göçü ile sıkça tartışılmaya başlamış bir konu olmasına ve Patlıcanlı Yokuşu'ndaki sosyal uyumsuzlukların da arkasında yatan en önemli nedenlerden biri olmasına rağmen, bu konu, makalenin sınırlılıkları göz önüne alınarak selektif olarak tartışılacaktır. Makalenin dördüncü bölümünde tamamen saha araştırması verileri üzerinden, sosyal grupların kendilerini birbirle-

rine karşı konumlandırma biçimleri tartışılacaktır. 'Yabancı', 'tanıdık', 'korku', 'güvenlik' kavramları, araştırma verileri üzerinden değerlendirilecek ve bölgede yaşayanların güvensizlik algılarının arkasında yatan yapısal nedenler ortaya konacaktır.

Bu makaleye konu olan proje, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından, Kadifekale, Agora Antik arkeolojik alanı, Kemeraltı tarihi çarşısı ve Konak/Basmane tarihi bölgelerini kapsayan çok büyük bir alanda yürütülmekte olan kentsel sağlıklaştırma çalışmasının bir parçası olarak, yürütülecek stratejik sosyal ve mimari müdahalelere zemin oluşturmak üzere gerçekleştirilen sosyolojik bir çalışmadır.³ Çalışma, bu büyük proje kapsamında, Kadifekale ve Agora arkeolojik alanı arasında turist yaya aksı olarak planlanan Patlıcanlı Yokuşu (Tilkilik 806 Sokak) ve yokuşu kesen sokaklarda gerçekleştirilmiştir. Bölge halkının göç hikayelerini, sosyal ilişkilerini, mahalle aidiyetlerini, mahallede tespit ettikleri ve deneyimledikleri sorunları, bölgede halihazırda süregiden sağlıklaştırma projesi ile ilgili görüşlerini ve proje içinde yer/rol alma biçimlerini anlamaya yönelik bir niteliksel sosyo-mekânsal analiz çalışmasıdır.

Araştırma projesi çalışmaları 15.11.2016 tarihinde başlamıştır. Araştırma kapsamında toplam 46 derinlemesine görüşme

3 İzmir Büyükşehir Belediyesi Tarihî Çevre ve Kültür Varlıkları Şubesi koordinatörlüğünde, Kadifekale, Kemeraltı, Basmane, Konak Oteller Bölgesi alanlarını kapsayan oldukça geniş bir bölgede, tarihi ve kültürel değerleri ortaya çıkarmak, bölgenin turizm potansiyelini arttırmak, bölgede bulunan çöküntü eğilimindeki alanlara sosyo-mekânsal müdahalelerde bulunmak üzere büyük bir kentsel sağlıklaştırma projesi, İzmir Tarih projesi adı altında belirlenen birçok alt bölgede yürütülmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi Tarihî Çevre ve Kültür Varlıkları Şubesi, projenin en başından itibaren katılımcı bir süreç öngörmüş, bu anlamda da, bütün ilgili paydaşların ve en önemlisi de bölgede yaşayan halkın beklentilerini ve katılımını sürekli kılmıştır. İzmir Tarih Projesi son 'Tasarım Stratejisi Raporu'nda da belirtildiği gibi, proje kapsamında soylulaştırma, tanımlanan her iki biçimiyle de, ne bir kentsel iyileştirme stratejisi olarak ne de alanda yaşanacak iyileştirmeler neticesinde bir sonuç olarak benimsenmemektedir. 'İzmir Tarih Projesi'nde alan kullanıcılarının alanda var olmaya devam etmeleri, koruma ve canlandırma çalışmaları neticesinde yaşanacak ekonomik iyileşmenin faydalanıcısı olmaları istenmektedir' (Tekeli, 2019, s. 8).

gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden dokuzu bölgedeki Suriyeli göçmenler ile çevirmenler aracılığıyla veya Türkçe olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşülenlerimizin 27'si kadın, 19'u erkektir. Bölgedeki göçmen grupların eksiksiz temsilini sağlamak amacıyla; 18 Mardin, 10 Suriye, 4 Batman, 2 Elazığ, 2 Rize kökenli göçmen ile ve Uşak, Adıyaman, Adana, Ağrı, İzmir, Manisa, Aydın, Konya, Kütahya ve Diyarbakır kökenli birer göçmen ile görüşülmüştür. Göçmenlerin göç ettiği bölgeler ve farklı göç zamanları/yerleşmişlik düzeyleri örneklem seçiminde göz önünde bulundurulmuştur. Bunun yanı sıra bölgeye üç ay içinde yapılan düzenli ziyaretlerle, Agora Parkı'nda, mahalle camisinde, mahallenin çarşısında ve Konak Belediyesi Agora Semt Merkezi'nde gözlem yapılmıştır.

Bölgede yaşayanların büyük çoğunluğunu, Güneydoğu Bölgesi'nden, özellikle de Mardin'den göç etmiş Kürt göçmenler oluşturur. Kürt göçmenlerin bölgeye iki ana göç dalgası ile geldikleri anlaşılmaktadır. Yerleşik Kürt göçmenler, 1970 ve 80'li yıllarda gönüllü göç sonucu bölgede yerleşmişlerdir. 1990'ların ortalarından itibaren bölgede yerleşen Kürtler ise, büyük ölçüde zorunlu göç ile gelmiştir. Bölgede en yerleşik ve sosyo-ekonomik olarak en avantajlı grup olan ve kendini Türk olarak tanımlayan göçmenler de, bölgeye Konya ve İzmir'in civar il ve ilçelerinden göç etmişlerdir. Bu gruptaki göçmenler, ya esnaf, ya da düzenli iş sahibidirler ve şu anda bölgede temsili en az olan gruptur. Birçoğu, ikinci dalga Kürt göçünden sonra bölgeyi terk etmiş ve İzmir'in Bozyaka, Buca, Hatay ve Eşrefpaşa gibi orta veya alt-orta gelir grubu mahallelerine göç etmişlerdir. Bölgeye en son yerleşenler, Suriyeli göçmenlerdir. Son beş, altı yıl içinde bölgeye gelmişlerdir. Birçoğu Kürt ve Halep bölgesindendir. Ayrıca bölgede Afrika kökenli mülteciler de yaşamaktadırlar fakat yoğun Suriyeli göçü ile birlikte azınlıkta kalmışlardır.

Bölge, fiziksel olarak kent içi tarihi evler ile karışık durumda olan klasik gecekondu alanının zaman içinde düşük kaliteli ge-

cekondü apartman alanına dönüşmesine tipik bir örnek oluşturmaktadır. Bölgenin hala yaklaşık %47'si ev sahiplerinden ve görece yerleşik göçmenlerden oluşmaktadır.⁴ Ev stoğu çoğunlukla bakımsızdır. Mahallelilerin bakış açısıyla bölge, sosyal ve fiziksel olarak hızla 'bozulmaktadır.' Yerleşik göçmenler tarafından mahallenin sosyal olarak bozulmasının en büyük nedeni olarak gösterilen Suriyeli göçmenler, çok bakımsız, banyosu olmayan, sahipleri tarafından hiç ilgilenilmeyen evlerde kiracı olarak yaşamaktadırlar.

Neoliberal Siyasetin Kent İçi Yoksul Alanlarda Yarattığı Sosyal ve Mekânsal Etkiler: İleri Marjinalite

Eraydın ve Tasan-Kok (2014, s. 118), Türkiye'de kentsel toplumsal hareketlerin devlet nezdinde yıllar içinde ne tür politik karşılıklar bulduğu sorusuna cevap aradıkları retrospektif çalışmalarında, 1999-2001 ekonomik durgunluğunu, devletin, kent yoksuluna ve yoksul mekânlarına karşı yaklaşımının önemli bir kırılma geçirdiği dönem olarak tanımlarlar. Aynı zamanda, 1980'lerden itibaren uygulanmaya başlayan liberal politikalarla birlikte ulusal varlıkların yeniden dağıtımına aracılık eden kent toprağı ve konut politikaları, 2002 sonrası AKP hükümetinin iktidara gelmesi ile bizatihi ekonomik büyümenin en önemli faktörü gibi olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda, kentsel yeniden yapılanma hamlesi iki temel amaca hizmet etmiştir: i) yabancı yatırımın ve küresel sermayenin kentsel alanlara çekilmesi ii) inşaat sektörünün, konut, ofis ve altyapı yatırımları ile çok hızlı bir şekilde büyümesi (Eraydın ve Tasan-Kok, 2014, s. 118). Fakat Türkiye'de, neoliberal kentsel politikalar, batı ülkeleri bağlamından farklı olarak, pazar dinamiklerinin yanı sıra, hükümetin

4 Patlıcanlı Yokuşu özelinde daha önce yapılan niceliksel araştırmanın verileri ışığında bölgedeki ev sahipliğı oranının %47,1 olduğu saptanmıştır. Niteliksel araştırmanın örneklemindeki temsil oranı da bu veri ile uyum içinde gözükmetedir (bkz. Erol Işık, Demirtaş-Milz ve Erbay, 2016).

aktif rol oynadığı ve güçlü bir kurumsal yeniden yapılanma ve sorumluluk dağılımıyla kent toprağının devlet eliyle neoliberal küresel mekanizmalara entegre edildiği bir süreç içinde uygulanmıştır (Eraydın ve Tasan-Kok, 2014, s. 118). Bu süreç içinde, kent içi ve kent çeperindeki enformel, eski 'gecekondu' alanları yeni yatırımların gerçekleştirilebilmesi için ucuz kent toprağı arzı sağlayan alanlar olarak değerlendirilmiş ve yerel yönetimlere, kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirilmesi noktasında yasal yönetsel sorumluluklar tanınmıştır. Yani daha önceki popülist korumacı dönemde sosyal konut projeleri için kullanılmayan ve Ayşe Buğra'nın, Türkiye'deki sosyal konut politikalarının yetersizliklerini incelediği 'Ahlaksız Konut Ekonomisi' isimli çok önemli çalışmasında, gecekondu bölgelerinin bu derece büyümesinin arkasında yatan en önemli nedenlerden biri olarak tanımladığı kent ve kent çeperindeki boş/hazine arazileri,⁵ otoriter neoliberal kentsel siyasalar döneminde, kentsel dönüşüm projeleri ile küresel sermaye hareketine eklemlenmeye başlamıştır (Buğra, 1998, s. 306-307; Eraydın ve Tasan-Kok, 2014). Ayşe Buğra'nın, gecekonduunun ticarileşmesi olarak tanımladığı 1990'larda başlayan süreç, 2000'lerin başlarından itibaren, özellikle enformel alanlarda yaşayan kimi girişimci alt ve orta gelir grubundaki yerleşik göçmen grupları, AKP ile siyasi olarak yakınlaştırmış, aynı zamanda, bu projelerden ciddi kar elde etmelerini sağlamıştır (Eraydın ve Tasan-Kok, 2014, s. 119). Her durumda böyle olmamakla birlikte, etnik olarak dezavantajlı grupların yaşadığı alanlarda, yoksulluk ve etnik kimliğin kesişiminde yer alan gruplar, bu dönüşümden

5 Özelleştirilmeyen ya da sosyal projeler için kullanılmayan bu boş araziler zaman içinde, ilk önce kır-kent göçmenleri, daha sonra ise düşük gelirli için konut ihtiyacı sömüren küçük girişimciler tarafından 'kapatılmış' ve 1990'ların başındaki istatistiklere göre, enformel konut alanlarının çok büyük kısmı (İstanbul'da %75.84, Ankara'da %87.92 ve İzmir'de %80.79 oranında) bu kamu arazileri üzerine kurulmuştur (DPT, 1991, s. 111'den aktaran Buğra, 1998, s. 309; ayrıca bkz. Balaban, 2011).

pay alamamışlardır (Demirtaş-Milz ve Saraçoğlu, 2015).⁶ Kent-
sel rantı küresel ölçekte yeniden paylaşım açan neoliberal po-
litikaların mantığındaki rastlantısal gelişme dinamikleri, kentin
belli bölgelerindeki dönüşümü değerli kılarken, bazı bölgeler-
deki dönüşümü zamansal olarak geriye bırakabilmiştir. Ken-
tin çeperi ve merkezindeki enformel konut alanlarını, kentte o
andaki yatırım öncelikleri ile ilgili fiziksel konumlarına bağlı
olarak, ya üst-gelir küresel/ulusal yeniden inşa ilişkilerine aç-
mış, ya da kendi yerel 'gelişim' dinamiklerine bırakmıştır. 1980
sonrası ve özellikle 1990'ların başlarında gecekondu alanlarının
ticarileşmesi sürecinde, gecekondu sahiplerinin konuttan para
kazanmak gayesi ile iki-üç katlı gecekondu apartmanlara⁷ dö-
nüştürdüğü yapılardan oluşan enformel alanlardan bazıları,
kentteki konumları nedeniyle bu rastlantısal neoliberal yeniden
yapılanma sürecinde tamamen kendi haline bırakılmıştır. Yanı-
sıra, Patlıcanlı Yokuşu'nda olduğu gibi, tarihsel kültürel sit alanı
statüsü olan bölgeler, diğer gecekondu alanları gibi topyekün

6 Kadifekale Kentsel Dönüşüm Projesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından, 2007-2011 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 2000 gecekondu yıkılmış ve 20.000 kişi bu dönüşüm projesinden etkilenmiştir. Her ne kadar bu dönüşüm projesi meşru bir neden olan heyelan tehlikesine dayansa da, projenin uygulanması sırasında etkinlik ve hızı arttırmak için uygulanan enformel stratejiler, projenin sosyal programındaki ve katılım sürecindeki ciddi eksiklikler, projenin, akademik çalışmalar tarafından eleştirilmesine neden olmuştur (Demirtaş-Milz, 2013). Üç numaralı dipnotta da belirtildiği gibi, yine İzmir Büyükşehir Belediyesi, bir sağlıklılaştırma projesi olarak çok büyük bir alanda, İzmir Tarih Projesi'ni yönetmektedir. Kadifekale Dönüşüm Projesi'nden farklı olarak sağlıklılaştırma projesi, samimi bir katılım süreci içermekte ve dönüşümün bölgede yaşayan halkı içererek, yerinden oynatmadan ve sosyal hassasiyet gözeterek sürmesi konusunda çaba harcamaktadır. Bu anlamda, bu makaleye konu olan proje, yukarıda da belirtildiği, İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne sağlıklılaştırma projesiyle ilgili yerel sosyo-mekânsal veri sağlamak üzere gerçekleştirilmiştir.

7 Şenyapılı'nın (1996), 1980 sonrası ruhsatsız konutlar üzerine yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre; İstanbul, İzmir, Ankara ve Gaziantep'te, daha önce gecekondu arazisi olan arsalar üzerine yapılmış 2858 apartmandan hiçbir mimarlar tarafından planlanmamış, bu yapıların %59'u gecekondu sahibinin çalıştırdığı işçiler tarafından planlanıp inşa edilmiştir (akt. Balaban, 2011, s. 2170). Bu apartmanlar kira gelirini arttırabilmek için sahipleri tarafından olabildiğince yüksek olarak inşa edilmişlerdir ve gecekondu-apartman olarak adlandırabileceğimiz konut kalitesi çok düşük yapılardır.

bir dönüşüm sürecine tabii olmamışlardır. Genellikle bu tarz yapıların bulunduğu enformel alanlarda yaşayan ev sahipleri; zaman içinde, göç dinamikleri, artan yoksulluk, yapı stoğunun ve sosyal ilişkilerin bozulması, vs., gibi sebeplerle bu alanları terk etmiş, kent içinde orta ve alt-orta sınıf gelir gruplarının yaşadığı alanlara taşınmışlardır. 2000'lerin başından itibaren artık kentin merkezinde ve çeperinde ikinci evre gecekondulaşma için neredeyse hiç arazi kalmamıştır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2008, s. 1364). Bu süreç içinde genelde kent yoksullarına kiraya verilen bu tarz konut alanları, zamanla sosyal ve fiziksel açıdan çöküntü alanları haline gelmişlerdir. Araştırmamızı gerçekleştirdiğimiz Patlıcanlı Yokuşu ve civarındaki konut dokusu bu tip kent içi enformel dönüşüme örnek teşkil eder. Bölgede çok kötü inşaat kalitesine sahip iki üç katlı apartmanlar ile tarihi ev dokusu birlikte yer almaktadır. Hem apartmanlar hem de tarihi evler, enformel yapım ve yeniden yapım süreçlerine maruz kalmış fakat son zamanlarda artan kiracılık oranı ile birlikte her iki yapı dokusunun da uzun süredir bakım ve onarım görmediği araştırma boyunca oldukça sık dile getirilen bir şikayet olarak ortaya çıkmıştır.

1990'lardan itibaren doğudan zorunlu göç dalgası ve büyük şehirlere hazırlıksız göçen nüfusun artması, yoksulluk, işsizlik ve yukarıda değinilen neoliberal ekonomik politikaların etkisiyle, özellikle enformel çöküntü alanlarında hem fiziksel koşullar kötüleşmiş hem de sosyal ilişkilerde ciddi bir ayrışma meydana gelmiştir. Pınarcıoğlu ve Işık'ın (2008, s. 1365) dikkat çektiği üzere, 2001 ekonomik krizinin yarattığı toplumsal ve yönetimsel kriz ve devletin düzenleyici pratiklerinin zayıflaması, yasal olan/olmayan, enformel/formelin birbirine karıştığı bir gri alanın oluşmasına yol açmıştır. Aynı zamanda ekonomik krizin enformel sektörde yarattığı zarar ve dolayısıyla işsizliğin artması, enformel alanlarda yerleşik göçmen gruplarla, yeni gelmiş dezavantajlı göçmen gruplar arasında gelir uçurumunun

açılmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, neoliberal kent siyasaları sonucu siyasi kayırmacılığın gecekondulaşan alanlarında eskiden uygulandığı şekilde etkinliğini yitirmesi, yani eski tarz sosyal dayanışma ve klientalizmin ortadan kalkması, yerelde güç ilişkilerinin dönüşmesinde ve sosyal dayanışmanın zayıflamasında en önemli etkenler haline gelmiştir (Pınarcıoğlu ve Işık, 2008). Aslında bu durum, kuramsal olarak Bauman'ın akışkan modernite kavramını açıklarken bahsettiği küresel olarak benzer etkiler gösteren neoliberal bir sürecin, Türkiye kentlerindeki yansımasıdır. Bauman (2001, s. 62), refah devletinin, zengin ve yoksul sınıfları sorumluluk ve umut ekseninde bir arada tutan karşılıklılık siyasalarının ve düzenleyici yeniden dağıtım politikalarının ortadan kalkmasının, yerelde kanaat önderlerinin ve cemaat örüntülerinin zayıflamasına neden olan bir dönüşüm getirdiğinden bahseder. Bu anlamda da, aslında yerelde kolektif yeniden dağıtım taleplerinin ortadan kalkması ile eşitsizliğin hızlı ve radikal artışı birbiriyle yakından ilişkili iki süreçtir (Bauman, 2001, s. 88).

Türkiye örneğinde, bu sosyal ayrışmanın yerelde en önemli fonksiyonlarından biri enformel mülkiyet ilişkileri ve bu ilişkiler üzerinden belirlenen güç ilişkileridir. Kentsel dönüşüm projelerinin inceleneceği bir sonraki bölümde, bu konu daha ayrıntılı tartışılacaktır. Günümüzün düşük-gelir enformel alanları, eski 'gecekondulaşan' mahallelerinden en çok dayanışma örüntülerinin ya çok zayıflaması ya da tamamen ortadan kalkması özelliği ile ayrılır. Göçmenlerin bir çoğu için ama özellikle yeni gelen göçmenler için, enformel alanlarda, ev sahipliği ya çok zor ya da imkansız hale gelmiştir (Balaban, 2011; Pınarcıoğlu ve Işık, 2008). Onlar, ancak bu alanlardaki düşük kira ve enformel iş bulma olanaklarını değerlendirebilmişlerdir (Pınarcıoğlu ve Işık, 2008, s. 1364). Bu durum, Pınarcıoğlu ve Işık'ın (2008, s. 1364) kavramsallaştırdığı üzere kent yoksulları için 'nöbetleşe yoksulluk' durumundan, kalıcı ve mutlak yoksulluk ve yok-

sunluk durumuna geçiş demektir. Kent yoksulları, 1970’li, 80’li yıllarda olduğu gibi yoksulluklarını yeni gelen göçmenlere devredemez. Loic Wacquant’ın (2008), ‘ileri marjinalite’⁸ olarak kavramsallaştırdığı bu durum içinde, yeni gelen göçmen ile yerleşik göçmen arasındaki sosyo-ekonomik fark gitgide açılır.

İşte bu bağlam içinde, Patlıcanlı Yokuşu’na 1990’larda zorunlu göç ile gelen yoksul Kürt göçmenlerin halihazırda zor olan koşulları, Suriyeli göçmenlerin, düşük kira olanakları ve etnik benzerliği gözeterek bu çöküntü alanlarını tercih etmeleri ile daha da zorlaştırmıştır. Evlerini kiraya veren ev sahiplerinin büyük çoğunluğu artık mahallede yaşamadıkları için mahalle ile organik bağları büyük ölçüde kopmuştur. Mahallelerin fiziksel ve sosyal çöküntü içinde olması, özellikle ufukta öngörülen bir kentsel dönüşüm projesi olmadığı durumlarda, ev sahipleri için evleri ile ilgili bir değer artışı beklentisinin önüne geçer. Patlıcanlı Yokuşu’nda süregiden bir sağlıklılaştırma projesi olması ve bunun yarattığı kimi gerçekçi kimi de kulaktan dolma beklentiler sonucu, ev sahiplerinin, büyük ölçüde, evlerine yatırım yapmaktan imtina ettiği gözlemlenmiştir. Bu durumda, ev sahipleri için önemli olan eve hiç masraf, bakım ve onarım yapmadan mümkün olan en son noktaya kadar evlerden kira geliri elde etmektir. Suriyeli göçmenler bu anlamda, ev sahiplerinin bu beklentisini karşılamışlardır. Patlıcanlı Yokuşu’nda görüşülen Suriyeli göçmenlerin belirttiğı gibi, bakımsız, rutubetli, banyosu olmayan, haşarat ve böcek sorununun olduğu evlerde, Suriyeli göçmenler birkaç aile bir arada ve mahalledeki normal kira

8 Wacquant, ‘ileri marjinalite’ durumunu bir ‘ideal tip’ kavram olarak altı ana sürecin fonksiyonu olarak tanımlar: i) Ücretli emeğin, toplumsal istikrarsızlık ve yaşamsal güvencesizliğin bir vektörü haline gelmesi (ücretli emeğin koşullarının heterojen ve oynak hale gelmesi); ii) yoksul grupların fonksiyonel olarak makroekonomik eğilimlerden koparılması; iii) bölgesel saplanma ve damgalanma; iv) mekânsal yabancılaşma ve ‘yer’in yok oluşu; v) yoksul grupların kent bölgelerini kaybetmesi (çöküntü alanlarının oluşumu); vi) toplumsal ayrışma/sembolik parçalanma veya prekaryanın nihayete ermemiş oluşumu (Wacquant, 2008, s. 234-247; 2009, s. 113). Çeviri yazara aittir.

marjının iki buçuk, üç katını ödeyerek yaşamaktadırlar. Mahallede yaşayan yoksul Kürt göçmenler için bu durum birçok açıdan sorun oluşturmaktadır. Diğer birçok ampirik araştırmanın da ortaya koyduğu üzere bu durum, kent içi enformel alanlarda kiralari artırmıştır (bkz. Erdoğan 2018; Erman, 2017; Karadağ, 2015). Ama bunun yanı sıra en önemli sorun, zaten artık evleri ve eski mahalleleri ile ilgili duygusal bağları ve aidiyet hisleri azalan ev sahipleri için evin koşulları, evin bakım ve onarımı ile ilgili kiracıların talepleri, tamamen anlamsız hale gelmiştir. Mahallede halihazırda yaşayan ev sahiplerinin (yerleşik göçmenlerin) bir kentsel dönüşüm projesi ile mahallenin tamamen yıkılıp yeniden yapılmasının, sosyal ve fiziksel çöküntüyü tersine çevirebilecek yegane çözüm olarak görmeleri bu anlamda şaşırtıcı değildir. Onlara göre, ancak bu şekilde, mahalle ‘eski, güzel günlerine dönebilir’ ve bölgeye son 20 yılda göç ile gelen gruplar da ancak bu şekilde mahalleyi terk eder. Mahalleyi iyileştirmek, sağlıklılaştırmak veya mahalleye servis sağlama noktasında birlikte hareket etmek, başka bir deyişle sosyal dayanışma ve klasik klientelizmin 1970’lerde sağladığı olanaklar, yeni neoliberal siyasi, ekonomik ve sosyal yapıda tamamen bağlam dışı kalmıştır.

Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Yardım Politikaları: Toplumsal Güven İlişkilerinin Zayıflaması ve Ayrışma

Enformel konut alanlarında, 1990’ların başlarından itibaren sosyal dayanışma ilişkilerinin çözüldüğü bir gerçektir. Gecekonducuların ticareleşmesinin başlangıcı olarak kabul edeceğimiz bu dönemden, günümüze, yani ‘ileri marjinal’ olarak tanımlayabileceğimiz enformel alanların oluştuğu döneme kadar, bu çözümlenin yoğunluğu artmış ve niteliği de farklılaşmıştır. Sema Erder’in (1996) 1990’larda Ümraniye üzerine yaptığı ufuk açıcı çalışma, mahallede sosyal ilişki ağlarını ve dönüşümünü anlamayı amaçlar. Erder (1996, s. 246) çalışmasında, bazı gruplar

için, barınma, yaşama, iş bulma gibi temel varoluş konularında önem taşıyan ilişkiler, bazı gruplar açısından da, kente taşıdıkları kültürel özelliklerini koruma ve yaşatma anlamını taşıyan hemşerilik ilişkilerinin etkisini ve gücünü kaybettiğinden bahseder. Erder, güven duyulan grupları karşılaştırdığı çizelgesinde, en düşük oranda güvenin, 'İstanbullu'lara (burada İstanbullu ile anlaşılan gecekonducuların bakış açısından orta, üst-orta gelir grubunda yer alan kentsoylu sınıflar), en çok güvenin ise akrabalara ve komşulara duyulduğunu gösterir. İstanbullulardan sonra en az güven duyulan grup ise hemşehrilerdir (Erder, 1996, s. 258). 1990'ların bugüne kıyasla görece sosyal dayanışmanın varolduğu koşullarında dahi, yoksulluk, aileleri çok dar çevre ilişkilerine mahkum eden bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır (Erder, 1996, s. 257). Komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri, güvene ve tanışıklığa dayalı olduğu için güçlü ve sosyal dayanışma anlamında etkindir: fakat tanımlanan arkadaş/komşu grubu, bir ya da iki kişiden oluşan çok dar gruplardır (Erder, 1996, s. 254). Patlıcanlı Yokuşu'nda yaptığımız araştırmanın bulgularına çok benzer biçimde, mekânsal olarak uzun yıllar birbirine çok yakın yaşamak, güvene dayalı yakın ve güçlü komşuluk ilişkileri oluşmasında önemli bir etken olarak tanımlanır. Araştırmamızda, bu kadar yakın komşuluk ilişkisine örnek olabilecek sadece bir durum ile karşılaştık. Bir çıkmaz sokakta yaklaşık 30 senedir yanyana yaşayan iki aile arasındaki ilişki, klasik gecekondu alanlarında daha eski dönemde karşılaşılan yakın komşu ilişkisine benzer nitelikteydi. Birbirinin anahtarına sahip olma, finansal yardımlaşma, sormadan bir diğerrinin evinden lazım olan şeyleri alma, birlikte yemek yeme gibi çok yakın komşuluk ilişkileri göstergeleri, günümüz enformel düşük gelir konut alanlarında neredeyse kaybolmuş ilişkilerdir. Tam tersine, çalışmamız sırasında sorduğumuz komşular arasında maddi ve gayri-maddi dayanışma, yardımlaşma olup olmadığına dair sorulara, neredeyse görüşmecilerin tamamı tarafından

olumsuz cevaplar verilmiştir. Kadın görüşmeciler, komşularının evlerinin içine girmesinden rahatsızlık duyduklarını belirtmişler, onlarla sadece yazın sokakta çay içip görüşmeyi tercih ettiklerini, kış aylarında komşularına gitmek ve misafir ağırlamak istemediklerini belirtmişlerdir. Bunun nedenleri sorulduğunda, 'kimseyle fazla yakınlık istemedikleri', 'yoğun çalışma nedeniyle gelip gitmeye zamanlarının olmadığı', 'misafir ağırlayacak imkanlarının olmadığı' gibi açıklamalar yapmışlardır. Yanı sıra, komşuluk ilişkilerinde temel bir güven sorunundan bahsetmek mümkündür. Komşuların gelip gitmesi ile ilgili en sıkça dile getirilen cümle: 'kimseye güvenemezsin' olmuştur. Dedikodu, bu güvensizliğin bir faktörü olarak ortaya konmuştur. Dedikodu, Erder'in (1996) Ümraniye'de yaptığı çalışmada da hemşehrilik ve akraba ilişkilerini zayıflatan bir faktör olarak vurgulanmıştır. Fakat burada, iki rahatsızlık arasındaki niteliksel farktan bahsetmekte fayda vardır. Dedikodu, geleneksel bir sosyal kontrol mekanizması olarak, toplumsal normların uygulanması anlamında gecekondü alanlarında varolagelmiştir. Günümüz enformel alanlarında ise, kültürel normsal kontrolün yanısıra başka bir tür kontrol mekanizmasına daha hizmet etmektedir. Örneğin Patlıcanlı Yokuşu'nda yaşayan yoksul dul bir kadın, sosyal yardım almak için muhtardan 'muhtaçlık' belgesi almak istemiştir. Muhtar bu isteği, eşinden ayrılma sürecinde olan, çalışan oğlunun onun evinde kalması gerekçesiyle reddetmiştir. Kadının bakış açısından, bu 'dedikodu' komşuları tarafından dillendirilmiş ve haftasonu ona kalmak için gelen oğlu, sanki hep yanında kalıyormuş gibi anlatılmıştır. Aslında olayın gerçekte ne olduğundan ziyade, yerelde devletin kurumlarının ve işleyişinin ne tür enformel dinamikler yarattığını anlamak lazımdır. Dedikodu, bu örnekte olduğu gibi, birbirini kontrol ve ihbar etmenin bir yolu, aileye dair içeriden bilgilerin, kişilerin geçimleriyle ilgili kararları belirleyebildiği bir olgu haline gelmiştir. Böyle enformel bir işleyiş içinde ev içi bilgi, kamusal

hale gelebilmektedir, bu yüzden de insanlar ev içi dinamiklerini saklama eğilimi içindedir. Bu ve benzeri durumların en önemli nedeni yerele yansıyan enformel devlet pratiklerinin artmasıdır. Türkiye’de yerelde güven ilişkilerine zarar veren bu enformel pratiklerin uygulanmasının nedeni olan iki önemli makro neo-liberal eğilimden bahsetmek mümkündür: birincisi, zayıflayan refah devleti politikaları içinde dönüşen sosyal yardım politikaları, ikincisi ise özellikle yoksul mahallelerin dönüşümünü amaçlayan kentsel dönüşüm projeleri uygulamalarıdır.

Yerelde sosyal dönüşümü hızlandıran diğer neoliberal siyasalarda olduğu gibi, siyasallaşmaya açık sosyal yardım politikaları da son 20 yılda etkilerini göstermiş ve sosyo-ekonomik durum, mülkiyet ilişkileri, etnik/dini/hemşeri kimlikleri, toplumsal cinsiyet gibi değişkenler üzerinden oluşan farklılıklar ile keskinleşen toplumsal ayrışmanın temelini oluşturmuştur. Türkiye’de son 15 yıldır siyasal İslam/muhafazakarlık etkisinde devam eden neoliberal dönüşüm, kent yoksullarına yönelik sosyal yardım politikalarını, kamu kurumlarının (valilik ve kaymakamlıklar, belediyeler ve muhtarlar) ve kamu-özel/özel inisiyatifin (firmalar, vakıflar, STK’lar) işbirliğine dayandırmış, bu işbirliği içinde kamu kurum ve aktörlerine de düzenleyici rol atfedilmiştir. Aynı yardımlar,⁹ özel kurumlar (vakıflar) tarafından, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü koordinatörlüğünde yerelde belediyeler tarafından organize edilir. Burada en önemli sorun, yerelde muhtaç durumda olana nasıl karar verileceği noktasında ortaya çıkar. Bu işleyiş içinde yerelde, özellikle mahalle düzeyinde muhtarlara ‘karar verici’ bir rol atfedilmiş, hanelerin ve bireylerin sosyal yardıma muhtaç olduğunu belgeleyen ‘muhtaçlık belgesi’¹⁰ başvurusu muhtara yapılmaktadır. Bu

9 Düzenli olarak sağlanan dört ana temel sosyal yardımdan söz edilebilir: a) yaşlı/engelli yardımları, b) aynı yardımlar, c) aile ve çocuk yardımları ve d) Yeşil Kart sağlık yardımı (Angel-Urdinola, Raboya ve Haimovich, 2009, s. 6).

10 Valiliğe veya kaymakamlığa yapılan doğrudan başvurularda dahi, muhtardan

süreçte yasal ve uygulama düzeyinde enformel olarak tanımlanabilecek alan çok geniştir.

Öte yandan belli dönemlerde ya da belli durumlarda yapılacak nakdi ve gayri nakdi yardımların organizasyonu büyük ölçüde belediyelere bırakılmıştır. Belediyeler, firmalar, vakıflar ve STK'lardan gelen yardımları bölgesel olarak yönlendirme konusunda aktif belirleyiciliğe sahiptirler.¹¹ Bu işleyiş içinde, yine belediyelerin siyasal kimlikleri, muhtarların siyasi görüşü ve etnik kimliği, vakıf ve STK'ların siyasi kimlikleri, sosyal yardımın siyasallaşmasını doğurabilmekte, özellikle etnik ve siyasi olarak marjinal gruplar taraflı bir yaklaşımla adaletsiz bir işleyişle karşı karşıya kalabilmektedir (Demirtaş-Milz, 2012; Eder, 2010). Bütün bu işleyiş, yerelde kayırmacılığa, etnik ve dini ayrımcılığa zemin hazırlamaktadır (Demirtaş-Milz, 2012; Eder, 2010). Sosyal yardımın objektif koşullar göz önüne alınarak sağlandığı durumlarda bile, sistemin enformel karakteri, yoksul grupların tamamında ama özellikle Alevi ve Kürtler gibi etnik olarak dezavantajlı gruplarda güçlü bir adaletsizlik algısı yaratmaktadır. Bu yüzden araştırmanın yapıldığı alanlar gibi kent yoksullarının yaşadığı mahallelerde, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı zayıflatan en önemli faktörlerden birinin sosyal yardımlar bağlamındaki bu enformalite olduğundan bahsedilebilir. Neoliberal süreçler sonucu birçok alanda ortaya çıkan haksızlık algısı ve bu durumun yerelde yansımaları, komşuyu komşuya, hemşehriyi hemşehriye, mahalleliyi birbirine küstüren, uzaklaştıran en önemli faktördür.

Özellikle Patlıcanlı Yokuşu gibi yoğun olarak Kürt nüfusun yaşadığı bölgelerde, yani etnik olarak dezavantajlı grupların ya-

alınacak belgeye, 'muhtaçlık' durumunu kanıtlamak için ihtiyaç duyulmaktadır. Karar verici komisyonlar da, muhtaçlık belgesini dikkate almaktadırlar.

11 Özellikle Ramazan ayında yapılan nakit para yardımlarında, kışın yapılan yakacak yardımlarında, yemek dağıtımlarında, öğrenim yılı başında yapılacak öğrenci yardımlarında ve toplu sünnet/düğün gibi yardımların düzenlenmesinde belediyeler, muhtarlar ile birlikte aktif düzenleyici rol oynamaktadır (Demirtaş-Milz, 2012).

şadığı yerlerde, bu haksızlık algısı, bu politikaların uygulanmaya başladığı 2000'li yılların başından itibaren ortaya çıkmıştır.¹² Suriyelilerin bölgeye gelmesi ve Suriyeliler için nadir de olsa özellikle STK'lar tarafından sağlanan sosyal yardımlar, bu haksızlık algısını arttırmış ve yoksul yerleşik göçmenlerin gözünde 'vatandaşlık' temelinde ve Kürt kimliği bağlamında bir çifte sorgulamaya neden olmuştur. Öte yandan, alan araştırmamızda çok net olarak ortaya çıkan bir sonucu vurgulamak önemlidir. Kürt gruplar arasında göçün zamanı ve türü ile ilgili farklılaşma, bölgedeki sosyo-ekonomik ayrışmanın en önemli nedeni gibi gözükmektedir. 'Biz' ve 'onlar'ın tanımı, özellikle yerleşik Kürt göçmenlerin bakış açısından, etnik kimlik üzerinden değil ama göçün zamanlaması ve tanışıklık üzerinden oluşur gibi gözükmektedir. Mustafa Şen'in (2007, s. 275) yoksulluk ve Kürt göçmenler üzerine yaptığı niteliksel araştırmasında çok benzer olarak ortaya koyduğu üzere: 'zorunlu/zorlama göçe maruz kalan haneler açısından dayanışma-yardımlaşma ilişkilerini işler olmaktan çıkaran iki temel etmen vardır.' Bunlardan ilki, mülksüzleşme ve üretkenliğin yitirilmesi nedeniyle dayanışma-yardımlaşma ilişkilerini mümkün kılacak maddi kaynak yoksunludur. İkincisi ise, 'zorunlu/zorlama göçün siyasi veçhelerinin Kürt topluluğu içerisindeki bağları, özellikle daha önceki göç dalgaları ile kente gelmiş Kürtlerle, zorunlu/zorlama göçe maruz kalanlar arasındaki bağı koparmış olmasıdır' (Şen, 2007, s. 275). Patlıcanlı Yokuşu'nda da 1990'larda yaşanan ikinci göç dalgası Erder'in, Ümraniye'ye referansla belirttiği gibi zincirleme göç değildir. Bu anlamda da, yerleşikleşmiş aileler, yeni gelen göç dalgasından kendilerini politik olarak da soyutlamak eğilimindedirler (Erder, 1996, s. 296). Aslında bu durumun bir sonucu olarak, yoksul Kürt grupların kendilerini sosyal dayanışma ağları ve enformel sosyal yardım mekanizmaları dışında his-

12 Bu konuyla ilgili Ankara Mamak semtinde yapılmış çalışmanın bulguları için bkz. Demirtaş (2009, 2012).

settiği Patlıcanlı Yokuşu ve benzeri enformel alanlarda, Suriyeli göçü, daha şiddetli bir haksızlık algısı yaratır gibi gözükmektedir. Yoksulluğun ve etnik kimliğin kesişiminde yer alan Kürt göçmenler için bu çifte dışlanma ve büyüyen haksızlık algısı, Suriyeli göçmenler ile benzer sıkıntılara sahip olmalarına rağmen dayanışma ve 'empati' olanaklarını da tamamen ortadan kaldırmıştır (Gökarıksel ve Secor, 2018). Gökarıksel ve Secor (2018, s. 10) yerleşik grupların özellikle de dezavantajlı olanların, Suriyeli mültecilerin çektikleri sıkıntılarla ilgili kayıtsızlığını ya da bu sıkıntılarla, insani, etik bir bağ kurma konusundaki isteksizliklerini aslında 'öteki' grupta kendi çaresizliklerini görmeleri ile ilişkilendirmiştir. Öte yandan, yine birçok görgül araştırmanın ortaya koyduğu üzere, farklı göçmen gruplar arasında gündelik karşılaşmalar, birbirini tanıma ve dolayısıyla birlikte sosyal uyum olanakları yaratmaktan ziyade, diğer grupla kendilerini kıyaslama, haksızlık algısı veya diğer grubun varlığından rahatsız olma durumunu beraberinde getirmektedir (Matejskova and Leitner, 2011; Valentine, 2008, s. 327). Bu bağlamda sosyal uyumun sağlanmasında, düzenleyici sosyal uyum politikalarının, yani grupları, belli ortak amaçlar doğrultusunda, uzun süreli ve yaratıcı bir platformda belli bir süre birlikte çalışmaya sevk eden projelerin gerçekleştirilmesi çok büyük önem taşımaktadır. Sonuç bölümünde bu konuya tekrar değinilecektir.

Göçmen gruplar arasında sosyal yardımlar bağlamındaki haksızlık algısı, bu anlamda salt Suriyeli göçü ve kentlerde yaşayan Suriyeli göçmenlere dönem dönem sağlanan düzensiz sosyal yardım aktivitelerinin değil, halihazırda 2000'li yıllarda uygulanmaya başlayan ve enformel uygulamalara alan açan sosyal yardım uygulamalarının bir fonksiyonudur. Suriyeli göçmenler ile ilgili sosyal yardım olanaklarının bir düzene oturtulmaması ve büyük ölçüde STK'ların ve kimi durumlarda belediyelerin

düzenlemeye tabii olmayan eklektik yardım çabaları¹³ ile şekillenmesi, gündelik hayatta Suriyeli göçmenlerin diğer göçmen gruplar tarafından halihazırdaki 'talepkar' ve 'ihtiyaç sahibi' algısını güçlendirmiştir. Patlıcanlı Yokuşu özelinde, çalışamayan durumda olan orta-yaşlı Suriyeli kadın göçmenler, gün içinde Basmane'de dolaşarak, esnafa ve bölgedeki STK ofislerine giderek gıda, giyecek ve nakit yardım bulmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde, alan araştırmamız süresince Suriyeli göçmenlerin, komşularından da sıkça yardım talep ettiği belirtilmiştir. Bu durum, bir sonraki bölümde değineceğimiz gibi gruplar arası rahatsızlığın ve güvensizliğin önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Devletin sosyal yardım meselesini yoksul mahallelerdeki bütün grupları kapsayarak haklar temelinde düzenlemesi ihtiyacı, şu anda Suriyeli göçmenlerin varlığı ile daha da büyük önem kazanmıştır.

Öte yandan, özellikle son 20 yılda kentsel dönüşüm projeleri uygulamaları, yerelde sosyal ayrışmayı hızlandıran bir başka önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Daha önce yapılan birçok ampirik çalışma, kentsel dönüşüm projelerinin, kamulaştırma, değer biçme, yıkım, TOKİ konutlarına geçişin sağlanması gibi birçok aşamasında, sorumlu yerel yönetimlerin, göçmenlerin kollektif dirençlerini azaltmak ve projeleri etkin ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmek için, enformel stratejiler geliştirdiklerini ortaya koymaktadır (Demirtaş-Milz, 2013; Kuyucu ve Ünsal, 2010). Dönüşümün uygulanacağı bölgelerde, henüz dönüşüm

13 Bölgede yaşayan Suriyeli göçmenlerin günlük ya da ayın belli zamanlarında sosyal yardım aldıkları üç temel kurum olduğu anlaşılmaktadır. İlki, ASAM olarak adlandırdıkları Göçmenlerle Dayanışma Derneği'dir (SGDD/ASAM) (*Association for Solidarity with Asylum Seekers and Migrants*). Bu derneğin, ancak resmi olarak kaydı olan göçmenlere, dönem dönem para yardımı yaptığı anlaşılmaktadır. Günlük olarak gıda ya da benzeri yardımları aldıkları diğer yardım kuruluşunun da, "Nuri Hoca derneği" dedikleri, Haturiye Camii bahçesindeki "İlim Yayma ve İsrâfı Önleme Derneği" olduğu anlaşılmaktadır. Bu dernek göçmenlere, gıda, giyecek ve para yardımı sağlamaktadır. Bölgede Suriyeli göçmenlere düzenli yardım sağlayan en önemli dernek olduğu anlaşılmaktadır.

başlamadan kamusal hizmetlerin azaltılması, dönüşüme kamusal mekânların yıkılması ile başlanması, kamulaştırma sürecinde benzer durumdaki evlere farklı değer biçilmesi, dönüşüm sırasında halihazırda mahallede yaşayan ev sahibi ve kiracıları psikolojik olarak yıldırmanın bir yolu olarak yıkılan evlerinin molozlarının kaldırılmaması, kamulaştırma yasasındaki pazarlık hakkı konusunda göçmenlerin yanlış yönlendirilmesi, kiracıların kentsel dönüşüm süresince danışma ve maddi destekten yoksun bırakılması, halihazırda mahallede yaşayanlara belediye hizmetlerinin kesilmesi, vb. gibi enformel stratejiler, göçmenlerin birlikte hareket etme olanaklarını azaltmış ve olası kolektif taleplerin oluşmasının önüne geçmiştir (Demirtaş-Milz, 2013). Kadifekale’de uygulanan bu enformel stratejiler, özellikle yakındaki enformel mahallelerde benzer süreçlerin yaşanabileceği kaygılarına yol açmıştır.¹⁴ Bu anlamda, ‘belediye hizmet algısı’nu anlamak için sorduğumuz sorulara verilen cevaplar göz önüne alındığında, Patlıcanlı Yokuşu’nda yaşayan birçok görüşmecinin, mahallenin kentin merkezindeki konumuna rağmen ‘yeterli’ hizmet alamamasının altında yatan nedeni olası bir dönüşüm projesinin başlangıcı ya da bir ‘değersizleştirme’ stratejisi olarak algılaması şaşırtıcı değildir. Aşağıdaki anlatı, birçok görüşmecinin ortak olarak dillendirdiği bu algıya örnek teşkil eder:

Ya burdaki evler, hepsi eski, yani devlet gözünde hepsi hurdadır, yani burda hepsi eski binalar (...) biz oturuyoruz da oturulmaz yani. Hurdadır yani bu evler. Alt yapısı, bilmem nesi, her şeyi, şurda bir yağmur yağsa burası sel götürüyor yani. Alt yapı olarak yani belediyenin bir çalışması yok buralarda. Yani biz 1970’te geldik buraya belediyenin inan ki

14 Yukarıdaki dipnotlarda da belirtildiği gibi, Patlıcanlı Yokuşu’nda ve aslında Konak Oteller Bölgesi, Kemeraltı, Basmane, Kadifekale’yi kapsayan geniş bölgede İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından halihazırda devam eden sağlıklaştırma projesi büyük bir sosyal hassasiyet ile yürütülmektedir. Fakat heyelan nedeniyle yapılan Kadifekale Kentsel Dönüşüm Projesi’ndeki yanlış ve eksik uygulamaların, Patlıcanlı Yokuşu’nda yaşayan yoksul/kiracı göçmenler nezdinde sağlıklaştırma projesi ile ilgili kaygılara yol açtığını vurgulamak önemlidir.

hiçbir çalışması yok burda. Yok yok. Bir şey yok; bir yıkılmış yani beton demir döşemiş bu Agora'nın tarihi eserlerin etrafına, başka hiçbir şey yaptığı yok buralara (...) 1970'den beri. Ne bileyim! Yani belediye bilmiyorum, yani buralarda neden bir çalışma yapmıyor? Yani başka semtlerde çalışma, asfalt olsun bilmem ne olsun alt yapı olsun hepsi bozuk. Bak şimdi ev olarak değil de bu muhit İzmir'in en güzel yeri ama belediye yatırım yapmıyor. Hani sit alanı diyor, belediye sit alanı diyor buraya kimse çalışma yapmıyor. Anladın mı? Sit alanı olduğu için inşaat izni de vermiyor. Yani İzmir'in en güzel yeri burası, şehrin merkezi burası ama bir yatırım yok. Anladın mı? Bir yatırım yapmamış yani.¹⁵

Mahallede yaşayan kiracılar ya da daha yoksul gruplar, bölgede yaşanabilecek herhangi bir dönüşüm senaryosundan terdirginlik duyarken, yerleşik ve hali vakti yerindeki göçmenlerin söylemleri aslında bölgeden orta sınıf mahallelere göç etmiş göçmenlerin de örtük isteğini gözler önüne sermektedir. Onlar için mahalleyi iyileştirmenin bir tek yolu vardır. O da bütün binaları yıkıp yeniden yapmak. Bu kentsel dönüşümün devlet söylemi ve pratiğindeki tezahürünün yerleşik göçmenler tarafından benimsendiğinin göstergesidir. Belediyenin halihazırda bölgede sürdürdüğü sağlıklılaştırma çalışması bilinmekle birlikte ve proje yürütücülerinin projeyi katılımcı süreçler ile yönlendirme hassasiyetine rağmen, mahallelinin özellikle projenin sonuçları ile ilgili yanlış bilgi sahibi olduğu ya da terdirginlik taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu algının ilginç olan kısmı, her ne kadar Kadifekale kentsel dönüşümünün 'çok haksız' bir şekilde yapıldığını söyleyen birçok görüşülen olsa da, 'Mahalle nasıl iyi hale gelir?' sorusuna, 'Evler tamamen yıkılsın ve yeniden yapılsın' benzeri cevap veren görüşülenlerin sayısının da çok fazla olmasıdır. Aslında mahallede yaşayanların neredeyse tamamı, belediyenin sağlıklılaştırma projesi hakkında genel olarak olumlu düşüncelere sahiptir ve projeye destek vermektedir ama yukarıda belir-

15 09.12.2016 tarihli Yeşil Bey görüşmesinden alınmıştır.

tildiği gibi, mahallenin sorunlarından kurtulmak için şu andaki bina ve 'insan' stoğundan da kurtulmaları gerektiğini belirten çok sayıda görüşmeci vardır. Özellikle daha yerleşik göçmenlerin gözünde, mahallenin koşullarının sağıklaştırma projesi ile 'düzeltilemeyeceğine' dair algı, hem kentsel dönüşüm uygulamalarındaki enformel stratejilerin, hem de kamusal düzeyde 'sosyal damgalama' söyleminin yerelde, göçmenlerin kendi mahalleleri ile ilgili algılarını ne kadar etkilediğinin de bir göstergesidir. Aynı zamanda, görüşmecilerin anlatımında, sosyal damgalama süreçlerinin, evlerin sürekli bozulan durumunun ve de mahallede 'tanudıklığın' azalmasının neredeyse bütün görüşmecilerin mahalleye olan aidiyetini zayıflatığı önemli bir tema olarak öne çıkmıştır. Görüşmecilerin birçoğu, imkanları olsa mahalleden taşınmayı düşüneceklerini belirtmişlerdir.

Kentsel dönüşümün enformel stratejileri, kollektif talepleri engellemenin ötesinde, yerelde güven ilişkilerine ve sosyal dayanışmaya büyük zarar vermiştir. Özellikle, kiracıların, hem yasal olarak hem de uygulama anlamında dönüşüm sürecinin tamamen dışında tutulması ve hak kaybına uğraması, halihazırda yerleşik göçmenler ile yeni göçenler arasındaki varolan sosyo-ekonomik uçurumu büyütmüş, az da olsa varolan güven ve dayanışma ilişkilerine zarar vermiştir. Yukarıda belirtildiği gibi kentsel dönüşüm projelerini meşrulaştırmak için kullanılan 'sosyal damgalama' stratejileri, halihazırda dönüşüm projeleri ile somut olarak ortadan kalkmış yıkılmış, göçmenlerin kendilerini ait hissettikleri 'yer' ile ilişkilerini, soyut ve sembolik düzeyde de yıkmıştır (Wacquant, 2007, s. 69). Bu arada, bahsedilen süreç, kentsel dönüşümün toplumsal güveni yıkan sonuçlarını, sadece dönüşüm projelerinin uygulandığı mekânlara has bir olgu olmaktan çıkarmış, benzer enformel alanlarda yaşayanların kendi mahalleleriyle ilgili algılarını da etkiler hale getirmiştir. Bu anlamda, Kılıç ve Göksu'nun (2018), dönüşüm ve yıkım sonrası, İzmir Kadifekale'nin bir 'yer' olarak Kadifekaleliler ta-

rafından anlatıldığı sözlü tarih çalışması, bu genel yıkım ve yokoluş karşısında, sembolik ve sosyal olarak 'yer'i diri tutma yolunda yapılmış çok değerli bir çalışmadır. Takip eden bölümde yukarıda tartışılan bütün neoliberal kentsel politikaların yerele yaptığı etki göz önüne alınarak, kentsel korku, göçmen gruplar arası ilişkiler, ve yerleşik göçmenlerin 'tanıdık', 'yabancı', 'güvenlik' algıları araştırma verileri ışığında incelenecektir.

Pathıcanlı Yokuşu: Gruplar Arası İlişkiler, Güvensizlik, Kentsel Korku ve Yabancı Algısı

Çalışma verilerinin incelenmesi ve analizi aşamasında, 'güvenlikle ilgili kaygı ve korkular', 'toplumsal bağların zayıflaması', bu anlamda 'geçmiş ve geçmişteki sosyal ilişkilere duyulan özlem' ve 'mahallenin fiziksel ve sosyal olarak 'bozulması'' öne çıkan konular olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, bölgedeki toplumsal dönüşüm göz önüne alınırsa, 'güven' teması, hem gündelik sosyal etkileşim alanında hem de göçmen ailelerin kendilerini diğer gruplara göre konumlandırmasında çok önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda analiz sırasında, 'güvensizlik' ve 'güvenlik sorunu' kodlarının en çok 'mahallenin eski hali' (mahallenin eski haline ve o dönemde mahallede kendini güvende hissetme durumuna özlem) ve dolaylı olarak da 'komşuluk' (bu kod en çok eskiden güçlü olan komşuluk bağlarına özlem şeklinde ortaya çıkmıştır) ve 'sosyal ilişkiler' (sosyal ilişkilerin dönüşüp bozulması) ile birlikte oluşması şaşırtıcı değildir. Özellikle bölgede azınlıkta kalan en yerleşik göçmenler, geçmişe duyulan bu özlemi en yoğun şekilde belirtenlerdir. Yerleşik Kürt göçmenlerin bu konudaki söylemine tipik bir örnek teşkil eden anekdot aşağıdaki gibidir:

İnsanlar çok daha nazikti, çok daha iyiydi. Komşuluk ilişkileri çok güzeldi. Yani o dönem bilmiyorum da yani ben en iyi yerde yaşayabilmem mümkünken yani her türlü imkanım söz konusuysen ben burada oturuyordum, buradan mem-

nun oluyordum tatmin oluyordum. Sonradan çok fazla bozuldu. Hele hele bu son dönem, son beş altı yıl rezalet (...) Bu mahalle pırıl pırıldı. Komşuluk ilişkileri sıkıydı. Sevgi, saygı mevcuttu (...) O zaman komşularımız, %90'ı Mardinliydi. Yani kendi hemşerilerimizdi. Geri kalan %10'u da, de ki işte Türkiye'nin dört tarafından insanlar (...) Komşular birbirine gidip gelebiliyordu. Akşam ziyaretleri vardı. Düğünde cenazede bilmem ne sanki bir aile ferdiymiş gibi ilgiliydiler birbirleriyle.¹⁶

Öte yandan, kendini Türk olarak tanımlayan yerleşik göçmenler de benzer duyguları, genelde daha etnik-dışlayıcı bir söylemle aşağıdaki gibi ortaya koymuşlardır:

O zaman bu kadar karışık keşmekeş değildi burası. Belirli bir zümre vardı. Diyelim ki Kulalılar vardı, Konyalılar vardı. *[Karışıkı yani...]* Karışık olunca yerli diyelim artık. Araplar da vardı ama tek tüktü. Şimdi Kürdü, Suriyelisi, Arabı bilmem nesi doldu. Dejenere oldu. Biz buraya geldiğimizde, ailecilik, komşuculuk çok kuvvetli idi. *[Şimdi?]* Eskisi kadar yok. Eskiden kapımız açık yatardık. Birimize bi şey olacak diye gailemiz yoktu. Şimdi kapılara sürgü yapıyoruz. Birbirimize karşı güvencemiz vardı. Yere yatak yapardık, bahçede yatardık, kapı açıktı. Ama şimdi maalesef... Dip komşumuz, Bergamalı. Biri buranın ilk yerlilerinden. Diğeri göçmen. Nerden baksan 150 yılı var. Ödemişli vardı. Konyalı var. İki üç tane Konyalı vardı. Ama şimdi maalesef hemen hepsinde Mardinliler, Kürtler oturuyor.¹⁷

Kendilerini Türk olarak tanımlayan görüşülenlerin söyleminde bölgeden ayrılan ilk göçmen gruplara bir özlem gözlemlenmektedir. Mahallenin dönüşen toplumsal yapısını negatif olarak 'Mardinli' ve 'Suriyeli' göçmen kimliği ile bağdaştırmaktadırlar. Fakat görüşmeler sırasında, farklı sorulara verdikleri cevaplar ve gündelik hayatta güven duydukları ya da yardım aldıkları komşular ile ilgili anlatıları, yerleşik Kürt göçmenler ile

16 05.01.2017 tarihli Siyah Bey görüşmesinden alınmıştır.

17 02.12.2016 tarihli Bej Bey görüşmesinden alınmıştır.

güven ve komşu ilişkisi içinde olduklarını göstermektedir. Daha yerleşik grupların söylemlerinden hareketle, 1990'ların ortalarından itibaren başlayan zorunlu Kürt göçü ve dönüşen yapısal koşullar mahallede herkesi tanıma imkânını ortadan kaldırmıştır. 'Yabancı'nın tanımını, bu anlamda, etnik referanstan ziyade zamansal bir referans ile yapılmaktadır. Özellikle yerleşik Kürt göçmenlerin söyleminde mahallenin "yerlilerine" ve o dönemdeki sosyal ilişkilere duyulan özlem, kendini Türk olarak tanımlayan yerleşik gruplarla bir özdeşleşme içinden anlatılır. Diğer yerleşik gruplarla benzer bir şekilde, yerleşik Kürt göçmenlerin söylemlerinde, sonradan gelen Kürt göçmenlerle ve bölgenin 'bozulan' sosyal yapısı ile ilgili söylemlere çok sık rastlanmıştır. Örneğin, bölgede yerleşik Mardinli bir esnafın, bölgenin bugünkü durumunu eleştirirken "Burada hep Doğulular var!"¹⁸ demesi kendini nasıl konumlandığına anlaşılmaya çalışıldığında önemlidir. Genel olarak mahallede yaşayan bütün grupların söyleminde, 'tanıdıklık', 'birbirini bilme', 'güven' temaları bir arada kullanılmaktadır. Yine bütün gruplar için, ötekini ve toplumsal mesafeyi tanımlayan temel faktör 'bilinmezliktir.' Bu anlamda da, Suriyeli göçmenlere referansla hissettiklerini belirttikleri rahatsızlık ya da korku, Suriyeli göçmenlerin bölgedeki varlığından ziyade, hızlı göçün, artan göç katmanlaşmasının yarattığı mahallede eskisi gibi herkesi tanıyamama duygusundan kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, 'yabancı'ların çoğalması, bu rahatsızlık duygusunun en önemli nedenidir. Ayrıca anlatılardan anlaşıldığı üzere bu duygu sadece son beş yıl ile sınırlı değildir.

'Güvenlik' kodu altındaki bütün anlatılar incelendiğinde, çok azının Suriyeli göçmenler ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mahallede en büyük güvenlik sorunu, tematik olarak uyuşturucu satışı ve kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden,

18 09.12.2016 tarihli Yeşil Bey görüşmesinden alınmıştır.

‘güvenlik’ kodunun doğrudan ve güçlü olarak birlikte oluştuğu kodlar: ‘Agora Park’ (mahallede uyuşturucu satışının yapıldığı önemli kamusal mekânlarından biri) ve ‘uyuşturucu satışı/kullanımı’dır. Uyuşturucu satışını organize eden aile, mahalledeki herkes tarafından bilinmektedir ve 40 senedir de mahallede yerleşiktir. Özellikle aileye yakın evlerde yaşayan ya da çocuğu uyuşturucu kullandığı için aileye öfkeli olan birkaç görüşmeci dışında, güvenlik sorunun aktör karşılığı, bu aile değil, Agora Park’ta uyuşturucu kullanan ve satış yapan Mardinli ve Suriyeli çocuk ve gençlerdir. Tedirginlik yaratan herhangi bir grubun, gerçek bir risk oluşturup oluşturmayacağını belirleyen faktör ise, suç ya da eylemin niteliğinden ziyade, kişilerin ‘tanıdık’ olup olmamasıdır. Uzun yıllar mahallede yerleşik bir Mardinli kadının güven ve güvensizlik hissini anlattığı anekdotu bu duruma örnek teşkil eder:

Eşim kızıyor, diğer türlü gençler filan olsun onlar içiyor [uyuşturucu]. Bizim burada da içiyorlardı ama temizlediler. Allah var bize bir zararları yok. Bir şey olsun, saygılılar, tanıyorlar beni. Tanıdık olduğum için, yani tanıdık olmasak zarar verirler; ona garanti veremem.¹⁹

Güvenlik duygusu en çok insanları tanımak, bilmek ile ilişkilendirilmektedir. Yerleşik göçmenler, tanıdıklarının yanında, bazen tehlikeli mekân ve durumlarda bile güvenli hissedebilmektedir. Onları ‘bilen’ kişiler, tehlikeli (suçlu) bile olsalar, onlara zarar vermez. Öte yandan, gündelik hayatta hissedilen korku ve suç temelli olmayan kaygı durumunun genelde Suriyeli göçmenlere yansıtıldığı gözlemlenmektedir. Kendini ve özellikle kadınların söylemlerinde çocuklarını tehlikede hissetmek çok sık rastladığımız bir anlatıdır. Bunun arkasında yatan nedenler araştırıldığında, görüşmecilerimizin hiçbiri bu korkuya dayanak oluşturacak, Suriyeli göçmenlerin işlediği somut bir

19 19.01.2017 tarihli Lila Hanım görüşmesinden alınmıştır.

suçtan ya da herhangi bir asayiş olayından bahsedememiştir. Bu korkunun ve güvensizliğin arkasında yatan en önemli neden, Suriyeli göçmenlerin bölgeye 'en son gelenler', bu anlamda da tamamen 'yabancı' olarak algılanmasıdır. Tabii 'bilinmezlik' durumunu arttıran önemli başka bir etken de, birbirinin dilini bilmemeye dayalı iletişim zorluklarıdır.

Sadece daha yerleşik göçmen gruplar için değil, bölgeye ikinci dalga göç ile 1990'larda yerleşen Mardinli göçmenler için de, bölgedeki kentsel korkunun ve güvenlikle ilgili kaygıların yansıtıldığı grup Suriyeli göçmenlerdir. Benzer birçok ampirik çalışmanın da işaret ettiği gibi, bu kaygıların somut nedenleri yoktur. Bölgede Suriyelilerin gelmesi ile artan suç oranlarından söz edilemez (Erdoğan, 2018, s. 118). İçişleri Bakanlığı tarafından da açıklandığı üzere, Suriyelilerin ülke genelinde karıştıkları olayların Türkiye'deki toplam asayiş olaylarına oranı 2014-2017 arasında yıllık ortalama %1.32'dir. Bu olayların önemli bir kısmı Suriyelilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Ayrıca 2017'de Suriyelilerin karıştıkları suç olaylarında, nüfuslarındaki artışa rağmen bir önceki yılın ilk 6 ayına oranla % 5'lik bir azalma olmuştur ("İçişleri Bakanlığı: Suriyelilerin suça karışma oranı yüzde 1.32", 2017). Kentsel kaygı ya da korku üzerine yapılmış kuramsal ve ampirik bilimsel çalışmalar, kültürel bir kurgu olan tehlikeyi, bireylerin etrafındaki riskleri nasıl kavramlaştırdığı ile ilişkilendirir (Merry, 2010, s. 125). Kişilerin korkuları her zaman suçla ilgili risklerin gerçekten yoğun olmasından kaynaklanmaz, ama bu durum aynı zamanda hiçbir risk bulunmadığına da işaret etmez. Literatürde, kentsel korkunun ilintilendirildiği en önemli durumlardan biri, toplumsal uyumun ve birlikte hareket etme davranışının zayıf olduğu mahallelerde yaşamaktır (Ceccato, 2012, s. 11-12). Yanı sıra, Patlıcanlı Yokuşu'nda olduğu gibi, kişilerin yakın çevresindeki vandalizm olayları (örneğin Suriyeli ve Mardinli gençlerin Agora Park'taki küçük fidanları köklerinden sökmesi veya ço-

cuk parkındaki oyuncaklara zarar vermeleri gibi olayların görülmeciler tarafından tedirginlik yaratan durumlar olarak vurgulanması), duvar grafittileri ve polise duyulan güvensizlik de kentsel korkuyu arttıran faktörler olarak ortaya konmaktadır.

Patlıcanlı Yokuşu'ndaki göçmenler de gündelik korku ve güvensizlik hislerini somut suç olaylarından ziyade, mahallede 'yabancılar'ın sayısının artması, mahallenin değişmesi, Agora Park'taki genç ve çocukların geç saatlerde parkta uyuşturucu kullanması, bunun ötesinde aslında parktaki görünürlükleri, Suriyelilerin mahalledeki varlıkları, artan yoksulluk durumu, mahallenin fiziksel koşullarının bozulması gibi nedenlere dayandırmaktadır. Bu güvensizlik ve korku sorunu, bu sebeple en çok mahallede yaşanan hızlı değişimin bir faktörü olarak ortaya çıkmış gibi gözükmemektedir. Genc ve Ozdemirkiran (2015, s. 116), çok benzer bir şekilde İstanbul'da yaptıkları çalışmada, yerleşik grupların Suriyeli göçmenlere tepkisinin altında yatan en önemli faktörün 'hızlı demografik değişim' olduğunu vurgularlar. Bu anlamda 'yabancı'ların çoğalması, etnik referanstan ziyade 'yeni gelen'lerin çoğalması anlamında, göçün zamansal boyutuna referans verir. Medya etkisiyle oluşan kentsel korkunun referansı, toplumda suç ile özdeş olarak kabul edilen sosyal gruplar olurken ve çoğunlukla da etnik farklılıklar belirleyici iken, gündelik mekânsal karşılaşma ve birlikte yaşama pratikleri içinde yabancı 'bilinmeyen', 'sonradan gelen'e denk düşer. Çalışmanın da olgularıyla birebir örtüştüğü üzere, korku ve kaygı sadece farklılıkla ilgili değildir, aynı zamanda Rundell'in (2014, s. 10) kentsel kaygının kaynağı olarak tanımladığı gibi 'geçmişin silinmesi'yle de ilgilidir. Bu durum da yine, tanıdık kişilerin ya da tanıdık mekân kullanımının ortadan kalması ile ilgilidir. Öte yandan, Bauman (2001, s. 114-115), akışkan modernite koşullarında yani neoliberal politikaların getirdiği kaygan zemin içinde, cemaat ilişkilerinin ve toplumsal bağların zayıflaması sonucu insanların güvenlik ile ilgili kaygılarının arttığından ve

bunun sonucu olarak eve kapanma, çocuğunu dışarı çıkarmama, 'yabancı'dan korkma, sokakları güvensiz olarak algılama ve kamusal yaşamın zayıflaması gibi sonuçların ortaya çıktığından bahseder. Özellikle kadın görüşmecilerin çocukları ile ilgili hissettiği tedirginlik, gerçekten de çocukları eve hapsetmiş gibi gözükmektedir. Bunun sonucu olarak çocuğun yalnızlaşması, sürekli telefon ve bilgisayarla uğraşması ve asosyelleşmesi de yine kadınlar tarafından sıkça dile getirilen sorunlardır. Özellikle eski gecekondu mahalleleri düşünüldüğünde, bu durum yine enformel alanlarda kamusal mekânın kullanım biçimlerinin çok ciddi olarak dönüştüğüne işaret eder. Bu sebeple, Konak Belediyesi Agora Semtevi'nin çocuk ve anneler için düzenlediği etkinlikler özellikle kadınların gözünde büyük değer taşır gözükmektedir. Görüşmecilere belediyeden talep ettikleri hizmetler sorulduğunda, özellikle kadınlar, bölgede daha büyük ve spor etkinliklerinin de içinde yer alacağı bir Semtevi açılmasını dileklerini belirtmişlerdir.

Yerleşik grupların gündelik tedirginliklerinin bir başka nedeni de, Suriyeli göçmenlerin içinde bulunduğu mutlak yoksulluk durumu ve bunun beraberinde getirdiği 'sürekli ihtiyaç içinde' olma hali gibi gözükmektedir. Yukarıda, sosyal yardımla ilgili bölümde de belirtildiği gibi, yoksul Suriyeli göçmenlerin yardım toplamak ve gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için belediyenin ilgili birimlerine, bölgedeki STK'lara, gıda ve aynı yardım standlarına ve komşularına başvurduğu hem Suriyeli görüşülenler hem de yerleşik gruplar tarafından anlatılmıştır. Bu durum, Suriyeli göçmenlerin potansiyel olarak onlardan bir şeyler çalabileceği ya da sürekli talep içinde olacakları kabulüne dayanır. 'Yabancı', 'bilinmez' olmalarının yanı sıra, sürekli ihtiyaç içinde olmaları yerleşik grupları rahatsız etmektedir. Suriyeli komşular, bugün olmasa da, günün birinde suç işleme potansiyeline sahip olarak algılanmaktadır. Bu durumu yansıtan yerleşik bir kadın göçmenin anekdotu aşağıdaki gibidir:

Suriyeliler çok etkiledi bildiğiniz gibi değil yani... kapının önünde bile mesela çocuğa mesela... Kadının biri geçen gün geldi, benden... Sen de kardeşimsin, [erkek araştırmacımıza hitaben] bişeyler anlatmaya çalışıyo anlamıyorum yani... Meğersem pet istiyomuş. Hani içeri gidip alıp gelmek bile şüphe oldu yani anladın mı? Çocuk kapıda diye hani tedirgin oldum. Sonra içeri girmek istedi hani herhalde 'takayım' falan mı demek istedi? Ben de dedim hani içerde yok, aslında eşim yoktu evde ama, öyle söylemek zorunda kaldım. Hani içeri gidip gelirken bile tedirgin oldum. Miraç kapıdaydı çünkü...²⁰

Sosyal ilişkilerin zayıf olması, dayanışmanın azalması ve bunun sonucu oluşan güven sorunu sadece yerleşik göçmenlerin değil, Suriyeli göçmenlerin de gündelik hayatını etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Mahalledeki toplumsal ayrışma, Suriyeli göçmenlerde de bir güvensizlik hissi ve korku yaratmaktadır. Suriyeli göçmen bir kadının anlatısı bu bağlamda örnek teşkil etmektedir:

Valla bazıları ben buna biraz hayran kalıyım nasıl mesela bizde Suriye'de mesela benim mahalle dedin mi mahalle mahalleyi başından sonunacak tanır. Burda şu komşunun bacağı kırılmış öbür komşu seyrediyi gelip ona bi geçmiş olsun demiyi mesela. Burda kimse kimseyi tanımaz.²¹

Suriyeli göçmenlerin kendi içinde sosyalleşmesi aralarında güçlü bir dayanışma ağı olduğu anlamına gelmemektedir. Sosyal dayanışmayı ölçen sorulara, genelde yerleşik göçmenlerle benzer cevaplar vermişlerdir: "Herkesin kendi sorunları var"; "Hiç kimsenin parası yok"; "Kimsenin kimseye yardım edecek durumu yok" gibi. Yerleşik grupların Suriyeli göçmenler ile ilgili oluşturdukları olumsuz algının bir diğer yapısal nedeni de, daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, mahallede gittikçe

20 04.01.2017 tarihinde yapılmış Beyaz Hanım görüşmesinden alınmıştır.

21 17.03.2017 tarihli Altın Hanım görüşmesinden alınmıştır.

'bozulan' bakımsız konut dokusu ve emlak piyasasında yaşanan değişikliklerdir. Suriyeli göçmenlerin evleri çok kötü kullandıkları, evlere zarar verdikleri, verdikleri zararı düzeltmek için hiçbir şey yapmadıkları sıklıkla belirtilen şikayetlerdir. Öte yandan, Suriyeli göçmenlere yaşadıkları evlerin koşulları sorulduğunda, diğer kiracı göçmenlerin evleri ile ilgili anlattıkları problemlerden farklı olarak, sıkça evlerde böcek ve haşarat olduğundan, banyo bulunmadığından ya da koşullarının çok kötü olduğundan, evlerde cam ve çerçevelerin kırık ve bakımsız olduğundan bahsetmişlerdir. Mahallede yaşayan yerleşik grupların, mahalleden ayrılmış ev sahiplerinin evlerin bakım ve onarımı ile ilgili sorumluluğundan hiç bahsetmeden, 'bozulan' ev stoğunun bütün sorumluluğunu Suriyeli göçmenlere yansıttığı anlaşılmaktadır. Tamamen kontrol dışı ve hiçbir düzenlemeye tabi olmayan emlak piyasası, enformel konut alanlarında, ev sahipleri için evlerini değerinin çok üstünde Suriyeli göçmenlere kiralamaya imkan sağlar. Suriyeli göçmenler çoğu zaman birkaç aile bir araya gelerek evleri kiralarlar. Bu kiralar orta sınıf mahallelerdeki evlerin kiralarına göre çok uygun olsa da, evlerin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında çok yüksek fiyatlardır. Literatürde de, Suriyeli göçmenlere karşı tepkiler ile ilgili yapılan tespitlerde, artan kiraların yerelde Suriyeli göçmenlere karşı olumsuz tavrın en önemli sosyo-ekonomik nedenlerinden olduğu vurgulanır. Bunun en büyük nedeni de, özellikle mahallelere sonradan yerleşen yoksul dezavantajlı grupların artan kiralar konusunda öfkelerini Suriyeli göçmenlerin bölgedeki varlığına yönlendirmesidir. Halbuki bu durum, neoliberal kentsel politikaların etkisindeki enformal emlak piyasasının ve 'ahlak dışı konut ekonomisinin' düşük gelir alanlarında geldiği son noktadır. Mahalledeki ev stoğunun kalitesinin zaman içinde bozulması, Suriyeli göçmenler bölgeye gelmeden çok önce başlamış bir sürecin sonucudur. Buna rağmen, bölgenin 'fiziksel ve sosyal olarak bozulmasından' sorumlu tutulanlar Suri-

yeli göçmenlerdir. Aslında bu rahatsızlığı anlamak için süreci tersten okumakta ve neden-sonuç ilişkisine tersten bakmakta fayda vardır. Yerleşik göçmenler, 'mahallenin en büyük sorunu nedir' sorusuna, mahallenin altyapı eksikliklerinin giderilmesi, konut dokusunun gittikçe bakımsız hale gelmesi, sosyal ilişkilerin bozulması vb. cevaplar vermişlerdir. Anlatılarından, bütün bu sorunları sadece son beş, altı yılın sonucu olarak görmedikleri de açıktır. Fakat gelinen son noktada, Suriyelilerin mahallede çok kötü koşullarda yaşamaları, yoksulluklarının görünür olması, yaşadıkları evlerin durumu, yerleşik göçmenlere yaşadıkları mahallenin bir çöküntü alanı olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Aslında tam da bu yüzden, bu yapısal sürecin bütün sorumluluğu, güvenlikle ilgili kaygılarda olduğu gibi, Suriyelilerin varlığına yansıtılmıştır. Aynı zamanda, son 20 yılda bölgesel damgalama süreçlerinden etkilenen yerleşik gruplar için, Suriyelilerin mahallelerinde yaşaması bu süreci daha da hızlandıracak bir imaj problemi yaratmaktadır. Öte yandan, bölgeye zorunlu göç ile gelen, çatışma ve savaş travması taşıyan Kürt göçmenler için Suriyeli göçmenler, bu travmayı hatırlatan ve aslında onların çaresizliğini yansıtan aktörlerdir. Kendilerini bu durumdan politik olarak soyutlamış daha yerleşik gruplar için de, 'savaşın uzak sesini' yakına taşıyan, onların gündelik hayatta sahip olduğu görece 'güvenlik' ve 'tanıdıklık' hissini yıkan aktörlerdir (Bauman, 2004, s. 67). Yanısıra, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı gruplar için Suriyelilerin varlığı, neoliberal siyasaların etkisi ile her alanda artarak hissedilen yoksunlukların içinde temel bir paylaşım sorununa işaret eder.

Sonuç Yerine

Zygmunt Bauman (2001), Nancy Fraser'in (1998) adalet kavramını yeniden dağıtım (*politics of redistribution*) ve tanınırılık siyasalarını (*politics of recognition*) birbirinden ayrı olarak değil de

bir arada düşünerek değerlendirme önerisini çok önemli bulur. Türkiye’de de Suriyeli göçmenlerin, yerleşik kent yoksulları ile gerilimli ilişkisini, homojen iki grubun kültürel farklılıklarından ya da salt paylaşım sorunlarından kaynaklanan yakın zamana ait bir sorun olarak değerlendirmek, meselenin yapısal bağlamını gözden kaçırmamıza neden olur. Aslında mesele devletin yeniden dağıtım politikaları ile kent yoksulları arasındaki bağın neoliberal politikaların etkisiyle tamamen zayıflaması ve hatta kopması ile ilgilidir. Yerelde çözülen toplumsal bağ ve dayanışma, bu kopuşun hem bir sonucu hem de onu daha da hızlandıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, eşitlik adına yapılan yeniden bölüşümle ilgili talepler, aynı zamanda yerelde sosyal ayrışmayı tersine çevirip bütünleşmeyi sağlayacak yegane yol gibi gözükmektedir (Bauman, 2001, s. 78). İhtiyaç duyulan kentsel politikalar, gerçek ve algılanan eşitsizliklere işaret etmeli ve çoğu zaman ayrı mecralarda tartışılan önyargı/siyasal kabul ve toplumsal/ekonomik eşitsizlik meselelerini bir arada ele almalıdır (Valentine, 2008, s. 334). Bu bağlamda enformel alanlarda yaşayan kent yoksullarını homojen bir grup olarak değerlendirmek, eşitsizliklerin ardında yatan yapısal nedenleri de gözden kaçırmamıza neden olur. Suriyeli göçmenlerin yoksul mahallelerdeki varlığı ve bunun yarattığı sorunları doğru okumak, neoliberal politikaların enformel kent bölgelerinde yol açtığı sosyo-mekânsal sorunları anlamamanın bir yolu ve sosyal bütünleşme ve dayanışmayı sağlama yolunda bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ağır, O. ve Sezik, M. (2015). Suriye'den Türkiye'ye yaşanan göç dalgasından kaynaklanan güvenlik sorunları. *Birey ve Toplum*, 5(9), 95-123. doi:10.20493/bt.96863.
- Akarsu, M. A. (2018). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların kentlerde neden oldukları güvenlik riskleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(2), 51-73. doi:10.17065/huniibf.297796.
- Aksoy, E. ve Güzey-Koçataş, Ö. (2017). Gecekondu alanlarında uygulanan kentsel dönüşüm projelerinin meşruiyet zemini olarak yoksulluk ve suç. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 275-295. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbed/issue/33888/375852>.
- Angel-Urdinola, D. F., Raboya, M. ve Haimovich, F. (2009). Is social assistance contributing to higher informality in Turkey?. *MPRA Paper*, 27675. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/27675/>.
- Apak, S., Ülken, G. ve Ünlü, A. (2002). Yeni bir toplu konut yerleşmesinde "güvenlik duygusunun" değerlendirilmesi. *İtÜdergisi a: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 1(1), 65-72.
- Aydın Yönet, N. ve Yirmibeşoğlu, F. (2009). Gated communities in İstanbul: security and fear of crime. *Proceedings of XXI. ENHR Congress*.
- Balaban, U. (2011). The enclosure of urban space and consolidation of the capitalist land regime in Turkish cities. *Urban Studies*, 48(10), 2162-2179. doi:10.1177/0042098010380958.
- Barbak, A. (2017). Linking urban security and regional development: Operationalizing security-development nexus within regional development agencies. *European Journal of Sustainable Development Research*, 2(1), 35-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejsdr/issue/27742/294975>.
- Bauman, Z. (2001). *Community: Seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004). *Wasted lives: Modernity and its outcasts*. Cambridge: Polity Press.
- Buğra, A. (1998). Immoral economy of housing. *International Journal of Urban and Regional Research*, 22(2), 303-317. doi:10.1111/1468-2427.00141.
- Ceccato, V. (2012). The urban fabric of crime and fear. V. Ceccato (Ed.), *The urban fabric of crime and fear* içinde (s. 3-33). New York and London: Springer.
- Çalı, H. H. (2012). Avrupa kentsel şartı çerçevesinde güvenli kent ve yerel yönetimler. *Türk İdare Dergisi*, 475, 9-32.
- Demirtaş-Milz, N. (2012). Urban informality reconsidered in neoliberal context: gecekondu, identity, poverty and Islamic philanthropism in Turkey. C. Mc Farlane ve M. Waibel (Ed.), *Urban informalities: Reflections on the formal and informal* içinde (s. 29-51). London & New York: Routledge.

- Demirtaş-Milz, N. ve Saraçoğlu, C. (2015). Space, capitalism and Kurdish migrants in İzmir: An analysis of Kadifekale's transformation. Z. Gambetti ve J. Jongerden (Ed.), *Kurdish issue in Turkey: A spatial perspective* içinde (s. 185-212). London & New York: Routledge.
- Demirtaş, N. (2009). *Social spatialization in a Turkish squatter settlement: The dualism of strategy and tactic reconsidered*. Frankfurt Am Main: Peter Lang.
- Demirtaş, N. ve Şen, S. (2007). Varos identity: The redefinition of low-income settlements in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 43(1), 87-106. doi:10.1080/00263200601079732.
- Eder, M. S. (2009). Retreating state? Political economy of welfare regime change in Turkey. *Middle East Law and Governance*, 2, 152-184. doi:10.1163/187633710X500739.
- Eraydın, A. ve Tasan-Kok, T. (2014). State response to contemporary urban movements in Turkey: A critical overview of state entrepreneurialism and authoritarian interventions. *Antipode*, 46(1), 110-129. doi:10.1111/anti.12042.
- Erder, S. (1996). İstanbul'a bir kent konu: Ümraniye. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler - toplumsal kabul ve uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Erman, T. (2017). Syrian refugees in a slum neighbourhood: Poor turkish residents encountering the other in Önder neighborhood, Altındağ, Ankara. D. U. Eroglu, K. O. Unutulmaz ve İ. Sirkeci (Ed.), *Turkey's Syrians: Today and tomorrow* içinde (s. 99-131). London: Transnational Press London.
- Erol Işık, N., Demirtaş-Milz, N. ve Erbay, B. (2016). *Patlıcanlı Yokuşu Tilkilik (806 sokak) bölgesi, sosyo-mekânsal değerlendirme yayınlanmamış pilot anket raporu*. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi.
- Fraser, N. (1998). *Justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, participation* (Working Paper WZB Discussion Paper no. FS 198-108 Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung). Erişim adresi: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-126247>.
- Genc, D. ve Ozdemirkiran, M. (2015). Local perceptions on Syrian migration to Turkey: A case study of İstanbul neighborhoods. G. Seker, A. Tilbe, M. Ökmen, P. Yazgan, D. Eroglu ve İ. Sirkeci (Ed.), *Turkish migration conference 2015: Selected proceedings* içinde (s. 106-117). London: Transnational Press.
- Gökarkınel, B. ve Secor, A. J. (2018). Affective geopolitics: Anxiety, pain and ethics in the encounter with Syrian refugees in Turkey. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 0(0), 1-19. doi:10.1177/2399654418814257.
- Gönen, Z. ve Yonucu, D. (2011). Legitimizing violence and segregation:

- Neoliberal discourses on crime and criminalization of urban poor populations in Turkey. A. Bourke, T. Dafnos ve M. Kip (Ed.), *Lumpencity: Discourses of marginality/marginalizing discourses* içinde (s. 75-104). Ottawa: Red Quill Books.
- İçişleri Bakanlığı: Suriyelilerin suça karışma oranı yüzde 1.32. (2017, 5 Temmuz). *BirGün*. Erişim tarihi: Aralık 30, 2018. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber-detay/icisleri-bakanligi-suriyelilerin-suca-karisma-orani-yuzde-1-32-168281.html>.
- International Crisis Group. (2018). *Turkey's Syrian refugees: Defusing metropolitan tensions* (Europe Report no. 248). Erişim adresi: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/248-turkeys-syrian-refugees-defusing-metropolitan-tensions>.
- Karadağ, A. (2015). Refugees of a city: The socio-spatial impacts of those Syrian refugees who arrived in İzmir, Turkey. G. Seker, A. Tilbe, M. Ökmen, P. Yazgan, D. Eroglu, İ. Sirkeci (Ed.), *Turkish migration conference 2015: Selected proceedings* içinde (s. 118-125). London: Transnational Press.
- Kılıç, E. M. ve Göksu, A. E. (2018). Bir kentsel dönüşüm deneyimi: Kadifekale-Uzundere İkileminde bireysel öyküler üzerine düşünmek. *Planlama*, 28(2), 201-217. <http://planlamadergisi.org/jvi.aspx?pdire=planlama&plng=tur&un=PLAN-76476>.
- Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö. (2010). Urban transformation and state-led property transfer: An analysis of two cases of urban renewal in İstanbul. *Urban Studies*, 47(7), 1479-1499. doi:10.1177/0042098009353629.
- Lovering, J. ve Türkmen, H. (2011). Bulldozer neo-liberalism in İstanbul: The state-led construction of property markets, and the displacement of the urban poor. *International Planning Studies*, 16(1), 73-96. doi:10.1080/13563475.2011.552477.
- Matejskova, T. ve Leitner, H. (2011). Urban encounters with difference: The contact hypothesis and immigrant integration projects in Eastern Berlin. *Social and Cultural Geography*, 12(7), 717-741. doi:10.1080/14649365.2011.610234.
- Merry, S. E. (2010). Urban danger: Life in a neighborhood of strangers. G. Gmelch (Ed.), *Urban life: Readings in the anthropology of the city* içinde (s. 119-131). Long Grove IL: Waveland Press.
- Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O. (2008). Not only helpless but also hopeless: Changing dynamics of urban poverty in Turkey, the case of Sultanbeyli, İstanbul. *European Planning Studies*, 16(10), 1353-1370. doi:10.1080/09654310802420060.
- Rundell, J. (2014). Imagining cities, others: Strangers, contingency and fear. *Thesis Eleven*, 121(1), 9-22. doi:10.1177/0725513614528783.
- Şahin, K. (2016). *Neoliberal kentsel dönüşümün yeni mekânsal alanları olarak güvenli siteler: İstanbul örneği üzerinden kapalı yerleşimlerin risk ve güvenlik*

- bağlamında incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Şen, M. (2007). Kökene dayalı dayanışma-yardımlaşma: 'Zor iş...'. N. Erdoğan (Ed.), *Yoksulluk halleri: Türkiye'de kent yoksulluğun toplumsal görünüşleri içinde* (s. 249-293). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (2017). *İzmir-Tarih projesi tasarım stratejisi raporu*. İzmir-Tarih Proje Merkezi web sayfasından erişildi: <http://www.izmirtarih.com.tr/pdf/TasarimStratejisiRaporu.pdf>.
- Uzunçarşılı Baysal, C. (2013). Civilizing the Kurdish population of Ayazma: Ayazma/Tepeüstü urban transformation project-Küçükçekmece, İstanbul. *Planlama*, 23(2), 83-94. <http://www.planlamadergisi.org/eng/jvi.aspx?pdire=planlama&plng=eng&un=PLAN-88597>.
- Uzunçarşılı Baysal, C. (2018). Yeni havalimanından yeni Türkiye'ye bakmak: İstanbul Havalimanı ve Hedef 2023. *Mimarlık*, Kasım-Aralık 404. Erişim adresi: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=418&RecID=-4545>
- Valentine, G. (2008). Living with difference: Reflections on geographies of encounter. *Progress in Human Geography*, 32(3), 323-337. doi:10.1177/0309133308089372.
- Wacquant, L. (2007). Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. *Thesis Eleven*, 91(1), 66-77. doi:10.1177/0725513607082003.
- Wacquant, L. (2008). *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. London & New York: Polity Press.
- Wacquant, L. (2009). The body, the ghetto and the panel state. *Qualitative Sociology*, 32(1), 101-129. <https://loicwacquant.org/papers/>.
- Wilson-Doenges, G. (2000). An exploration of sense of community and fear of crime in gated communities. *Environment and Behavior*, 32(5), 597-611. doi:10.1177/00139160021972694.
- Yıldız, A. ve Uzgören, E. (2016). Limits to temporary protection: Non-camp Syrian Refugees in İzmir, Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(2), 195-211. doi:10.1080/14683857.2016.1165492.

■ Türkiye’de Sosyal Konut Politikasının Paradoksu*

Tuna Kuyucu

Etkileri son derece yıkıcı olan 2001 ekonomik krizinin (Akyüz ve Boratav, 2003) ardından yapılan 2002 genel seçimleri, Türkiye siyasi ve ekonomik tarihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder. İstanbul’un eski karizmatik belediye başkanı Tayyip Erdoğan’ın liderliğinde yeni kurulan ve kendisini merkez sağda konumlandıran İslami eğilimli Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), pek çok insanı şaşırtan bir sonuçla, seçimlerden zaferle çıktı ve bir dizi istikrarsız koalisyon hükümetleri ardından tek partili bir kabine kurdu. Aynı derecede şaşırtıcı olan bir diğer olgu ise, AKP’nin seçim kampanyaları sırasında kullandığı güçlü anti-IMF söylemine rağmen radikal neoliberal reformları uygulama konusunda gösterdiği kararlılıktı. AKP, en az on yıldır ekonomik krizlerin pençesinden kurtulamamış hoşnutsuz kitleleri toplumsal ve dini muhafazakarlığa dayanan bir dünya görüşünün etrafında harekete geçirerek, “uluslararası sermayenin taleplerine karşılık vermeye yönelik neoliberal gündemi hayata geçirme konusunda kendisinden önceki hükümetlerin hepsinden çok daha hızlı ve kararlı davrandı” (Yeldan, 2007, s. 4; ayrıca bkz., Öniş, 2009). Parti, hükümeti kurmasının hemen ardından, önceki hükümetlerin özelleştirme kampanyalarına hız veren bir dizi reformu hayata geçirdi;¹ sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerini daha fazla ‘piyasa dostu’ haline getirmek üzere ye-

1 1983-2002 yılları arasında Türkiye hükümetinin toplam özelleştirme geliri 8 milyar Amerikan Doları’ydı. 2002-2014 arasında bu rakam 68 milyar Amerikan Doları’na yükseldi bkz. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2015).

* İngilizce’den çeviren Şerife Geniş.

niden yapılandırdı; kredi ve tüketim patlamasına yol açan kısa dönemli spekülâtif sermaye girişlerini genişletti.²

Bu neoliberalleşme girişimi ile eş zamanlı ilerleyen bir diğer olgu ise, AKP'nin seçim zaferlerinin ve iktidarını sağlamlaştırmasının anahtarını da oluşturan kapsamlı sosyal politika girişimleridir. Hükümetin sosyal harcamalarına dair veriler,³ özellikle de 2004 ve 2006'da yapılan sağlık ve sosyal güvenlik reformları sonrasına ait olanlar, devletin sosyal programlara yaptığı harcamada kayda değer bir artış olduğunu göstermektedir. 2001 yılındaki sosyal harcamalar Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde 12,3'ünü oluştururken, bu tutar 2007'de yüzde 14,2'ye, 2013'te 15,7'ye ve 2016'da yüzde 17'ye çıkmıştır.⁴ Benzer şekilde, sosyal harcamaların devlet bütçesindeki payına baktığımızda, 2001'de yüzde 33'ten 2007'de yüzde 35,2'ye ve 2014 için bütçe kanunu teklifinde de yüzde 42,6'ya çıkan çarpıcı bir artış görüyoruz (Susam, Şeker ve Kılıçer, 2013). Bunlar her bakımdan kayda değer artışlardır ve neoliberal reformların yoksul kitleler üzerinde yapacağı olumsuz etkileri hafifletmeye yönelik kararlılığı gösterirler. Neoliberal reformların artan sosyal politika harcamaları ile eş zamanlı olarak hayata geçirilmesinin paradoksal gerçekliği, yaygın olan iki görüşü de sorgulamaya açmaktadır: AKP küresel ve yerel sermayelerin adına hareket eden bir kukla kapitalist hükümet midir, yoksa Türkiye'nin yoksul ve dışlanmış kitlelerinin savunucusu mudur? Oysa ki, resmi istatis-

2 2002 yılında toplam hanehalkı borcu Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde 1,8'ini oluşturuyordu. 2014 yılı sonunda bu rakam yüzde 19,5'e çıktı. Aynı dönemde hanehalkı borcunun hanehalkı net gelirine oranı da yüzde 5,1'den yüzde 51'e çıkmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2014). Özel firmalara verilen toplam yurtiçi kredinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı da yüzden 14,5'ten 74,5'e çıkmıştır (The World Bank, 2015).

3 Sosyal harcamalar devletin eğitime, sağlığa ve sosyal güvenliğe yaptığı harcamaları içerir; sosyal güvenliğe yapılan harcamalar da emekli maaşları, yoksullara doğrudan gelir yardımı ve sosyal güvenlik kurumlarının prime dayalı olmayan harcamalarıdır.

4 <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Kamu-Kesimi-Sosyal-Harcama-%C4%B0statistikleri.pdf>.

tiklerin gösterdiği resmin ötesine geçerek sosyal politikaların gerçek zamanda ve mekânda nasıl hayata geçirildiklerini incelediğimizde, bu paradoksu çözmeye doğru yol alabiliyoruz. Öyle ki, bu inceleme bize AKP'nin sosyal politikalarının aslında kapitalist piyasa ilişkilerini derinleştirdiği ve neoliberal büyüme stratejisine hizmet ettiği gerçeğini gösteriyor (Agartan, 2012; Buğra ve Keyder, 2006; Elveren, 2008; Yılmaz, 2013). Bu durum 2004'teki sağlık reformu ya da 2006'daki sosyal güvenlik reformu gibi pek çok alanda gözlemlenebilir.

Bu makale AKP'nin en önemli sosyal politika girişimlerinden birini oluşturan 'sosyal konut' politikasına odaklanmakta⁵ ve bu politikanın temel işlevlerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu temel işlevler şu şekilde sıralanabilir: (i) inşaat sektörü ve gayri-menkul piyasalarını destekleyerek büyümeyi sağlamak; (ii) alt-gelir gruplarının (çoğunluğunun enformel olarak sahip oldukları) mülklerini müteahhitlerin, kamu görevlilerinin ve varlıklı tüketicilerin oluşturduğu güçlü bir koalisyona aktarmak; ve (iii) enformel konut yerleşimlerini formelleştirerek milyonlarca insanı formel piyasaya entegre etmek.⁶ Ayrıca makale AKP'nin konut politikasının, gerçek bir sosyal konut politikasının yapılması gerektiği gibi, yoksullar için erişilebilir ve spekülatif olmayan konutlar sunmak yerine alt sınıfların üst katmanlarını devletin sübvans ettiği konutların özel mülk sahipleri haline getirerek ödüllendirirken, daha az kaynağa sahip kentlileri de eş zamanlı olarak mülksüzleştiren ikili bir yapı yarattığını iddia etmektedir. Bu süreçler en açık şekilde devletin alt gelirli

5 2003 ve 2014 yılları arasında sosyal konut geliştirmeden sorumlu devlet kurumu olan TOKİ 515.348 adet sosyal konut birimi üretti. Bu rakam Türkiye'nin on yedi milyon konut stokunun yüzde 2,8'ine tekabül eder ve tarihsel olarak devlet memuru, askeri personel ve devlet mülkiyetindeki işletmelerin çalışanları dahil küçük bir grup dışında hiç bir sosyal konut politikası olmayan bir ülke için bu çarpıcı bir rakamdır.

6 AKP'nin konut ve kentsel dönüşüm politikalarına dair benzer analizler için bkz. Bartu-Candan ve Kolluoğlu (2008); Demirtas-Milz, (2013); Elicin (2014); Lovering ve Türkmen (2011).

yaşadığı mahalleleri var olan yapılarından temizleyen, sakinlerini 'sosyal konutlara' yerleştiren ve bu mahalleleri yeni konut ya da ticari alanlar inşa etmek üzere yeniden yapılandıran tartışmalı 'kentsel dönüşüm projeleri'nde gözlemlenir. İstanbul'daki ilk ve halen en kapsamlı kentsel dönüşüm projesinin uygulanışına ve sosyo-ekonomik sonuçlarına dair kapsamlı analiz, devletin konut ve kentsel yenileme pratiklerini 'anti-sosyal' olarak nitelemenin daha doğru olacağını göstermektedir. Bu 'anti-sosyal' politika, hane halklarının çoğunluğunu ekonomik olarak eskisinden daha kötü bir duruma mahkum etmekte ve var olan sosyal destek ağlarının ve dayanışma biçimlerinin bozulmasına sebep olmaktadır. Olumsuz sonuçlarına rağmen kentsel dönüşüm projelerini pek çok kentli hane için halen kabul edilebilir yapan şey ise, bu projelerin sundukları mülkiyet sahipliği üzerinden kişisel kazanım ve yukarı doğru toplumsal hareketlilik fırsatıdır. Ne var ki bunlar sadece bir azınlık için gerçeğe dönüşmektedir.

Bu makale iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm AKP'nin sosyal konut ve kentsel yenileme politikalarının ana hatlarını ve AKP hükümeti tarafından 2002 sonrasında hayata geçirilen ve Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) devasa konut kampanyasını ve kentsel dönüşüm projelerini mümkün kılan kapsamlı yasal ve yönetsel reformları tartışmaktadır. Yine bu bölümde TOKİ daha yakından incelenmekte ve kurumun işleyiş mantığının gayri-menkul piyasalarındaki kapitalist dinamikleri nasıl derinleştirdiği ve daha az kaynağa sahip haneleri sistemin dışında tuttuğu gösterilmektedir. İkinci bölüm, yaklaşık 7.500 haneyi iki enformel yerleşim yerinden TOKİ tarafından inşa edilmiş olan Bezirganbahçe toplu konut alanına transfer eden Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projeleri'nin ekonomik ve sosyal sonuçlarını incelemektedir. Bezirganbahçe'de 2008 yılında altı ay süren bir saha çalışmasında toplanan verilere dayana-

rak'7 sakinlerin yerleştirildiği sözde sosyal konutların gerçek bir sosyal konut sisteminin taşınması gereken bütün ilkeleri –yani, ödenebilirlik, mülkiyet güvencesi, spekülative fiyat artışlarının engellenmesi ve konutlarda yaşayanların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmesi ilkelerini– ihlal ettiği gösterilmektedir. Kentsel dönüşüm projesi burada yaşayan insanların kayda değer bir kısmını ekonomik olarak daha kötü bir konuma itmiş ve toplumsal olarak da güçsüzleştirmiştir.

2011 Sonrası Gayrimenkul Piyasalarının Yeniden Yapılandırılması

AKP hükümetinin 2001 krizine karşı verdiği önemli tepkilerden biri inşaat sektörü üzerinden ekonomik büyüme ve istihdam sağlamaktı.⁸ Bu ise gayri menkul piyasalarında tam anlamıyla metalaşmanın önündeki engelleri kaldıracak olan sayısız yasal ve idari reformun hayata geçirilmesini gerektiriyordu. Bir 'ya-sama çılgınlığı' (Kuyucu ve Ünsal, 2010) sayesinde gerçekteş-tirilebilen bu süreçle beraber ülkede ciddi bir inşaat patlaması ve konut kredisi genişlemesi yaşandı ve bu strateji AKP'nin ekono-mik büyüme stratejisinin belkemiğini oluşturdu.⁹

Bu inşaat patlamasının yaratılmasında büyüyen orta sınıf, artan uluslararası sermaye akışı ve ülkenin değişen demografik yapısı gibi pek çok faktör etkili oldu. Ancak bu süreçte, hükü-metin doğrudan kontrol ettiği iki mekanizma çok daha direkt

7 Buradaki analizim temel olarak eskiden Ayazma'da yaşayan kırk beş hane, üç belediye yetkilisi, iki TOKİ yetkilisi, üç sosyal hizmet uzmanı, dört emlakçı, iki dükkan sahibi, iki bina görevlisi, Bezirganbahçe İlkokulu Müdürü ve Bezirganbahçe'de aktif olan bir STK koordinatörü ile yaptığım mülakatlara dayanmaktadır.

8 Bu 2003'te hayata geçirilen Acil Eylem Planı'nda açık olarak belirtilmiştir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2012, 28 Mayıs).

9 1980'den sonra, yani Türkiye ekonomisinin neoliberalizme geçişinden sonraki dönemde, özelleştirmelerde ve yeni konut ve ticari inşaat izinlerinde en yüksek artış oranı AKP döneminde yaşanmıştır.

roller üstlendiler: (i) arsa ve konut piyasalarını düzenleyen en güçlü aktör haline gelen TOKİ ve (ii) Kentsel Dönüşüm Projeleri. İkincisi ile başlarsak, AKP'nin iktidara gelişinin öncesinde, ülkede hükümet destekli herhangi bir kentsel yenileme programı yoktu. Sadece yerel yönetimler tarafından, mesela Ankara Dikmen Vadisi'nde ve Portakal Çiçeği Vadisi'nde, hayata geçirilmiş birkaç girişim vardı (Dündar, 2001). AKP'nin yasal reformlarından sonra 'kentsel dönüşüm' Türkiye kentleşmesinde en önemli ve en tartışmalı kavram haline geldi. Kentsel dönüşüm projeleri, her ikisi de 2005'te çıkarılan yeni Belediye Yasası ile 5366 sayılı Kentsel Yenileme Yasası, 2004-2010 yılları arasında çıkarılan yeni Toplu Konut İdaresi yasaları ve 2012'de çıkarılan Afet Yasası gibi çok tartışmalı yasalarla mümkün kılınmıştır. Bu yasalar yerel ve merkezi hükümetlere kentlerdeki 'metruk', 'riskli' ve 'eskimiş' alanları, hiç bir bilimsel temeli olmayan kriterlere dayalı olarak, 'dönüşüm alanları' olarak ilan etme (Kuyucu, 2014) ve bölgenin sakinlerinin hiç bir demokratik katılım süreci olmadan tek başına yeniden inşa etme konusunda olağanüstü yetkiler vermektedir.

Kentsel dönüşüm projeleri 2005 yılında başladığında, yerel yönetimler görece olarak oldukça fazla yetkiye sahiptiler. Mesela 2011'e kadar ülke çapında 175 belediye, kendi idari alanlarında kentsel dönüşüm projeleri başlatmak üzere TOKİ ile protokol imzalamıştır. Ancak 2010'da hayata geçirilmiş yasal manevralar, 2011'de kurulan ve 'Çevre ve Şehircilik Bakanlığı' adı verilen yeni bakanlık ve 2012 geçirilen Afet Yasası sayesinde, merkezi hükümet 'kentsel dönüşüm' direksiyonunun başına geçmiştir. 5 Ekim 2012 tarihi itibarıyla, merkezi hükümet, bütün idari süreçleri ve demokratik prosedürleri baypas ederek, kentleri deprem tehdidine karşı hazırlamak üzere devasa bir 'dönüşüm kampanyası' başlatmıştır. Öncellerinden çok daha agresif olan bu kampanyanın milyonlarca konut birimini yıkması, milyonlarca sakini yerinden etmesi ve çok belirsiz ekonomik ve

toplumsal sonuçlara sebep olması muhtemeldir. Ne var ki, yarattıkları spekülâtif iş fırsatları ve büyük ihtimalle yaratacakları kısa dönemli ekonomik büyüme, kentsel dönüşüm projelerini iktidar için vazgeçilmez kılmaktadır.

İnşaat patlamasını yaratan ikinci mekanizma TOKİ'dir. İdare, kurulduğu 1984'ten iflas ettiği 2001 yılına kadarki döneme kadar konut üretimi ve sahipliğini kolaylaştırma amacıyla konut kredisi dağıtan bir mekanizma olarak çalışmıştır. Her ne kadar misyonu yoksullara konut sağlamak olsa da, gerçekte TOKİ kooperatiflere ucuz kredi vererek orta sınıflara ev sahibi olma imkanı sağlamayı öncelemiştir (Buğra, 1998). AKP hükümeti 2001 krizinin ardından TOKİ'yi çok kapsamlı bir şekilde yeniden yapılandırmış ve olağanüstü yetkilerle donatmıştır. Bu yetkilerden bazıları İdare'nin kamu arsalarını özel şirketlere satma yetkisi, bu arsaların planlama yetkisini belediyelerden kendi eline alması, yine bu arsalar üzerinde kamu-özel ortaklıkları yolu ile 'kar amaçlı' konut geliştirme yetkisi ve alt gelir grupları için sübvânse edilmiş toplu konut projeleri yapma yetkileri olarak sıralanabilir. (Özdemir, 2011). Bu yetkiler sonucunda İdare ülkenin en güçlü arsa simsarı ve müteahhidine dönüşmüştür. TOKİ'nin sahip olduğu bu yeni yetkiler kamu arazilerinin durmaksızın özelleştirilmesine olanak vermekte ve emlak geliştiriciler, müteahhitler ve spekülâtörler için devasa fırsatlar yaratmaktadır (Gürek, 2008). Doğrudan Başbakanlığa bağlanan ve meclis ve Sayıştay gözetiminden ve denetiminden azade kılınan TOKİ, otoriter yöntemlerle emlak piyasası inşa etmenin en önemli aracı haline gelmiştir. Bu yetkilerin yanı sıra İdare, kentsel dönüşüm alanlarındaki uygulamaların da çoğunu yapmakla görevlendirilerek kentsel dönüşüm projelerinin en önemli aktörü haline gelmiştir (örneğin, kentsel dönüşüm alanının imar planlarını değiştirme, yeni konut blokları inşa etme, bu planlara itiraz edenlerin mülkiyetlerini ellerinden alma gibi).

Tablo 1: 2003 ve 2013 Arasında Tamamlanan TOKİ Projeleri

Proje Tipi	Tek aktör olarak TOKİ	Ortak Projeler	Toplam
Konut	538322	64384	602706
Okul	520	426	946
Hastane	-	233	233
Sağlık ocağı	90	4	94
Cami	489	-	489
Ticari merkez	497	-	497
Stadyum	-	14	14
Spor merkezi	523	448	971
Öğrenci yurdu	4	144	148
Kütüphane	41	-	41
Kamu kurumu	-	105	105
Karakol	341	-	341
Toplam	540827	65758	606585

Kaynak: www.toki.gov.tr.

TOKİ'nin iş yapma mantığı çok basittir: Arsa ve kar amaçlı konut satışlarından gelir sağlayarak kar amaçlı olmayan (sosyal) konut üretmek. Ürettiği 'sosyal konut'un finansmanını genel bütçeden (yani vergilerden ve servet transferlerinden) değil, elde ettiği gelirlerden sağlamaktadır. Bu durum da, bu sözde sosyal politikanın 'yeniden paylaşımcı' (*redistributive*) olmadığını, özel arsa ve konut piyasalarına büyük destek ve imtiyazlar veren *girişimci* bir politika olduğunu gösteriyor. 2002 ve 2013 yılları arasında TOKİ, 600.000'den fazla konut birimi üretti. Bunların yüzde 14'ü gelir getiren konutlar iken, geri kalanı da 'sosyal konut' statüsündedir.¹⁰ TOKİ'nin sosyal konut üretimi beş

¹⁰ <https://www.toki.gov.tr/AppResources/UserFiles/files/FaaliyetOzeti/ozet.pdf>.

kategori altında gerçekleşmektedir: (i) doğal afetler yüzünden yerinden edilmiş haneler; kentsel dönüşüm projeleri sebebiyle yerinden edilmiş haneler; (iii) dar ve orta gelir grupları;¹¹ (iv) alt-yoksul grubu¹² ve (v) tarım-köy uygulaması. TOKİ 2014'e kadar toplamda 515.348 sosyal konut birimi inşa etmiştir; bu Türkiye'nin sahip olduğu 17 milyon konutun yüzde 2,8'ine denk düşer. Bu, tarihsel olarak hiç bir sosyal konut politikasına sahip olmamış bir ülke için çok çarpıcı bir sayıdır! Bu konut politikası AKP'nin siyasi kampanyasının en önemli ayaklarından da birisi olmuştur. Daha sonra Çevre ve Şehircilik Bakanı olarak atanacak olan TOKİ başkanı Erdoğan Bayraktar¹³ ve Başbakan Erdoğan, sayısız platformda AKP'nin nasıl Türkiye tarihinde ilk kez kötü konutlarda yaşamak zorunda kalan milyonlarca insanı faydalandıracak sosyal konut politikasını başlattığını vurgulamışlardır (Kuyucu, 2014).

2018 yılı itibariyle toplam üretilen konut 837,572'ye, sosyal konut da 717,154'e çıkmıştır.

- 11 Bu grubun tanımını yaparken TOKİ yalnızca gayri menkul sahibi olmama koşulunu belirtmektedir. Azami hane geliri tanımlaması yoktur.
- 12 TOKİ düşük gelir grubunu toplam geliri 2.600 TL'nin (yaklaşık 1.200 \$) altında olanlar ve yoksul haneleri de 'SGK'ya prim ödemeyen ve devletten Yeşil Kart programı çerçevesinde yardım alan haneler' olarak tanımlar.
- 13 Erdoğan Bayraktar'ın siyasi kariyeri hazin bir şekilde sonlanmıştır. 17 Aralık 2013'te, üç bakanın oğulları Organize Suçlar Birimi tarafından büyük yolsuzluk işlerine bulaştıkları iddiası ile tutuklanmışlardır. Tutuklananlardan biri 2003-2012 yılları arasında TOKİ Başkanı olarak görev yapmış olan dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğludur. Sızdırılan bilgiler, Bakan'ın kendisinin hem TOKİ Müdürlüğü yaptığı zamanda hem de Bakan iken imar ve planlama kararlarında yasa dışı girişimlerde bulunduğu dair güçlü kanıtlar sunuyordu. İki hafta sonra kamuoyuna bir açıklama yapan Bakan, görev süresi içinde ne yaptıysa bunu Başbakan'ın bilgisi ve/veya emriyle yaptığını söyleyerek istifa etti. Aynı zamanda Başbakan'a da istifa etmesi çağrısında bulundu. Soruşturma çok büyük bir siyasi krize neden oldu ve Başbakan soruşturmada dahil olan binlerce polis müdürünü ve memuru istifaya ve/veya görev yerinin değiştirilmesine zorladı. Bir sonraki sene Başbakan R.T. Erdoğan Cumhurbaşkanı seçildi ve herhangi bir soruşturmadan muaf oldu. TOKİ'nin milyonlarca dolarlık arsa/konut piyasasına yönelik illegal müdahalelerin merkezinde olduğuna dair güçlü kanıtlara rağmen, milletvekillerinin çoğunluğunun konunun araştırılmasına yönelik önergeye karşı oy kullanması sonucu soruşturma Ocak 2015'te kapandı.

Bu etkileyici rakamlara daha yakından baktığımızda ise, bu sözde sosyal konut birimlerinin aslan payının (yüzde 40,3) konut sahibi olmayanları içeren genel bir kategori olarak tanımlanmış 'orta ve alt gelir grupları' için üretildiğini görürüz. Bu konut birimleri 85 ila 146 metrekare arasında değişmektedir ve fiyatları da yaklaşık olarak metrekare başına 1.000 TL'dir (Bu rakamın Amerikan Doları karşılığı 340'dır; tabii makalenin yazıldığı zamandaki kura göre!) Belirlenen şartlara uyan haneler toplam fiyatın yüzde 10'unu peşin olarak ve geri kalanı da faizsiz şekilde on sene içinde, apartmanın büyüklüğüne bağlı olarak, ayda yaklaşık 650-1.000 TL'ye (220-340 \$) denk gelen taksitler halinde ödemek koşuluyla konut sahibi olabilmekteler. 2012'de kişi başına ortalama gelir 750 TL (255 \$) civarında olduğuna göre,¹⁴ pek çok hanenin bu ödemeleri karşılayamayacağı çok açıktır. 'Alt gelir grubu' apartman daireleri de benzer birim fiyatlarına sahiptir ve büyüklükleri 65-87 metrekare arasında olup, 6.000 TL (2.050 \$) peşinat karşılığı satın alınabilmektedirler. On beş yılda ödenmesi gereken geri kalan miktar ise, aylık 350-450 TL (120-155 \$) taksite denk gelir. Azami 2.600 TL (890 \$) aylık geliri olan haneler bu konutları satın almak için uygun koşulu sağlar. 'Yoksullar' için üretilen apartman daireleri 45-64 metrekare arasındadır ve metrekare fiyatı 700 TL'dir (240 \$). Bu grup için peşinat verme zorunluğu yoktur ve konutun bedeli yirmi beş yılda ödenmek zorundadır; bu da yaklaşık olarak aylık 100 TL'lik (35 \$) taksitlere denk gelir. Veri olmadığı için, TOKİ'nin toplam konut stoku içinde 'yoksul' kategorisi için inşa edilmiş konutların oranını bilmiyoruz.¹⁵ Fakat Türkiye İstatistik Kurumu'nun

14 Sönmez (2013, 29 Kasım) TÜİK verilerinin ciddi hataları barındırdığını çünkü kişilerin gelir beyanına dayandığını iddia eder. TÜİK yoksulluk düzeylerini ortalama gelire (ortalama gelirin % 60'ından az gelire sahip olanlar yoksul olarak tanımlanır) göre tanımladığı için, resmi yoksulluk sayıları da aynı şekilde hatalıdır. Sönmez gerçek ortalama gelirin çok daha yüksek olduğunu ve dolayısıyla da yoksul hanelerin yüzdesinin de resmi rakam olan % 22'den fazla olması gerektiğini iddia eder.

15 2012 Şubat'ında ana muhalefet partisinden bir milletvekili Başbakan'dan

gelir ve yoksulluk istatistiklerine bakarak, şüpheye mahal kalmayacak şekilde, TOKİ'nin sözde 'sosyal konut' birimlerinin Türkiye'deki hanelerin çoğunluğunun karşılayamayacağı kadar pahalı olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka deyişle, TOKİ çoğunlukla orta-gelir grupları için konut üretmektedir; böylesi bir politikayı 'sosyal' olarak nitelendirmek olanaklı değildir.

Tablo 2: TOKİ Tarafından İnşa Edilmiş Konut Kategorileri

Konut Kategorisi	Üretilen Toplam Birim	TOKİ birimleri arasındaki %
Gelir getirici	87358	14.15
Doğal afetler için	37688	6.25
Kentsel Dönüşüm için	85441	14.24
Orta ve alt orta gelir grubu	241992	40.29
Alt gelir grubu ve yoksullar	144643	24.14
Kırsal	5584	0.93
Toplam	602706	100

Kaynak: www.toki.gov.tr.

Bu değerlendirmeyi yapabilmek için konutun hangi şartlarda 'sosyal' olduğunu tanımlamamız gerekmektedir. Bir konut politikasının sosyal olup olmadığını değerlendirmek için hangi kriterleri kullanabiliriz? Bir konut sistemi, ödenebilirliği garanti ettiği, barınma güvencesini koruduğu, spekülatif fiyat artışlarını önlediği ve konutta yaşayanları ekonomik ve sosyal olarak güçlendirdiği ölçüde sosyal konut politikası olarak isim-

TOKİ'nin her bir gelir grubu için ürettiği konut miktarı bilgisini resmi olarak talep etmiştir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nun verdiği yanıtı göre, 2012 yılına kadar üretilmiş kar amaçlı olmayan konutun 85.284'ü (yüzde 25) 50.000 TL ya da altında bir rakama satılmış; 191.450'si (yüzde 56) 50-100.000 TL'ye; 61.000'i (yüzde 18) 100-200.000 TL'ye ve 4319'u da (yüzde 1) 200.000 TL ve üzerinde fiyata satılmıştır. Bu bilgiye ulaşmamı sağlayan Yaşar Adanalı'ya teşekkür ederim.

lendirilmeyi hak eder (Bratt, Stone ve Hartman, 2006; Harloe, 1995; Stone, 1993). Sosyal konut, kiralık kamu konutları örneğinde olduğu gibi kamu sektörü tarafından, ABD ya da Birleşik Krallık'ta olduğu gibi kar amacı gütmeyen şirketler tarafından, Almanya ve Hollanda'daki gibi konut kooperatifleri tarafından ya da ABD'de HOPE VI programlarında olduğu gibi kamu-özel ortaklıkları tarafından sunulabilir.

İster kamu, ister özel sektör tarafından sunulsun, anlamlı bir sosyal konut projesi, belli grupları düşük standartlı konutlarda 'depolama' işinden daha fazlasını gerçekleştirebilmeli ve bu konutlarda yaşayanların ekonomik ve sosyal yaşamlarını gerçekten iyileştirmelidir. Bu da kullanıcıların yaşam tarzlarına uyan yaşanabilir ve erişilebilir konutlar inşa etmenin yanı sıra, bu konutlarda yaşayan yoksulların kente ve kentsel ekonomiye entegrasyonuna yardımcı olacak çeşitli programların geliştirilmesini gerektirir. Türkiye'de sosyal konut programlarının işleyişine yakından baktığımızda ise, bunların hiç birini yapmadığını görürüz. Aşağıda incelenen Bezirganbahçe sosyal konut projesi, bu dört sosyal konut prensibinin her birinin ihlal edildiğini açıkça göstermektedir.

Bir Anti-Sosyal Konut Projesi Olarak Bezirganbahçe

Aralık 2006'da 1474 hane, Ayazma ve Tepeüstü gecekondu mahallelerinden taşınarak TOKİ tarafından Halkalı'da inşa edilmiş 2.640 daireden oluşan ve yaklaşık on bin kişiyi barındıran 55 blokluk Bezirganbahçe olarak adlandırılan konut alanına yerleştirildiler.¹⁶ Bu, İstanbul'daki ilk kentsel dönüşüm projesi olmasının yanı sıra Türkiye tarihinin en büyük gecekondu yeniden iskan projesidir. Belediye yetkililerine göre bu proje,

16 Küçükçekmece Gölü kıyılarında konumlanmış olan Halkalı, İstanbul'un üst sınıflarına yönelik sayısız büyük çaplı projenin olduğu son yıllarda yükselen mahallelerinden biridir.

“gecekondu sakinlerini Ayazma’nın çamurundan ve kirinden kurtaracak”,¹⁷ onları *modern* apartmanlara yerleştirerek yaşam koşullarını iyileştirecek ve dairelerinin *yasal sahipleri* yaparak da ekonomik olarak bu hane halklarına avantaj sağlayacaktır. Proje, aynı zamanda sosyo-ekonomik, kültürel ve etnik açıdan farklı grupları aynı yerde iskan ederek, görece kapalı ve kendi içine dönük bu gruplar arasında iletişim kanallarını açmayı ve bu yolla birbirlerine yakınlaşmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bir başka deyişle, proje uygulayıcıları, gecekondu sakinlerinin formel konutlara taşınmaları ve işgalcilikten mülk sahiplerine dönüşmelerinin yukarı yönlü ekonomik hareketliliği, daha iyi yaşam koşullarını ve sosyo-kültürel gelişmeyi sağlayacağını var saymışlardır. Yetkililer, bu açıdan bakarak, Bezirganbahçe Projesinin dezavantajlı grupların piyasa koşullarında erişemedikleri mallara ve hizmetlere (örneğin konut, altyapı, sosyal entegrasyon) erişmesini sağlayan bir ‘sosyal konut’ projesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorlar.

Ödenebilirlik Sorunları

Bezirganbahçe sakinleri ile yaptığım uzun görüşmelerde dinlediğim yer değiştirme deneyimleri yetkililerin anlattıklarından bambaşka bir hikaye anlatıyor.¹⁸ Projenin sebep olduğu ilk büyük sorun, formel konut ekonomisi içinde geçinmeleri imkansız hale gelen önemli sayıda hanenin çektiği ekonomik zorluklardır. Diğer bir deyişle, proje gerçekte pek çok ailenin ‘konut yoksulluğu’ düzeyini arttırmıştır (Stone, 1993).¹⁹ Kentsel dönüşüm

17 11 Kasım 2008’de Küçükçekmece Belediyesi Kentsel Dönüşüm Bürosu Müdürü ile kişisel görüşme.

18 Bu araştırmanın tamamlanmasından bir kaç ay önce bitmiş olan bir başka araştırma projesi benzer bulgular elde etmiştir ve burada sunulan argümanların geçerliliğini desteklemektedir (Bartu-Candan ve Kolluoğlu, 2008).

19 Konut yoksulluğu kavramı Michael Stone (1993, s. 34) tarafından ortaya atılmıştır ve bir hanenin barınmak için gerekli masrafları ödedikten sonra barınma dışı ihtiyaçlarını karşılayamadığı duruma gönderme yapar. Stone’un söylediği

projesinin parçası olarak projenin koşullarını kabul eden 'hak sahibi' haneler, gecekondularını yeni apartman daireleri karşılığında vermişler ve TOKİ'ye fiyat farkına mukabil daire başına yaklaşık 40.000 TL borçlanmışlardır. Borçlanılan bu miktarın faizsiz olarak on beş yılda ödenmesi gerekmektedir; bu da aylık yaklaşık 250 TL'ye (85 USD) denk gelmektedir. Buna ek olarak, haneler gecekonduda yaşarken enformel yollarla ulaştıkları elektrik, su, ısınma gibi hizmetlerin formel giderlerini ve bina bakım masraflarını da karşılamak zorundadırlar. Bütün bunlar ailelerin aylık sabit giderlerini ikiye katlamıştır. Araştırmanın tamamlandığı sırada (2008) Türkiye'de asgari ücret 540 TL idi (185 USD) ve hanehalklarının birçoğunun gelirlerinin bu sabit giderleri karşılaması imkansızdır. İlaveten, Bezirganbahçe'ye ucuz ulaşım seçeneklerinin olmamasından kaynaklı olarak hanelerin çoğunun ulaşım giderleri de ikiye katlanmıştır. Son olarak, yer değiştirme, bu ailelerin besin kaynağı olarak çok yaşamsal öneme sahip olan bahçelerine erişimden yoksun kalmalarına da neden olmuştur. Bezirganbahçe'de ne özel ne de ortak bahçe olmadığı için, aileler gıda için daha fazla harcama yapmak zorunda kalmış ve bu da geçimlerini daha da zorlaştırmıştır.

Bütün bunlar Bezirganbahçe'nin yeni hanelerinin çoğu için akut bir 'ödenebilirlik' krizi anlamına geliyordu. En kötü durumda olan haneler, tek ebeveynin çalıştığı çocuk sahibi genç çiftlerdir. Küçükçekmece Belediyesi'nin yıkımlardan önce Ayazma'da yaptırdığı bir ankete göre, tek kişinin çalıştığı aileler Ayazma'daki hanelerin yarısından çoğunu oluşturmaktadır; bu, sorunun büyüklüğünü göstermektedir. 2008'de soğuk bir Kasım gününde ziyaret ettiğim Bekir'in ailesi buna bir örnektir.

gibi, 'konuta erişilebilirliğin mantıksal bir standardı, gelir ve hane büyüklüğü temel parametreler olmak üzere, konut dışı ihtiyaçlara dair minimum bir standardın maliyetini açıkça dikkate alan bir değişken ölçektir. Bu standardın ortaya koyduğu miktardan daha fazlasını konut için harcamak zorunda kalan haneler konut yoksuludur; barınma masrafları ile gelir düzeyleri arasındaki uyumsuzluğun ortaya çıkardığı baskı, bu aileleri konut dışı ihtiyaçlarını asgari yeterlilik düzeyinde karşılayamaz hale getirir."

Bekir kırk iki yaşında, evli ve en büyüğü on iki yaşında olan dört çocuk sahibi bir inşaat işçisidir. 1985'te savaştan kaçmak için Van'dan İstanbul'a göç etmiş. İki sene boyunca düzensiz işlerde çalıştıktan sonra Ayazma'da küçük bir arsa almış ve akrabalarının yardımı ile bir gecekondü inşa etmiş. Beni görüşme yapmak üzere evine davet ettiğinde, sekiz kişi²⁰ 90 metrekaarelik dairede yaşıyorlardı.²¹ Görüşmeyi yaptığımız oturma odasında halının üzerine atılmış bir kaç yastık dışında hiç mobilya yoktu. Daire çok soğuktu çünkü, Bezirganbahçe'deki pek çok aile gibi, Bekir de doğalgaz masrafından tasarruf etmek için kombiyi çalıştırmıyordu. Bekir, ailede çalışan tek kişiydi ve geçinmekte çok zorlanıyorlardı. Sabit giderlerinin ayda 600 TL civarında olduğunu söyledikten sonra şöyle devam etti:

Ayazma'da yaşarken bu para ile her türlü ihtiyacımızı karşılıyorduk. Şimdi burada nasıl geçineceğiz? Nasıl yiyecek, kıyafet alacağız ve çocukların okul masraflarını, hepsini nasıl karşılayacağız? Oradayken yakmak için kendi odunumuzu topluyorduk; kendi ekmeğimizi yapıyorduk. Köyden geldiğimiz için hayatlarımız da köylüler gibiydi. Şimdi bütün hayatımız hem ekonomik olarak hem sosyal olarak değişti. Burada daha sınırlı olduk.

Bezirganbahçe'ye taşınmak bu ailenin masraflarında ciddi bir artışa sebep olmuş ve onları kayıt dışı taksicilik yapmak ya da kendi bahçesinde bir şeyler yetiştirmek gibi Ayazma'da sahip oldukları enformel hayatta kalma stratejilerinden mahrum bırakmıştır. İki okula giden dört çocukla ve eve düzensiz inşaat işlerinde çalışarak para getiren tek bir kişi ile, bu aile çok hızlı bir şekilde yoksullaşmaktadır ve aylık taksitlerini ödeyemez hale gelecektir. Bu da oturdukları konutu kaybetmeleri demektir.

20 Bekir'in evinde memleketinde gelmiş iki misafiri vardı. Bu kişiler halihazırda altı aydan beridir Bekir ve ailesi ile yaşıyorlardı. Göçmen aileler arasında nihai göçü yapmadan önce kısa sürelerle akrabaların yanında kalmak yaygın bir pratiktir.

21 Bezirganbahçe'deki daireler iki odalı 90 m²lik konutlardır. Net kullanılabilir alan ise 75 metrekaaredir.

Bekir'in deneyimlediği bu ekonomik güçlükleri aşmanın iki yolu vardır. Birincisi, ailenin çocuklarını okuldan almasını ve hanenin harcanabilir gelirini arttırmak için onları çalışmaya zorlamasını gerektirir. Bezirganbahçe'de bu stratejiyi seçmek zorunda kalan pek çok aile ile konuştum. Kevser'in ailesi bunlardan biridir. Kevser otuz sekiz yaşında ve inşaat işçisi iken geçirdiği ciddi kazalar yüzünden çalışamayan Ahmet ile evli bir Kürt kadındır. Biri yedi yaşında ve zihinsel engelli olan dört çocuk sahibidirler. Nasıl geçindiklerini sorduğumda Kevser şunları söyledi:

Bak oğlum ben sadece doğruyu konuşurum. Ayazma'dan buraya geldiğimizde 15.000 TL paramız vardı. O parayla ne yaptık? Bu dairenin içini onardık,²² eşya aldık, eksikleri tamamladık. Allah şahidim olsun, eğer bu evde üç kişi çalışmıyor olsaydı asla geçinemezdik. Çalışmaya başlasın diye kızımı beşinci sınıfta okuldan aldım, biliyor musun?

Engelli olmayan üç çocuğu da çalışan bu aile, geçici olarak ay sonunu getirebilmektedir. Fakat Kevser'in dediğine göre, gelecek sene en büyük oğlu askere alındığında, gelirleri yetmeyeceği için Bezirganbahçe'yi terk etmek zorunda kalacaklardır.

Taşınmanın ekonomik maliyetini karşılayabilmenin bir diğer yolu ise, birden fazla konuta sahip olmayı gerektirmektedir. Bu ise Ayazma'da birden fazla gecekonduya sahip oldukları için Bezirganbahçe'de birden fazla daire alma hakkına sahip olan hanelerin sahip olduğu bir şanstır. Kentsel dönüşüm projesinin kuralları, satın alınan yeni mülklerin satışını sadece bir yıl boyunca yasakladığı için, birden fazla konuta sahip aileler ellerindeki daireleri piyasa fiyatına satabilmekte ya da piyasa fiyatından kiraya verebilmekteler. Birden fazla ev sahibi olan şanslı bir azınlığın

22 Dairelerin kalitesi çok düşüktür ve boruların, mutfak zeminlerinin ve kapıların tamiri gibi tadilatlar gerektirmektedir. Ayrıca dairelerde mutfak ve salon bir aradadır; bu Türkiye'de ailelerin çoğunluğunun alışık olmadığı bir tasarımdır. Parası olan kişiler hemen araya bir duvar ördürmektedirler. Kevser'in ailesi de bunlardan biridir.

yararına olan bu süreç,²³ orantısız bir şekilde önceki gecekondular piyasasında daha iyi konumda olan haneleri ödüllendirip zayıf olanlara da zarar vererek, var olan eşitsizlikleri daha da katmerleştirmektedir.²⁴ Anlamlı bir sosyal konut politikasının var olan eşitsizlikleri derinleştirmesi değil, azaltması gerekir.

Spekülatif Fiyat Artışı Sorunları

Artan ekonomik yoksunluk deneyimleyen hanelerin içinde bulundukları koşullara ne tür tepkiler verdiklerine bakıldığında, projenin sosyal konut prensipleriyle doğrudan çelişen bir başka yönünü açıkça görülebilir. Bezirganbahçe’de ekonomik zorluklara karşı verilen en yaygın tepki, yeni konutu satın İstanbul’un bir başka yerine ya da başka bir şehre yerleşmektir. Yukarıda da belirtildiği gibi, proje yeniden satışa sadece bir yıllık bir sınırlama getirmektedir; bir yıldan sonra insanlar dairelerini piyasa fiyatından satışa çıkarabilmektedirler.²⁵ Kentsel dönüşüm projesinin temel kurallarında yapılan bu büyük hata, kısa zamanda spekülatif fiyat artışlarına kapıyı açmıştır. Bezirganbahçe’nin ilk sakinlerine 2006 yılında piyasa fiyatının altında bir bedel olan 52.000 TL’ye (18.000 USD) satılan dairelerin fiyatı 2008’de iki kat artış göstermiş, bu durum çok hızlı bir mülk ve nüfus transferi sürecine sebep olmuştur. Taksitleri ödemekte zorlanan aileler

23 Belediye’nin yaptığı anketler Ayazma’da 1.244 binanın olduğunu ve bunların da % 70’inin tek katlı olduğunu gösteriyor. Bu binalarda toplam 1890 hane yaşıyordu. Mülk sahibi olanların toplam sayısı 1.177 idi ve bu da birden fazla birime sahip az sayıda bina sahibi olduğunu göstermektedir (Küçükçekmece Belediyesi, 2007).

24 Kuyucu (2014) birden fazla mülk sahibi olmanın getireceği maddi kazançla ulaşma ihtimalinin nasıl pek çok insanı gerçekte sahip olmadıkları konutları kaydettirerek sistemi dolandırmaya motive ettiğini gösterir. Özel mülk sahipliği üzerinden kişisel kazanç istahı konut hakları savunusuna yönelik mahalledeki kolektif hareketi zayıflatmış ve projenin çok daha kolay uygulanmasını sağlamıştır.

25 Satışı bir yılla sınırlandıran yasağın ciddi bir hata olduğu ortaya çıktığında, TOKİ yasağı 5 yıla çıkarma kararı aldı.

yeni evlerini daha varlıklı ailelere satıp, az bir kazanç sağlayarak daha ucuz yerleşim yerlerine taşınmayı seçmişlerdir. Yetkililer bu satışların ve yer değiştirmelerin takibini yapmadıkları için toplu konutta yaşayanların yüzde kaçının bu seçeneği tercih ettiğini bilmiyoruz. Toplu konut sakinleri ve bölgedeki emlakçılarla yapılan görüşmelere dayanarak, iki yıl içinde ilk yerleşenlerden yüzde 30'unun başka yere taşındığını söyleyebiliriz. Bezirganbahçe'deki beş emlak ofisinin camlarını kaplayan 'satılık' ilanları da bu duruma tanıklık etmektedir. Küçükçekmece'deki Kentsel Dönüşüm Bürosu Müdürü ile gerçekleştirdiğim mülakat sırasında, satışlar hakkında ne düşündüğünü sordüğümde hiç çekinmeden şunları söyledi:

Bu daireleri 42.000 TL'ye satıyoruz. Şimdi bu daireler piyasada 100-120 bin TL'ye gidiyor. Neden şikayet ediyorlar? Ödeyemiyorsan sat ve borcu bir başkasına transfer et. 50-60 bini cebine koy ve yoluna git! Projeden önce bu gecekondü sakinlerinin hiç biri bu kadar parayı rüyasında bile göremezdi. Onları aşağılamak için bunu söylemiyorum. Ama bu para gerçekten büyük para.²⁶

'Konut'a sadece piyasa temelli bir perspektiften bakan bu üst düzey yönetici, projeyi gecekondü sakinleri için bir kazan-kazan vakası olarak görmektedir. Görüşme yaptığım diğer yetkililer ise, hanehalklarının aylık taksitlerini ödemekte güçlük çekiyor olmaları ihtimalini dahi düşünmekte zorlanıyorlardı. TOKİ'nin kıdemli bir satış uzmanının söylediği bunu çarpıcı bir şekilde gösteriyor: "Bu küçük taksitleri neden ödeyemiyorlar anlamıyorum. Bu daireler için ödeme koşulları o kadar karlı ki, birilerinin ödemekte güçlük çekeceğine inanmakta zorlanıyorum. Bu günlerde kim ayda 250 TL'ye İstanbul'da bir daire sahibi olabiliyor ki?"²⁷ Aynı yetkiliye Bezirganbahçe'de yaşayanların çoğunun çektiği ekonomik sıkıntıları anlattığımda, verdiği yanıt çok çar-

26 11 Kasım 2008'de Behçet Bey ile kişisel görüşme.

27 9 Kasım 2008'de Nurhan Harım ile kişisel görüşme.

pıcıydı: "Biliyorsunuz oralarda, şehrin çeperlerinde ağlama kültürü vardır... Ama İstanbul'da yaşamının da bir bedeli var. Hepimiz bu bedeli ödüyoruz; onlar da bunu ödemek zorundalar."

Spekülatif fiyat artışları, Ayazma'nın eski sakinlerinin arasındaki eşitsizlikleri de arttırmıştır. Proje birden fazla gecekondan 'sahibi' olanlara Bezirganbahçe'de birden fazla daire alma hakkı tanıdığı için, bunu yapabilen haneler ekonomik durumlarını kayda değer ölçüde iyileştirebilmişlerdir (Kuyucu, 2014). Projenin kriterleri, dairelerin piyasa fiyatlarından satışına ya da kiralanmasına hiç bir yasal engel getirmediğinden birden fazla daireye sahip olan haneler fiyat artışlarını fırsat bilerek küçük servetler elde edebilmişler, bu da tek daire sahibi aileler ile onlar arasındaki eşitsizliğin artmasına sebep olmuştur. Bu durum projenin sosyal politika prensiplerini nasıl ihlal ettiğini göstermekte ve aynı zamanda AKP'nin konut politikasının 'kazananlar' arasında bu derece popüler olmasının nedenine de işaret etmektedir.

Yoksul Hanelerin Barınma Haklarının İhlali

Hükümetin konut politikası ve kentsel dönüşüm projelerinin eksikleri ödenebilirlik sorunları ve spekülatif fiyat artışları ile sınırlı değildir. Bir diğer sorun, projelerin kentsel dönüşüm bölgelerinde kiracı olarak yaşayanların barınma haklarını dikkate almadan tasarlanmasıdır. İstanbul'da hayata geçirilen kentsel dönüşüm projelerinden hiç biri bu bölgelerde yaşayan kiracılara herhangi bir telafi edici öneri sunmamaktadır. Her ne kadar Küçükçekmece Belediyesi'nin TOKİ ile imzaladığı protokol projenin temel amacının konut güvencesi olmayan yoksul haneleri formel konutlara yerleştirerek onlara yardım etmek olduğunu belirtse de,²⁸ projenin uygulaması bütün kiracıları dışarıda bı-

28 Küçükçekmece Kentsel Dönüşüm Protokolü'nün Üçüncü Madde'sine ve Başbüyük Kentsel Dönüşüm Protokolü'nün Dördüncü Madde'sine bakınız.

rakmıştır.²⁹ Mahallede yıkımlar başladığında, 18 hane hariç diğer kiracı hanelerin tümü herhangi bir telafi yardımı ya da tazminat desteği olmadan mahalleyi terk etmişlerdir.³⁰ Geri kalan 18 hane ise, derme çatma evler yaparak direnmişler ve 'evleri' polis tarafından iki kez yıkılmış olsa da iki sene boyunca temizlenmeyen molozların arasında yaşamaya devam etmişlerdir. Bu hanelerin kararlı mücadeleleri ve sivil toplum örgütlerinin bu ailelerin konut sorununu çözmeye yönelik çabaları sayesinde, Belediye Başkanı taviz vermek ve enformel görüşmelere başlamak zorunda kalmış, sonunda, Belediye bu haneleri Bezirganbahçe'ye taşımayı ve bir yıllık kiralarını peşin ödemeyi kabul etmiştir. Ailelere bu bir yılın sonunda on beş yılda ödenmek üzere faizsiz kredi ile TOKİ dairelerinden satın alabilme hakkı tanınmıştır. Ancak bu çok yoksul hanelerden hiç biri, bu dairelerin masraflarını karşılayamamışlar ve hepsi daha bir yıl dolmadan yeni konutlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Kentsel dönüşüm projesi nedeniyle barınma haklarını kaybeden bu kiracıların talihsiz hikayeleri, bu projelerin en yoksul hanelerin konut güvencelerini nasıl ihlal ettiğini açıkça göstermektedir.³¹

29 Belediye Başkanı tarafından Ayazma'da dağıtılan resmi broşürler kiracılar da dahil herkesin Kentsel Dönüşüm Projesi'nde yer alacağını yazıyordu: 'Artık Ayazma'da ve Tepeüstü'nde yasal olmayan evlerde yaşayan kimse kalmayacak. İnsanca, insana yakışır şekilde yaşayabileceğiniz yeni evleriniz olacak. Ayazma ve Tepeüstü'nde Yaşayan Herkes için, **kiracılar ve gecekondlu sahipleri de dahil Bir Çözüm/Seçenek Geliyor**. Önce Ayazma ve Tepeüstü'nde kimlerin yaşadığını tespit edeceğiz ve herkesin koşullarına ve kapasitelerine uygun çözümler geliştireceğiz. **Bizim amacımız yasal ve yaşanabilir konutlar sağlamaktır**' (Vurgu ve büyük harfler orijinaldir).

30 Belediye'nin Kentsel Dönüşüm Projesi uygulamasından önce Ayazma'da yaptırdığı bir ankete göre mahallede yaşayanların yaklaşık % 25'i kiracılarıdır.

31 Konut güvencesizliği yaşayanlar sadece kiracılar değildir. Projenin koşullarına göre birbirini takip eden üç ay taksitleri ödememek, TOKİ tarafından konuta el konulması anlamına gelmektedir. Şimdiye kadar TOKİ bir cömertlik göstergesi olarak anlaşmanın koşullarını ihlal eden birden fazla aile olduğu halde bu kuralı uygulamamıştır. TOKİ'nin bu borçları kapatmak için dairelere ödenen peşinatları kullandığını enformel olarak öğrendim. Ödenmeyen miktar peşinat miktarını aştığında büyük ihtimalle el koymalar başlayacaktır. Bu bilgiyi resmi olarak doğrulatamadım.

Sosyal Ağların Bozulması

Kentsel dönüşüm projelerinin sosyo-ekonomik kırılganlığı olan haneler için sebep olduğu olumsuz sonuçlardan bir diğeri de haneler arasındaki sosyal destek ağlarının bozulması ve dayanışmanın zayıflamasıdır. Bu sosyal sorunların önemli sebeplerinden birisi toplu konut alanının mekânsal yetersizlikleridir. On bin kişiyi barındıran bu devasa konut alanında insanların toplanabileceği kamusal alanlar neredeyse hiç yoktur. Bezirganbahçe’de var olan sosyal hizmetler bir devlet okulu, bir sağlık kliniği ve içinde süper market, berber, bakkal, eczane, kırtasiye ve üç tane emlakçının bulunduğu TOKİ Çarşısı adı verilen alışveriş merkezinden ibarettir. Aralık 2008’e kadar merkezin içinde bulunan ancak alan araştırmam esnasında üç kişiden fazla bir kalabalığın oturduğunu hiç görmediğim küçük bir kantin ise bu tarihte faaliyetine son vermiştir. Sosyal mekânların yetersizliğini en çarpıcı anlatan verilerden birisi, birkaç site sakininin, site yöneticisi firmadan yer altı sığınaklarını bayram, düğün ya da ulusal kutlamalar (örn. Kürtlerin *Newroz* kutlamaları) için kullanma izni verilmesini talep etmeleridir. Yetkililer ise maalesef bu talebi reddetmişlerdir. Öte yandan çok sayıda görüşmeci, bu sığınakların belediye yetkililerinin resmi olmayan izni ile ortak ibadet ve/veya gençlere dini eğitim vermek üzere kullanıldığını araştırma esnasında tarafıma belirtmiştir.

Konut projesinde kamusal alanların yokluğu, görece yoksul eski gecekondü sakinlerinin dayanışma ağlarının korunmasına ciddi bir engel teşkil etmektedir. Sitenin içinde yapılacak kısa bir yürüyüş bu vahim durumu gözlemlemek için yeterlidir. Site içerisinde çok az sayıda oyun alanı vardır ve neredeyse hepsi tahrip edilmiş metruk haldedir; bloklar arasındaki boş alanlar terk edilmiştir ve dışarıda birlikte vakit geçiren insan görmek çok zordur. Bezirganbahçe’deki ‘ölü alanlar’ gecekondü mahallelerinde gözlemlediğimiz sokakların, bahçelerin ve kahvehanelerin insanlarla dolup taşıdığı manzarayla güçlü bir tezatlık içindedir. Erişilebilir ve güvenli kamusal alanların yokluğundan en

çok etkilenen gruplar kadınlar ve çocuklardır. Her ne kadar belediye'nin Kentsel Dönüşüm Bürosu yöneticisi "bu proje özellikle kadınların ve çocukların yararına oldu" dese de, gerçekte her iki grup da mekânsal hareketlilik ve toplumsallaşma kanallarını kaybetmişlerdir. Görüşme yaptığım birkaç kadın sitedeki durumu eski mahallelerindeki durum ile karşılaştırmışlardır. Örneğin, kırk yaşlarında ve az Türkçe konuşabilen bir Kürt kadını olan Dilan şunları söylemiştir: "Ayazma'da herkes herkesi tanır-
dı ve gece yarısı bile hiç korkmadan dışarı çıkabiliyordum. Burada sadece görümcemin dairesine gidebiliyorum. Onun dışında hep evdeyim."³² Dilan ile aynı yaşta bir başka Kürt kadını olan Zeynep de şunları söyledi: "Sadece çocukları okula götürmek ve onları okuldan almak için dışarı çıkıyorum. Başka zamanlar hep evdeyim. Bütün gün parklarda oturan çok tuhaf insanlar var." Bu iki kadın kamusal alanlardan korktukları için dışarıda eskiden olduğundan çok daha az zaman geçirmektedirler. Her ne kadar bunu açıkça söylemeseler de, korkuları Kürt olmaları ile yakından ilgilidir. Bezirganbahçe'nin sakinlerinin yarısı etnik olarak Türk'tür ve yerleşim yerinde etnik gerginlikler yüksektir. Bunun en açık örneği bir yıl önce Türk ve Kürt gençleri arasında çıkan ve silahların da kullanıldığı iki büyük kavga-
dır. Alan araştırmam esnasında sitenin duvarlarında 'Kürtler'e ölüm' 'Apo'nun piçleri bizi yıldırıamaz bizleri' gibi pek çok ırkçı duvar yazısına tanık oldum. Kırk beş bloktan altısının İçişleri Bakanlığı'nın emri ile polis memurlarına ve ailelerine tahsis edilmiş olması sitenin Kürt sakinleri için durumu daha da tehditkar hale getirmiştir.³³

Toplumsal etkileşimlerin azalmasında ve topluluk bağlarının zayıflamasında kamusal alanların kaybolması kadar etkili olan bir diğer olgu da, hanelerin formel konut ekonomisinden

32 26 Kasım 2008'de Dilan ile kişisel görüşme. Dilan'ın Kürtçe konuşmasını Bekir benim için çevirdi.

33 Bu kadınlar için ilave korku kaynaklarından biri de bazılarının 'kafalarının iyi olduğu' çok belli olan ve parklarda saatlerce vakit geçiren işsiz genç erkeklerin sayısındaki artıştır.

kaynaklı artan ekonomik güvensizlikle karşı karşıya kalmalarındır. Pek çok araştırmacının işaret ettiği gibi, yoksul toplulukların 'ahlaki ekonomisi' 'geçim etiği'ne dayanır (Scott, 1976); yoksul topluluklar, ancak etkili şekilde işleyen sosyal güvence ağları sayesinde bütün üyeleri için temel geçim düzeyini temin edebilirler. White (1994) İstanbul'un yoksulları arasındaki ahlaki ekonomiyi korumanın temel mekanizmasının, hem güçlü ağlar geliştirilmesine hem de ihtiyaç sahipleri için gerekli desteğin sağlanmasına yardımcı olan 'karşılıklı borçluluk' olduğunu söyler. Bu mekanizma, insanların sosyal ağlarının içindeki diğer kişilere belirsiz süreliğine borç verebilecekleri (para ya da başka türden) kaynakların olmasını gerektirir. Bezirganbahçe'ye taşınmak, Ayazma'nın yoksul hanehalklarının sahip olduğu bu fazladan kaynakların azalmasına neden olmuş ve insanlar arasındaki bu karşılıklı borçluluk ilişkisinin sürdürülebilmesini imkansız hale getirmiştir. Bir başka deyişle, topluluğun ahlaki ekonomisini çöküntüye uğratmıştır. İnsanların gecekondu mahallesinden eski komşularıyla ve akrabalarıyla artık sıklıkla görüşmüyor olmasının temel nedeni de tam olarak budur. Bu durum izleyen hikayede açıkça gözlenmektedir:

Orhan Ayazma halkının arasında oldukça etkili olan ve Kürt siyasi hareketinin de aktif olarak içinde yer alan kırk yedi yaşında bir Kürt'tür. Ayazma'da iken kendisinin ve ailesinin çok canlı bir sosyal hayatları vardır. Orhan'ın ifadesiyle "Orada benim sosyal bir çevrem, çok sosyal bir hayatım vardı. Evimin önünde bahçem vardı ve yazları hiç içeri girmezdim. Çay içmeye, muhabbet etmeye bir sürü insan gelirdi. Orada bir kültürüm, belli bir yaşam standardım vardı." Orhan ve ailesi Bezirganbahçe'ye taşındıktan sonra, sahip oldukları sosyal ağlar ve bağlar neredeyse tümüyle çözülür. Hatta Orhan artık Ayazma'daki eski komşularının çoğunun Bezirganbahçe'de nerede yaşadıklarını dahi bilmemektedir. Mesela, görüşme yapmak üzere beni Ayazma'dan tanıdığı arkadaşları ile bağlantıya sokmasını iste-

diğimde, onların hangi bloklara yerleştirildiğini bulmak konusunda çok zorluk çekmiştir. Bezirganbahçe'nin mekânsal örgütlenmesi belli ki Orhan ve arkadaşları için çok yabancılaştırıcı olmuştur. Orhan'ın ifadesiyle "Artık en yakın komşularımın bazılarının şimdi nerede yaşadıklarını bilmiyorum. Örneğin Bekir, B-5'te mi yoksa B-7'de mi yaşıyor? Bilmiyorum. Onları arayıp nerede yaşadıklarını sormam lazım." Bu durum artık birbirlerini düzenli olarak ziyaret etmediklerini göstermektedir. Orhan beni Bekir'in evine götürdüğünde, Bekir şu yorumu yaptı: "Görüyorsun ya, Orhan Abi Ayazma'da benim en yakın arkadaşlarımdan biriydi ve şimdi onu sadece bayramdan bayrama, ya da düğünlerde ve cenazelerde görebiliyorum. Onun dışında birbirimizi neredeyse hiç görmüyoruz. Eğer sizin görüşme için olmasaydı belki de haftalar boyunca birbirimizi göremeyecektik."

Hem Orhan hem de Bekir için bu kopuş Bezirganbahçe'nin yabancılaştırıcı mekânsal düzeninden ve yaşadıkları ekonomik güçlüklerden kaynaklanmıştır. Ailenin harcanabilir gelirinin kayda değer bir miktarı formel konut ekonomisinin gerektirdiği sabit giderleri karşılamak üzere harcandığı için, birbirlerine eskiden olduğundan çok daha az finansal ve sosyal destek sağlayabilmektedirler. Bekir'in eşi Aliye, bu durumu çok açık olarak şu şekilde ifade etmiştir. "Buraya geldikten sonra etrafa dağıldık hepimiz. Birbirimizi iki ayda bir görüyoruz. İnsanlar artık birbirini düşünmüyor çünkü hepimiz kendi dertlerimize düştük. Herkes kendi derdine düştü." Kevser'in anlattıkları da insanların artık birbirlerine nasıl destek veremediğini vurgulamaktadır:

Tanıdığım bir kadın var, adı Naime. İki tane çocuğu var. İkisi de öğrenci. Başka da kimsesi yok. Bezirganbahçe'ye taşındıktan sonra aşırı yoksullaştı. Faturalarının hiç birini ödeyemiyor ve yiyecek bir şeyi yok. Evini 30.000 TL'ye satışa çıkardı. Biliyor musunuz, böyle bir şey Ayazma'da olsa asla yaşanmazdı. Kimseyi bu kadar muhtaç bir halde bırakmazdık. Hepimiz ona yardım ederdik. Ama şimdi hiç birimizin birbi-

rimizi destekleyecek parası yok. Ayazma'da iken an azından kendi ekmeğimizi kendimiz yapıyorduk, bir sürü şeye para vermiyorduk ve veresiye alışveriş yapabildiğimiz küçük bir bakkalımız vardı. Oradayken her gün altı somun ekmek yapıyordum. Kendi ekmeğimi pişirmek için hala Ayazma'ya gidiyorum, biliyor musun?

Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Politikalarının Eksikliği

Yaşanan bu sorunların ağırlığına dikkate aldığımızda ne Belediye'nin ne de TOKİ'nin bu meselelere dair işleyen bir politika çerçevesi ya da herhangi bir kurumsal tepki geliştirmemiş olması şok edicidir. Her ne kadar Belediye, Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında *Bizim Halk'a*³⁴ adı verilen bir sosyal kalkınma programı geliştirmiş ise de, bu program büyük oranda misyonunu gerçekleştirilememiştir. Bu sosyal kalkınma programının meskun kişilerin sorunlarını çözmeye yönelik sürdürülebilir programlar geliştirme konusunda işlevsiz kalmasının temel nedeni, çalışanların bu sorunların varlığını baştan inkar etmesidir. Görüşme yaptığım üst düzey belediye yöneticileri, kendilerini bu sorunların varlığını kabul etmekten alıkoyan savunmacı bir tavır içindeydiler. Örneğin *Bizim Halk'a* Müdürü'ne Bezirganbahçe'deki artan etnik gerilimler konusunda ne düşündüğünü sorduğumda, bana şu yanıtı verdi:

Evet, başlarda buna benzer şeyler oldu. Ben de bu olayların bir ya da iki tanesini duydum. Fakat bu sorunların üstesinden gelmeyi başardığımıza inanıyorum. Kuşkusuz böyle şeyler olacaktı. Olmasaydı şaşardım. Ama şimdi bu iki grup beraber yaşamayı öğreniyorlar.

Bu yetkiliye göre, ilk yılda yaşanan çatışmaların sonraki yıllarda tekrarlanmamış olması etnik kutuplaşmanın artık so-

34 Görüleceği üzere '*Bizim Halk'a*' ismi 'halk' ve 'halka' kelimelerinin çağrışımlarını kullanan bir kelime oyununa baş vurur.

run olmadığına işaret etmektedir. *Bizim Halk'a'*nın entegrasyon programları geliştirip geliştirmediğini sorduğumda, verdiği yanıt inkar sorununun varlığını açıkça göstermektedir:

Hayır, böyle programlar geliştirmemiz gerektiğini düşünmüyorum. Bence bu tür programlar insanların entegrasyonuna yardımcı olmaktan ziyade onların bu meselelerin daha çok farkında olmalarına neden olacaktır. Ayrıca bu problemler her yerde var; bunlar sadece Bezirganbahçe'nin problemleri değil, Türkiye'nin problemleri. Eğer mesela Gaziosmanpaşa³⁵ ile burayı karşılaştırsanız, burada ilişkilerin çok daha iyi olduğunu görürsünüz. Bence burada ilişkilerin çok daha iyi hale geldiğini görebilirsiniz. Bence daha iyiye gidiyoruz ve özel entegrasyon programlarına ihtiyacımız yok.

Her ne kadar bu yetkili özel entegrasyon programlarının gereksiz olduğunu düşünse de, insanların etnik gerilime ilişkin gündelik deneyimleri Bezirganbahçe'de etnik gruplar arası ilişkileri iyileştirecek bir müdahaleye (hem devlet hem de devlet-dışı aktörler tarafından) ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.

Bezirganbahçe'de yaşayanların ekonomik zorluklarına dair Belediye'nin şimdiye kadar yaptığı tek girişim, 2007 yılında bir Avrupa Birliği hibesi ile mesleki eğitim merkezi kurmak olmuştur. 'Kariyer Merkezi' adı verilen bu merkez, altı ay açık kalmış, sonra da kaynak yokluğundan dolayı kapatılmıştır. *Bizim Halk'a'*nın Müdürü'ne göre, Kariyer Merkezi yaklaşık 200 kişinin iş bulmasına yardımcı olmuştur. Ancak bu kişilerin çoğu işten çıkmışlardır çünkü "ya aldıkları ücretleri beğenmemişlerdir ya da *daha lüks* şeyler istemişlerdir. Pek çok kadın, servisler kapılarının önüne gelmediği, iki cadde ötede bıraktıkları için

35 Gaziosmanpaşa kayda değer Kürt ve Alevi nüfusuna sahip bir işçi sınıfı mahallesidir. 1995'te dört Kürt-Alevi kahvehanesi aşırı Türk milliyetçisi militanların silahlı saldırısına hedef olmuş ve üç kişi ölmüştür. Bu olaydan sonra mahallede çok büyük protesto gösterileri olmuş ve gösterilere gerçek mermi kullanarak müdahale eden polis on yedi kişiyi öldürmüştür.

işten çıkmıştır” (vurgu bana ait).³⁶ Görüşme yaptığım kişilere “Kariyer Merkezi”nden ya da *Bizim Halk’a’nın* Sosyal Kalkınma Programı’ndan haberdar olup olmadıklarını ve/veya buraları kullanıp kullanmadıklarını sorduğumda, sadece 5 kişi bunların varlıklarından haberdar olduğunu ve yalnızca bir kadın bu kurumlar aracılığı ile iş bulduğunu söyledi. Bu kişi de TOKİ için müteahhitlik yapan bir inşaat firmasında temizlikçi personel olarak işe alındığını, sigortasız çalıştığını, günlük 10-15 TL kazandığını ve işe yürümek zorunda kaldığını, iki ay sonra ise çok ağır çalışma koşulları ve düşük ücret yüzünden işi bıraktığını belirtmiştir.³⁷

Sonuç

Türkiye’de 2002 yılından bu yana izlenen sosyal konut ve kentsel dönüşüm politikalarının ve somut uygulamalarının ayrıntılı analizi, bu politikaların alt sınıfların en dezavantajlı kesimlerinde ekonomik mülksüzleştirmeyi ve sosyal marjinalleşmeyi artırırken eş zamanlı olarak durumları daha iyi olan hanelere ve yanı sıra müteahhitlere, konut geliştiricilerine ve kamu görevlilerine ciddi yararlar sağladığını göstermektedir. Bu açıdan hükümetin sözde sosyal konut uygulaması, gerçekte çok yoksul olanların yeni konut alanlarında yaşamalarını imkânsız hale getirecek, hem yoksullar arasındaki eşitsizlik düzeylerini arttırmakta hem de kentlerdeki sosyo-ekonomik ayrışmayı büyütmektedir. Yoksulları kabul edilemez yaşam koşullarından ‘kurtarmayı’ amaçlayan bir politikanın yoksullara ‘çifte yerinden edilme’ yaşatması ironiktir. Yoksullar önce yaşadıkları gecekondu mahallelerinden –ki bu mahalleler genellikle, tıpkı Ayazma’da³⁸ oldu-

36 19 Kasım 2008’de Ece Harım ile kişisel görüşme.

37 11 Kasım 2008’de Fadime Harım ile kişisel görüşme.

38 2009’da Ayazma’nın olduğu arazinin bir kısmı Türkiye’nin en güçlü inşaat firmalarından biri olan Ağaoğlu’na satıldı. Ardından arazi kullanım planı çok büyük bir konut projesi inşasına izin verecek şekilde TOKİ tarafından aniden

ğu gibi, güçlü inşaat firmalarına satılır- sonra da sözde sosyal konut yerleşimlerindeki yerlerinden edilmektedirler. Bu araştırma aynı zamanda kentsel dönüşüm ve sosyal konut politikalarının uygulanma biçimlerindeki otoriter ve anti-demokratik tavırları da açığa çıkarmaktadır; bu da bu politikaların 'sosyal' karakterine dair şüpheleri arttırmaktadır. İstanbul'da Sulukule (Uysal, 2012), Tarlabası (Sakızlıoğlu, 2014), Tozkoparan (Öktem Ünsal, 2015) ve İzmir'de Kadifekale (Demirtaş-Milz, 2013) gibi başka yerlerdeki kentsel dönüşüm projelerine dair araştırmalar da, benzer sonuçlara ulaşmışlardır ve hiç bir şüpheye mahal bırakmaksızın hükümetin kentsel dönüşüm ve sosyal konut gündemlerinin vaat edilen sonuçları yaratmakta başarısız olduğunu söylememize olanak sağlamaktadır.

Öte yandan konut politikası, hükümetin kitle desteği devşirmek için kullandığı en önemli propaganda araçlarından biri olmaya devam etmektedir (Kuyucu, 2014). Bu da büyük bir çelişkiyi gözler önüne serer. TOKİ projelerinin açılış törenleri Başbakan'ın ve diğer devlet yetkililerinin tezahürat yapan kalabalıklara uzun konuşmalar yaptığı platformlar haline gelmiştir. Neredeyse her yeni proje üretilen daire sayısından çok daha fazla başvuru almaktadır. İlaveten, kentsel dönüşüm projelerinin olumsuz sonuçlarına rağmen, kentli yoksulları hedef alan bu politikalara karşı kitlesel bir toplumsal hareket oluşmamaktadır. Var olan toplumsal hareketler kentsel dönüşüme maruz kalan sayılı birkaç mahalleye kapanıp kalmış durumdadırlar ve bu otoriter politikalara karşı potansiyel hedef halindeki mahallelerin hepsinin birleşerek oluşturacağı geniş bir koalisyon hala inşa edilememiştir. Bu durumun bir kaç sebebi vardır; kentli yoksulların arasındaki bölünmüşlükler, kurumsal becerilere ve kaynaklara sahip olmama, proje uygulayıcılarının böl ve yönet

değiştirildi. Proje (Ağaoğlu *My World Ayazma*) tamamlanmak üzeredir. Şirketin sahibinin dipnot 9'da bahsettiğim devasa yolsuzluk skandalına karıştığına dair iddialar vardır.

taktikleri ve devlet yetkililerinin açıktan şiddet kullanımı gibi (Kuyucu ve Ünsal, 2010). Bütün bu sebeplerin önemini göz ardı etmeden, kentli yoksul kitlelerin projelere onay vermesinin en önemli sebebi ise, özel mülk sahipliği yolu ile yukarı doğru hareketlilik yaşama isteği, bunu da hükümetin yeni konut ekonomisinde yer alarak yapabileceklerine dair taşıdıkları inançtır. Bu yönüyle AKP'nin düşük gelirliiler için oluşturduğu konut politikası, 1950'lerden bu yana var olan popülist enformel konut rejimine (gecekondu) benzemektedir. Ancak tüm sorunlarına ve hiyerarşik yapısına rağmen, enformel gecekondu sisteminin AKP'nin bu neo-popülist rejiminden daha kapsayıcı bir konut sunum yöntemi olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir!

- Agartan, T. I. (2012). Marketization and universalism: Crafting the right balance in the Turkish healthcare system. *Current Sociology*, 60(4), 456-471. doi:10.1177/0011392112438331.
- Akyüz, Y. ve Boratav, K. (2003). The making of the Turkish financial crisis. *World Development*, 31(9), 1549-66. doi:10.1016/S0305-750X(03)00108-6.
- Bartu-Candan, A. ve Kolluoğlu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and public housing project in Istanbul. *New Perspectives on Turkey*, 39, 5-46. doi:10.1017/S0896634600005057.
- Bratt, R., Stone M. ve Hartman, C. (2006). *Right to housing: Foundation for a new social agenda*. Philadelphia: Temple University Press.
- Buğra, A. (1998) The immoral economy of housing in Turkey. *International Journal of Urban and Regional Research* 22.2, 282-302.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 211-228. doi:10.1177/0958928706065593.
- Demirtaş-Milz, N. (2013). The regime of informality in neoliberal times in Turkey: The case of the Kadifekale Urban Transformation Project. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 689-714. doi:10.1111/1468-2427.12005.
- Dündar, Ö. (2001). Models of urban transformation: Informal housing in Ankara. *Cities*, 18(6), 391-401. doi:10.1016/S0264-2751(01)00031-2.
- Elicin, Y. (2014). Neoliberal transformation of the Turkish city through the urban transformation act. *Habitat International*, 41, 150-155. doi:10.1016/j.habitatint.2013.07.006.
- Elveren, A. Y. (2008). Social security reform in Turkey: A critical perspective. *Review of Radical Political Economics*, 40(2), 212-232. doi:10.1177/0486613407310561.
- Gürek, H. (2008). *AKP'nin müteahhitleri*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Harloe, M. (1995). *The people's home? Social rented housing in Europe and America*. Oxford: Blackwell Press.
- Kuyucu, T. (2014). Law, property and ambiguity: The uses and abuses of legal ambiguity in remaking Istanbul's informal settlements. *International Journal of Urban and Regional Studies*, 38(2), 609-627. doi:10.1111/1468-2427.12026.
- Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö. (2010). 'Urban transformation' as state-led property transfer: An analysis of two cases of urban renewal in Istanbul. *Urban Studies*, 47(7), 1479-99. doi:10.1177/0042098009353629.
- Küçükçekmece Belediyesi. (2007). *Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi: Yaşama Yeni Bir Pencereden Bakın*. Resmi Proje Kitapçığı.
- Lovering, J ve Türkmen, H. (2011). Bulldozer neoliberalism in Istanbul: The

- state-led construction of property markets and the displacement of the urban poor. *International Planning Studies*, 16(1), 73-96. doi:10.1080/13563475.2011.552477.
- Öktem Ünsal, B. (2015). State-led urban regeneration in Istanbul: Power struggles between interest groups and poor communities. *Housing Studies*, 30(8), 1299-1316. doi:10.1080/02673037.2015.1021765.
- Öniş, Z. (2009). Beyond the 2001 financial crisis: The political economy of the new phase of neo-liberal restructuring in Turkey. *Review of International Political Economy*, 16(3), 409-432. doi:10.1080/09692290802408642.
- Özdemir, D. (2011). The role of the public sector in the provision of housing supply in Turkey, 1950-2009. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(6), 1099-117. doi:10.1111/j.1468-2427.2010.00974.x.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2015). Erişim tarihi: 24 Aralık, 2015. Erişim adresi: http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yillara_gore.htm.
- Sakızlıoğlu, B. (2014). Inserting temporality into the analysis of displacement: Living under the threat of displacement. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 105(2), 206-20. doi:10.1111/tesg.12051.
- Scott, J. (1976). *The moral economy of the peasant: Rebellion and subsistence in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Sönmez, M. (2013, 29 Kasım). TÜİK, Diyanet ve maskelenen işsizlik. Erişim tarihi: Aralık 23, 2013. Erişim adresi: <http://mustafasonmez.net/?p=3668>.
- Stone, M. (1993). *Shelter poverty: New ideas on housing affordability*. Philadelphia: Temple University Press.
- Susam, N., Şeker, M. ve Kılıçer, E. (2013). *Türkiye ekonomisi 2014: Bütçe büyüklükleri ve bütçe performansı raporu*. İFESAM. <https://docplayer.biz.tr/24193546-Turkiye-ekonomisi-2014-butce-buyuklukleri-ve-butce-performansi-raporu.html>.
- The World Bank. (2015). *Domestic credit to private sector (% of GDP)*. Erişim tarihi: Aralık 21, 2015. Erişim adresi: <http://data.worldbank.org/indicator/FS.AST.PRVT.GD.ZS>.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Türkiye için acil eylem planı. Erişim tarihi: Mayıs 28, 2012. Erişim adresi: www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/2224/aep.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2014). *Finansal hesaplar raporu*. Erişim tarihi: Aralık 24, 2015. Erişim adresi: http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c03a44ca-61e9-4f4c-807f-2edc58fff761/Finansal+Hesaplar+Raporu_2014.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEc03a44ca-61e9-4f4c-807f-2edc58fff761.
- Uysal, E. (2012). An urban social movement challenging urban regeneration: The case of Sulukule, İstanbul. *Cities*, 29(1), 12-22. doi:10.1016/j.cities.2011.06.004.
- White, J. (1994). *Money makes us relatives: Women's labor in urban Turkey*.

Austin: University of Texas Press.

- Yeldan, E. (2007). *Patterns of adjustment under the age of finance: The case of Turkey as a peripheral agent of neoliberal globalization*. Working Paper Series 126, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst. <https://ideas.repec.org/p/uma/periwp/wp126.html>.
- Yilmaz, V. (2013). Changing origins of inequalities in access to health care services in Turkey: From occupational status to income. *New Perspectives on Turkey*, 48, 55-77. doi:10.1017/S0896634600001886.

Benzer Süreçler, Farklı Sonuçlar: Kayseri, Denizli ve Malatya’da Kentsel Dönüşüm Projelerinin Karşılaştırmalı Analizi*

Didem Danış

Tuna Kuyucu

Bu makale, hızla büyüyen üç kentte –Kayseri, Denizli ve Malatya– daha önce devlete ait olan fabrika alanlarında uygulanan üç kentsel dönüşüm projesini karşılaştırmaktadır. Siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan birbirine benzer kentlerde farklı kentsel dönüşüm modellerinin bu tarzda karşılaştırılması, neoliberal kentsel dönüşümlerin nasıl şekillendiğini belirlemede yerel elitler arasında kurulan koalisyonların rolü ve bunların merkezi yönetim ile bağlantılarının öneminin altını çizmemize yardımcı olacaktır. “Kentsel rejim” (Mossberger ve Stoker 2001; Stone 2005) ve “yönetişim” çerçeveleri (DiGaetano ve Strom 2003; Pierre, 2005, 2014) etrafında inşa ettiğimiz karşılaştırmalı analiz, birbirine çok benzer politik-ekonomik etkilere maruz kalan kentlerde gözlenen farklı kentsel dönüşüm sonuçlarının ortaya çıkmasında rolü olan somut faktörleri tespit etmeyi ve böylece, kent araştırmacılarının son zamanlarda neoliberalleşmenin etkisiyle kentsel değişimin alacalı (*variegated*), eşitsiz ve olumsal (*contingent*) yapısıyla ilgili geliştirdikleri kuramsal tartışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Brenner, Peck ve Theodore, 2010; Hackworth ve Moriah, 2006; Wilson, 2004). Bu makalede, mekânsal, ekonomik ve siyasi dönüşümler yaşanırken ortaya çıkan sonuçlara odaklanan sistematik karşılaştırmaların, mevcut kuramsal birikimi geliştirmek için büyük potansiyele sahip olduğunu savunuyoruz (Pierre 2005).

* Bu makale 2015 yılında Urban Affairs Review Dergisi’nde yayınlanmıştır. Makaleyi Türkçe’ye çeviren İlksen Ober Eruçar’a teşekkür ederiz. Makalenin orijinali için bkz. Kuyucu ve Danış (2015).

Türkiye kentlerinin yerel ölçekte bu tür aktör temelli bir açıklama sunabilmesi iki nedene bağlıdır. Bunların birincisi, Türkiye’de arsanın metalaştırılması, kamu mülklerinin özelleştirilmesi, rant temelli devasa projeler uygulanması ve soylulaştırmayı hızlandıran agresif bir devlet kaynaklı neoliberal kent-sel dönüşüm süreci yaşanmasıdır (Bartu-Candan ve Kolluoğlu, 2008; Kuyucu ve Ünsal, 2010). Yerelde birtakım faktörlerin makro yapısal dönüşümleri nasıl şekillendirdiğini incelemek için, bu politik-ekonomik ortam adeta bir laboratuvar görevi görmektedir. Daha da önemlisi, Türkiye’nin ileri seviyede merkezîyetçi yapısı (Bayraktar ve Massicard, 2012; Kadirbeyoğlu ve Sümer, 2012; Özel, 2012; Yılmaz ve Güner, 2013) olumsal olanı yapısal-dan ve yerele has olanı merkezi şekilde belirlenenden ayırt etmeyi kolaylaştırmaktadır. Yerel aktörlerin kentsel politikalarda pek de kontrolünün olmadığı makro politik bir ortamda benzer kentlerde kentsel dönüşüm politikalarında önemli farklar olması, sadece ulusal ve/veya küresel ölçekteki yapısal dinamiklere odaklanarak çözülemeyecek bir bilmedir. Biz, Türkiye gibi ileri seviyede merkezîyetçi bir yönetime sahip bir ülkede bile ittifak kurma, ortak gündem üretme ve bunları elde etmek için strateji belirleme ve merkezi karar vericilerle ilişkiler geliştirmede yerel siyasi ve ekonomik aktörlerin değişken kapasitelerinin farklı dönüşüm sonuçlarına yol açtığını iddia ediyoruz.¹

Bu araştırmada kentsel dönüşüm süreçlerini 33 kentte 47 fabrikaya sahip ve devlete ait en büyük ekonomik işletme olan Sümerbank A.Ş.’ye ait fabrika alanlarının dönüşümü üzerinden inceliyoruz. Neoliberal dönemde Sümerbank’ın önem ve ekonomik güç kaybetmesiyle birlikte fabrikaları da mülkiyet ve işlev değiştirmiş, ancak bu her zaman öngörülebilir şekilde gerçek-

1 Neoliberal ekonomik ve politik yeniden yapılanmaya Türkiye’den iki farklı şehrin nasıl tepki verdiğiyle ilgili benzer bir analiz için bkz. Ataöv ve Eraydın (2011). Bayırbağ (2012) da, Gaziantep kentindeki yerel girişimcilikle ilgili analizinde bu tür bir tabandan yaklaşım benimsemiştir.

leşmemiştir. Çalışmamızda yer alan kentlerin ikisinde (Denizli ve Malatya), fabrika arazileri 1990'ların sonunda özelleştirilmiş ve 2000'li yılların başında yeni sahipleri tarafından kâr amacı güden projelere dönüştürülmüştür. Ancak, bu örnekler arasında hem fabrikaları dönüştüren aktörler, hem de projelerin sonunda ortaya çıkan ticari başarı bağlamında önemli farklar bulunmaktadır. Denizli'deki yenileme projesi İstanbullu bir gayrimenkul yatırım ortaklığı tarafından gerçekleştirilirken; Malatya projesi, Türkiye için nadir görülen bir işbirliği ile, 33 yerel firmanın bir araya geldiği yerel bir girişim ortaklığı tarafından hayata geçirilmiştir. Denizli projesi ticari açıdan başarısızlıkla sonuçlanırken, Malatya'daki proje çok başarılı olmuştur. Üçüncü kentimiz olan Kayseri'de fabrika alanı kamu mülkiyetinde kalmış ve daha sonra yeni kurulan bir devlet üniversitesine ana kampüs işlevi görmek üzere devredilmiştir. Her üç yenileme projesi de Türkiye'nin neoliberalleşme sürecinde en yüksek nokta kabul edilen 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir (Öniş, 2009). Bu eş zamanlılık, araştırmada makro politika ortamının kontrol altında tutulmasına olanak sağlamaktadır. Dahası, her üç kent kendi bölgelerinde ekonomik güç merkezleridir ve bu da kentlerde ekonomik kalkınma seviyesini kontrol etmemizi mümkün kılmaktadır (bkz. Tablo 3). Bu durum, makalede yer alan üç kent içinde ekonomik açıdan en kalkınmış olan ancak fabrika arazisinin kâr amacı güden dönüşüm güzergâhına girmediği tek kent olan Kayseri vakasının 'kural dışılığında' özellikle önemlidir. Son olarak, çalışmada yer alan tüm kentler iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AKP) mensup belediye başkanları tarafından yönetilmektedir; böylece bu önemli değişken de bu şekilde kontrol edilebilmiştir.

Biz, üç kentte Sümerbank fabrika arazilerinde gözlemlenen farklı dönüşüm sonuçlarını en iyi açıklayan olgunun, politik ve ekonomik aktörler arasında kurulan yerel ittifakların yapısı ve gücü ve bu ittifakların merkezi hükümet ile girdikleri ilişkiler

olduğunu öne sürüyoruz. Makale beş bölümden oluşmaktadır. Bu girişten sonra, (1) üç vakayı analiz etmede kullandığımız kuramsal çerçeveyi açıklayacak ve çalışmamızın neoliberal kentsel dönüşüm literatürüne nasıl katkıda bulunduğunu göstereceğiz. Daha sonra, (2) Türkiye’de farklı neoliberal kentsel dönüşüm güzergâhları için aktör temelli bir açıklama geliştirmede Sümerbank fabrika dönüşümlerini karşılaştırmanın analitik faydasını tartışacağız. Bundan sonraki iki bölümde, önce (3) her bir vaka-mızda yer alan dönüşüm sürecini detaylı şekilde sunacak; daha sonra (4) her bir vakanın farklı dönüşüm süreç ve sonuçlarını bu çerçeve içinde açıklayacağız. Makalemiz (5) sonuç ve tespitlerle son bulacak.

Vakalardaki Varyasyonu Aşağıdan Yukarı Açıklamak

Kentsel dinamikleri açıklayan kuramsal gelişmeler ile ampirik incelemeler ve uygulamalar arasındaki dikkat çekici mesafe, neoliberalleşme ve kentsel dönüşüm/yenilenme (*urban redevelopment*) arasındaki ilişkiyi inceleyen güncel literatüre damgasını vurmuş durumdadır. Bu konuyu ele alan ampirik çalışmaların çoğunun –genellikle araştırma tasarımındaki sorunların bir sonucu olarak– kuramın çok gerisinde kaldığını görüyoruz. Bilim insanları arasında, neoliberalleşme süreçlerinin “zamansal olarak kesintili”, “mekânsal olarak heterojen” ve “nihayetinde çok biçimli” (Brenner, Peck ve Theodore, 2010; Wilson, 2004) olduğu konusunda canlı kuramsal tartışmalar olmakla birlikte, kent alanında çalışma yapan araştırmacılar arasında bu heterojenliği ve varyasyonu özenle tasarlanmış ampirik çalışmalar yoluyla araştırmak konusunda nispeten daha az çaba görülmektedir. Biz, (1) benzer vakaların neden farklı güzergâhlar takip ettiğini belirlemeyi amaçlayan karşılaştırmalı çalışmalar (örneğin, Ataöv ve Eraydın, 2011; DiGaetano ve Klemanski, 1993; Doucet, 2012; Reese ve Rosenfeld, 2002; Savini, 2011; Sternberg ve

Anderson, 2014) veya (2) kuramsal anomalilere odaklanan tekil vakalar (örn. Bunnell ve Nah, 2004; Hodgkinson, 2011; Holm ve Kuhn, 2011; Plaza, 2008; Rast, 2006) yoluyla, farklı vakalarda ‘alacalı’ neoliberal kentsel dönüşüm örüntülerini meydana getiren belirli *bağlamsal* ve bunun yanı sıra makro yapısal faktörlerin *sistematik olarak* analiz edilmesinin mümkün olacağına inanıyoruz. Ancak, konuyla ilgili mevcut ampirik çalışmalar genelde bu zorlukla başa çıkmaya çalışmıyor (Pierre, 2005). Kentsel çalışmaların yayınlandığı en önemli dergilerde 2000-2014 yılları arasında konuyla ilgili yayınlanan tüm ampirik çalışmalar incelendiğinde (bkz. EK), toplam 302 makalenin %70’e yakınının incelenen vakanın kendine has ‘neoliberalleşme’ sürecinden geçtiğini gösteren tekil vaka incelemesi olduğu, geri kalan karşılaştırmalı çalışmaların çoğunun ise kamu mallarının özelleştirilmesi, soylulaştırma, artan eşitsizlik ve ayrışma gibi neoliberalleşme ile özdeşleşen dönüşümleri iki ya da üç vaka ile ortaya koyan “mevcut kuramın paralel ispatı” olduğu görülmektedir (Skocpol ve Somers, 1980).

Şüphesiz, eleştirdiğimiz bu tür ampirik çalışmalar, finansallaşma (Theurillat ve Crevoisier, 2012; Wei ve Leung, 2005), mega etkinlikler (Davis, 2011; Jones, 2001; Paton, Mooney ve McKee, 2012), girişimci yönetim (Ponzini ve Rossi, 2010; Shin, 2009), kültür ve kültür endüstrileri (Shin ve Stevens, 2012; Tretter, 2009; Wang, 2009; Zukin, 2009), rövanşizm ve artan güvenlik politikaları (Aalbers, 201; Raco, 2003; Swanson, 2007) gibi kentsel yenileme konularına yön veren genel faktörlerle ilgili çok öğretici olmuşlardır. Bu çalışmalar sayesinde, dönüşüm geçiren pek çok mahalde “mekânsal sabitlik” arayışında olan “sermayenin” çıkarlarının (Harvey, 2001) kitlelerin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının önüne geçtiği ve bu durumun kentsel mekânın insafsızca metalaştırılması ve yoksul ve ötekileştirilen kent halkının yer değiştirmek zorunda kalıp mal ve mülküne el konulmasına yol açtığını görebiliyoruz. Ancak bu çalışmalar

bütünü, diğer tüm açılardan benzer olan bağlamlarda neden farklı politikalar ve sonuçlar elde edildiği veya neoliberalleşme sürecinden geçişte birbirine benzeyen sonuçlar doğurması beklenen bazı vakalarda neden böyle olmadığı gibi soruları cevapsız bırakmıştır. Bu tür *analitik* soruları temel alarak özenle tasarlanmış ampirik incelemelerin literatüre katkısının, varyasyon bulmaya odaklanmayan soyut kuramsal incelemeler ya da ampirik çalışmalara kıyasla, daha güçlü olacağına inanıyoruz (DiGaetano ve Klemanski, 1993; Pierre, 2005).

Kentsel rejim ve kentsel yönetim kuramları, bu tür araştırma sorularını açıklamaya niyetlenen her çalışmanın karmaşık kentsel politika alanını ciddiye alması gerektiğini gösterir.² Ne de olsa kentsel yenileme veya kentsel dönüşüm süreçleri asla küresel ekonominin yapısal kuvvetlerinin basit tezahürleri değildir; nihayetinde, kentsel coğrafyaların ve ekonomilerin ne şekilde dönüşeceğini belirleyen, yerel seviyede farklı kentsel aktörlerin ve paydaşların etkileşimleri ve eylemleridir. Stone'un (2005, s. 323) hatırlattığı gibi, yapılar "geniş yapısal baskılara teslim olmanın ötesinde, daha doğrudan ve karmaşık düşüncelerle hareket eden failer tarafından pekiştirilir, meydan okunur ve değiştirilir." Mossberger ve Stoker'i (2001, s. 812) takip ederek yerel yönetimler ve özel sektör ve sivil toplum aktörlerinin yönetim kapasitesini oluşturmaları için kurdukları işbirlikçi düzenlemelerin yakından incelenmesinin, daha geniş kapsamlı yapısal dinamikler ve somut politika sonuçları arasındaki bağları da sistematik şekilde anlamamıza imkan sağlayacağına inanı-

2 Oldukça benzer epistemolojik temellerden yola çıkıp aynı tür sorulara cevap verseler de, bu iki kuramsal çerçeve arasında bazı önemli farklar vardır. "Kentsel rejim kuramı" güç merkezi olarak yerel politik ve ekonomik elitlere odaklanırken, "kentsel yönetim yaklaşımı" ise merkezi hükümet, bölgesel ve küresel kurumlar ve bunların yanı sıra farklı ölçeklerde işlev gören çeşitli toplumsal aktörler gibi yönetişime olası katılım sağlayanların daha geniş tanımına olanak sağlayan daha kapsayıcı bir görüşü benimsemektedir (Pierre, 2014). Bu bakımdan, ikinci yaklaşım bu makalede geliştirdiğimiz analiz türü için daha faydalıdır. Ancak yer kısıtı nedeniyle burada bu iki çerçevenin farklı yönleriyle ilgili daha uzun bir tartışmaya girmeyeceğiz.

yoruz. Aynı ülkedeki kentleri ya da aynı kent içindeki bölgeleri karşılaştırırken böyle bir yaklaşım benimsemek daha da önemli ve faydalı olacaktır çünkü bu tür araştırma tasarımları, ulusal/uluslararası seviyelerde makro yapısal değişkenlerin çoğunu kontrol edip analizi yerel seviyedeki varyasyonlara odaklamaya fırsat verecektir (Pierre, 2005).

Analitik çerçeve olarak, kentsel rejim ve yönetim kuramları, farklı kaynaklara sahip olan kentsel politik ve ekonomik aktörler arasındaki 'koalisyon kurma' olgusuna dikkat çeker. Yerel yönetimler dahil olmak üzere hiç bir aktör, tek başına yönetecek kadar yeterli ekonomik, politik ya da ideolojik gücü tekeline bulunduramadığından, işbirliği ve koordinasyon elzem hale gelir. Ancak, farklı paydaşlar kendilerine has gündemlere, önceliklere ve kaynaklara sahip olduklarından işbirliği asla garanti değildir.

Koalisyonların oluşturulması için, ağların tesisi ve devamlılığını sağlayacak yetkin aktörlere ihtiyaç vardır. Sağlam koalisyonlar kurulduğunda bile, istenen politika sonuçlarının ortaya çıkacağı kesin değildir; çünkü ulusal ve/veya uluslar üstü ölçeklerden kaynaklanan engeller ilerlemeyi bloke edebilir ve ağın dağılmasına yol açabilir. "Kentsel yönetime yatırım yapan aktörler ve kurumlar topluluğu" olarak (Sternberg ve Anderson, 2014, s. 2) bu koalisyonlar, eylem alanlarını tanımlayan ve sınırlandıran daha büyük ölçekli ve dinamik süreçlerle bütünleşiktir. Kısacası, kentsel aktörlerin kolektif şekilde tanımlanmış amaçlar peşinde eylemlerini ve kaynaklarını koordine etme kapasiteleri kentsel değişimi açıklamada önemli bir bağımsız değişken olarak ele alınabilir.

Analitik ağırlığı yerel aktörlere, ilişkilere ve koalisyonlara veren bu aşağıdan yukarı yaklaşım, neoliberal kentsel dönüşüm olgusunu makro yapısal faktörlerin doğrudan bir sonucu olarak ele alan yukarıdan aşağı açıklamaların ötesine geçmemize

imkan tanır. Anderson ve Sternberg'in (2012) ileri sürdüğü gibi, neoliberal kentsel dönüşüm süreçleri "olumsal", "melez" ve "etkileşimli şekilde heterojendir." Diğer bir deyişle, bu süreçler "yöneten aktörlerin dönüşümü kolaylaştırmak motivasyonuyla bir araya gelip etkileşimde bulundukları yerelde belirgin metotlarla oluşturulur" (Sternberg ve Anderson, 2014, s. 2). Ekonomik, sosyal ve politik açılardan benzer mahallelerde ya da tek bir devletteki benzer özellikteki kentlerde uygulanan farklı dönüşüm politikalarına odaklanan özenle tasarlanmış karşılaştırmalı araştırmalar, bu vakalar arasında farklılaşmaya sebep olan somut yerel değişkenleri tespit etmemizi sağlayarak kuramsal açıklamalarımızı daha da geliştirmemizi sağlar. Bu makalede, Türkiye'de üç farklı üretime son verilmiş sanayi tesisinde uygulanan dönüşüm projelerini karşılaştırarak yapmayı amaçladığımız da tam olarak budur.

Sümerbank Fabrikalarının Dönüşümünü Karşılaştırmanın Analitik Faydası

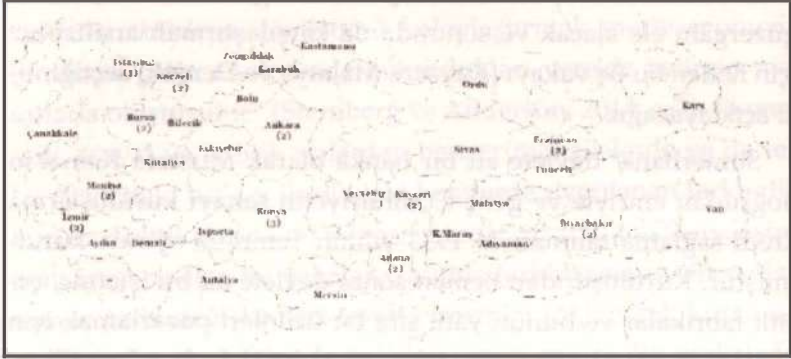
Temel amacı Türkiye'de neoliberal kentsel dönüşümlerin yerel dinamiklerini açıklamak olan bu makalede, daha önce devlete ait olan Sümerbank fabrikalarının dönüşüm güzergâhlarına odaklanmamızın üç ana nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, Sümerbank fabrikaları bulundukları kentlerde en geniş, bölünmemiş arsalara sahip olduğundan dönüşümleri bu kentlerin ekonomik ve sosyal coğrafyaları için oldukça önemlidir. İkinci olarak, Sümerbank 1980'e dek devlet kaynaklı ekonomik büyüme stratejisinin en temel taşıyıcısı ve en önemli sembolü olmuştur. Bu önemli kurumun mülkiyet ve işlev açısından değişimini incelemek, neoliberalleşmenin Türkiye'de ne şekilde tesis edildiğini analiz etmek için bize verimli bir ampirik alan sağlamaktadır. Üçüncü olarak, ülke genelinde çok sayıda Sümerbank fabrikası olması daha önceki bölümde açıkladığımız türden karşılaştır-

malı kentsel dönüşüm analizini mümkün kılmaktadır. Aşağıda, ilk olarak Sümerbank'ın kısa tarihini sunacak, daha sonra 1980 sonrası fabrikaların dönüşümünde gözlenen dört farklı güzergâhı ele alacak ve sonunda da karşılaştırmalı analizimiz için neden bu üç vakayı (Kayseri, Malatya ve Denizli) seçtiğimizi açıklayacağız.

Sümerbank³ devlete ait bir banka olarak Mustafa Kemal'in doğrudan emriyle ve genç Cumhuriyetin sanayi kuruluşlarına kredi sağlama talimatıyla 1933 yılının Temmuz ayında kurulmuştur. Kuruluşundan hemen sonra devlete ait bu işletme, çeşitli fabrikalar ve bunun yanı sıra bu ürünleri pazarlamak için perakende satış yerleri açıp işletmek yoluyla faaliyetlerini bankacılığın ötesine genişletmiştir. 1980'lerde inişe geçmeden önce Sümerbank, ülke genelinde 33 kentte 47 fabrikada tekstil, deri ürünleri, boya, halı, porselen, kağıt, çimento, demir ve çelik üretmekte ve işletmelerinde 40.000'den fazla personel çalıştırarak 500'den fazla perakende mağazası ve 49 banka şubesi işletmekteydi (Toprak, 1988). Bu faaliyetlerin kapsamı ve etkisi dikkate alındığında, Sümerbank'ın ulusal kalkınmacılığın kurumsallaştırılmasında ve ülkenin ekonomik açıdan en az gelişmiş Doğu bölgelerine kadar uzanan entegre bir ulusal pazar oluşturmada en önemli ekonomik aktör olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz (bkz. Şekil 1).

3 Sümer adı, Anadolu'nun tarih öncesi uygarlıklarından biri olan Sümerlerden gelmektedir. Mustafa Kemal, bu ismi Türklerin Anadolu'nun İslam öncesi uygarlıklarıyla bağlantısını vurgulamak için seçmiştir.

Şekil 1: Türkiye Kentlerinde Sümerbank Fabrikaları
Parantez içindeki rakamlar kentlerdeki toplam Sümerbank fabrikası sayısını göstermektedir.

Sümerbank'ın özelleştirme süreci, 1980'lerin ortalarında neo-liberal bir ekonomik programa sahip Anavatan Partisi hükümetiyle başladı. 1987 yılında yürütme organı, Sümerbank'ın bankacılık ve üretim faaliyetlerini iki şirkete ayıran ve bunları ayrı ayrı özelleştirmeyi kararlaştıran bir kararname (No. 12184) çıkarttı. Bankacılık bölümü ilk olarak 1995 yılında büyük bir Türk işletme grubuna satıldı; ancak daha sonra 1999 yılında bu işletme ile ilgili ciddi yolsuzluk suçlamaları nedeniyle hükümetin Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredildi. Daha sonra, çoğunlukla ordu mensuplarının emekli maaşlarıyla sermayesi sağlanan ülkenin en büyük işletmelerinden OYAK'a satılan Sümerbank, 2008 yılında uluslararası bankacılık devi ING Bank tarafından satın alındı.

Sümerbank'ın üretim tesislerindeki mülkiyet ve işlev değişikliklerine baktığımızda ise oldukça karmaşık ve öngörülemeyen bir süreçle karşılaşırız. Hükümetin Sümerbank fabrikalarını satmak ve/veya üretim faaliyetini sonlandırmadaki temel gerekçesi düşük verimlilik ve yüksek işletim maliyeti idi.⁴ 47 üretim

4 Tekstil sektöründe yüksek rekabet, düşük giriş maliyeti ve teknolojiye ani değişimler nedeniyle, Sümerbank fabrikaları liberalleşen ekonomi şartlarında rekabet etmekte zorlanmıştır. Sümerbank Malatya Tekstil Fabrikasında 1980'lerde genel müdür olarak çalışmış bir görüşmecimiz, fabrikanın ancak hükümet sübvansiyonlarıyla ayakta kalabildiğini belirtmiştir.

biriminin her birinin özelleştirme kararı sonrasında nasıl dönüştüğünü inceleyerek dört farklı güzergâh saptayabiliriz (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Sümerbank Fabrikalarının Dört Dönüşüm Güzergâhı

Dönüşüm güzergâhı	Fabrika Sayısı
Fabrikadan fabrikaya dönüşüm	14
Fabrikadan kamu yatırıma dönüşüm	15
Fabrikadan özel yatırıma dönüşüm	8
Kullanılmıyor ya da bilinmiyor	10
Toplam	47

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

İlk grupta yer alan tüm fabrikalar özel şirketlere satılmış olup çalışan sayısında önemli düşüş görülse de, 2015 yılında halen fabrika işlevi görmeye devam etmekteydi; ikinci grupta yer alan fabrikalar üniversite kampüsü, devlet hastanesi, sosyal hizmet merkezi ya da müze gibi kâr amacı gütmeyen amaçlarla kullanılmak üzere çeşitli devlet kurumlarına devredilmiştir; üçüncü grupta yer alan sekiz fabrika yıkılıp yerlerine alışveriş merkezi ve otel gibi kâr amacı güden tesisler kuran özel yatırımcılara satılmıştır⁵ ve son grupta yer alan fabrikalarsa ya çeşitli bürokratik engeller nedeniyle henüz özelleştirilmemiştir ya da kendilerine ilgi olmadığından boş durmaktadır.

Karşılaştırmalı araştırma stratejimizdesadece ikinci ve üçüncü güzergâhlardan vaka seçmeye; birinci ve sonuncu güzergâhları analiz dışında bırakmaya karar verdik. Üretim birimlerinin özel-

5 İki yerde (Antalya ve Manisa) bu kategoriye giren alışveriş merkezi projeleri özelleştirme kararlarına karşı açılan davalar sonucunda durdurulmuştur. İnşaat ve spekülatif gayrimenkulün Türkiye'nin ekonomik büyümesindeki merkezi rolü göz önüne alındığında, bu tür kanuni engellerin ileride kısa sürede çözümleneceğini öngörüyoruz. Antalya'daki fabrika vakasıyla ilgili bkz. <http://www.bianet.org/bianet/cevre/72055-dokuma-kismen-tabiat-varligi-oldu> Erişim tarihi: Ağustos 20, 2013. Manisa vakası için bkz. <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/11/ekonomi/aeko.htm> Erişim tarihi: Ağustos 20, 2013.

leştirilmesi sosyolojik ve ekonomik açıdan çok önemli bir olgu olmakla birlikte, bu sürecin kentsel yenilenme dinamiklerindeki etkileri sınırlıdır.⁶ Son grupta yer alan fabrikaları analiz dışında tutmamızın sebebi ise, bunların akıbetinin belirsiz olmasıdır. şu anda kendilerine dokunulmamış olduğundan kentsel değişim dinamiklerine etkileri halen belirsiz olup zamanla görülecektir.

Tablo 1’de ikinci ve üçüncü kategorilerde yer alan vakaları yakından incelediğimizde, üçüncü kategoriye kıyasla ikinci kategoride, yani kamu mülkiyetinde kâr amacı gütmeyen yapıda neredeyse iki kat daha fazla vaka olduğunu görüyoruz. Bu durum, yakın dönemde devlet eliyle agresif bir neoliberalleşme geçiren bir ülkede beklenmedik bir bulgudur. Neoliberal dönemde kâr amacı güden oluşumlara dönüşmesi daha muhtemelken, çok daha yüksek sayıda Sümerbank fabrikasının kamu mülkiyetinde kalmış olması açıklanması gereken bir bilmecedir. Tablo 2’de sunduğumuz ve Sümerbank fabrikasına sahip kentlerin ekonomik gelişme seviyelerinin kıyaslanması bu bilmeceyi çözmede bize *kısmen* yardımcı olacaktır. Tabloda görüldüğü gibi, daha tipik neoliberal dönüşümler, ekonomik açıdan daha nde olan kentlerde ortaya çıkma eğilimi gösteriyor. Bu kategoride yer alan tüm kentler ekonomik kalkınma endeksinde ilk yirmide yer alıyor –burada tek istisna hızla diğer kentlere yetişen Malatya’dır.⁷ Kâr amacı güden gayrimenkul ve perakende yatırımcıları, daha kuvvetli tüketim kapasiteleri olan bu kentlere meyledeceklerinden, bu durum beklenen bir sonuçtur. Fabrikaların kâr amacı gütmeyen yapılara dönüştürüldüğü ve kamu sektöründe kaldığı kentler kmesindeyse, ortalama eko-

6 Genelde bu kategoriye tekstil dışı fabrikalar girmektedir. Fabrika olarak işlev görmeye devam eden 14 fabrikanın dokuzu imento, kimyasallar ve demirçelik gibi tekstil dışında kalan ürünleri üretmektedir; üretimi durdurulan 33 fabrikanın  hariç tümü tekstil alanında üretim yapmaktaydı.

7 Malatya ekonomik açıdan diğerlerinin gerisinde kalsa da, hem 2005-2010 arasında, kentteki toplam vergi gelirinde %120 artışın hem de rekabetçilik endeksinde kentin yüksek sıralamasının gösterdiği gibi, kentin ekonomik kalkınma performansı oldukça etkileyicidir (bkz. Tablo 3).

nomik kalkınma çok daha düşüktür. Yatırımcıların ekonomik olarak daha az gelişmiş kentlerde pazara girmekten kaçınması ve kamu sektörünün bu fabrikaları farklı kamu hizmetleri için dönüştürmesi ekonomik açıdan mantıklıdır.

Ancak, vakaların dönüşümüne dair geliştirebileceğimiz bu ekonomik açıklama, ticari gayrimenkulde büyük kâr potansiyeli olan ve Türkiye'nin ekonomik açıdan en gelişmiş kentlerinden biri olan Kayseri'nin ikinci kategoride yer alması ile görülebileceği üzere, ciddi sınırlılıklara sahiptir. Bu tür 'kuramsal anomalilerin' var olması, bizi yine bu makalenin çıkış noktasına getirmektedir. Kentsel dönüşüm güzergâhları bağlamında vakalar arasında gözlenen varyasyon, ancak farklı düzeyleri birleştiren bir çerçeve ile açıklanabilir: Kısaca, makro düzeyde yapılacak ekonomi politik analizin yanı sıra, yerel düzeyde aktörlerin kolektif şekilde tanımlanan kentsel dönüşüm hedeflerini gerçekleştirmek için birbirleriyle ve ulusal seviyede karar vericilerle etkileşimlerinin yakından incelenmesi gerekmektedir.

Sosyo-mekânsal dönüşümlerde yerel yönetim dinamiklerinin belirleyiciliğini göstermek için Türkiye'de fabrika dönüşümleri ile ilgili üç vaka belirledik ve bunlar arasında iki ayrı kıyaslama gerçekleştirdik. İlk karşılaştırmamız olan Denizli-Kayseri vakaları, birbirinden çok farklı iki dönüşüm sürecinin –yani ilkinde kâr amacı güden bir proje ve diğerinde kâr amacı gütmeyen kamu projesi– ekonomik, sosyal ve demografik açıdan birbirine çok benzer kentlerde meydana geldiğini göstermektedir (bkz. Tablo 3). Bu karşılaştırmamızın bir bölümü olarak ortaya atığımız temel soru, Kayseri burjuvazisi ve kentin gelişen ekonomisinin gücü dikkate alındığında, Denizli'dekinin tersine, Kayseri fabrika kampüsünün neden kâr amacı güden bir proje için kullanılmadığıdır. Bize göre bu sorunun cevabı, kentsel karar verme mekanizmalarında yer alan ulusal politik aktörlerin gücünde, merkezle karşılaştırıldığında yerel yönetim ve yerel burjuvazinin itaatkar doğasında ve bunların yanı sıra dönüşüm sürecini şekillendiren bir takım beklenmedik olaylarda yatar.

Tablo 2: Sümerbank Fabrikası Olan İllerin Genel Ekonomik Sıralaması
(Fabrikaların dönüşüm güzergâhlarına göre gruplandırılmıştır)

Dönüşüm güzergâhı	İl	81 Kent Arasında Genel Ekonomik Sıralama (2010)		Hesaplamalar
En azından bir fabrikanın üretime devam ettiği iller	Ordu	54	Küme M= 29	Küme Medyanı = 27
	Bolu	27		
	Bilecik	46		
	Manisa	11		
	Nevşehir	56		
	Zonguldak	28		
	Sivas	37		
	Ankara	2		
	Konya	9		
	K.Maraş	23		
	Karabük	48		
	Kayseri	15		
	Eskişehir	22		
En azından bir fabrikanın özel sektör tarafından kâr amacı güden projelere dönüştürüldüğü iller	Kocaeli	5	Küme M= 11	Küme Medyanı = 9
	Manisa	11		
	Konya	9		
	Antalya	4		
	İstanbul	1		
	Malatya	32		
	Denizli	16		
En azından bir fabrikanın kamu kurumları tarafından kâr amacı gütmeyen projelere dönüştürüldüğü iller	Isparta	44	Küme M= 32	Küme Medyanı = 25
	İzmir	3		
	Van	43		
	Erzincan	61		
	Tunceli	81		
	Kayseri	15		
	İstanbul	1		
	Bursa	6		
	Kastamonu	59		
	Adıyaman	53		
	Aydın	20		
	Diyarbakır	25		
	Kocaeli	5		
En azından bir fabrikanın boş durduğu ya da durumu ile ilgili bilgi olmayan iller	Mersin	12	Küme M= 29	Küme Medyanı = 29
	Çanakkale	34		
	Kars	58		
	İzmir	3		
	Kütahya	33		
	Adana	7		
	Erzincan	61		
	Diyarbakır	25		

Kaynak: Eraydın ve diğerleri, (2012).

Tablo 3: Denizli, Kayseri ve Malatya'nın 2010 Yılında Toplam Nüfusu, Vergi Geliri ve Ekonomik Kalkınma Seviyesi

Vergi Geliri^b					
İl	Toplam nüfus (2010)^a	2010 (Milyon Türk Lirası)	2005-2010 arasında % değişim	81 il arasında genel ekonomik sıralama (2010)^b	81 il arasında rekabetçilik sıralaması (2010)^c
Denizli	931,823	1,033	94.9	16	21
Kayseri	1,234,651	1,589	132.3	15	12
Malatya	740,643	497	120.9	32	28

Kaynaklar: a. TURKSTAT (2013); b. Eraydın ve diğerleri, (2012); c. Alkin, Bulu ve Cangel (2011).

İkinci karşılaştırmamız, fabrikaların özelleştirilmiş olduğu ve farklı tür aktörler ve farklı ekonomik sonuçlarla da olsa kâr amacı güden projelere dönüştürüldüğü iki vaka olan Denizli ve Malatya örnekleri üzerinden yürümektedir. Bu karşılaştırma, yerel aktörlerin “kentsel büyüme koalisyonları” oluşturma kapasitelerindeki farklılıklar (Molotch ve Logan, 1987) ve bunların merkezi hükümetin desteğini seferber etmede farklılaşan başarılarının, neoliberal dönüşümü şekillendiren makro yapısal değişkenler kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Argümanlarımızı oluştururken üç temel veri kaynağı kullandık. İlk olarak, ele aldığımız üç kenti birbiriyle karşılaştırmak ve aynı dönüşüm kategorisine giren kentlerle kıyaslama yapabilmek için Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hazırlanan konu ile alakalı betimleyici istatistikleri ve çeşitli düşünce kuruluşları tarafından derlenen güvenilir ekonomik kalkınma raporlarını toplayıp analiz ettik. İkinci olarak, fabrikaların dönüşüm süreçleriyle ilgili daha derin bir kavrayışa sahip olabilmek amacıyla ulusal ve yerel gazeteleri taradık. Yerel medya kaynakları sadece sürecin tarihsel detaylarını bulmakta değil aynı zamanda

özellikle projelere karşı seslerini yükselten aktörleri ve bu aktörlerin gerekçelerini anlamamızda faydalı oldu. Son olarak, 2011-2013 yılları arasında bu kentlere düzenlediğimiz saha ziyaretleri esnasında dönüşüm projelerinin paydaşlarının birçoğuyla derinlemesine görüşmeler yaptık. Bu dönemde her bir kenti iki kez ziyaret ettik ve belediye yetkilileri, proje yürütücüleri, çeşitli meslek odalarının temsilcileri, sivil toplum örgütlerinde yer alan aktivistler, iş dünyası liderleri, müteahhitler, mimarlar ve yerel gazeteciler ile görüşmeler gerçekleştirdik. Her bir görüşme yaklaşık bir saat sürdü ve tüm görüşmeleri beraber gerçekleştirdik.

Vakaların Tanımlanması

Denizli Sümerbank Fabrikasından Sümerpark Projesine

Denizli Pamuklu Tekstil Fabrikası 1953 yılında hükümet tarafından yaklaşık 98.000 m2 arazi üzerine kurulmuştu. Kompleks içinde, üretim birimlerine ek olarak, fabrikada çalışanlar için lojman, dinlence-eğlence tesisleri ve 1990'lara dek kentin sosyal hayatında önemli rol oynayan ve katılımın hayli yüksek olduğu bir sosyal tesis bulunmaktaydı.⁸ Bu büyük sanayi yatırımı öncesi, Denizli ağırlıklı olarak tarımsal ekonomiye dayanan küçük bir kasabaydı. Aslında fabrika bölgedeki ilk sanayi tesisiydi ve 1980'lerde Denizli'nin ihracata yönelik sanayileşmesine dek en önemli sanayi faaliyeti olmaya devam etti (Erendil, 2000). Denizli tarımsal ve oldukça sönük bir ekonomiyi 1990'lar ve 2000'lerde dönüştürerek, ihracata yönelik kalkınmaya örnek teşkil etti ve Türkiye'nin sekizinci büyük ihracat bölgesi oldu.⁹

8 31 Ekim 2011'de Denizli Mimarlar Odası eski başkanı ile gerçekleştirilen görüşme.

9 2012 yılında, Denizli'nin toplam ihracatı 2,7 milyon dolar olup, bunun 1,02 milyon doları tekstilden sağlanmıştır. http://www.tim.org.tr/files/downloads/rakamlar/2012/aralik/il_sektor_ihr_12_2012.xls Erişim tarihi: Temmuz 25, 2013.

Sümerbank fabrikasının kentteki varlığı, yeni tekstil fabrikaları için bilgi birikimi, personel ve örgütsel modeller sağlamak da dahil olmak üzere, ihracattaki gelişmeye çeşitli şekillerde katkıda bulundu (Özcan, 1997). Ancak ihracata yönelik üretim yapan özel firmaların yükselişi, yeni işletmelerle rekabet etmesi neredeyse imkânsız olan Sümerbank tekstil fabrikasının da sonu oldu. Fabrika, 1998 yılında kapanıp özelleştirildiğinde sadece 248 çalışanı vardı; ki bu rakam 1985 yılında 1000 olan çalışan sayısından önemli bir düşüşe işaret ediyordu (Tümer, 2004).

Özelleştirme İdaresi Kurulu'ndan fabrika kampüsünü satın alan ilk firma, tesis için 7.15 milyon dolar ödeme yapan Denizli dışından gelen Zafer Tekstil idi. Fabrikayı satan alan firma fabrikada üretime devam etmeyi planladığını resmi şekilde duyurmuş olsa da bu plan asla gerçekleşmedi ve mevcut makineler de özelleştirme süreci tamamlandıktan kısa süre sonra satıldı.¹⁰ Fabrikanın yeni sahibi 2006 yılına kadar bu mülkü kullanmadan elinde tuttu ve bu tarihte de İstanbul merkezli büyük bir gayrimenkul yatırım ortaklığı olan Pera GYO bu kompleksi Zafer Tekstil'den açıklamadıkları bir fiyata satın aldı. Daha sonra Pera GYO mal varlığını İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na beyan ettiğinde, Sümerbank arazisi olağanüstü spekülâtif bir fiyat artışı ile 30 milyon dolar civarında belirtildi. Bu fiyat artışı, ancak Pera'nın fabrika için önerdiği yeni projeye Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) kanunen karşı çıktığında kamuoyu tarafından öğrenilebildi.¹¹ Görünüşe bakılırsa, Denizli Belediye Başkanı Nihat Zeybekçi¹² yönetimindeki Denizli Bele-

10 21 Mayıs 2013'te *Denizli Gazetesi* editörü ile görüşme.

11 Ofer'e bir tadilat kıyağı da Sümerpark ihalesinden. (2006). *Sabah Ekonomi*. Erişim tarihi: Temmuz 25, 2013. Erişim adresi: <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/10/16/eko119.html>.

12 Nihat Zeybekçi Adalet ve Kalkınma Partisinden (AKP) seçilerek 2004-2009 yılları arasında Denizli Belediye Başkanlığı yapmıştır. 2009 yılında AKP milletvekili olmak için bu görevden istifa etmiştir. Makale yazılırken Ekonomi Bakanı olarak görev yapmaktaydı.

diyesi ikinci satış öncesi arazinin imar durumunu sanayiden ticariye çevirmiş ve böylece fabrikanın alışveriş merkezi ya da kâr amacı güden konut yapımı gibi farklı işlevlere dönüştürülmesi mümkün hale gelmişti.¹³ Denizli İdare Mahkemesi, TMMOB'un açtığı davada, arazi kullanımı planlamasında yapılan değişikliğin satış öncesi gerçekleştirildiğini ve yeni plana yapılacak itirazlar için kanuni sürenin dolduğunu ifade ederek Pera lehine karar verdi. Mahkemede kazanılmış bu zafer sonrası Pera, *Sümerpark* olarak adlandırdığı ve toplamda 150,000 m2 inşaat alanına sahip olan, beş blokta 604 konut, 300 yatak kapasiteli beş yıldızlı bir otel, büyük bir hastane ve alışveriş merkezi içeren projenin detaylarını nihayetlendirdi.

Tüm beklentilerin aksine, Sümerpark projesi 2015 yılı itibarıyla ticari olarak büyük bir başarısızlık olarak kalmıştır. Öyle ki, orijinal planda önerilen beş konut bloğunun sadece ikisi tamamlanabilmiş ve sadece 114 birim satılmıştır.¹⁴ Alışveriş merkezi 2011 yılında işletilmeye başlanmış ama projede önerilen kapalı alan büyüklüğü yarıya indirilmiştir. Daha da önemlisi, Sümerpark alışveriş merkezi tamamlanmadan önce Denizli'de iki farklı alışveriş merkezi daha açıldığından mevcut iş hacmi arzu edilenin çok gerisinde kalmıştır. Planda yer alan otel yerine özel bir lise yapılması için otel projesi iptal edilmiş ama okulun inşaatı 2015 yılı itibarıyla hâlâ başlamamıştır. Son olarak, hastane inşaatı da henüz başlamamıştır. Bu başarısızlığın bir kısmı küresel ekonomik krizin Denizli ekonomisini önemli oranda yavaşlatmasına neden olan kötü zamanlamayla ilişkilidir. Ancak bundan sonraki bölümde daha detaylı açıklayacağımız üzere, projenin başarısızlığını açıklayan iki ilave –ve bize göre daha önemli– faktör vardır: Bunlar, farklı aktörler arasında koordi-

13 Sümerpark Projesi'ne yargı onayı. (2009). *Milliyet Emlak*. Erişim tarihi: Temmuz 25, 2013. Erişim adresi: <http://emlakara.gazetevatan.com/haber/S%C3%BCmerpark-Projesine-yargi-onayi/haber.html?haberID=4936>.

14 13 Nisan 2013'te Pera GYO proje yöneticisi ile görüşme.

nasyon eksikliği ve kötü yer seçimidir. İlk faktör 500.000 nüfusa sahip bir kent olan Denizli’de Sümerpark açılmadan hemen önce iki farklı alışveriş merkezinin neden ve nasıl açılabilirdiğini, diğer faktör ise, Denizli’nin zengin nüfusunun projeye neden fazla ilgi göstermediğini açıklar. Denizli Belediyesi tarafından proje alanı etrafında projenin cazibesini artıracak bölgede kentsel yenileme uygulaması, şehirlerarası otobüs terminalinin yenilenmesi gibi çeşitli yatırımlar planlanmış olsa da bunlar alışveriş merkezinin açılışından üç sene sonra başlamış ve projenin başarısızlığını çevirmeyi henüz başaramamıştır.

Kayseri Sümerbank Fabrikasından Abdullah Gül Üniversitesine (AGÜ)

Kayseri fabrikası belki de erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin devlet kaynaklı sanayileşme çabalarının en ilginç örneklerinden biridir. 1935 yılında Sovyet rejimi tarafından finanse edilerek kurulan fabrika, 3.000 işçisi ile tüm Orta Anadolu Bölgesinin en önemli sanayi kuruluşu idi. 922.000 m²lik muazzam genişlikteki arazide bulunan üretim tesisleri, lojmanlar, spor alanları, meslek okulları, sinema ve hatta bir meyve bahçesi olan fabrika kompleksi, Kayseri’nin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının tam merkezinde yer almaktaydı (Asiliskender, 2008). Ayrıca, Sovyet stili konstrüktivist yapıların çok özel örneklerini içeren fabrika, Türkiye’nin mimarlık tarihinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bölgesel ekonomik kalkınma ve istihdam motoru –giderek düşen oranda ve daha az işçiyle olsa da– 1999 yılına dek üretime devam etti. Hükümet fabrikayı özelleştirme niyetini beyan ettiğinde, Kayseri merkezli büyük bir şirket bu kompleksi satın alıp tekstil üretimini devam ettirmeye istekli olduklarını ifade etti. Sendikalı işçilerin kuvvetli muhalefeti bu özelleştirmeyi önledi; ancak ironik olarak özelleştirilmenin durdurulması fabrikada üretimin tümüyle son

bulmasına yol açtı. O dönem özelleştirmeye karşı çıkan hareketi organize edenler arasında yer alan kıdemli bir ustabaşı, görüşmemiz sırasında, çalıştıkları işin tümden yok olmasına yol açtığı için işçileri bu anlaşmaya karşı harekete geçirmiş olmaktan sonradan nasıl pişman olduğunu bize anlatmıştır.¹⁵

O dönem Sümerbank kompleksiyle ilgilenen sadece özel şirketler değildi: Emniyet Müdürlüğü, Sosyal Sigortalar Kurumu gibi çeşitli devlet dairelerinin yanı sıra belediye de kompleksi kullanmaya istekli olduğunu belirtmiş, en sonunda, siyasi bağlantıları, kişisel ağları ve ikna becerileri sayesinde anlaşmayı garantileyen Erciyes Üniversitesi'nin rektörü olmuştur.¹⁶ Ancak, kompleksi yeni üniversite kampüsüne dönüştürme arzusu uzun pazarlık süreci ve mülkün transferinde ortaya çıkan bürokratik gecikmeler nedeniyle gerçekleşemedi. Rektörlük dönemi sona erdiğinde, halefi kampüs planına son verdi ve öğretim üyesi lojmanları gibi işlere gelir elde edebilmek için araziye çeşitli kamu dairelerine dağıtmaya başladı. Bu hibeler nedeniyle arazinin önemli bir kısmı kaybedilse de, ana fabrika binası el değmeden kaldı. Fabrikanın idari binası 2000 yılında merkez ofis olarak kullanılmak üzere Orta Anadolu Kalkınma Ajansına devredildi.

Fabrikanın mevcut haline dönüştürülmesinde en önemli adım, 2002 yılında bir grup genç mimarın çabasıyla atıldı. Bu ekip, dünya çapında modern mimarlık mirasının korunması için çalışan kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Docomomo'yu¹⁷ harekete geçirerek Sümerbank fabrikasını korunması gereken endüstri mirası olarak tescil ettirmeyi başardı. Gerek özel sektörün gerekse kamunun, endüstri mirasını koruma ve yenilemeye çok az ihtimam gösterdiği bir ülkede (Köksal ve Ahunbay,

15 31 Mayıs 2013'te 1998 yılında Sümerbank'tan emekli olmuş bir işçiyle görüşme.

16 3 Haziran 2013'te Erciyes Üniversitesi eski rektörü ile görüşme.

17 Docomomo, Modern Hareketin Yapılarının, Sit Alanlarının ve Mahallelerinin Belirlenmesi ve Korunması Uluslararası Girişiminin kısaltmasıdır.

2006)¹⁸ bu adım, “Kızıl Sovyetlerin” binalarını koruma çabasını anlamsız bulan Kayseri’deki iş çevrelerinden ve politik elitten oldukça ciddi muhalefetle karşılaştı.¹⁹ Örneğin üniversite yönetimi, kompleks içinde yer alan tescilli konutları yıkıp yerlerine çok katlı akademisyen lojmanları yapmak için TOKİ ile anlaşma imzaladı. Tüm bu muhalefete ve binalara yönelik uzun süre devam eden vandallık ve hırsızlıklara rağmen yukarıda bahsedilen genç mimarların birlikte yürüttükleri lobi faaliyetleri sayesinde Sümerbank fabrikası el değmeden korunabildi. 2009 yılında Kayseri Belediye Başkanı kompleksin potansiyel ticari değerini fark ederek fabrikayı özel sektörce işletilecek bir kongre merkezine dönüştürme planları üzerinde çalışmaya başladı. Ancak bu planları hayata geçiremeden, Sümerbank kompleksi- nin gelecekte nasıl kullanılacağını belirleyecek daha güçlü bir aktör ortaya çıktı.

Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2010 yılında Kayseri’de, kendi memleketinde, kendi adına yeni bir devlet üniversitesi açıldığında fabrika kompleksi ile ilgilenmeye başladı. Ana kampüs Kayseri dışında inşa edilmeye başlandığında geçici kampüs arayışında olan yönetim kurulu Cumhurbaşkanı’na Sümerbank kompleksini önerdi. O da bu öneriyi memnuniyetle kabul etti. 2012 yılında kompleksin mülk sahibi olan Erciyes Üniversitesi, mülkiyet hakkını Hazineye devretti ve hemen ardından kompleks yeni kurulan Abdullah Gül Üniversitesi’ne (AGÜ) devredildi.

Daha sonra, Türkiye’nin en meşhur mimarlık şirketlerinden biri, fabrikayı restore ederek rektörlük binasını, mimarlık fakültesini ve büyük bir kültür merkezini kapsayacak şekilde

18 Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan endüstri binalarının çoğu özellikle 1980 sonrası yıkılmıştır. Örneğin, Köksal ve Ahunbay (2006) İstanbul’da 19. yüzyıla ait 256 endüstri binasının ancak 43 tanesinin günümüze ulaştığına işaret etmiştir. Bunların çok azı korunmuş ya da restore edilmiştir.

19 31 Mayıs 2013’te Kayseri’de Docomomo sürecine dahil olan bir mimar ile görüşme.

AGÜ'nün şehir kampüsü haline getirmek üzere görevlendirildi. Singapur'da Uluslararası Dünya Mimarlık Festivali'nde eğitim yapıları kategorisinde birincilik ödülü alan plana göre kampüs "dışlayıcı" olmak yerine "açık" olacak ve özellikle civardaki yoksul mahallelerden gelenler de dahil olmak üzere herkesin rahatça erişimine olanak sağlayacaktır.²⁰ Kampüs ayrıca Kayseri'nin kültürel ve sosyal hayatında önemli bir yer teşkil edecektir. Renovasyon sürecinin ardından kampüs 2013-2014 öğretim yılında hizmete açıldı. Araştırmayı tamamladığımız dönemde, üniversite yöneticileri ve mütevelli heyeti kampüsü genişletmek için diğer kamu kurumlarına devredilen kısımların mülkiyetini geri almak için çaba harcamaktaydı.

Malatya Sümerbank Fabrikası'ndan MalatyaPark'a

Malatya'daki Sümerbank tekstil fabrikası 1939 yılında üretime başladı. 129.000 m2 arazide kurulmuş olan fabrika çok uzun süre bölgenin en büyük üretim tesisi olmaya devam etti. Denizli'dekine benzer şekilde, 1980'lerin ortalarına dek devlete ait bir işletme olarak görev yapan fabrika nispeten daha az gelişmiş olan bölgenin ekonomik kalkınması ve istihdamında ana lokomotif oldu. Ancak Denizli vakasından farklı olarak, Malatya Türkiye ekonomisinin liberalleşmesinden sonra da ekonomik olarak zayıf bir kent olarak kaldı. Kentte oldukça hareketli bir tekstil özel sektörü oluşmasına rağmen bu sektör hiçbir zaman Denizli'de olduğu gibi ihracat alanında başarı öyküsüne dönüşmedi. Bu nedenle, üretim durana dek Malatya Sümerbank fabrikası kent ekonomisinde can alıcı rol oynayan önemli bir tesis olmaya devam etti.

Malatya'daki ilk özelleştirme girişimi Denizli'deki fabrikanın satış tarihi olan 1998'de gerçekleşti. Verilen en yüksek teklif olan 11 milyon dolar hükümetin beklediği 30 milyon doların oldukça

²⁰ <http://www.agu.edu.tr/pages.php?m=1&p=9&s=73> Erişim tarihi: Eylül15, 2013.

altında kalınca özelleştirme iptal edildi.²¹ 2000 yılında hükümet tekrar fabrikayı satmayı denedi ancak bu kez de en yüksek teklif 8.1 milyon dolarda kaldığından yine fabrikanın satışının iptaline karar verildi.²² Özelleştirme İdaresi Kurulu, 2004 yılında gerçekleşen son özelleştirme denemesinde Sümerbank fabrikasını 33 yerel firmadan²³ oluşan Malatya Girişim Grubuna (MGG) 1998 yılında talep ettiği miktarın beşte biri olan 6.4 milyon dolara sattı.²⁴ Türkiye'nin 2001 yılında ülkenin en ciddi ekonomik krizini yaşamış olması fabrikanın neden arzu edilenden çok daha düşük bir fiyata satıldığını da kısmen açıklar. Bu satışta daha da önemli olan bir başka faktör ise bir sonraki bölümde daha detaylı şekilde ele alacağımız üzere, MGG'nin hem merkezi hükümet hem de Malatya Belediyesi ile güçlü bağlantıdır. Grubun ekonomik gücü, politik bağlantıları ve koordineli eyleme geçebilme kapasitesi rakiplerinin önüne geçmesini sağlamış ve fabrikayı kural dışı ve hukuk dışı eylemler içeren bir süreç sonunda Malatya'nın ilk alışveriş merkezine dönüştürmeyi başarmışlardır.

MGG fabrikayı ilk satın aldığı anda, yayınladığı bir gazete reklamıyla fabrikayı modernize edip yenilenen tesis için ek işçiler alacağını duyurdu.²⁵ Bu sözlere rağmen, fabrika binası 2008 yı-

21 T.B.M.M. Tutanak Dergisi 63 üncü Birleşim. (2004, 4 Mart). Malatya Milletvekili Muharrem Kılıç ve 27 milletvekilinin, Malatya Pamuklu Sanayi İşletmesinin özelleştirilmesi konusunda Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi (10/174).

22 T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Basın Açıklamaları (2000, Temmuz-Aralık).

23 Malatya Girişim Grubunu (MGG) oluşturan 33 şirket, Malatya'nın on tanınmış ailesine aittir. Grubun en güçlü üyesi olan Ilıcak ailesi üye şirketlerin 12 tanesine sahiptir.

24 T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı B02.1.ÖİB.0.65.00.00/7230 Sayılı Belge. (2004, 30 Temmuz). Erişim tarihi: 26 Temmuz, 2013. Erişim adresi: <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-3018c.pdf>.

25 ... Ve Sümerbank yıkılıyor. (2008). *Malatya Güncel*. Erişim tarihi: Temmuz 29, 2013. Erişim adresi: <http://www.malatyaguncel.com/...-ve-Sumerbank-yikiliyor-8235h.htm>.

linda yıkıldı ve sadece sanayii faaliyetler için imar izni olan arazide sanayi tesisi izniyle yeni bir inşaat başladı. Ancak kısa süre sonra, bu arazide inşa edilenin fabrika değil de alışveriş merkezi olduğu fark edildi.²⁶ Muhalefette yer alan belediye meclisi üyeleri bu bariz kanun ihlali karşısında yasal yollara başvurmak istese de, iktidarda olan AKP'li üyelerin çoğunlukta olduğu belediye meclisi, arazinin imar planını revize ederek bölgeye "ticari" imar statüsü kazandırdı ve böylece alışveriş merkezi inşaatı yasallaştırıldı.²⁷ İmar planının revizyonu karşılığında MGG bu arazinin önemli bir kısmını Belediye'ye bedelsiz şekilde hibe etti. Bugün bu parselde Belediye'nin yeni ve ultra modern görünümlü merkez binası var. Kanunsuz işlemler imar ihlali ile de sınırlı kalmadı. Grup fabrikayı ilk aldığı anda Özelleştirme İdaresi ile imzalanan sözleşme kompleksin en az beş yıllığına üretim tesisi olarak kalacağını açık şekilde belirtmekteydi. 2009 yılının Kasım ayında alışveriş merkezi tamamlanıp Başbakan'ın katılımıyla açıldığında beş yıllık dönem henüz sona ermemiştir. Buna tepki olarak muhalefet partileri MGG'yi bir kez daha mahkemeye verdi ve Malatya İdari Mahkemesi muhalefetin lehine hüküm vererek alışveriş merkezi projesini durdurdu. Fakat mahkeme kararına rağmen, alışveriş merkezi bugün hâlâ faaldir.

Ticari olarak MalatyaPark alışveriş merkezi tam bir başarı öyküsüdür.²⁸ Hızla gelişen kentin tek alışveriş merkezi olan bu işletme, kentin yeni ticari ve kültürel merkezi haline gelmiştir. MGG, alanda alışveriş merkezine ek olarak kentin en yüksek binası olacak şekilde beş yıldızlı bir otel inşa etmek için Hilton Otelleriyle anlaşma yapmıştır. Makale yazılırken, MGG ayrıca

26 13 Şubat 2013'te Malatya Belediye Meclis üyesi ile görüşme.

27 *Malatya'da özelleştirme skandalı*. (2010). *Gazete5*. Erişim tarihi: Temmuz 29, 2013. Erişim adresi: <http://www.gazete5.com/haber/malatyada-ozellestirme-skandalı-43470>

28 12 Şubat 2013 tarihli görüşmede MalatyaPark alışveriş merkezi müdürü toplam perakende satış alanının %92'sinin kiralandığını ve alışveriş merkezinin hali hazırda öngörülen yıllık ziyaretçi sayısını aştığını bildirmiştir.

Türkiye'nin en büyük özel sağlık kuruluşlarından biri ile arsaya hastane inşa etmek için anlaşma yapmak üzereydi. Son olarak, MGG'nin en kıdemli ve güçlü üyelerinden biri daha önce fabrikaya ait olan arsanın kalan bölümlerine büyük bir cami kompleksi inşa etme arzusunu özel bir görüşmede bizimle paylaşmıştır. Önerilen tüm bu binalar tamamlanırsa, bir zamanlar devlete ait olan fabrika, neoliberal ekonominin güç odaklarını temsil edecek şekilde ticari, dini, kültürel ve yönetsel bina ve işlevlerden meydana gelen ilginç bir komplekse dönüştürülmüş olacaktır.

Tartışma

Bu üç kentte Sümerbank fabrikalarının dönüşümleriyle ilgili yaptığımız detaylı tasvir, bizim, yerel aktör ve faktörlerin neoliberalleşme sürecini nasıl şekillendirdiklerine dair farklı yönleri yansıtan iki farklı karşılaştırma yapmamızı sağlar. İlk karşılaştırma Denizli ve Kayseri vakaları arasındadır. Bu karşılaştırmayı ampirik ve kuramsal açıdan önemli kılan olgu, ekonomik ve demografik yönden birbirine çok benzer iki kentte gözlemlediğimiz farklılıktır. Her iki kent de kendi bölgelerinde ekonomik güç merkezleridir ve son 20 yıldır çok etkileyici büyüme oranlarına sahiptir. Dahası, gayrimenkul, perakende ve kredi piyasalarında görüldüğü gibi, her iki yerde de orta sınıfın tüketim gücü ve kapasitesi önemli şekilde artmıştır (Eraydın, Gül, Çevik ve Demir, 2012; Gürlesel, 2010). Ancak, bu benzerliklere rağmen, bahsedilen kentlerin her birinde çok büyük kentsel rant potansiyeline sahip olan ve kentin en büyük arazileri arasında yer alan Sümerbank fabrika kampüsleri birbirinden çok farklı iki amaç için kullanılmıştır. Karşılaştırmayı daha da ilginç kılan ise, alışveriş merkezlerinde oldukça az perakende alana sahip olan ama kıyaslandığında Denizli ile eşit seviyede perakende harcamasına sahip olan bir kent olan Kayseri'de, fabrika kamu

püsünü alışveriş merkezine dönüştürmenin ekonomik açıdan daha mantıklı olmasıdır.²⁹ Son olarak, fabrika kampüslerinin konumları da her iki şehirde oldukça benzerdir; her iki arazi de eski işçi sınıfı bölgelerinde yerel yönetim, halk ve emlakçılar tarafından 'terk edilmiş' bölge olarak değerlendirilmektedir ve temel ulaşım aksları boyunca konumlanmıştır.³⁰

Diğer bir deyişle, bu iki kentte Sümerbank fabrika alanlarının dönüşümündeki farklı güzergâhlar ekonomik gerekçeler veya arsa konumuyla açıklanamaz. Müteahhitler ve arsa spekülasyoncuları, Kayseri Sümerbank Kompleksini Denizli'de olduğu gibi kâr amacı güden bir projeye dönüştürmek için çok hevesliydi. Denizli'de 'kâr amacı' güden dönüşüm süreci beklediği şekilde gerçekleşirken, Kayseri'de neoliberal kentsel dönüşüm olgusunun basit tanımlarına meydan okuyacak ayrıksı bir gelişme ortaya çıktı. Biz, Kayseri'de görülen anomalinin iki faktöre bağlı olduğunu iddia ediyoruz: kentte politikanın işleyişi ve yerel aktörlerin eylemlerinin meydana getirdiği öngörülemeyen çeşitli olumsal faktörler.

Kentin ekonomisinin nasıl işlediğini anlamak için Kayseri hakkında bilinmesi gereken en önemli nokta, kentin politik ve ekonomik alanının –tartışmasız bir gerçek olarak– Türkiye'nin İslami eğilimli muhafazakâr iktidar partisi AKP'nin hakimimi-

29 Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği (GYODER) tarafından temin edilen verilere göre, 2010 yılında Denizli'de toplam kiralanabilir perakende satış alanı (her 1000 kişiye 123 m2 olmak üzere) dört alışveriş merkezinde 115.250 m2 iken, Kayseri'de ise dört alışveriş merkezinde toplam perakende satış alanı (her 1000 kişiye 39,4 m2 olmak üzere) sadece 48.652 m2 idi. Ama Kayseri'de perakendede toplam harcama (3,08 milyar dolar) Denizli'deki rakama (3,19 milyar dolar) çok yakındı. Alışveriş merkezlerinde kiralanabilir alanda metrekare başına düşen potansiyel perakende harcaması Denizli'ye kıyasla Kayseri'de çok daha yüksektir (63,400 dolara karşın 27,705 dolar). Bu da bize ekonomik mantığın her bir vakada izlenen farklı yolu tek başına açıklayamayacağı göstermektedir.

30 Denizli'deki Sümerpark alışveriş merkezi müdürü, projenin "iyi niyetli bir virüs" gibi hareket ederek civardaki "kirli" mahalleleri nasıl "temizleyip" "arıtacağı" açıklarken atık su arıtma tesisi benzetmesini kullandı. Görünüşe bakılırsa, bu benzetmeyi ilk kullanan 2004-2009 yılları arasında Denizli Belediye Başkanı olan Nihat Zeybekçi idi.

yetinde olmasıdır. AKP'yi tek parti hükümeti olarak iktidara getiren 2002 genel seçimlerinden itibaren Kayseri hem genel hem yerel seçimlerde ezici üstünlükle AKP'ye oy vermiştir.³¹ 1998'den itibaren kent, 2002 yılında AKP'ye geçen ve başkanlıkta birbiri ardına beşinci dönemini geçiren çok güçlü Belediye Başkanı Mehmet Özhasseki tarafından yönetilmektedir.³² Doğan'ın (2007) Kayseri'deki yerel politikayla ilgili kapsamlı analizinin de gösterdiği gibi, Kayseri'de tüm stratejik planlama ve imar kararları, büyük projeler için devlet kaynaklı fonların devamlılığını garanti eden Ankara'daki merkezi aktörlerle çok yakın ilişkilere sahip belediye başkanı tarafından tek başına alınmaktadır. Dahası, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) ve Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) gibi hükümet yanlısı işadamları derneklerinde Kayseri firmalarının güçlü şekilde yer almasının da gösterdiği üzere, kentteki güçlü şirketler de hükümete organik şekilde bağlıdır.³³ Son olarak, Kayseri'de ne muhalefet partilerinin ne de sivil toplum örgütlerinin anlamlı bir varlığı ya da gücü bulunmamaktadır.

31 2002 yılında AKP Kayseri'de sekiz milletvekilliği sandalyesinin yedisini kazandı. 2007 yılında sekizden altısını ve yine 2011 genel seçimlerinde de dokuz milletvekilliğinin yedisini kazandı.

32 1999 yerel seçimlerinde AKP'nin selefi olan Fazilet Partisinden aday olan Mehmet Özhasseki oyların %39'unu aldı. Özhasseki 2004 yılında oylarını şaşırtıcı bir oran olan %70'e çıkardı ve 2009 yılında ise aldığı oylar biraz düşerek %61'e geriledi. 2014 yılında yapılan yerel seçimlerde ise, Özhasseki oyların %59'unu aldı.

33 2008 yılında Kayseri'den MÜSİAD üyesi olan 145 firma, toplam üyelerin %4,3ünü oluşturarak Kayseri'yi tüm Türkiye kentleri arasında üyelikte beşinci sıraya yerleştirdi (Doğruöz, 2008). Yaptığımız görüşmede Kayseri Ticaret ve Sanayi Odasından bir yetkili Oda'ya kayıtlı yaklaşık 11.000 firmanın %25'e yakınının en azından bir işadamları derneğine üye olduğunu ifade etmiştir. Bu firmalardan yaklaşık %85'i TUSKON üyesidir. Birçok firmanın hem MÜSİAD hem de TUSKON'a üye olduğunu belirtmek gerekir. Aynı temsilci, daha laik olan iş adamları derneği TUSİAD'ın sadece iki üye ile Kayseri'de oldukça zayıf olduğunu da belirtti. Bu rakamları iş adamları derneklerinin hiç birisinde teyit edemedik. AKP hükümeti ve TUSKON'un 2013 yılında bozuşması analizimizin içeriğini değiştirmemektedir. Araştırmada odaklandığımız dönem içinde bu iki aktör yakın işbirliği içinde çalışmıştır. Türkiye'deki muhafazakar iş adamları dernekleri ile ilgili kapsamlı analiz için bkz. Buğra ve Savaşkan (2012).

Bu politik-sosyal gerçeklik göz önüne alındığında, Kayseri’de hiçbir kentsel projenin birbiriyle yakın işbirliği içinde çalışan merkezi ve yerel yönetim aktörlerinin onayı ya da diktesi olmadan değerlendirmeye alınamayacağı ve uygulanamayacağını belirtmek uygun olacaktır. Bu nedenle, AKP’nin dört kurucusundan biri ve Kayserili olan Cumhurbaşkanı Gül’ün adı verilerek kurulan devlet üniversitesi AGÜ, Sümerbank fabrikasına ilgi gösterdiğinde, Kayseri Sümerbank fabrikasının mülkiyetini devretmek sadece rutin bürokratik bir işlem den ibaret olmuştur. Kayseri’deki ileri seviye politik ve ekonomik merkezîyetçilik ve koordinasyon sayesinde, cumhurbaşkanı ve merkezi hükümet için geliştirilen prestij projesi fikri diğer tüm ekonomik ve/veya politik çıkar ya da gerekçeyi gölgede bırakmıştır. Böylece, fabrika kampüsü ne spekülâtif bir projeye dönüşmüş ne de 2000 yılından itibaren kampüsün mülkiyetini elinde bulunduran başka bir devlet üniversitesi olan Erciyes Üniversitesinde kalmıştır.

Bu politik faktörlere ek olarak, birkaç oldukça olumsuz olay da Kayseri vakasının anomalisine katkıda bulunmuştur. İlk olarak, yukarıda değindiğimiz gibi, Kayseri’de yerleşik en güçlü sermaye gruplarından biri 1999 yılında tekstil üretimini devam ettirmek için fabrikayı satın almak istemiş ancak özelleştirme kararına karşı yürütölen kuvvetli muhalefet nedeniyle bu anlaşma gerçekleşmemiştir. Bunun sonucunda fabrikanın mülkiyeti Erciyes Üniversitesi’ne verilmiştir, ancak o da fabrikanın olduğu yere yeni bir kampüs kurma planını gerçekleştirememiştir. Üniversitenin daha önce bahsedildiğı gibi gelir elde etmek için mülkü satmaya olan istekliliğı dikkate alındığında, özel yatırımcıların o dönemde kompleksi spekülâtif projeler için satın alma ihtimalleri olduğu göröülecektir. Bunu önlemiş olan, Kayseri’de bir grup mimarın süregelen çabaları sayesinde fabrika binalarının 2002 yılında Docomomo tarafından ‘modern mimarlık mirası’ olarak tescillenmesidir. Bundan sonra, yeni bir projeye yer açmak için binaları yıkmak ya da bölgede imar haklarını de-

ğiştirmek daha zor hale gelmiş, bu da özel şirketlerin kâr amacı güden projeler uygulama konusunda hevesini kırmıştır. Aslında ÷lke genelinde, 'koruma' ya da 'tarihi miras' alanlarında çeşitli (kanunsuz) eylemler meydana gelebildiği için, o dönemde özel şirketlerin arazinin 'mimarlık mirası' statüsünü kaldırmak ve/veya göz ardı etmek için hükümete baskı uygulayabilecekleri iddia edilebilir.³⁴ Ancak güçlü cumhurbaşkanının fabrikayı üniversite kampüsü olarak kullanma arzusu bu tür bir ihtimali imkânsız kılmıştır. Zaten, bölgenin 'miras' statüsünü değiştirmek doğrudan hükümet müdahalesi gerektirmektedir. Tüm bu olayların sonucunda, maliyetli bir projeyi uygulamaya muktedir ve istekli tek aktör olarak merkezi hükümet, Türkiye için oldukça olağandışı bir şekilde Sümerbank fabrikasını korumuş ve devlet üniversitesine dönüştürmüştür. Makale yazıldığı sırada üniversite ancak bir yıldır öğrenci kabul ettiği için, o dönemde bu kampüsün varlığının civar mahallelerin ekonomik, sosyal ve demografik yapılarını nasıl etkileyeceğini söylemek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

Denizli-Kayseri arasındaki karşılaştırma, beklenen neoliberal kentsel dönüşüm güzergâhının Kayseri'de neden ve nasıl takip edilmediğini göstermektedir. Denizli ve Malatya vakaları arasında yaptığımız ikinci karşılaştırma ise kâr amacı güden dönüşüm sürecinin ilgili aktörler, kullanılan mekanizmalar ve gözlemlenen sonuçlar açısından olabilecek varyasyonlarını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, bu karşılaştırma, bizi, neoliberal kentsel dönüşümlerin bağlama özel ve olaylara dayalı doğasını anlamaya zorlar. Vaka betimlemelerimizin açıkça gösterdiği üzere, Malatya Projesi, 33 yerel firmanın sıra dışı bir ortaklık kurduğu (MGG), fabrikayı düşük bir fiyata satın aldığı ve fabrikayı alışveriş merkezine dönüştürme sürecinde karşılaş-

34 Akla gelen ilk iki örnek, her ikisi de şehircilik Bakanlığı'nın bürokratik manevralarıyla 'mimarlık mirası' statüleri kaldırıldıktan sonra yıkılıp yerlerine kule inşa edilen tarihi Mecidiyeköy Likör Fabrikası ve Ataköy Baruthanesidir.

tıkları yasal engellerin üstesinden gelmek için politik bağlantılarını maharetle kullandıkları oldukça etkileyici bir koordinasyonla yürütülmüştür. Bu seviyede işbirliği ve koordineli eylemi mümkün kılan da Malatya'nın politik ve ekonomik yapısıdır. Kayseri'ye çok benzer şekilde, Malatya'da da politik alan, 2002 yılından itibaren ezici zaferlerle tüm seçimleri kazanan AKP hakimiyetindedir.³⁵ Malatya'nın ana sermaye grupları da –yine kentin ekonomik hayatında hükümetin gücünü gösteren bir örnek olarak– hükümet yanlısı işadamları dernekleri etrafında örgütlenmiştir.³⁶ Pek çok yerel gazete makalesinin yanı sıra görüşme yaptığımız birçok kişi de, MGG'nin kuruluşunun başbakan tarafından desteklendiğini ve projenin uygulanması karşılığında başbakanın Malatya'daki İnönü Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nin yenilenmesi için gerekli finansmanı MGG'den talep ettiğini belirtmiştir.³⁷ AKP döneminde gayrimenkul projelerinde kanuni ve idari engelleri devre dışı bırakmak için girişimciler, müteahhitler ve devlet görevlileri arasında bu tür gayri resmi anlaşmaların yaygınlığı dikkate alındığında, bu iddiaları basitçe haksız itham olarak ret etmek zordur. MGG'nin fabrika arazisinin bir bölümünü Malatya Belediyesi'ne bedelsiz tahsis

35 2002 genel seçimlerinde AKP, Malatya'daki yedi milletvekilliğinden beşini kazandı. 2007 yılında payını yedide altya çıkardı ve 2011 yılında ise Malatya'nın altı milletvekilliğinin beşini kazandı. Yerel seçimlere baktığımızda hem 2004 hem de 2009'da AKP'nin belediye başkanı adayının %50'den fazla oy aldığını görürüz. 2014 yılındaki yerel seçimlerde de AKP adayı oyların %62'sini almıştır.

36 MÜSİAD'ın Malatya'da 66 üyesi bulunmaktadır (toplam firmaların %2'si) ve bu rakam MÜSİAD firma üyeliğinde Malatya'yı tüm Türkiye kentleri arasında 15inci sıraya çıkarmaktadır (Doğruöz, 2008). Görüşme yaptığımız Malatya Ticaret ve Sanayi Odası temsilcisine göre TUSKON'un Malatya'da 300 üye firması bulunmaktadır. Mevcut hükümetle ilk ikisi kadar kuvvetli bağları olmayan TÜSİAD'ın Malatya'da üyesi bulunmamaktadır.

37 Bu gayri resmi rica, alışveriş merkezinin resmi açılış töreninin ardından verilen ve Malatya'nın tüm önde gelenlerinin katıldığı yemek esnasında Başbakan tarafından yapılmıştır. Restorasyonun MGG'ye yaklaşık 5 milyon dolara mal olduğu iddia edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Bölgeye yatırım yapın, bu yangını birlikte söndürelim. (2009, 16 Aralık). *Sabah*. Erişim tarihi: Temmuz 30, 2013. Erişim adresi: http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/11/16/bolgeye_yatirim_yapin_bu_yangini_birlikte_sondurelim-Ahmet-Calik.

ettiği gerçeği de yine Malatya burjuvazisi ve politik güç odakları arasında yakın politik ve ekonomik bağlantıların işareti olarak görülebilir. Bu politik bağlantı ve ittifaklar Malatya'da Sümerbank fabrikasının dönüşümünün her aşamasında çok önemli rol oynamıştır.

Malatya ve Kayseri'de görülen politik bütünlük ve ekonomik koordinasyon, Denizli'de aynı düzeyde değildir. AKP adayları 2002 yılından itibaren hem yerel hem genel seçimlerde oy çoğunluğunu elde etmiş olsa da, parlamentoda ve belediye meclislerinde muhalefet partisi üyelerinin temsili –diğer iki vakayla kıyaslandığında–daha yüksektir.³⁸ Hükümet yanlısı işadamları derneklerine üye olan Denizli firmalarının yüzdesi Malatya ve Kayseri'dekinden daha düşüktür; sık sık başbakanın eleştiri ve öfkesinin hedefi olan Türkiye'nin en büyük işadamları derneği olan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneğine (TÜSİAD) üyelik oranları Denizli'de daha yüksektir.³⁹ Dahası, Denizli, İzmir ve Ege kentlerinden çeşitli tekstil firmalarının ticari ortaklığı olan EGS Holding'in yakın geçmişteki çöküşü de Denizli temelli firmaların MGG türü bir ortaklık kurmasını daha zor hale getirmiştir.⁴⁰

38 AKP 2002 yılından itibaren, her üç genel seçimde de Denizli'ye ait yedi milletvekilliğinin dördünü kazanmıştır. AKP'nin belediye başkan adayının oyları 2004 yılında %51'den 2009 yılında %40'a düşmüş ancak 2014 yılında tekrar %45'e çıkmıştır.

39 Denizli merkezli MÜSİAD üyesi olan 90 firma, toplam üyelerin %2,7'sini oluşturarak Denizli'yi tüm kentler arasında üyelikte 10. sıraya yerleştirmiştir. 2009 yılında ilk 500 Türk şirketi arasında adı geçen Denizli merkezli MÜSİAD üyesi tek bir şirkete rastlanmaktadır. Denizli Sanayiciler Odasından görüşme yaptığımız bir yetkiliye göre, TUSKON ve TÜSİAD Denizli merkezli şirketler arasında en çok üyeye sahiptir. Ancak, somut üyelik oranları elde edemedik. Topladığımız bilgiler Denizli'nin ekonomik hayatının Kayseri ve Malatya'ya kıyasla politik ve kültürel olarak daha parçalanmış olduğunu göstermektedir.

40 EGS (Ege Giyim Sanayi) Holding 1993 yılında kurulmuş ve pek çok sektörde faaliyet göstermiştir. Bankacılık bölümünün çökmesi sonrasında, EGS devlet tarafından devralınmıştır. Denizli Sanayiciler Odası Genel Sekreteri, yerel bir gazetenin genel yayın müdürü ve Denizli Mimarlar Odası eski başkanı ile aynı yaptığımız görüşmelerde, EGS'nin başarısızlığının Denizli sanayicilerinde derin bir iz bıraktığı ifade edilmiştir.

1999-2004 yılları arasında hizmet veren Denizli Belediye Başkanı Ali Aygören, Sümerbank fabrikasının dönüşümü için bu tür bir ortaklığı canlandırmak istemiş, ancak girişimcilerin ilgisizliğinden dolayı başarısız olmuştur.⁴¹ Böylece, İstanbul merkezli gayrimenkul yatırım ortaklığı Pera GYO büyük bir proje gerçekleştirmek için fabrika kampüsünü satın almak istediğinde, karşısına ne yerel ne de ulusal rakip çıkmıştır. Yukarıda değinildiği gibi, firma kompleksi çok düşük bir fiyata satın almış ve satış işleminin hemen ardından, belediye plan revizyonu yaparak daha yüksek imar hakkı tanımıştır. Görünüşe göre, firma bu hırslı projenin ticari başarıya dönüşmesi için tüm imkanlara sahipti. Peki, o zaman proje neden başarısız oldu?

Cevap yine yerelde politik ve ekonomik ilişkilerin yapısında yatmaktadır. Pera GYO projesini açıkladığında Denizli’de sadece küçük ölçekli iki alışveriş merkezi mevcuttu ve bunların hiçbirisi toplam satış bazında pek başarılı değildi. Ancak, Pera Sümerbank fabrikasının olduğu yerde alışveriş merkezini tamamlamadan önce, Sümerpark projesinin olası ekonomik başarısını alaşağı edecek şekilde Denizli’de iki yeni ve büyük alışveriş merkezi açıldı. Bu alışveriş merkezlerinin özellikle biri, Forum Çamlık, sadece pazara daha erken girmesiyle değil, aynı zamanda Denizli’nin üst sınıflarının yaşadığı daha yeni yapılaşmış bölgenin tam merkezinde yer almasından dolayı çok etkileyici bir başarı öyküsü haline geldi. Bir özel şahıs tarafından parka dönüştürülmek kaydıyla Belediye’ye bağışlanan arsada kanunsuz şekilde inşa edilen bu alışveriş merkezinin açılışı (Yavuzçehre, 2011) rakiplerinin büyümesini nerdeyse imkânsız hale getirdi. Sümerpark projesi ise Denizli’nin eski sanayi bölgesinin merkezinde hayata geçirildiğinden, bu projenin ticari başarısı civardaki düşük gelirli sınıfa ait konutların ve eskimiş sanayi yapılarının belediye tarafından ‘kaldırılması’ ve alanın hükümet tarafından

41 21 Mayıs 2013’te *Denizli Gazetesi* editörüyle görüşme.

büyük kamu yatırımlarıyla canlandırılmasına bağlı hale geldi. Aslında belediyenin Sümerpark civarında kentsel yenilenme projeleri uygulamak için büyük planları vardı fakat merkezi hükümetten bu girişimler için yeterince destek alınamadığından bu planlar yeterince çabuk gerçekleştirilemedi.

Mevcut durumda, proje alanının yarım kilometre doğusunda kalan otobüs terminali yenileniyor, terminal kompleksi içinde beş yıldızlı büyük bir otel inşa ediliyor ve Sümerpark'ın yanında yer alan eski tren istasyonu belediye tarafından restore ediliyor. Bölgeyi rekreasyon merkezi haline getirmek için yenileme kapsamında Sümerpark civarındaki eski deri tabakhanelerinin kaldırılma planları ise gerçekleştirilemedi, zira bu projenin merkezi hükümetin desteği olmadan tamamlanması imkansızdı. Görüştüğümüz herkes –Pera GYO'nun yönetim kurulu başkanı, Sümerpark alışveriş merkezi yöneticisi, Denizli'deki çeşitli emlakçılar ve hatta taksi şoförleri– Sümerpark'ın başarısızlığının en önemli sebebinin konum dezavantajı olduğunu söyledi; bu da bölgedeki diğer kamu projelerinin oldukça yavaş gerçekleştirilmesinin Sümerpark projesinin ticari başarısızlığındaki etkisini açıklar.

Kısacası, Pera GYO'nun, politik anlamda rakiplerinin pazara girmesini önleyebilecek ya da belediyeyi Sümerbank arazisi civarında önemli yenileme projelerini tamamlamak için sıkıştırabilecek kadar güçlü olmadığını öne sürüyoruz. Malatya ve Kayseri'ye kıyasla Denizli'nin daha parçalı politik ve ekonomik yapısı, Sümerpark'ın Malatya'daki gibi başarılı olamamasında önemli bir rol oynamıştır.

Özetlemek gerekirse bu karşılaştırmalı analiz, benzer neoliberalleşme bağlamlarında farklı dönüşüm süreçlerini en iyi şekilde açıklama yolunun, güçlü yerel aktörlerin koalisyon kurmalarına ve merkezi hükümet ile iyi ilişkiler geliştirmede değişen kapasitelerine bağlı olduğunu göstermektedir. Malatya'da

yerel ekonomik ve politik elitler, "rejim" olarak nitelenen olguya yakın şekilde, kuvvetli işbirliği ağları oluşturmuş ve bu ağlar çeşitli kolektif problemlerin üstesinden gelip dönüşüme yönelik hedeflerini başarıyla gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Ancak Denizli'de yerel aktörler bu işi başaramayınca güçlü bir dış aktör projeyi gerçekleştirmiştir. Malatya'da ileri seviye işbirliği olduğundan, projeye ilgili çeşitli problemler, yerel ittifakla bir arada hareket eden merkezi hükümetin de dahil olmasıyla pürüzsüzce çözülmüştür.

Denizli projesindeki problemler ise, temelde farklı aktörler arasındaki koordinasyon eksikliği nedeniyle aynı hızda çözüme kavuşturulamamıştır ve bu durum projenin ticari başarısızlığında etkili olmuştur. Kayseri'de Malatya'dakine benzer bir "kentsel rejim" kurulmuştur ancak fabrika kampüsü, üniversite kampüsü olarak kullanılmak üzere kamu mülkiyetinde kalmıştır. Kayseri'de bu beklenmedik sonucun meydana gelmesindeki temel sebep, güçlü yerel koalisyonun merkezi hükümet karşısında fazlasıyla itaatkâr tavrıdır. Kâr amacı güden bir dönüşüm projesinden sağlanacak ekonomik kazanımlara rağmen, ülkenin cumhurbaşkanı arazinin kendi adına açılan üniversitenin kampüsü olarak kullanılmasını talep ettiğinde yerel aktörler geri adım atmıştır. Bu nedenle, Kayseri vakası, agresif şekilde neoliberalleşen bağlamlarda bile politik dinamikler ve güç ilişkilerinin zaman zaman ekonomik açılardan beklenmedik ve mümkün görünmeyen sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Bu makaleye, neoliberalleşme ve kentsel dönüşüm süreçlerini ele alan güncel literatürde kuram ve ampirik araştırmalar arasında mevcut olan uçuruma dikkat çekerek başladık ve kuramsallıkla beslenen bilmeceleri açıklamak için daha fazla ampirik çalışma yapılması çağrısında bulunduk. Bu tür analitik bilmecelerin ya

benzer vakalar tarafından takip edilen yaygın güzergâhlardan sapan 'kuraldışı' vakalar etrafında ya da benzer makro politik ekonomik ortamlarda farklı yollar takip eden çoklu vakalar etrafında oluşturulabileceğini öne sürdük. Araştırmamız bunların her ikisini de gerçekleştirmeye çabalamıştır. Kayseri vakası ('anomali' vakamız), neoliberal kentsel yenilenme sürecinin, bu tür sonuçlar sağlama ihtimalinin yüksek olduğu ekonomik bağlamlarda bile, her zaman gerçekleşmeyebileceğini göstermektedir. Kayseri-Denizli ve Denizli-Malatya vakaları arasında gerçekleştirdiğimiz iki farklı karşılaştırma benzer vakaların nasıl farklı işlevlere yol açan, farklı aktörler içeren ve farklı ekonomik sonuçlar meydana getiren oldukça farklı kentsel dönüşüm güzergâhları izleyebildiğini göstermiştir. Yerel politika ortamlarına, yerel aktörlerin çıkar ve eylemlerine, bu aktörlerin merkezi hükümetteki karar vericilerle ilişkilerine ve yerel aktörlere destek veya köstek olan çeşitli olumsal olaylara dikkat etmek yoluyla bu ampirik bilmeceleri açıkladık. Diğer bir deyişle, neoliberal kentsel dönüşümün heterojen, bağlam bağımlı ve ebruli doğasına işaret ettik ve makro süreçlerin şekillendirilmesinde yerel ölçeğin nedensel önemini vurguladık.

Karşılaştırmalı çerçevemizi tek bir ülkeden seçilen kentler etrafında oluşturmamız; yönetim anlayışı (federal ya da merkezi), merkeziyetçilik seviyesi, otoriter rejim derecesi ya da yabancı yatırım ölçeği gibi belirli değişkenleri sabit tutmakta bize yardımcı oldu. Bu strateji, yerel politikanın karmaşık alanına odaklanmak ve mekânsal dönüşümlerde 'yerel seviyenin' nedensel rolünü belirlemede uygulanabilir ve tutarlı bir araştırma stratejisidir ancak neoliberalleşme etkisinde olan kentsel değişim süreçlerinde önemli makro değişkenlerin etkisini değerlendirme fırsatı vermemesi açısından kısıtlayıcıdır. Bu nedenle, makro ekonomi-politik bağlamların kentsel dönüşüm süreçlerini nasıl şekillendirdiğini anlayabilmek için farklı ülkeleri içerecek şekilde özenle tasarlanmış karşılaştırmalı çalışmalara ciddi şekilde

ihtiyaç olduğuna inanıyoruz. Gelişmiş kapitalist ülkelerde bu kapsamda giderek zenginleşen bir literatür mevcut olmakla birlikte (Adams, De Sousa ve Tiesdell, 2010; Cao ve Priemus, 2007; DiGaetano ve Klemanski 1993; Doucet, 2012; Fainstein, 2008; Savini, 2011), bu tür karşılaştırmaları geliştirmekte olan ülkeler bağlamında gerçekleştirmeye çaba harcayan araştırmacı çok azdır (Kanai ve Ortega-Alcazar, 2009). Geliştirmekte olan ülkelerde kentlerin mekânsal, demografik ve ekonomik değişimlerinin hızı ve ölçeğine bakıldığında, bu tür karşılaştırmalı projelerin neoliberalleşme çağında kentsel değişimin nedenleri ve sonuçları hakkında kuramsal çerçevelerimizi ve açıklamalarımızı geliştirmeye katkıda bulunacağına inanıyoruz.

Ek

Bu bulgulara ulaşmak için öncelikle her bir derginin web sitesinde arama yaparak, özetlerinde ve/veya “anahtar kelimeler” kısmında aşağıdaki anahtar kelimelerden bir ya da daha fazlasını içeren makaleleri taradık: “kentsel yeniden gelişim” (*urban redevelopment*), “kentsel yenileme” (*urban renewal*), “kentsel yeniden canlandırma” (*urban regeneration*), “kentsel dönüşüm” (*urban transformation*) ve “terk edilmiş endüstri bölgelerinin yenilenmesi” (*brownfield regeneration*). Araştırmamız sonucunda karşımıza çıkan 341 makalenin 302’sini ampirik vaka incelememizi gerçekleştirmek için seçtik. Geri kalan 39 makale analiz dışında tuttuğumuz kuramsal çalışmalardır. Daha sonra bu 302 makaleyi iki kategoriye ayırdık: Tekil vaka incelemeleri ve çoklu vaka incelemeleri. Beklentilerimize uygun şekilde, ampirik çalışmaların %67’si ($n=203$) tekil vaka incelemesinden meydana gelmekteydi.

Bize göre, literatürde görülen bir başka metodolojik problem de “vaka seçim” yöntemleriyle ilgilidir. Beklentilerimizle aynı doğrultuda olmak üzere, bazı çarpıcı ve sansasyonel kentlerin

özel ilgi odağı olduğunu gördük. Literatür taramamıza göre, 302 makalede tek ya da karşılaştırmalı vaka incelemelerinde toplam 158 kent ele alınmıştır; bu kentlerin 10 tanesi 82 makale-nin çalışma konusunu teşkil ederken, 106 kent sadece bir kez ça-lışma konusu olmuştur. En sık çalışılan 4 kent İstanbul (14 ma-kale), Londra (12 makale), Şanghay (9 makale ve Manchester'dır (8 makale).

Tablo A1: Kentsel Yeniden Gelişim, Yenileme, Yeniden Canlandırma, Dönüşüm ve Terk Edilmiş Sanayi Bölgelerinin Yenilenmesi Konularında Literatür Taraması (2000-2013)

Dergide Yayınlanan Ampirik Çalışmaların Sayısı			
Dergi Adı	Dergide Yayınlanan Toplam Makale Sayısı	Tek Vaka İncelemeleri	Karşılaştırmalı Çalışmalar
<i>Antipode</i>	23	14	5
<i>Cities</i>	72	50	21
<i>Environment and Planning A</i>	19	9	7
<i>Environment and Planning B</i>	4	2	2
<i>Environment and Planning C</i>	10	4	1
<i>Environment and Planning D</i>	3	3	0
<i>Environment & Urbanization</i>	7	6	1
<i>European Urban and Regional Studies</i>	11	6	5
<i>International Journal of Urban and Regional Research</i>	48	21	19
<i>Local Economy</i>	33	19	8
<i>Urban Affairs Review</i>	19	8	10
<i>Urban Geography</i>	19	14	3
<i>Urban Studies</i>	73	47	18
TOPLAM	341	203	99

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

Teşekkür

Çok değerli katkıları, yorumları ve eleştirileri için Arda İbikoğlu, Işık Özel, Ebru Kayaalp, Dikmen Bezmez, Ayfer Bartu Candan, Barış Büyükokutan, Cem Bico ve üç anonim hakeme teşekkür etmek isteriz. Ne bu araştırma ne de makale Baran Karsak'ın muhteşem araştırma asistanlığı olmadan gerçekleşemezdi.

Araştırma Fonu

Bu makalenin araştırması için finansal destek aşağıdaki projelerden sağlanmıştır: Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Proje No. 6331. Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Proje No. 11.502.002.

Kaynakça

- ... Ve Sümerbank yıkılıyor. (2008). *Malatya Güncel*. Erişim tarihi: Temmuz 29, 2013. Erişim adresi: <http://www.malatyaguncel.com/...-ve-Sumerbank-yikiliyor-8235h.htm>.
- Aalbers, M. B. (2011). The revanchist renewal of yesterday's city of tomorrow. *Antipode*, 43(5), 1696-1724. doi:10.1111/j.1467-8330.2010.00817.x.
- Adams, D., C. de Sousa ve Tiesdell, S. (2010). Brownfield development: A comparison of North American and British approaches. *Urban Studies*, 47(1), 75-104. doi:10.1177/0042098009346868.
- Alkin, K., Bulu, M. ve Cangel, A. (2011). *İllerarası rekabetçilik endeksi 2009-2010*. Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurulu (URAK).
- Anderson, M. B. ve Sternberg, C. (2012). "Non-white" gentrification in Chicago's Bronzeville and Pilsen: Racial economy and the intraurban contingency of urban redevelopment. *Urban Affairs Review*, 49(3), 435-467. doi:10.1177/1078087412465590.
- Asiliskender, B. (2008). DOCOMOMO Kayseri toplantısının ardından: 20. Yüzyıl 'modern' mimari mirası üzerine notlar. *Mimarlık*, 339, 20-23. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=289&RecID=1673>.
- Ataöv, A. ve Eraydın, A. (2011). Different forms of governance: Responses of two metropolitan regions in Turkey to state restructuring. *Urban Affairs Review*, 47(1), 84-128. doi:10.1177/1078087410372608.
- Bayırbağ, M. K. (2012). Local entrepreneurialism and state rescaling in Turkey. *Urban Studies*, 47(2), 363-385. doi:10.1177/0042098009349022.
- Bayraktar, U. ve Massicard, E. (2012). *Decentralization in Turkey*. Paris: Focales.
- Bölgeye yatırım yapın, bu yangını birlikte söndürelim. (2009, 16 Aralık). *Sabah*. Erişim tarihi: Temmuz 30, 2013. Erişim adresi: http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/11/16/bolgeye_yatirim_yapin_bu_yangini_birlikte_sondurelim-Ahmet-Calik.
- Brenner, N., Peck, J. ve Theodore, N. (2010). Variegated neoliberalization: Geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, 20(2), 182-222. doi:10.1111/j.1471-0374.2009.00277.x.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2012). Politics and class: The Turkish business environment in the neoliberal age. *New Perspectives on Turkey*, 46, 27-63. doi:10.1017/S0896634600001503.
- Bunnell, T. ve Nah, A. M. (2004). Counter-global cases for place: Contesting displacement in globalising Kuala Lumpur metropolitan area. *Urban Studies*, 41(12), 2447-2467. doi:10.1080/00420980412331297627.
- Candan, A. B. ve Kolluoğlu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in Istanbul. *New perspectives on Turkey*, 39, 5-46.

- Cao, L. ve Priemus, H. (2007). Spatial disparities and housing market deregulation in the Randstad region: A comparison with the San Francisco Bay area. *European Urban and Regional Studies*, 14(4), 362-381. doi:10.1177/0969776407076289.
- Davis, L. K. (2011). International events and mass evictions: A longer view. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(3), 582-599. doi:10.1111/j.1468-2427.2010.00970.x.
- DiGaetano, A. ve Klemanski, J. S. (1993). Urban regime capacity: A comparison of Birmingham, England and Detroit, Michigan. *Journal of Urban Affairs*, 15(4), 367-384. doi:10.1111/j.1467-9906.1993.tb00317.x.
- DiGaetano, A. ve Strom, E. (2003). Comparative urban governance: An integrated approach. *Urban Affairs Review*, 38(3), 356-395. doi:10.1177/1078087402238806.
- Doğan, A. E. (2007). *Eğreti kamusalılık: Kayseri örneğinde İslamcı belediyecilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğruöz, H. (2008). *Muslim entrepreneurs and alternative modernities: The Case of MÜSİAD* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Central European University, Budapeşte-Macaristan.
- Dokuma kısmen tabiat varlığı oldu. (2005, 22 Aralık). *Bianet*. Erişim tarihi: Ağustos 20, 2013. Erişim linki: <http://www.bianet.org/bianet/cevre/72055-dokuma-kismen-tabiat-varligi-oldu>.
- Doucet, B. (2012). Variations of the entrepreneurial city: Goals, roles and visions in Rotterdam's Kop van Zuid and the Glasgow Harbour Megaprojects. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(6), 2035-2051. doi:10.1111/j.1468-2427.2012.01182.x.
- Eraydın, K., Gül, E., Çevik, B. ve Demir, E. (2012). *2005 ve 2010 verileri ile Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeyi araştırması*. Türkiye İş Bankası A.Ş.
- Erendil, A. T. (2000). Mit ve gerçeklik olarak Denizli üretim ve işgücünün değişen yapısı: Eleştirel kuram açısından bir değerlendirme. *Toplum ve Bilim*, 86, 91-117.
- Fainstein, S. S. (2008). Mega-projects in New York, London and Amsterdam. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(4), 768-785.
- Gürlel, C. F. (2010). *Türkiye gayrimenkul sektörü temel göstergeleri*. İstanbul: GYODER.
- Hackworth, J. ve Moriah, A. (2006). Neoliberalism, contingency and urban policy: The case of social housing in Ontario. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(3), 510-527. doi:10.1111/j.1468-2427.2006.00675.x.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*. New York: Routledge.
- Hodkinson, S. (2011). Housing regeneration and the private finance initiative in England: Unstitching the neoliberal urban straitjacket. *Antipode*, 43(2), 358-383. doi:10.1111/j.1467-8330.2010.00819.x.

- Holm, A. ve Kuhn, A. (2011). Squatting and urban renewal: The interaction of Squatter Movements and strategies of urban restructuring in Berlin. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(3), 644-658. doi:10.1111/j.1468-2427.2010.001009.x.
- Jones, C. (2001). A level playing field? Sports stadium infrastructure and urban development in the United Kingdom. *Environment and Planning A*, 33(5), 845-861. doi:10.1068/a33158.
- Kadırbeyoğlu, Z. ve Sümer, B. (2012). The neoliberal transformation of local government in Turkey and the contracting out of municipal services: Implications for public accountability. *Mediterranean Politics*, 17(3), 340-357. doi:10.1080/13629395.2012.725301.
- Kanai, M. ve Ortega-Alcazar, I. (2009). The prospects for progressive culture-led urban regeneration in Latin America: Cases from Mexico City and Buenos Aires. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(2), 483-501. doi:10.1111/j.1468-2427.2009.00865.x.
- Köksal, T. G. ve Ahunbay, Z. (2006). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. *İTÜ Dergisi*, 5(2), 125-136.
- Kuyucu, T. ve Danış, D. (2015). Similar processes, divergent outcomes: A comparative analysis of urban redevelopment projects in three Turkish cities. *Urban Affairs Review*, 51(3), 381-413. doi:10.1177/1078087414553818.
- Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö. (2010). "Urban transformation", as state-led property transfer: An analysis of two cases of urban renewal in Istanbul. *Urban Studies*, 47(7), 1479-1499. doi:10.1177/0042098009353629.
- Malatya'da özelleştirme skandalı. (2010). *Gazete5*. Erişim tarihi: Temmuz 29, 2013. Erişim adresi: <http://www.gazete5.com/haber/malatyada-ozellestirme-skandalı-43470>.
- Molotch, H. ve Logan, J. (1987). *Urban fortunes: The political economy of place*. Berkeley: University of California Press.
- Mossberger, K. ve Stoker, G. (2001). The evolution of urban regime theory: The challenge of conceptualization. *Urban Affairs Review*, 36(6), 810-835. doi:10.1177/10780870122185109.
- Ofer'e bir tadilat kıyağı da Sümerpark ihalesinden. (2006). *Sabah Ekonomi*. Erişim tarihi: Temmuz 25, 2013. Erişim adresi: <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/10/16/eko119.html>.
- Öniş, Z. (2009). Beyond the 2001 financial crisis: The political economy of the new phase of neo-liberal restructuring in Turkey. *Review of International Political Economy*, 16(3), 409-432. doi:10.1080/09692290802408642.
- Özcan, G. B. (1997). Denizli: A rising economic star of the Aegean region. *Private View*, Winter, 70-74.
- Özel, I. (2012). The politics of (de)delegation: Regulatory (in)dependence in Turkey. *Regulation & Governance*, 6(1), 119-129. doi:10.1111/j.1748-5991.2012.01129.x.

- Paton, K., Mooney, G. ve McKee, K. (2012). Class, citizenship and regeneration: Glasgow and the Commonwealth Games 2014. *Antipode*, 44(4), 1470-1489. doi:10.1111/j.1467-8330.2011.00966.x.
- Pierre, J. (2005). Comparative urban governance: Uncovering complex causalities. *Urban Affairs Review*, 40(4), 446-462. doi:10.1177/1078087404273442.
- Pierre, J. (2014). Can urban regimes travel in time and space? Urban regime theory, urban governance theory, and comparative urban politics. *Urban Affairs Review*, 50(6), 1-26. doi:10.1177/1078087413518175.
- Plaza, B. (2008). On some challenges and conditions for the Guggenheim Museum Bilbao to be an effective economic re-activator. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(2), 506-517. doi:10.1111/j.1468-2427.2008.00796.x.
- Ponzini, D. ve Rossi, U. (2010). Becoming a creative city: The entrepreneurial mayor, network politics and the promise of an urban renaissance. *Urban Studies*, 47(5), 1037-1057. doi:10.1177/0042098009353073.
- Raco, M. (2003). Remaking place and securitising space: Urban regeneration and the strategies, tactics and practices of policing in the UK. *Urban Studies*, 40(9), 1869-1887. doi:10.1080/0042098032000106645.
- Rast, J. (2006). Governing the regimeless city: The Frank Zeidler Administration in Milwaukee, 1948-1960. *Urban Affairs Review*, 42(1), 81-112. doi:10.1177/1078087406289734.
- Reese, L. A. ve Rosenfeld, R. A. (2002). Reconsidering private sector power: Business input and local development policy. *Urban Affairs Review*, 37(5), 642-674. doi:10.1177/107808740203700502.
- Savini, F. (2011). The endowment of community participation: Institutional settings in two urban regeneration projects. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(5), 949-968. doi:10.1111/j.1468-2427.2010.00997.x.
- Shin, H. B. (2009). Residential redevelopment and the entrepreneurial local state: The implications of Beijing's shifting emphasis on urban redevelopment policies. *Urban Studies*, 46(13), 2815-2839. doi:10.1177/0042098009345540.
- Shin, H. ve Stevens, Q. (2012). How culture and economy meet in South Korea: The politics of cultural economy in culture-led urban regeneration. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(5), 1707-1723. doi:10.1111/j.1468-2427.2012.01161.x.
- Skocpol, T. ve Somers, M. (1980). The uses of comparative history in macro-social inquiry. *Comparative Studies in Society and History*, 22(2), 174-197. <https://www.jstor.org/stable/178404>.
- Sternberg, C. ve Anderson, M. (2014). Contestation and the local trajectories of neoliberal urban governance in Chicago's Bronzeville and Pilsen. *Urban Studies*, 51(15), 1-17. doi:10.1177/0042098014532143.

- Stone, C. (2005). Looking back to look forward: Reflections on urban regime analysis. *Urban Affairs Review*, 40(3), 309-341. doi:10.1177/1078087404270646.
- Sümerpark Projesi'ne yargı onayı. (2009). *Milliyet Emlak*. Erişim tarihi: Temmuz 25, 2013. Erişim adresi: <http://emlakara.gazetevatan.com/haber/S%C3%BCmerpark-Projesine-yargi-onayi/haber.html?haberID=-4936>.
- Swanson, K. (2007). Revanchist urbanism heads South: The regulation of indigenous beggars and street vendors in Ecuador. *Antipode*, 39(4), 708-728. doi:10.1111/j.1467-8330.2007.00548.x.
- T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Basın Açıklamaları (2000, Temmuz-Aralık). Erişim tarihi: Eylül 24, 2014. Erişim adresi: http://www.oib.gov.tr/duyuru/2000_temmuz_aralik.htm.
- Theurillat, T. ve Crevoisier, O. (2012). The sustainability of a financialized urban megaproject: The case of Sihlcity in Zurich. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(6), 2052-2073. doi:10.1111/j.1468-2427.2012.01140.x.
- Toprak, Z. (1988). *Sümerbank Holding A.Ş.* İstanbul: Alaş Ofset.
- Tretter, E. M. (2009). The cultures of capitalism: Glasgow and the monopoly of culture. *Antipode*, 41(1), 111-132. doi:10.1111/j.1467-8330.2008.00658.x.
- Turkish Statistical Institute. (2013). Address based population registration system. Population of provinces by years, 2007-2013.
- Tümer, E. Ö. (2004). *Türkiye'de özelleştirmenin ücret ve istihdam üzerindeki etkisi* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/549/>.
- Wang, J. (2009). 'Art in capital': Shaping distinctiveness in a culture-led urban regeneration project in Red Town, Shanghai. *Cities*, 26(6), 318-330. doi:10.1016/j.cities.2009.08.002.
- Wei, Y. D. ve Leung, C. K. (2005). Development zones, foreign investment, and global city formation in Shanghai. *Growth and Change*, 36(1), 16-40. doi:10.1111/j.1468-2257.2005.00265.x.
- Wilson, D. (2004). Toward a contingent urban neoliberalism. *Urban Geography*, 25(8), 771-783. doi:10.2747/0272-3638.25.8.771.
- Yavuzçehre, P. S. (2011). *Kentsel mekânda değişim: Denizli*. Denizli: Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yılmaz, S. ve Güner, A. (2013). Local government discretion and accountability in Turkey. *Public Administration and Development*, 33(2), 125-142. doi:10.1002/pad.1646.
- Zukin, S. (2009). Changing landscapes of power: Opulence and the urge for authenticity. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(2), 543-553. doi:10.1111/j.1468-2427.2009.00867.x.

Türkiye Kent Siyasetinin Post-politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Projesi Habitusu İçin Adana'da Bir Durak

Ulaş Bayraktar

“Uçuyooooor, uçuyooooor
İSTANBUL uçuyooooor.
150 milyon yolcu kapasiteli Dünyanın
en büyük havaalanı temeli atıldı.
Hayırlı olsun, yakalayana aşk olsun”¹

Fukuyama 1989'da tarihin sonunu ilan ederken aslında siyasetin de sonunu ima eden bir kehanette bulunuyordu. Aradan geçen çeyrek yüzyıldan uzun zaman sonra Fukuyama'nın kısmen haklı çıktığı düşünülebilir. Hayır, tarih sona ermedi; liberal demokrasi evrenselleşerek tüm ideolojik ayrılıkları da boşa çıkarmadı. Tam tersine o zamandan beri verdiği birçok sınavdan başarıyla çıktığını bile söylemek güç. Fakat ideolojilerin aşıldığı iddiası kendi başına bir hâkim siyaset anlayış haline gelerek, siyaseti siyasetsizleştirdi. Başka bir deyişle, belli bir siyasi anlayışın hakim paradigma haline geldiği değil, siyasetin rafa kaldırıldığı, post-politikleştiği bir tarihselliğe tanık olduğumuzu düşünüyorum.

Bu yazıda, post-politik siyasal hayata bir örnek olgu olarak Türkiye kentsel siyasetinin özellikle 1980 sonrası evrimini ele alacağım. Artık uzun erimli, belli siyasal ilke ve değerlere dayanan kentleşme, büyüme, sosyal adalet ve yaşam kalitesi gibi hedeflerden azade, görünür ve pazarlanabilir icraatlar, projeler üzerinden kendini var eden, meşru kılan bir belediyecilik anlayışının hâkim olduğunu iddia edeceğim.

1 İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu'nun 7 Haziran 2014 günü 18:48'de attığı tweet.

Post-politik manzaranın analitik çözümlemesi için iki ayrı kavram seti birlikte seferber edilecek. Bir yandan kamu politikası analizi yazınından Grenoble Ekolü'yle özdeşleşmiş referansiyel yaklaşımını tartışmanın omurgası olarak kurgulayıp, bu omurganın üzerinde sosyolojik failliği de teşhis edebilmek adına Pierre Bourdieu'nün *habitus* kavramını bir tartışma aksı olarak kullanacağım. Bu sayede bir hizmet mitosu olarak adlandırılabilir kamusal politikası referansiyelinin bir projeci belediye başkanlığı habitusu yarattığı savı öne sürülecek. Hizmet-proje ikiliğinin nihayetinde post-politik bir kent siyasetinin oluşmasını ve sürdürülmesini sağladığı savı da yazının ana hipotezi olacak.

Böylesi bir kurgu için öncelikle post-politikleşmeye dair tartışmaya kısaca değindikten sonra referansiyel ve *habitus* kavramlarını tanımlayacağım. Tartışmanın geri kalan kısmı da bu iki kavramla açıklanan post-politikleşme olgusunu değerler, normlar, algoritmalar ve imgeler üzerinden okumaya ayrılacak. Son bölümde de, tüm bu kavramsal tartışma Aytaç Durak'ın Adana Belediye başkanlığı tecrübesi üzerinden ampirik bir zemine taşınacak.

Post-politik Siyaset

Post-politikleşme en kaba hatları ile siyasi alanın "temsili demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve kozmopolit liberalizmin sual olunmaz teknokratik mekanizmaları ile uzlaşma prosedürlerinin himayesine" girme sürecine işaret eder (Wilson ve Swyngedouw, 2014, s. 6) Bu yeni himaye koşullarını anlamlandırabilmek için önce siyasal alanı hatırlamamızda fayda var.

Rancière (2007, s. 71) siyasal alanı iki farklı sürecin karşılaşması olarak görür. Bu süreçlerden ilki "cemaat halindeki insanların bir araya gelişini ve rızalarını örgütlemekten ibaret" *polis*'dir. Yazar bu sürece, "iktidarı kurumsallaştıran, toplum

içindeki mevki ve rolleri dağıtan ve tüm sistemi meşrulaştıran usuller toplamı” anlamında *partage du sensible*² adını da verir (Purcell, 2013, s. 66). Bu anlamda *polis* bir statüko haline işaret eder. İşte siyasal olanın ortaya çıkması için gereken ikinci süreç ancak statükonun bozulmasına yönelik bir müdahale ile var olabilir. Özgürleşme diye ifade ettiği ikinci süreç “herhangi birisinin bir başkasıyla eşit olduğunun varsayılması ve bu eşitliğin doğrulanması kaygısının kılavuzluk ettiği pratiklerin oyunundan” ibarettir (Rancière, 2007, s. 71). Başka bir deyişle, siyaset ancak mevcut düzenin değiştirilmesine yönelik pratikler, hâlihazırda payı olmayanların pay sahibi olma talepleri ile var olabilir; bu anlamda siyasetten bahsedebilmek için bir çelişkinin varlığı kaçınılmazdır. Fakat bu çelişkinin varlığı, siyaseti ve daha somut olarak demokratik siyaseti “maddi ilişkiler süreci içerisinde doğan bir diyalektik biçim ya da tarihsel bir zorunluluk yasasından türeyen bir olgu olarak ele almayı” gerektirmez (Yıldırım ve Baştürk, 2015, s. 54). Siyasetin varlığı için zorunlu olan çelişkiden kastedilen sadece maddi çıkarların çatışması ile oluşan farklı sınıflar ve grupların verili ayrışması, karşılaşmasından ibaret olamaz.

Chantal Mouffe’un (2013, s. 7) itiraz ettiği post-politik anlayış, tam da böylesi çelişki ve çatışmaların artık kalmadığı iddiasında temellenir. Komünizmin çöküşü, kolektif kimliklerin zayıflaması, liberal demokrasinin evrenselleşmesi dolayısıyla kozmopolit bir gelecek beklentisinin hakim olmasının mümkün kıldığına inanılan sözde uzlaşım imkanı siyasetin erozyonuna yol açar. Artık “partizansız ... diyalojik ... kozmopolit ... mutlak” demokrasi çağında yani “sağ ve solun ... hegemonyanın ... egemenliğin ... antagonizmanın ötesinde” bir dünya kurulmakta (Mouffe, 2013, s. 8) ve dünyada sadece “doğru ve yanlış” arasındaki bir mücadele, çelişki ortaya çıkabilmektedir (a.g.e., s. 11).

2 Hissedilir olanın paylaşımı.

Siyasal ayrımın ahlaki ayrım ile ikame edilmesi siyasetin, farklı düşünen ya da çıkarları çelişen hasımlar arasındaki agonistik bir ilişki biçiminde değil, birbirlerini yok etmeye çalışan düşmanlar arasındaki antagonistik bir karşıtlaşma olarak tahayyül edilmesi sonucunu doğurur (*ibid.*).

Post-politik ayrım ahlaki dil boyutunda tesis edilince haliyle temel mesele de “doğru ve yanlışın” yani “iyi ve kötünün” ayrımını yapmaya dönüşür. Hakim siyasal aktörler, siyasi konumlarını meşrulaştırıp; düşman, hain, bölücü, terörist gibi antagonistlerini yaratır. Bu antagonist siyasal alanın sınırlı siyasal aktörleri de aralarında temel bir farktan yoksun biçimde, ne söylediklerinden çok, nasıl söylediklerini dert eden halkla ilişkiler faaliyetleriyle meşgul olurlar. Rancière (2007, s. 20) siyasetin bu halkla ilişkilerimsi halini, şimdiki zamana bir mahkumiyet olarak yorumlar:

Siyasal poetas'ı (erk) herhangi bir fikrin imperium'unun (egemenlik) ya da bir grubun telos'unun içine yedirmekten vazgeçmek bunun yerine, şeylerin akışıyla, enerjilerin, arzuların ve enformasyonun dolaşımıyla eşmazanlı bir siyaset pratiği tasarlamak: öyle ki siyaset bütünüyle şimdiki zaman içinde yer alan bir pratik olsun, gelecek ise –elbette gerekli disiplin ve temizlik bedelinin ödenmesi şartıyla– şimdiki zamanın yayılmasından ibaret olsun. İşte gerçekçi zihinlerin gördüğüne göre vardığımız yeni zamansallık buydu.

Bu yeni zamansallık içinde bölünme riskinden azade kılınmışlığa tekabül bir eden bir mekânsal olgu olarak “merkez” ortaya çıkar. “Üretimin ve dolaşımın serbest apolitik işleyişine uygun düşen mutabakatçı bir kuvvetin serbest işleyişini” mümkün kılan bir kurumsallaşmadan bahsediyoruz (Rancière, 2007, s. 20-21). Merkezde kurulan mutabakatçı işleyişin temel dinamiği verili ve sayılabilir olanın yeniden üretimi anlamına gelen uzlaşıdır ki bu da demokratik siyasetin reddi ya da tersi sayılabilir (Yıldırım ve Baştürk, 2015, s. 56-57).

İdeolojilerden azade kılınarak yeniden üretilir bir hale gelen uzlaşının fiili siyasal hayatta hayata geçirilişi siyasal eylem olarak kabul edilen pratiklerin bambaşka bir çekişmeyle özdeşleştirilmesi ile mümkün olabildi. Bu anlamda, siyasetin açık reddinden ziyade iinin boşaltılması, farklılaştırılması yoluyla post-politikleşmekten bahsedebiliriz. Türkiye yerel siyaseti özelinde bu siyaset sonrasına geçişin hizmet mitosu sayesinde mümkün olduğunu iddiasını iki ayrı kavramsal araçla ortaya koymaya çalışacağım. Bunun için öncelikle kamu politika analizi yazınından ödünç alacağım referansiyel yaklaşımıyla tartışmaya başlamayı öneriyorum.

Kamusal Eylemlerin Referans Çerçevesi

Grenoble ekolü³ olarak da anılan kamusal eylemler yaklaşımı devleti, eylemleri ve etkinlikleri üzerinden okumaya soyunur. 1963 yılında Jean-Louis Quermonne tarafından Grenoble Siyasal Etüdlr Enstitüsü'ne bağlı olarak kurulan CERAT, örgüt sosyolojisi yaklaşımının aktörlere atfettiği belirleyici özerkliğın, kamu politikalarının siyasal doğasını görmezden geldiği savından hareket eder. Bu geleneğin kamu siyasa sürecini aktörler arasındaki bir pazarlık sürecine indirgeyen bakışına itiraz eden Kamusal Eylem Okulu, sürecin aslında makro bir referans çerçevesinin (*référentiel*) etkisinde şekillendiği iddiasında bulunur. Bu referans çerçevesi kavramı, bilişsel ve normatif bir bütüne uzanan planlama, sosyalleştirme mekanizmaları geliştirme gibi bazı süreçlerin kamu politikalarını etkilediğini göstermeye yarar (Surel, 2006, s. 81).

Referans çerçevesi örgütten ve örgüt içi ilişkilerden özerk olabilecek daha makro bir boyuta işaret eder ve bu yüzden de

3 Grenoble vurgusu, yaklaşımın bu kentteki Mekân Düzenlemesi Hakkında Etüdlr ve Araştırmalar Merkezi'yle (*Centre d'études et de recherches sur l'aménagement du territoire- CERAT*) özdeşleşmiş olmasının bir sonucudur.

yönetim süreçlerinde yer alan aktörlerin yönelimleri sadece bünyesinde bulundukları örgüte özel bir norm dizgesine ya da diğer aktörlerle sürgit pazarlıklara indirgenemez. Aktörlerin sadece reaktif tutum ve stratejilere sahip olmadığı, diğer aktörlerden bağımsız olarak sahip oldukları bazı normlar, tercihler ve öncelikler olduğu savı ortaya konur. Aktörlerin sahip oldukları bu değerler de devletin eylemleri ile üretilen bir kavram çerçevesi tarafından şekillenir. Dolayısıyla, aktörlerin algısal ve bilişsel özelliklerinin devletin eylemlerinin etkisinde olduğu iddia edilir.

Bu anlamda, referans çerçevesi ile kamu politikalarının bireysel tutumların basit toplamı olmadığı, aktörlerin de içinde bulundukları evrenin nesnesi olduklarını, ondan doğrudan etkilendiklerini savunulur (Muller, 2000a, s. 193). Fakat bu evren ne aktörlerin birbirleri ile ilişkilerini etkileyen sembolik etkileşim düzeyidir, ne de örgütün kendi kurumsal statüsü ile sınırlı bir özel ve kısıtlı alandır. Bu evren somut bir gerçeklikten öte, referans çerçevesinin normatif filtresinden geçen gerçeğin temsidir. Bu yüzden de bireylerin reel çevre ile kurdukları ilişki sadece somut çıkarların nesnel olarak değerlendirilmesi ve buna yönelik *ad hoc* stratejilerin ortaya konması kadar basit değildir. Aktörlerin gerçekliği, bu gerçeklik içindeki yerleri ve dünyanın aslında nasıl olması gerektiği yönündeki algılarının tümü bireysel olarak oluşmaz. Aksine bunlar kamusal eylemlerin bilişsel ve normatif nitelikleri ile bağlantılıdır. Başka bir deyişle, aktörlerin olanla, olması gerekeni yorumlama tarzı kamunun eylemleri ile üretilir (Muller, 2000a, s. 195). Bu yaklaşımın aynı zamanda bilişsel yaklaşım olarak adlandırılmasının sebebi de budur. Başka bir deyişle, dünyayı nasıl gördüğümüzü belirleyen bir değerler dizgesidir referans çerçevesi.⁴

Türkiye'deki kentsel siyasetin temel dinamiklerinden olan proje belediyeciliğinin referans çerçevesini teşhis edebilmek

4 Referansiyel yaklaşımı hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bayraktar (2013).

için Pierre Muller'in (2006, s. 373-374), bu olguyu şekillendiren ve siyasetin ilk bakışta gözlenemeyebilen doğasına dair ortaya koyduğu dört farklı boyutu takip edeceğim. Referans çerçevesini ilk başta etkileyen en önemli faktör o toplumun sahip olduğu *değerler silsilesi*dir. İyinin, kötünün, arzulanan ve çekinilenlerin tarifi elbette ki referans çerçevesinin karakterini doğrudan etkileyecektir. Genel iktisadi kalkınma ile sosyal adalet arasındaki tercih referans çerçevesini niteleyen değer boyutuna örnek verilebilir. Değerler belli eylemler üzerinden hayata geçtiğinde referans çerçevesinde etkili olan *normlara* dönüşürler. 'Zenginlerden daha fazla vergi alınmalı' şeklindeki bir norm aslında yukarıda zikrettiğimiz sosyal adalet değerine yönelik tercihin belli bir politika alanında somutlaşmış halidir. Bu eylemlerin üzerinden ortaya çıkan nedensellik bağları da Muller'in terminolojisinde bir eylem kuramı oluşturan *algoritmaları* hayata geçirir. 'Dolaylı vergilerin kamu maliyesi içindeki ağırlığının arttırılması, gelire dayanan vergilendirmeyi geri plana iteceği için vergi adaletini zedeleyecek ve dar gelirliyle haksız mali yük getirecektir' şeklindeki bir ifade yukarıdaki değer ve normlara dayanan nedensellik bağını ortaya koyan bir örnek olarak verilebilir. Haksız vergi yükü altında ezilen bordro mahkumu, vergi cennetinde yaşayan işadama gibi karikatürler referans çerçevesinin oluşumunda etkili ve aslında diğer üç boyutun da dışavurumu olan *imgelere* işaret eder. Böylesi betimlemeler aslında politikayı şekillendiren zihniyet yapısını, değerleri, normları ve nedensellikleri açık eder.

İşte bu dört bileşen, referans çerçevesinin nasıl şekillendiğini ortaya koymanın yanı sıra, bunun analitik olarak nasıl incelenebileceğine dair de ipuçları verir. Bu dört katmanlı yapının bütününe veya belli boyutlarına odaklanarak, politikanın temelindeki referans çerçevesine bir araştırma nesnesi olarak yaklaşmak mümkün olabilir. Örneğin Muller (2000b), Fransa'daki tarım politikalarını çözümlerken bu politikaları biçimlendiren mo-

modernleşme referansiyelini öne çıkarır. Buna göre toplumu modernleştirme arayışı içinde tarım alanındaki kimliklerin, ekipmanların ve yapıların da modernleşme yönünde değiştirilmesi gereğine olan inanç tarım politikalarını da biçimlendirmiştir (Surel, 2006, s. 82-83).

Referans çerçevesini kentsel siyasete uyarlamaya yeltenmeden, bu alandaki geleneksel yaklaşımı hatırlamakta fayda var. Nitekim çoğulcu, yönetimci, yapısalcı kuramlar ile kentsel rejim tartışmaları kentsel siyasetin yapısal doğasına odaklanan yaklaşımlar olarak akılda tutulmalı. Örneğin Dahl'ın (1961) New Haven kentini kimin yönettiği sorusuna cevap vermeye çalıştığı klasik çalışmasında farklı grupların siyasal kaynakların paylaşılması konusunda eşitsiz şansları olduğunu fakat hiçbir grubun mutlak bir güce sahip de olmadığını, dolayısıyla da yerel siyasetin iktidar yapısının daha ziyade çoğulcu bir şekilde kurgulandığını iddia ettiği "Kim Yönetiyor" çalışması bu alanın başlıca eseri olması bakımından zikredilmeyi hak ediyor. Çoğulcu yaklaşım Grenoble ekolünün itiraz ettiği örgüt sosyolojisi çalışmaları ile benzerlikler taşır çünkü her iki yaklaşım da hakim yönelimlerin aktörler arasındaki pazarlık ilişkileri ile belirlendiğine vurgu yaparak, bu ilişkilere aşkın bir çerçevenin mevcut olabileceğine dair bir saptamada bulunmaz.

Çoğulcu yaklaşımın karşıtı olarak ele alınabilecek yönetimci paradigma da yine örgüt sosyolojisine koşut bir yaklaşım geliştirebilir. İdari birimlere ve birimlerin yöneticilerine özerklik atfederek, onları toplumsal koşul ve ilişkilerden bağımsızlaştırırlar. Belirleyici olan yerel yönetimlerin merkezi yönetimle olan idari ilişkileri ile yöneticilerin kişisel tasarruflarıdır (Şengül, 2001, s. 46-48). Aşağıda da tartışacağımız gibi yerel yönetimlerin ve daha önemlisi bu kurumların yürütme erklerinin yani Türkiye örneğinde belediye başkanlarının güçlenmesi yönetici paradigmanın geçerliliğini desteklemiş oldu. Fakat referansiyel oku-

masının katkısı yöneticiliğin boşlukta sadece kişisel özelliklerle ortaya çıkmadığı büyük resimdeki hakim iklimle ilişkilendirmesini mümkün kılmasıdır.

İlişkiselliği korumakla birlikte pazarlıkla değiştirilemeyecek yapısal ve eşitsiz iktidar paylaşımını öne çıkaran seçkinci yaklaşım bir diğer kentsel siyaset yaklaşımı olarak zikredilmeyi hak eder. İtibar analizi yöntemine başvurarak kimlerin kentsel kararlarda görünür olmasalar da nüfuz sahibi olduğunu anlamaya çalışan Hunter'ın (1953) Atlanta üzerine yaptığı çalışmada ekonomik elitlerin, siyasal alanda da söz sahibi olduklarını saptar. Seçkinci bakışın sermaye sahiplerine atfettiği nüfuzun daha yapısal terimlerle kavramsallaştırılması ile gelişen sınıf odaklı yaklaşıma örnek olarak Cockburn'ün (1977) yerel yönetimi küçük devlet olarak değerlendirmesini zikredebiliriz. Cockburn, yerel yönetimleri Marksizmin devlete atfettiği burjuva çıkarların bir aracı olma işlevini yerel ölçekte yeniden üreten bir mekanizma olarak ele alır. Logan ve Molotch (1987) kentlerin kalkınmacı koalisyonların etkisindeki yapısını ortaya koyarak bu sonuçları 1980'li yıllara taşımış oldu. Yakın dönemde de, Harvey (1985) ve Castells (1997) gibi yazarlar, kentleri ve dolayısıyla kentsel siyaseti kapitalist üretim içindeki sermayenin çevrimlerine izin veren ya da kolektif tüketimi düzenleyen mecralar olarak ele alarak bu ekonomi-politik çalışmaları günümüz kentlerine taşırlar. Son zamanlarda gelişen kentsel rejim teorisi bu çoğulcu ve seçkinci yaklaşımların bir sentezini sunma iddiasını taşır. En bilinen örneği Stone'un (1989) Atlanta üzerine yaptığı çalışma olan rejim teorisi, değişen yöneticilere ve yönetimlere rağmen belli kentlerde farklı aktörlerden oluşan koalisyonların ortaya çıkıp, belli amaçlara yönelik fiili siyasal rejimleri tesis ettiklerini iddia eder. Bu amaçlar ekonomik, korumacı, sembolik gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilse de, gelişmeci koalisyonların daha fazla gözlendiği bir gerçektir. Koalisyonların değişen yapısı yaklaşımı çoğulculuğa yaklaştırken, ekonomik çıkarların fiili

ağırlığı seçkinci yaklaşımı da kentsel siyasetin rejimler çerçevesinde okumasında belirgin hale getirmektedir.

Kent siyasetine dair bu yaklaşımları ele aldığımızda aktörlerin, aktörler arasındaki pazarlık, işbirliği ya da çelişkilerin belirleyiciliğinin öne çıkarıldığını gözlüyoruz. Dolayısıyla, ya aktörlerin özgünlüğü ya da yapısal koşulların genelliği içinde yerel siyasetin kavramsallaştırılıyor. Oysa, referans çerçevesi yaklaşımı, yapısal genelliklerin yerel özgünlüğe evrilmesindeki mekanizmaları teşhise izin veren bir yöntem sunar. Yapısal dayatmaların hangi değer, norm, algoritma ve imgeler üzerinden yerel bir özgünlüğe kavuştuğunu görmemiz böylece mümkün olabilir. Yapısal soyutluktan, yerel somutluğa uzayan bağlamın aktörlerin tasarruflarını nasıl belirlediğini anlayabilmek için Pierre Bourdieu'nün habitus kavramına başvurmayı öneriyorum. Böylelikle, çerçeveyi teşhis eden referansiyelin analitik potansiyeli, faile odaklanan habitus ile birlikte tamamlanmış olabilir.

Referans Çerçevesinin Failleşmesi: Habitus

Kamusal eylemler yaklaşımı, kamusal aktörler nezdinde belirleyici olan hakim bir referanslar dizgesini öne çıkarır ve referans çerçevesinin didaktik ve cebri olmaktan ziyade bilişsel bir etkileme gücüne sahip olduğuna vurgu yapar. Grenoble Ekolü bu etkinin varlığını ortaya koysa da, nasıl işlediğine dair pratik bir açıklama sunmaz. Bu çerçevenin aktörlerin davranışlarına nasıl yansıdığını anlayabilmek yani "yapısalcı analize fail fikrini dâhil etmek" (Swartz, 2011, s. 145) için Pierre Bourdieu sosyolojisine, özellikle de yazarın habitus kavramına başvurmakta yarar var.

Kamusal eylem yaklaşımının referansiyeli, Bourdieu düşüncesinde, "erdeme dönüşmüş bir zorunluluk" olarak tarif ettiği Habitus kavramıyla failleşmiş biçimiyle karşımıza çıkar. Habitus Bourdieu (2015, s. 254) için toplumsal pratikleri hem üreten, hem de onları sınıflandırmaya yarayan ilkedir. Bu ilke ışığında

belli kalıplar benzer kalıplarla sistematize edilebilir ve diğer kalıplardan ayırt edilebilir hale gelir. Böylelikle de, habitus:

Bir eyleyicinin (veya karşılıklı olarak tahvil edilebilir) kalıpların uygulanmasının bir ürünü olmasından dolayı sistemli kılan, hem de aynı zamanda başka bir yaşam stilini oluşturan pratiklerden belli bir sisteme göre ayrı kılan şeydir. (Bourdieu, 2015, s. 255)

Bireyin dışında yer alan erdeme dönüşmüş zorunluluk ona belli eylemleri, algıları ve tavırları yeniden üretme eğilimini dayatır (a.g.e., s. 148). Fakat bu dayatma bir zorlamadan ziyade kişinin kendi kişisel biyografisinin ve içinde bulunduğu toplumsal yapıların tarihselliği içinde gelişen algı ve değerlendirme eğilimleri üzerinden işler (Tatlıcan ve Çeğin, 2007, s. 316). Faillerin ortaya koydukları tercihler, dolayısıyla, belli yapıların, normların, örüntülerin veya kısıtlamaların dolaysız sonuçları değildir. Bunlar “*zaman ve mekân içinde eylemde bulunmaktan doğan belirsizleri ve muğlâklıkları cisimleştiren pratik yatkınlıklardan doğar*” (Swartz, 2011, s. 143).⁵

Pratikten doğan bu yatkınlıkları, “kendiliğinden tekrarlanan, mekanik ve üretici olmaktan ziyade kopyalanan” (Tatlıcan ve Çeğin, 2007, s. 317) alışkanlıklardan ayırmak ve habitus’un yaratıcı tarzının altını çizmekte fayda var. Nitekim bu yatkınlıklar “toplumsal olarak inşa edilmiş, pratikle edinilmiş ve sürekli olarak pratik işlevlere yönlendirilmiş” (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 111) oldukları için dinamik bir doğaya sahip olup, kendilerini etkileyen yapıları da etkilerler. İşte bu yüzden habitusun en basit tanımı yapılandırılmış ve yapılandıran yapılardır (*opus operatum ve modus operandi*):

Pratikleri ve pratiklerin algısını örgütleyen, yapılandıran bir yapı olarak habitus, aynı zamanda yapılandırılmış bir yapıdır: Toplumsal dünyanın algılanmasını örgütleyen mantık

5 İtalikler özgün metinden.

sınıflarına bölme ilkesinin kendisi bizatihi toplumsal sınıflara bölünmenin içselleştirilmesinin ürünüdür. (Bourdieu, 2015, s. 255)

Kişisel ve yapısal tarihsellik içinde edindiğimiz yatkinliklerin etkisinde ortaya çıkan pratikler, bu pratiklerin içinde yer aldığı yapıları dönüştürür. Böylece yapı ile pratik arasında dairesel bir ilişki sistemi ortaya çıkar: "...nesnel yapılar yapılanmış öznel yatkinlikler üretme eğilimindedir, bu öznel yatkinlikler da, nesnel yapıları yeniden üretme eğiliminde olan yapılanmış eylemler üretirler" (Bourdieu ve Passeron'dan akt. Swartz, 2011, s. 148).

Yapı ve pratik arasındaki bu daireselliği Grenoble okulunun yaklaşımıyla tekrar düşünerek bir referansiyel-habitus simbiyozunu tasavvur edebiliriz. Bir yandan, kamu politikalarının doğası ve uygulamasına temel ilhamı veren makro-politik bir referans çerçevesi ile bunun kamusal aktörlerin karar ve eylemlerinde belirleyici yatkinliklerin oluşmasındaki rolünü araştırabilir; öte yandan da, bu yatkinliklerin referans çerçevesinde yarattığı değişimler incelenebilir. Referansiyel ve habitusun böyle bir simbiyoz çerçevesinde ele alınması ile yapısal dayatmalara itaat eden aktör ile her şeyi pazarlıklar yoluyla kendisi şekillendirebilen muktedir fail arasındaki dengeyi bulmaya izin verecektir. Kent siyasetinde rol alan bir aktör ne tüm iradesinden soyutlanmış bir uşak, ne de tüm eylemlerini pazarlıkların ışığında şekillendiren tam olarak özgür bir bireydir. Yapısal koşulların yatkinliklerini bilerek ya da bilmeyerek içselleştiren ve içselleştirilmiş değerler içinde pazarlık yapan, karar veren bir fail, bağımlılık-özgürlük yelpazesinin içindeki ara tonların ortaya çıkma mekanizmalarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu referansiyel-habitus yaklaşımını Türkiye kent siyasetinin post-politikleşme süreci bağlamında sınavarak ne kadar açıklayıcı olduğunu anlayabiliriz.

Kentsel Siyasetin Hizmetperver Post-politikliği

Türkiye’deki kent siyasetinin post-politik bir nitelik eğilim sergilediği bu yazının temel savını oluşturuyor. Bu savı tartişmak için iki kavramsal araçtan yararlanacağımı vurguladım ve Grenoble Ekolünün referans çerçevesi ile Bourdieu’nün habitus kavramlarıyla bu tartişmamın temellerini atmış oldum. Bu ikili kavramsal çerçeve, kent yönetimlerinin sadece bir hizmet birimi olarak görülerek, kentsel siyasetin de post-politiklik ile maruf kılındığını göstermek için kullanılacak. Bunu yaparken Muller’in (2006) yukarıda özetlediğimiz dört katmanlı okuması üzerinden post-politik hizmetperverliğin değerlerini, normlarını, algoritmalarını ve imgelerini ayrı ayrı ele alıp, bu dörtlü yapının ortasında gelişen projecilik habitusunu teşhis edip, sonrasında bunu Aytaç Durak örneğinde somutlamaya çalışacağım.

Bir Değer Olarak Hizmet Efendimiz

Muller (2006) referans çerçevesinin ilk katmanının o toplumdaki hakim değerler olduğunu ifade eder. Kentsel siyasete bu açıdan bakıldığında, sadece günümüz Türkiye’si değil, tüm Cumhuriyet dönemi boyunca karşımıza en başta hizmet mitosu çıkar. Bu mitosu özetleyen en veciz söz, Atatürk’ün 1 Aralık 1921’de bakanlar kurulunun görev ve yetkisini belirten kanun maddesinin meclis görüşmeleri sırasında zikrettiği “Millete Efendilik yoktur. Hâdimlik vardır. Bu millete hizmet eden onun Efendisi olur” ifadesidir. Bu tanımlama, Türkiye’nin kentsel yönetim anlayışını şekillendiren referansiyelin en basit ifadesidir. Sözün ilk yarısı, demokratik göndermeler içerirken yani milletin efendisizliğine vurgu yaparken, ikinci kısımda birden efendiliğin aslında yok olmadığı sadece belli bir şarta, hizmet şartına bağlandığına işaret ediyor. Demek ki, aslında efendilik verili olmaktan çıkıp, varlığı ancak hizmet işlevini layıkıyla yerine getirme şartına bağlanıyor: Efendi olmak istiyorsan, hizmetkâr ol.

Bu anlayış özünde patronaj-yanaşma ilişkilerini anımsatan bir iktidar ilişkisine işaret eder: kaynak dağıt, muktedir ol; desteğini pazarla, hizmet al. Söz konusu olan halkın ihtiyaçlarının karşılanması ise, patronaj ilişkilerinin de birçok derde deva olduğunu biliyoruz: iş bulmaktan, altyapı hizmetlerine, ayrıcalıklardan, kaynakların tahsisine kadar bu tür ilişkilerden hizmet bulan büyük toplum kesimlerinin olduğu inkâr edilemez. Fakat bu ilişkiyi demokratik bir siyasi anlayıştan ayıran, hizmetlerin dengesiz-adaletsiz dağıtımı ile bu dağıtım sürecinin hiyerarşik bir doğada gerçekleşmesidir. Hizmet hak edildiği için değil, bahşedildiği için alınıyor; hizmet eden hizmetçi değil, efendi oluyor. Sadece kentsel siyaset değil, Türk siyasal kültürünün temel dinamiği olan patron-yanaşma ilişkilerine dair habitusun ilk tohumları işte bu hizmet mitosuyla atılmış oluyor.

Bu hizmet-demokrasi diyalektiğini ilginç bir şekilde yerel yönetimlere dair anayasal düzenlemede de buluyoruz. Nitekim 1982 Anayasası'nın 127. maddesi yerel yönetimleri "Mahalli İdareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunda belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir" şeklinde tanımlar. Kabaca baktığımızda, yerel yönetimler mahalli-müşterek ihtiyaçları karşılamak için kurulan ve bunu seçimle gelen karar organları üzerinden gerçekleştiren tüzel kişilikler olarak karşımıza çıkıyor. Yani hizmet ve meşruiyet boyutlarının ikisi de ele alınmış: mahalli müşterek hizmetleri veren ve bunu yaparken seçimlerden gelen bir meşruiyete dayanan bir yapı olarak yerel yönetimler.

Yukarıdaki hizmet-efendilik yaklaşımını bu anayasa maddesine adapte ettiğimizde farklı bir meşruiyet bağı belirliyor. Siyasal meşruiyet, hizmetten türeyen bir varlık sebebi ile ikame ediliyor. Böyle düşününce hizmet bir anda sadece bir amaç değil, aynı zamanda o amacı gerçekleştirmek için elzem olan bir

araca da dönüşmüş oluyor. Hizmet edebilmeye devam etmek için, daha fazla hizmet etme gereği ortaya çıkıyor. Bu da hizmet olgusunu bir anda tüm demokratik meşruiyet temellerinden koparıp, kendinden menkul, kaynağını şimdiye kadar gerçekleştirilmiş hizmetlerden alan bir zemine oturtuyor. Böylesi bir yapıya evrilmiş kurgu ve işleyiş de, meşruiyetini güvenceye alabilmek ve hatta artırabilmek için kamu kurum ve aktörleri hizmet beceri ve kaynaklarını daha da artırma yolunda sürekli bir çaba içine itiyor.

İddiam şu ki, 1980'den beri yerel yönetimlere dair yaşanan gelişmelerin tümünde bu kendinden menkul meşruiyete sahip hizmet referansiyelinin izleri görülmekte. Yerele aktarılan kaynak ve yetkiler, bu hizmete endeksli meşruiyeti geliştirme arayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Demokratik meşruiyeti ikame ederek, yerelleşme sürecinin illa da demokratikleşmeye tekabül etmemesine sebep olan işte bu hizmet meşruiyetidir. Bu süreçte yerele yetki, sorumluluk ve kaynak transferinin yerel siyaseti demokratikleştirmekten çok, bu siyasal mecraları belediye başkanları şahsında merkezileştirdiği iddia edilebilir (Bayraktar, 2007, 2014). Hizmetlerde etkinlik ve verimlilik arayışı bu hizmetlerin yönetici konumunda bulunan aktörlerin daha da güçlenmesini gerektirmiş görünüyor. Hizmet kendinden menkul bir meşruiyet kaynağına sahipmiş gibi görünerek siyasal karar ve gerekçe gerekliklerinden görece muafiyet kazanmış oluyor.

Örneğin, Mersin İl Genel Meclisi üzerine yapılan bir çalışma sırasında, il genel meclisi gündemine aynı ilçelerin farklı partilerinden genel meclis üyelerinin imzasını taşıyan çok sayıda önerge verildiği gözlenir. Bu partilerüstü dayanışmayı mümkün kılan, genel meclis üyelerinin sıklıkla dile getirdiği hizmet görevidir; meclis üyelerine göre, kendileri siyasal bir makamı değil, bir hizmet makamını işgal etmekteydiler. Dolayısıyla, memle-

ketlerine hizmet götürme arayışında parti ayrımının, ideolojik farklılıkların ya da çekişmelerin önemi yoktur. Bu tür arayışlara girenlerin yani hizmetleri engelleyen ya da yavaşlatan faaliyetlerde bulunanların bu yönelimlerini seçmene anlatması mümkün olamazdı (Bayraktar, 2011, s. 82). Uğur Ömürgönülşen ve Uğur Sadioğlu'nun (2009, s. 16-17) araştırması da benzer şekilde bu hizmet odaklı yaklaşımın Mersin'e özgü olmadığını ortaya koyar. Yazarların bulgularına göre Batı Anadolu'nun genelinde İGM başkanlarının temel amacı "vatandaşın sorunlarını birinci elden çözmek, hizmet sunumunda verimliliği sağlamak ve israfı önlemektir." Doğu Anadolu'da ise İGM başkanlarının yaklaşımı daha siyasal bir doğada, "sivilleşme, demokratikleşme, sivil irade ve halkın katılımı" gibi unsurlarla ifade edilir (a.g.e.).

Yine Mersin İl Genel Meclisi'ne dönecek olursak, araştırmanın gerçekleştiği dönemde muhalefetteki MHP'li üyelerin usulsüz olduğunu iddia ettikleri önergelere bile ret oyu kullanmak yerine çekimser kalmalarının sebebi sorulduğunda, açıklama olarak reformdan sonraki ilk aylarda verdikleri bir ret oyunun sonuçlarına işaret ederler. Üyeler, Mersin-Karaman bölünmüş yoluna dair bir kaynak aktarma önergesine, bunun merkezi hükümetin görevi olduğu, dolayısıyla kendilerinin buna bütçe ayırmaması gerektiği düşüncesiyle muhalefet edip, önergeye ret oyu verdiklerini, ama iktidar partilerinin bu duruşu kamuoyuna hizmete engel oldukları şeklinde nakletmesinin kendilerini yöre seçmenlerine karşı zor durumda bıraktığını dile getirirler. Kamuoyunda benzer bir izlenim yaratmamak için ondan beri hiçbir önergeyi reddetmezler (Bayraktar, 2011, s. 82-83).

Bu örneklerden de anlaşılabileceği gibi yerel yönetimler anayasal doğası ve fiili işleyişi bakımından temel değer olarak hizmeti yücelten bir yapı olarak karşımıza çıkıyor. Hizmeti ana değer olarak gören bu referans çerçevesi içinde rol alan ya da rol almaya aday olan aktörlerin de yatkınlıkları haliyle hizmet

odaklı oluyor; tercihleri ve eylemleri hizmete öncelik veren bir habitusun etkisinde şekilleniyor. Bu yüzden de siyasi yönelimleri açısından karşı oldukları konularda bile hizmetin kendinden menkul meşruiyetine karşı koyamayıp, siyasal itirazlarını sümen altı edebiliyor. Böylece siyasetin çıktısı bir anda kaynağına da dönüşüp, siyasal hayatın tümünü etkisi altına alıyor.

Bu iddia, hizmet yarışının genelliği her yerde benzer hizmetlerin gerçekleştirildiği, dolayısıyla da hizmete odaklı bir referansiyelin her yerde benzer sonuçlara sebep olduğu anlamında görülmemeli. Melih Gökçek'in robot ya da dinozor heykelleri,⁶ Yılmaz Büyükerşen'in elektrikli gondollar, Macit Özcan'ın deniz parkı⁷ ya da Buca'daki Atatürk rölyefi⁸ ruhu ortak, dışavurumu farklı hizmet yarışının nadide örnekleri olarak hatırlanabilir.

Siyasal tartışmaların bu kadar önemsizleştiği bir hizmet yarışında siyasal alan da post-politik bir ruh kazanıyor; bu post-politik işleyiş kamusal araç ve ölçeklerde de belli bir dönüşümü zorunlu kılıp, yeni bir normlar silsilesi yaratıyor.

İşletmeleşme Normu

Muller'in tanımlaması içinde referansiyelin ikinci boyutunu normlar oluşturur. Türk Dil Kurumu'nun "yargılama ve değerlendirmenin temel aldığı ölçüt, uyulması gereken kural" olarak tanımladığı normlar, bir toplum içindeki eylemleri şekillendiren esaslardır. Normları değerlerden ayıran özellik onların toplumsal düzenlemelerin içinde cismanileşmesi, pratik işlev

6 Melih Gökçek robotu kaldırıp dinozor dikecek. (2015, 14 Nisan). *CNN Türk*. Erişim tarihi: 15 Şubat, 2016. Erişim adresi: <http://www.cnntrk.com/haber/turkiye/melih-gokcek-ten-robotu-kaldirip-dinozor-dikecek>.

7 Belediyenin yaptığı 35 milyon liralık park yıkılıyor. (2015, 6 Mayıs). *Milliyet*. Erişim tarihi: 15 Şubat, 2016. Erişim tarihi: <http://www.milliyet.com.tr/belediyenin-yaptigi-35-milyon-gundem-2055081/>.

8 Buca'da Atatürk dağı. (2009, 12 Eylül). *Radikal*. Erişim tarihi: Şubat 15, 2016. Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/bucada-ataturk-dagi-954100/>.

görmesidir. Başka bir deyişle normlar, değerlerin toplumsal düzen içinde başvurulabilir, pratik biçime dönmüş halleri olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, hizmet odaklı değerler silsilesine bağlı olarak bir işletmecilik normunun ortaya çıktığını öne süreceğim.

Bu normun ortaya çıkmasında elbette 1980'lerden beri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaşanan sosyo-politik, iktisadi ve idari alanlarda yaşanan neoliberal dönüşüm etkili oldu. Fakat neo-liberalizm somut olarak tanımlanması pek de kolay olmayan bir kavram. Coğrafyaya, döneme ve sektörler göre biçim değiştiren maymuncuk bir çerçeve olması hasebiyle neoliberalizmlerden bahsetmek daha uygun. Brenner ve Theodore (2002) bu siyasi yönelimi "gerçekte var olan neoliberalizm" olarak kavramsallaştırır; böylelikle neoliberalizm genel geçer, her yerde aynı şekilde beliren ve işleyen bir siyasal çerçeveden ziyade koşullara ve aktörlere göre değişen siyasalar olarak tanımlanmış olur.

Türkiye'de yerel yönetimler alanında yaşananlara karşı dile getirilen eleştiriler de bundan ayrı düşmüyor. Yerelleşme, ajanslaşma, yönetişim, bölgesel kalkınma, yarışan marka şehirler hepsi neo-liberal dönüşümün emareleri olarak eleştiriliyor. Fakat bu neoliberalizmin hangi neoliberalizm olduğu, nasıl içselleştirildiği ve toplumsallaştırıldığına dair pek bir çalışma yapılmış değil. Bunun yerine, sonuçlara, icraatlara bakılarak yani sonuçlardan hareketle neoliberalizm değerlendirilmelerinde bulunuluyor. Bu kestirmeye sapmadan neoliberalizmlerin hayata geçişine dair bir keşif için hizmetin bir meşruiyet zeminine dönüşümünden tartışmaya devam edebiliriz çünkü bu dönüşüm kamu politikalarının ele alınışındaki temel kriterleri de dönüşüme uğrattı. Demokratik bir değerlendirme için hayati bir unsur olan kamu yararı, kamusal renklerinden mahrum konup, daha ekonomik terimlerle düşünülür oldu. Böylece, bir kamu kurumunun yarattığı kamu yararı, sunduğu istihdam

imkânları, dolaylı kalkınma etkileri, toplumsal refah ve barışa yönelik katkılarından ziyade, kaba bir kâr-zarar muhasebesiyle değerlendirilir hale geldi.

Yeni kamu işletmeciliği olarak tarif edilen yönetim paradigması, ister istemez hizmet ölçeğini yönetim yapılarının önemli bir değişkeni haline getirdi. Sadece yerel yönetimler bağlamında değil, her türlü kamusal aktörün büyük ölçeklerde hizmet üretir hale gelmesine yönelik bir arayış ortaya çıktı. Örneğin TOKİ devasa bir müteahhit firma olarak, mimari projeden, malzeme ve araç-gereç teminine kadar büyük ölçeklerde iş gören, bunları da taşeron yüklenici firmalar üzerinden yerine getiren bir merkezi örgütlenme olarak kurgulandı. Hastane birlikleri, fikir aşamasındaki eğitim kampüsleri bu büyük ölçek arayışının diğer örnekleri olarak zikredilebilir.

Kamu kurumlarının böylesine büyük alanlarda faaliyet göstermesine yönelik çabalar işletmecilik normunun bir gereği olarak görülebilir. Nitekim özel işletmelerde sıklıkla gözlenen ölçek ekonomisi arayışı, girdilerin arttırılmasıyla, çıktılar üzerinde daha büyük oranda fayda elde edilmesidir. Üretim düzeyi ya da hizmet kapsamının genişletilmesi ile daha büyük bir verime ulaşılacağı varsayılır. Bunun sebebi, öncelikle işlem, üretim, hizmet kapasitesi artan, dolayısıyla daha fazla girdiye (hammadde, sarf madde vb.) ihtiyaç duyan işletmenin bunları elde ederken daha büyük bir pazarlık gücüne sahip olacağıdır. İkincisi üretim veya sunum esnasında kullanılan ekipmanların daha gelişmiş olması ve/veya daha verimli kullanılması mümkün olacaktır. Bu tür işletmelerin finansman bulmaları da daha küçük işletmelerden daha ucuz ve daha kolay olabilecektir. Çıktıların pazarlanması da ölçek büyüdükçe ucuzlayıp, kolaylaşacaktır. Son olarak bu tür bir büyüklük yönetim konusunda bir uzmanlaşmayı beraberinde getirecektir. Hem uzmanlaşmış birimlerin kurulması hem de uzman personelin istihdamı büyük ölçeklerde daha kolay gerçekleşir (Riley, 2012).

Yerel yönetimleri ölçek ekonomisinin ölçütleri ışığında ele aldığımızda, hizmet ölçeği büyüdükçe altyapı yatırımlarının yapılmasında, kentsel hizmetlerin sunulmasında ve kurumsal işleyiş açısından daha ucuz ve daha uzmanlaşmış bir hizmet sunumu sağlanabileceği iddiası dillendirilir. Bu açıdan küçük küçük idari birimlerinin çevre temizliği, peyzaj düzenleme, yol, kaldırım inşası, itfaiye, mezarlık, mezbaha vb. gibi hizmetleri kendi başlarına vermelerindense tek bir elden, daha gelişmiş bir pazarlık gücü, daha mahir personel ve daha gelişmiş teknolojik araçlar kullanarak sunulmasının daha kaliteli ve verimli olduğu iddia edilir.

Literatürde ölçek ekonomisinin her zaman ve özellikle uzun vadede iddia edildiği kadar olumlu sonuçlar doğurmadığına dair tartışmalar kolaylıkla bulunabilir (örn. Dollery, Byrnes ve Crase, 2008). Hele hele hizmetin konusu olan alanın coğrafi olarak büyümesinin bu verimlilik iddialarını boşa çıkarabilecek bir boyut olduğunu akılda tutmak gerek. Fakat tartışmamız açısından daha önemli olan nokta ölçekle-demokrasi arasında gözlenebilecek diyalektik ilişkidir. Daha verimli, ekonomik hizmet üretmek için arttırılan ölçek, bu düzeydeki kararların alınmasındaki demokratik temsil ve katılım imkânlarını zorlaştırır çünkü hizmet kapsamının genişlemesi karar organlarıyla, kararların muhatapları arasındaki mesafenin artmasına ve bu muhatapların farklılaşp, bunların arasında müşterek zeminlerin bulunmasını güçleşmesine, böylece de karar alıcıların ölçekle birlikte tabandan bağımsızlaşmasına sebep olur. Böylesi bir ölçekte, devasa kaynaklara ve tartışılmaz yetkilere sahip yerel yöneticiler bir anda merkezi hükümetin yıllardır konumlandığı dokunulmaz statüyü yerelde yeniden üretmeye, yani yerelin merkezi olmaya başladılar. Hizmet sorumluluk ve yetkilerinin yerele devredilmesi, yukarıda çerçevesini çizdiğimiz anlayış bağlamında kendinden menkul meşruiyetin de filizlenmesine olanak tanıdı. Bu erklenme süreci daha fazla hizmet, daha geniş

meşruiyet arayışını teşvik ederek, sonsuz bir genişleme ivmesi doğurdu. Ölçek arttıkça, ölçeğin daha da artması kaçınılmaz hale geldi.

Kamu kurumların birer ticari işletme olarak görülmesi yönündeki görüşün normlaşması, bu kurumlar içinde yetki ve sorumluluk sahibi aktörlerin de bu norma uygun davranış ve düşünme kalıpları geliştirmesini zorunlu kıldı. Kamu yararına hizmetten ziyade, kâr etmesi, müşterilerini memnun etmesi, verimli bir şekilde işlenesi beklenen kamu kurumları içindeki bireylerde bu beklentiye uygun davranış kalıpları, bir işletmeci habitusu geliştirdiler. Devleti bir anonim şirket gibi yönetmenin hayalini kuran bir cumhurbaşkanının etkisi altında kamu yöneticileri ve siyasetçiler hizmete odaklı işletmelerin patronluğuna soyundular. Bu dönüşümün yerel siyaset adına ne anlama geldiğini çok fazla sorgulamaya gerek olmasa gerek. Zira işletmeci bir bakışla, belli bir kâr-zarar performansını gözetten bir yönetim anlayışının siyasal doğasının ne kadar sınırlı olabileceğini herkesin malumu olacaktır. Yerel siyaset içinde özellikle belediye başkanlarının şahsiyetindeki bu eğilim özellikle büyükşehir yönetimleri içinde iyice belirgin hale geldi.

Algoritma: Bütünşehirleşme

Türkiye Dil Kurumu, algoritmayı “Bir sorunun çözümü için, sonlu sayıda adım biçiminde iyice tanımlanmış, sonlu bir kurallar kümesi” olarak tanımlıyor.⁹ Referansiyel yaklaşımı penceresinden baktığımızda da, algoritmayı, belli değerlerden türeyen normlara göre belli bir kamu politikasının uygulamaya sokulması anlamında kullanıyorum. Hizmeti öne çıkaran yerel yönetim anlayışını işletmeleşmesi sonucu ortaya çıkan ölçek

9 Türk Dil Kurumu. Algoritma tanımı. Erişim tarihi: 8 Aralık, 2015. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5666c9ad00cae1.11115871.

ekonomisi arayışları bakımından büyükşehirleri bir algoritma olarak tartışmaya açabiliriz.

Önceki bölümde çerçevesini çizdiğimiz iktidar arayışındaki genişleme süreci 1980'den beri belediyelerin büyükşehirleşme süreci üzerinden gerçekleşti. Bu noktada şehirlerin büyümesi ile büyükşehir yönetimlerinin ortaya çıkması arasındaki farkı hatırlatmakta fayda var. Türkiye gibi dünyanın hemen her yerinde metropoliten alanların gitgide öne çıkması ile kentler devasa büyüklükte demografik, ekonomik ve fiziki bir önem kazandılar. Ülkelerin can damarı olan bu kentlerin yönetim modellerinde de farklı yönelimler ortaya çıktı. Şehir-bölgeleri (Scott, 2001), bölge yönetimleri (Keleş ve Mengi, 2013), mahalli idare birlikleri ya da proje ortaklıkları (Ruano de la Diente, Schaap ve Karsten, 2012) bu genişleyen kapsama yönelik farklı stratejiler olarak hatırlanabilir.

Türkiye'nin bu yöndeki tercihi de, güçlü bir metropoliten yönetiminin merkeziliğinde kurulmuş iki düzeyli bir büyükşehir yönetimidir. 1984'de İstanbul, Ankara ve İzmir, 1986'da Adana, 1987'de Bursa, Gaziantep, Konya, 1988'de Kayseri, 1993'te Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun ve son olarak 2000'de Sakarya böylesi büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşmuşlardı. 2004'te çıkarılan 5216 sayılı yeni büyükşehir yasası bu genişleme sürecini pergel düzenlemesi olarak bilinen sabit yarıçaplı sınırlara taşıdı. Kentleşme, kırsal faaliyet, topografya, kara/deniz dağılımına bakılmaksızın tüm büyükşehirleri aynı ölçeklerde kurmak ve bu sınırlar içindeki belde belediyelerini kapatarak, belediyelere ilçe olma şartı getirmek, fütursuz genişleme arayışının somut belirtileriydi. Aynı düzenleme ile İstanbul ve Kocaeli'nin mülki sınırları, büyükşehir belediyesininkilerle eşitlenerek, alan ve kent yönetimleri denkleştirildi. 2012'ye gelindiğinde de bu denklik il özel idarelerinin kaldırılması ile tek başına büyükşehirlerin sorumluluğuna verildi. Böylece bu sınırlar içinde büyükşehirler mevcut yetki ve

kaynakları başka hiçbir kurumla paylaşmak zorunda kalmamış oluyordu. Ayrıca 14 il de bu kapsama alınarak büyükşehirlerin sayısı 30'a çıkarıldı.

Bu yeni düzenleme ile ülkenin nüfusunun yüzde75'inden fazlası, yüzölçümünün de yüzde 60'a yakını bu 30 büyükşehrin sınırları içinde yaşamaya başlamıştır. Bu da ülkenin çok büyük kısmının 30 hizmetli efendinin yönetimine emanet edildiği anlamına gelmekte.

Hizmetli efendiliğin bu son ve en kristalleşmiş halini anlayabilmek için Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yasayı savunmak için kaleme alıp yayınladığı 54 sayfalık "Soru ve Cevaplarla Yeni Büyükşehir Belediye Yasası" başlıklı metni incelemeyi öneriyorum.¹⁰ Partinin genel merkezindeki Yerel Yönetimler Başkanlığı'nın hazırladığı bu kitapçık yasanın genel amaçlarını beş başlıkta özetledikten sonra 67 soru bağlamında kamuoyunda çok tartışılan federalizm gibi, zirai faaliyetler, kırsal yerleşimler gibi konulara açıklama getiriyor.

Metinde ilk anda dikkat çeken vurgu "hizmet" yönelimi. 54 sayfalık metinde 107 defa hizmet kelimesi kullanılıyor ki bu, hizmet mevhumunun sayfa başına ortalama iki defa zikredildiği anlamına gelir. Buna karşın örneğin siyaset kelimesi sadece beş kez kullanılıyor ve bunlardan dördü "hizmet siyaseti" tamlaması içinde geçiyor. Hizmet siyasetinden de ne anlaşıldığı metnin en başında açık ediliyor: "[güdülen] amaç; **hizmet siyasetinin, dolayısıyla çağdaş belediyecilik anlayışının gerekliliği olan en yüksek verimlilikle, hızlı ve kaliteli hizmet bütünlüğünün sağlanmasıdır (vurgular özgün metinden).**" Metinde hizmet siyasetinin çağdaş belediyecilik, çağdaş belediyeciliğin de verimli, hızlı ve kaliteli hizmet bütünlüğü anlamında kullanıldığı anlaşıyor.

10 Adalet ve Kalkınma Partisi. Soru ve cevaplarla yeni büyükşehir belediyesi yasası. Erişim tarihi: 17 Eylül, 2013. Erişim adresi: http://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti_buyuksehir_yasasi.pdf.

Hizmet siyaseti şeklindeki bir vurgunun fikirler, ayrılıklar, yolsuzluklar gibi olumsuz niteliklerinden ayrılmış bir siyaseti tanımlama çabası olduğunu iddia edebiliriz. Hizmet siyaseti, ideolojiler, kimlikler ve fikir ayrılıkları ile zaman kaybetmeden doğrudan ve hızlı bir şekilde hizmete yönelmiş bir yönetim anlayışı gibi sunuluyor. Bu tanım, tam da post-politikliğin ilkesel, ideolojik tüm karşıtlıkları yok sayan bakışını hatırlatmıyor mu? İlginçtir tüm metinde demokrasi olgusu bir kere bile zikredilmiyor. Yasanın resmi gerekçesinde bile sadece “mahalli idareler halkımızın demokratik hayata katılımını sağlamak bakımından da çok önemli bir fonksiyon ifa etmektedirler” şeklinde gayet muğlâk ve yüzeysel bir ifade ile demokrasi kavramına atıf görüyoruz.¹¹

Bu ihmal edilen demokratik işlev boyutunun yerine yerinden yönetime yönelik bir vurgu karşımıza çıkıyor. Bu bağlamda, yerellik, yönetim düzeylerinin kendine has işlev ve sorumlulukları ışığında kurgulanmış bir güç dağılım ilkesi olarak tanımlanıyor ve bu minvalde üst düzey yapılanmaların gerekmedikçe alt düzeylerin işleyişine müdahale etmemesine işaret ediyor. “Bu yüzden” diye devam ediyor metin “karar alıcı organlar mümkün olduğunca alt düzeyde bulunmalıdır. İlke ‘aşağıdan yukarı’ bir yaklaşımı benimsediğinden esas olan alt düzey, yani yerel yönetimlerdir.” Bundan hareketle metin; yerelliğin –*subsidiarity*– “prensip olarak; hizmetin en yakın yönetim birimi tarafından verilmesi ilkesi olduğunu ve yerel yönetimlere daha çok yetki aktarılarak özerkliklerinin artırılmasını” öngördüğünü ileri sürer.

30 il özel idaresini, 1500’den fazla belde belediyesini ve 16000’den fazla köy yerel yönetimini lağveden bir yasal düzenlemenin savunmasında bu yerellik vurgusunun olması rahatlıkla açık bir çelişki olarak düşünülebilir. Oysa hizmet referansiyeli-

11 Türkiye Büyük Millet Meclisi. 6360 sayılı büyükşehir yasası genel gerekçe. Erişim tarihi: 15 Aralık, 2015. Erişim adresi: <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss338.pdf>.

nin post-politik doğasını aklımızda tutarsak manzara berraklaşıyor: Hızlı, etkin hizmet için yereldeki mümkün en büyük ölçek ve bunun için de bütünşehirlerin ihdası. Hizmetlerin mahalli müşterek niteliklerinin belirlenmesindeki siyasi boyut, hizmetlerin verimli, hızlı ve kaliteli verilmesi şeklindeki idari bakışla ikame ediliyor. Tanımın odağında bu kayma da haliyle yönetimlerin kendine has işlev ve sorumluluklarını yeniden tarif ettiği için ideal yönetim düzeyinin daha üst bir ölçeğe taşınma gereği ortaya çıkıyor. Hizmetin bu yönlerine odaklanıldığında, ideal düzey de optimal ölçek normları ile birlikte tanımlanır hale geliyor ve yeni büyükşehir düzenlemesi bu şekilde meşru kınıyor.

Sonuçta, siyaseten demokratik yollarla kotarılmış bir meşruiyetten, devamlı hizmet üreterek erişilmiş bir meşruiyete geçildiği için, bu zeminin parçalara ayrılmamış, bütüncül bir şekilde korunmuş ve seferber edilmiş olması gerekiyor. Binlerce başkan, belediye meclisi, il genel meclis üyesi ve hatta muhtarın da kıyısından köşesinden ortak olduğu böylesi bir meşruiyet uzamı yerine sınırlı sayıda aktöre mal olabilecek ve buradan da merkezi düzeye daha kolay taşınabilecek bir yöntem daha cazip görülüyor. Dolayısıyla, hizmetleri yerine getirirken gerekli olduğu öne sürülen teknik ve idari uzmanlıktan ziyade, devşirilmeye çalışılan meşruiyetin tekelleşmesi arayışı daha ağır basmış görülüyor. 1980'lerle birlikte yönelinen güçlü belediye başkanı, böylesi bir tekelleştirme tercihinin cismanileşmesi olarak okunabilir.

Türkiye'de belediye başkanları 1963'ten beri doğrudan seçimle işbaşına geliyor. Bu yerel yürütme organlarının doğrudan seçilmesi bakımından Avrupa için bile erken bir tarih sayılabilir. Doğrudan seçim, belediye başkanlarını yerel seçim ve daha sonrasında yerel yönetim süreçlerinin başrol oyuncusu yapar. Partilerinin aldığı oylara göre seçilen ve işleyişteki rolleri pek bilinmeyen belediye meclislerinin anonimliğine kıyasla propaganda döneminden itibaren kamuoyunun şahsen tanıdığı başkan belediyeye özdeşleşir. Belediye hizmetlerinin siyasi so-

rumluluğunun öncelikle ve ağırlıkla belediye başkanına ait olduğu fikri yaygındır. Bunun sonucunda yerel seçimler öncelikle belediye başkanlık seçimi gibi algılanır. Başkanlık makamına yönelik mücadele daha aday adaylık sürecinde başlamakta, bu koltuk en çok rağbet gören ve dolayısıyla rekabetin en çetin olduğu alan olmaktadır. Bu da haliyle, belediye başkanlığına önce aday olabilen, sonra da seçilmeyi başarabilen siyasi figürlerin daha koltuğa oturmadan çok ciddi bir siyasi güce sahip olması gerektiği anlamına gelmekte. Bu siyasi güce de, kayda değer maddi kaynaklar, geniş bir sosyal sermaye ve siyasal partiler içinde ciddi bir nüfuz olmadan erişilemeyecek olması, belediye başkanlarının daha makama gelmeden yerel siyaset içinde göz ardı edilemeyecek bir ağırlıkları olmasını gerektirmekte. Belediye meclis adaylarının belirlenmesinde bile kendini hissettiren bu ağırlık, belediye yönetiminin oluşmasında başkanları ta başından üstün bir konuma yerleştirir.

Başkanların belediye yönetimi içindeki üstünlükleri sadece doğrudan seçimden kaynaklanan bir siyasi nüfuzdan da ibaret değildir. Belediye meclisleri son yasal düzenlemelerle kağıt üzerinde güçlenip, daha geniş karar ve denetim yetkilerine kavuşmuş olsalar da, belediye başkanları fiilen halen hâkim bir konumdalar. Belediye meclisi ve encümenin başkanlığını yapan, meclis toplantılarının gündemini belirleyen, meclis ve encümen toplantılarına başkanlık eden, meclis kararlarını veto edebilen, meclisin kararda direnmesi üzerine kararı idari yargıya taşıyabilen belediye başkanları belediye aygıtının tartışmasız en güçlü aktörüdür.

Belediye başkanlarının bu siyasi ve idari üstünlüklerinin yerel siyasetin kurgusundan türeyen fiili güçlerle katmerlendiğini de akılda tutmakta yarar var. Makro ekonomik dönüşümün kentsel rantı olağanüstü değerli kılması, bu rantın yaratılması ve paylaştırılmasında esas belirleyici olma gücüne sahip belediye başkanlarının fiili bir üstünlüğe sahip olabilmesini müm-

kün kılmıştır. Artık ülke gündeminin vaka-ı adiyeden sayılan yolsuzluk iddiaları, belediye başkanlarının bahsedilen yasal üstünlüklerini zaman zaman gayrimeşru hatta yasadığı biçimlerde kullandıklarını ve bu kirli ortaklık ve işbirlikleri sayesinde siyaset içindeki nüfuzlarının aynı ölçüde gayrimeşru biçimlerde arttığını düşündürmekte.

Büyükşehir algoritmasının kalbindeki belediye başkanlarının sahip olduğu yetkiler, birikim ve ilişkilerden türeyen bu devasa iktidarın en veciz ifadesini referansiyel yaklaşımının son boyutu olan imgelere örnek olarak tartışacağımız çılgın projelerde buluyoruz.

İmge: Çılgın Projeler

Turgut Özal'ın "İcraatın İçinden" olarak başlattığı, Bülent Ecevit'le ismi "Ulusa Sesleniş" olan başbakanların görsel basın söylevlerinin adı Ocak 2013 itibarıyla R. Tayyip Erdoğan tarafından "Millete Hizmet Yolunda" olarak değiştirildi. Bunu, bu yazının ana savı olan hizmet referansiyeli vurgusunun açık bir ifadesi olarak yorumlamak mümkün. Gerçekten de, artık siyasi rekabetin hatta 2011'de olduğu gibi ulusal seçim kampanyalarının bile çok çarpıcı hizmet projeleri üzerinden gerçekleştiğini iddia edebiliriz. Yakın zamana kadar, türban, laiklik, Kürt sorunu, demokratikleşme gibi makro düzeyde kurgulanan daha ideolojik sembollerle dayanan siyasi propagandaların gitgide daha fazla fiziki icraatlar üzerinden yürütüldüğünü gözlüyoruz.

Seçim kampanyaları projelerden oluşan katalogların tanıtımına dönüşmüş durumda. Bu tür projelerin tasarlanması ve/veya kopyalanıp, montajlanıp, yapıştırılması, en şaşalı biçimlerde sunulması için büyük maddi kaynaklar seferber ediliyor. Siyasi, ideolojik farklılıkların flulaştığı bu projeler yarışında özellikle yapılı çevreye yönelik müdahaleler, ihtişamlı yapılar, devasa meydan düzenlemeleri, binbir çeşit şehir donatıları, hey-

keller, gerçekçi ya da akılcı olmayan ulaşım sistemleri, abartılı eğlence sahaları ve park düzenlemeleri başta geliyor. Genel seçim kampanyalarında bile sıklıkla referans verilen bu projelerle cismanileşen fiziki icraat takıntısını Tanıl Bora (2011, s. 18) sözü bitiren icraat olarak görür:

Her hizmet binası, her yol, (zamanımızda Ankara'da) her alt-üst geçit, 'yıllarca bir çivi çakmayan' CHP'nin kafasına çakılan bir çivi, 'sadece tenkit eden, hep gayrımemnun' solun usandırıcı dırdırını bastıran bir yatırım balyozu olarak kutlanır. Salih siyaseti 'hizmet yarışı' olarak tescil eden sağ, her bir binayı hizmet heykeli gibi diker. İnşaat, 'sözü bitiren' türden icraattır. Hükümetin, belediyenin, partinin çalıştığı-nın en sağlam alameti, odur. 5N: Ne, neden, nasıl, nerede, ne zaman? 2K: Kime, kaç? Ehemmiyetsizdir, kazılan temelin altında kalır.

Böylesi icraatlarla ilgili sorun, sembolik etkilerini koruyabilmeleri için boyutunun sürekli büyümesi gerekliliğidir. Gerçekleştirilen bir sonraki projenin bir öncekinden daha büyük, daha yüksek, daha çarpıcı olması kaçınılmazdır, çünkü hizmetin meşruiyeti sıradanlığa gelemmez; göz alıcı, dikkat çekici olması gerekir ki, yapılanlar kabul görsün. Adeta belediyeler arasında olimpiyat çekişmesine tanık oluyoruz: *citrus*, *altius*, *fortius* hizmet yarışı! Tanıl Bora (*ibid.*) bu büyüklük takıntısını gigantomanî yani "Stalin dönemi Sovyetler'de de, ama asıl Nazilerde, güç tapıncına dönük oransız büyüklükte binalar-anıtlar inşa etme" merakıyla niteliyor ve ekliyor" AKP'nin son seçimler öncesinde açıkladığı "çılgın proje", Kanal İstanbul projesinin resimlerini gördük. Bilimkurgu filmi, New York silueti, Dubai estetiği, AVM'ler mahallesi... arası bir şey. Proje gerçekleşsin gerçekleşmesin, bu imge, rölövesi çıkarılan bu fantezi, gigantomanik bir pornografi değil mi?"

Günümüz yerli gigantomanisinin tek örneği Kanal İstanbul değil elbet. AKP'nin Hedef 2023 başlıklı vaatler listesinde birçok

benzer büyük proje hedefine rastlıyoruz: 10 bin kilometre Yüksek Hızlı Tren Yolu, dünyanın en büyük 10 limanı, yerli uçak ve oto, İstanbul'a üçüncü havaalanı, 70.000 km double yol, Kuzey Marmara Otoyolu, dev şehir hastaneleri, 1 milyon TOKİ konutu ve 100 bin sosyal konut, olimpiyat gibi büyük spor organizasyonları, İstanbul'a dünya çapında müze, 2 nükleer santral vb. Bu hedefler listesinde ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir projeleri başlığında çok sayıda altyapı ve bayındırlık projelerine yer veriliyor.¹²

Bu projelerle ifade edilen siyasal yaklaşımın sadece belli bir partiye özgü olmadığını özellikle vurgulamalıyız. Sema Erder ve Nihal İncioğlu (2013, s. 5-6), 1984'te İstanbul'da Dalan ile fizizlenen anlayışın "çöp toplama, tarife düzenleme, işyeri ruhsatı vermek gibi günlük işlere dayanan" geleneksel belediyeciliğin bu tarihten sonra yerini, büyük altyapı yatırımlarına" bazen çok aceleyle düşünülmeden de olsa" girişilmesine dayanan projeci belediyecilik bıraktığını iddia eder.

Aksine artık hâkim bir projeci başkanlık habitusuyla karşı karşıyayız. Nasıl bir kent için başkanlık görevine talip olduklarını ifade etmek isteyen adaylar buna yönelik projeler oluşturmaya soyunuyorlar. Bir proje ile cismanileşmeyen ilkenin, hedefin kabul görmeyeceği, anlatılamayacağına inanılarak her vaadin mutlaka bir projeye dayanması gerektiği düşüncesi seçim kampanyalarını bir proje yarışmasına dönüştürüyor. Bir kere kullanılan projenin bir başkası tarafından ya da ikinci bir kez kullanılması hoş görülmediğinden, sunulan bu projelerin niteliği ve niceliği durmadan değişmek zorunda kalıyor, dev dinazor heykellerine varacak ölçek ve niteliğe evrilebiliyor. Tıpkı bisiklet selesinde kalabilmek için pedal basmaya mecbur olmak gibi, iktidarda kalmak isteyen kent yöneticileri de bu ilkesel yoksunluk içinde, kendi yapıp, ettiklerini pazarlayarak varlıkla-

12 Adalet ve Kalkınma Partisi. Hedefler. Erişim tarihi: 15 Aralık, 2005. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/site/hedefler>.

rını meşrulaştırma arayışındalar. Günü kurtaran bu pazarlama faaliyetlerinin yarını daha içinden çıkılmaz bir hale getirmesi, bu yönelimin ancak dozunu arttırmakla gözlerden uzak tutulmaya çalışılıyor: projeler, çılgın projeler oluyor, büyük icraatlar daha büyükleriyle ikame ediliyor. AKP'li Melih Gökçek'in dinazor heykelleri ile tema parkı bir anlamda CHP'li Yılmaz Büyükerşen'in masal şatosu ve seri üretim fiber motorlu gondolları¹³ ile buluşuyor. Bent Flyvbjerg'in (2005) makyavelist megaprojeler perspektifinden bunlar, "büyük çoğunluğu maliyeti ve olumsuz çevresel etkileri olduğundan düşük, sağlayacağı gelirler ve ekonomik kalkınma etkileri ise olduğundan yüksek olarak ortaya konan ve böylece yanıltıcı-aldatıcı bir şekilde kamuoyuna lanse edilen projelerdir." Bu formülün, Machiavelli'nin büyük işler yapan hükümdarların kurnazlıkları ile yasalara sadık dürüst vatandaşları kandırıp, bertaraf ettiği yönündeki saptamasıyla yakından bağlantılı olduğunu yazar Flyvbjerg (2005, s. 18). Dolayısıyla, özellikle ulusal hükümet düzeyinde kamu yararı ile çelişen ama şatafatıyla kamuoyunu etkileyen projelerin Türkiye'ye özgü olmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Fakat Türkiye'de mali kaynaklarının yetersizliği oldum olası kabul edilmiş belediyelerin bu tür yatırımlara kalkışıyor olmasının altı özellikle çizilmeli.

Bu projeci başkanlığın sadece bir vaatler manzumesi olduğu da düşünülmemeli çünkü iş başındaki belediyeçilik anlayışı kendini her daim yapıp-ettikleri ile meşrulaştırmak zorunda. Her türlü çalışmanın "çalışan büyükşehir" imasıyla sunulması bunun vazgeçilmez bir koşulu. Ne yapılıyorsa bunun görünür yapılması, her türlü basın, ilan ve tanıtım yolları ile tanıtılması ve dahası tüm bu ifşa faaliyetinin mutlaka belediye başkanının şahsiyeti ile özdeşleştirilmesi bir zorunluluk haline gelir. Sevgililer gününüzü kutlayan da, açılan kanalizasyon çukurunun

13 Eskişehir gondolları için bkz. Özkan (2014).

verdiği rahatsızlık için özür dileyen de belediye başkanının kendisidir. Artık kurumun başı olan bir başkandan ziyade, bir başkanın marifeti olan belediyeden bahsedebiliriz. Ancak başkanın istediği, elinden geldiği kadar hizmet edebilen bir belediye kurumunu söz konusu olabilir; ondan bağımsız, ona rağmen hiçbir faaliyet yerine getirilemez.

Hizmet yarışı şeklinde kurgulanan post-politik bu siyaset tarzının imgesi olarak ele aldığımız çılgın projelerin doğrudan belediye başkanıyla özdeşleştirilmesi, yerel siyasetin kalbine bu projeci başkanlık habitusunu da yerleştirmiş oluyor. Böylece kamu politikalarının referansiyeli olarak gördüğümüz hizmet yarışı ile bunun faili olan belediye başkanı habitusunun oluşturduğu ilişkisellik ortaya konmuş oluyor. Birbirlerini yapılan-dıran bu kurumsal ve bireysel yapılar post-politik siyasi işleyişi de sürdürülebilir kılmış oluyor.

Projeci Habitus İş başında: Aytaç Durak Belediyeciliği

Yazının buraya kadar olan kısmında projeci başkan habitusunu referansiyel analizinin farklı boyutları üzerinden Türkiye'nin belediyeciliğine dair farklı olgu ve tanıklıklar üzerinden teşhis etmeye çalıştım. Yazımın bu son kısmında tüm bu tartışmayı tek bir örnek üzerinden özetlemeye çalışacağım. Böylesi bir örneği Türkiye şartlarında bulmak değil, seçmek zor oldu. Ankara'nın reisi, Eskişehir'in hocası, Şişli'nin Sarıgül'ü, Mersin'in Macit'i, Urfa'nın Fakıbbaba'sı her biri hipotezlerimizi onayacak belediyecilik anlayışının timsali olabilirler. Yine de ben tercihim Adana'nın Aytaç Durak'ından yana kullanmayı seçiyorum çünkü yakınlarda yayınladığı *Söyleyeceklerim Var* (2015) isimli kitabıyla kendisi tüm tartışmayı doğrudan kendi saptama ve anıları üzerinden yürütebilme imkânını sunuyor. 372 sayfalık kitabın, kendisine yapılan suçlamalara bir cevap niyetiyle kaleme alındığı rahatlıkla anlaşılıyor.

Öyle ya, 1973 yılından beri iki defa belediye meclis üyeliği, beş kez de belediye başkanı seçilmeyi başarmış bu yerel siyaset mütehassısı beşinci başkanlık döneminin ilk yılında (2010) “sebepsiz olarak” Adana Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinden alınır ki zaten seçimlerin hemen akabinde Türkiye Belediyeler Birliği başkanlığından da alınmıştır. Danıştay’da iptal ettirdiği ama daha sonra da belediye başkanı olmadığı için geri dönmeyi TBB başkanlığından alınma kararının hukuksuzluğunu “5 yıl mensubu olduğu AK Parti’den ayrılıp, Milliyetçi Hareket Partisi saflarına katıldıktan 3 gün sonra, İçişleri Bakanlığı’nın kendisiyle ilgili soruşturma” (“Aytaç Durak’a Şok”, 2009) başlatılmasına yani “seçim sonuçlarını hazmedemeyen iktidarın” operasyonu olarak yorumluyor (358).

35 yılı aşkın bir süre Adana siyasetinin başrol oyuncularları arasında yer alan Durak, Adana Karaisalı ilçesinin eşrefından olan bir aileden geliyor. Pamuk zenginliğinden nasibini alan ailenin eski evini yıkarak, altında mağazası olan “öncekinden daha büyük ve daha modern” yeni bir ev inşaatına girişmesi Durak’ın daha 1953 yılında, ortaokul üçüncü sınıf öğrencisi olarak inşaat mühendisliği ve belediye başkanlığına merak salmasına sebep olur. Zaten ailesinden, ikisi Adana’da, bir Karaisalı’da olmak üzere üç belediye başkanı çıkmıştır (28-29). Bu sosyal sermayenin başkanlığa doğrudan hizmet edecek bir kültürel sermayeyle buluşması üniversite eğitimi ile mümkün olur: “İnşaata karşı –evimizin inşaatı sırasında– oluşmaya başlayan ilgim, kısa zamanda hedefe dönüşmüş, günü geldiğinde İTÜ İnşaat mühendisliği bölümünü kazanabilmişim” (30-31).

Bu yıllarda hem özel ders vererek ticari kazancın keyfiyle tanışır, hem de siyasi faaliyetleri ile sosyopolitik sermayesinin arttırmaya devam eder. Keza Durak 27 Mayıs’ın hemen arifesinde solcu öğrencilerin yapacağı bir toplantıyı basmaya karar veren “milliyetçi üniversite öğrencilerinin” arasındadır. Hatta Cağaloğlu’na inip yolu kapatma fikri ile, 250 kişilik

yürüyüşün 5000 kişi ile tamamlanmasını sağlar (36). Yassıada Mahkemeleri'nde salonda "Bu mu adilane mahkeme? " diye isyan eden de odur (39), Adana'da işçi kongresinde "uyguladığı taktikle kongrenin kaderini değiştirip", sağcı zannedip desteklediği solcu grubun seçimi kazanmasını sağlayan da o (43-44). Böylece siyasi anlayışını belli ilkelerden ziyade pragmatik eylemlere dayandırma yetkinliğinin ilk izlerini de bu öğrencilik yıllarının siyasi faaliyetlerinde görebiliyoruz.

1963 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden inşaat mühendisi olarak mezun olur olmaz Adana Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü'nde Köy İçme Suları Şefi olarak göreve başlar. Beş ilin bağlı olduğu bölge müdürlüğünün geniş yetkilerini önce babasının memleketi Karaisalı'nın susuz 51 köyüne yönelik projeler hazırlayarak kullanmaya başlar (47). 1965 yılında il özel idarelerinin, belediyelerin ve DSI'nin ilgili ünitelerinin birleşmesiyle kurulan (sonradan Köy Hizmetleri Müdürlüğü olacak) Yol-Su-Elektrik Müdürlüğü'nün Adana il müdürü olur. Böylece daha askerliğini yapmadan, hatta doğru düzgün memurluk bile yapmadan müdür olur (55).

İl müdürlüğünün ona verdiği yetkileri de Süleyman Demirel'den aldığı ilhamla "Böyyük [sic.]" düşünerek kullanmaya özen gösterir. Önemli olan düşünmek ve temeli atmaktır. Nihayetinde "yarım kalan köprü inşaatı" da "cami inşaatı" da olmaz (102-103). Bu yolda rastlanılacak teknik sorunları aşmanın yolu her zaman bulunabilir. Alınacak "cesur kararlarla" tahlil edilecek suya başka bir sudan ilave ettirilerek sertliğini düşürüp altyapıya uygun hale de getirilebilir (51) ya da Ankara'ya gönderilen Encümen kararlarında elle değişiklik yapılarak resmi evrakta tahrifat suçu da işlenebilir. Önemli olan kanunlara aykırı olma pahasına kamu yararına hizmet etmektir (57). Ancak böyle riskler alınarak, kalıcı hizmetlerin önü açılabilir (136). Kanun devleti ve hukuk devleti arasındaki temel fark de budur: "...geçmişin koşulları içinde makul sayılabilecek birçok yasa gü-

nümüz koşullarına uymaz... birçok yaşamız da orasından burasından kırılıp eklene, ilk düzenlendiği zamanki mantığını ve amacını kaybetmiştir" (298). Dolayısıyla, kamu hizmeti adına güncel hukuk yorumları yapmanın bir sakıncası yoktur, bu bir cinayete kaza süsü verme pahasına olsa bile... (297-298).

Durak vaatlerini beş yıllık süre içinde hizmete dönüştürmek için kanunların yarattığı engelleri aşmanın yani "yumurtayı dik tutmanın" yolunun ancak onu masaya sertçe vurarak ucunu ezmekten, hafifçe kırmaktan geçtiğini çekinmeden ifade eder. Bu yöndeki ısrarlı talep ve itirazları zaman içinde yankı buluyor ki "Çok geçmedi eski Ceza Kanunu'nun 230 ve 240. Görevi İhmal ve Görevi Kötüye Kullanma maddeleri değiştirildi. Yeni Ceza Kanunu'nda, suçun oluşması için 'kamu zararı şartı' getirildi" (299). Yani eğer kamu yararı varsa, hukukun kısmi ihlallerine göz yumulur hale geldi.

Hukukun öznel ve serbest yorumlanmasına gösterilen hoşgörü inanç tam da işletmeci yönetim bakışının bir tezahürü sayılabilir. Durak'ta gözlediğimiz, yasaların statükocu ve çoğu zaman prosedürlere boğulan karar ve icraat aşamalarından kurtulma arayışı ve dolayısıyla kamu kurumlarını da bir patronun hızı, kararlılığı ve serbestisi için yönetme arzusu bu işletmecilik normuyla uyum için serpilen icracı başkan habitusunun önemli izlerini taşır.

Böylece Durak daha genç bir memurken, halka hizmetin keyfini ve keyfiliğini tatmış ve böylece hizmet referansiyelinin bir parçası olmakta hiç tereddüt etmemişti. Bu icracı/projeci makamdan dolayı 1965-1968 yılları arasında Adana İl Daimi Encümen üyeliği yapması da onu valiye yaklaştırmış, bu sayede de hem il özel idaresinin hem de kararları valinin onayına tabi belediyenin faaliyetlerinde etkili olabilmesini mümkün kılmıştı (98-99). Böylece yerel yönetimlerin işleyişine dair birinci elden bilgileri edinebilmişti.

Askerlikten sonra, kamu memuriyetine dönmeyip, bu sefer kardeşleri ile birlikte inşaat sektöründe iş yapmaya başlayan Durak, "Adana'nın en önde gelen apartman müteahhidi" olmayı başarır (106). Şehrin kuzeyinde 2000 civarında konut yaparak, daha sonra belediye başkanlığı döneminde çok tartışılacak Yeni Adana'nın ilk kıvılcımını yakmış olur: "3000 hektarlık (30 milyon metrekarelik) kuzeydeki uygulama alanı hektara 300 kişi hesabıyla yaklaşık bir milyon (200 bin konutluk) nüfusa yetecek bir yerleşim planlamasıydı... Bir encümen kararıyla yapılan bu boyutta bir uygulama başka hiçbir şehrimizde halen yapılmamıştır" (220-221). Kenti kuzeye kaydırma ve bunun için geliştirdiği stratejiye güveni öylesine tamdır ki İstanbul'da şimdilerde "çılgın proje diye geç de olsa uygulanan" ve Kuzey Ormanlarını imara açtığı için kıyasıya eleştirilen girişimleri daha 1987'de önerdiğini önermiş olduğunu gururla ifade eder (242).

Bu müteahhitlik tecrübesi hizmet referansiyelinin işletmeci boyutuna olan inancın iyice oturmasını mümkün kılar. Bu inancın izlerini başkanlığında şiar edindiği "belediyeyi şirketi[m] gibi yönetme" (106, 263, 267) ilkesinde rahatlıkla gözleyebiliriz. Müteahhitlik döneminden tecrübe edip, yararına ikna olduğu taşeronları götürü usulü çalıştırma eğilimini belediyede aynen hayata geçirerek "kamuya özel sektörün dinamizminden de destek" sağlamış olduğunu iddia eder (266). Antakya Belediye Başkanı'na özelleştirmeyi anlatmak için çıkardığı gezide gördükleri özel sektör üniformalı, "orta refüjde sincap gibi sıçrayan" temizlik işçileri bu dinamizmin kanıtı olarak görülebilir. Rüzgârda uçuşan kağıt ve poşetleri havada yakalamaya çalışan işçiler özel sektörden ödünç alınan bu taşeronluk sisteminin kanıtı olarak sunulur. Öyle ya, "hangi kadrolu belediye işçisi böyle çalışır?" (273).

İşletmeci anlayışın, belediye başkanlığındaki tek tezahürü elbette personel politikaları sayılamaz. Büyükşehirleşme algoritması olarak yukarıda ifade ettiğim ölçek ekonomisi arayışı-

nın yani belli bir alandaki karar ve uygulama yetkisinin tek elde toplanması yönündeki eğilim Durak'ın şahsında da rahatlıkla gözlenebilir. Türkiye Belediyeler Birliği Başkanı olarak ilçe belediye başkanlarının büyükşehir belediye başkanı tarafından atanması yönünde büyük gayret sarf etmişti. Nitekim Durak'a göre: "İşin sorumluluk kısmında görünmeyen İlçe Belediye Başkanları, sırtlarında yumurta küfesi yok misali davranırlar, Onun için de çoğu zaman birçok konuda meşru, gayrimeşru demeden kamunun aleyhine kişisel çıkarlara göz yummaktan çekinmeyebilirler" (224). O yüzden de, "başkanların o ilçedeki belediye meclis üyeleri arasından büyükşehir belediye başkanınca atanması doğru olacaktır" (225). Şanlıurfa eski Belediye Başkanı Ahmet Eşref Fakıbaba'nın (2013) ifadesi ile "her çöplükte tek horoz olmalı" inancı ilçe belediye başkanlarının özerk bir siyasi gücü ve iradesine sahip olmasına katlanamayan, onlarla müzakere ederek kaybedecek zamanı olmayan hizmet yarışındaki büyükşehir belediye başkanları için ilçe belediye başkanları ayak bağı gibi görür. Çünkü sunulması gereken hizmetin teknik gereklikleri ışığında alınan kararlara farklı aktörlerin müdahalesi kabul edilemez çünkü Durak'ın alıntıladığı Burhan Özfatura'nın ifadesi ile "bir resim aynı anda birkaç ressamın fırçası ile yapılamaz" (224). Post politik hizmet referansiyelinin daha veciz bir ifadesi olabilir mi? Mahir bir ressamın şaheserini engelleyen ya da geciktiren başka politik aktörlerden kurtulma gereği tam da yukarıda tartıştığımız siyasetin reddi anlamına gelir.

Fakat bu yöndeki ısrarlı talepleri ile hazırlanan tasarı "İstanbul ilçe belediye başkanlarının isyanına hükümetin boyun" eğmesi sonucu rafa kaldırılır. Ne yazık ki, görevdeyken göremediği büyükşehir belediye başkanlarının 6360 sayılı düzenleme ile kazandığı yeni yetki ölçeği bu iki başlılığı filli olarak ortana kaldırma imkanını tanıyor sayılabilir. Yine de Durak, doğrudan seçimle gelen ilçe belediye başkanlarından kaynaklanan "iki başlılığı" (225) değiştiremese de, belediyenin kendi içindeki "iki

başlılıktan" belediye başkanlarını kurtarmayı başarır. Önceki düzenlemede belediye başkanlarının vekilleri belediye meclisince seçilirdi. Buna şiddetle karşıydı Durak, çünkü:

Bu, uygulamada büyük aksaklıklar yaratmaktaydı. Örneğin, halkın beş yıllığına görev verdiği başkan yerine o başkanın politikalarının aksini savunan, çoğu zaman muhliflerin ege-men olduğu meclislerde göreve gelen vekil, belediye bütçesini altüst edebilirdi. Atama yapmak dahil, başkanın büyük yetkilerini kullanarak kalıcı hale getirebilirdi... Örneğin meclis çoğunluğu ile başkanın partisi ters düşerse, hatta başkan bağımsız olursa, kendi görüş ve programına ters düşebilen bir meclis başkan vekili, mesela yüksek ücretli toplu sözleşme yaparsa, başkan bütçede zor duruma düşer. (293)

Kendisi de seçimle gelmiş, dolayısıyla siyasi meşruiyete sahip belediye meclisine yönelik ifade edilen güvensizlik ve hatta korku post-politik belediyecilik iddiamızın çok önemli bir yansıması olarak görülmeli. Gereken hizmeti en doğru şekilde kurguladığı iddiasındaki bir belediye başkanı, siyasi meşruiyeti ne olursa olsun, diğer siyasi aktörlerin müdahil olma hakkını hizmet performansına bir engel olarak görüyor. Onun diğer siyasi görüş ve aktörlerle hizmet konularını müzakere edecek zamanı ve lüksü yok. Zaten yapılması gereken teknik olarak belli iken bunu tartışmaya açmak sadece anlamsız bir zaman kaybı olabilir.

Nitekim muhalif vekil tehlikesinden de kurtulan Durak'ın hizmetlerinin arkası gelmez. Yukarıda bahsettiğimiz Yeni Adana projesinin haricinde, ilk biyolojik artıma tesisli kanalizasyon altyapısı (169-170), içme suyunun Çatalan'dan getirilmesi (171-174), regülatör köprü ile iç göl oluşturulması (179-183), çöp fabrikası (184) ve derelerin ıslahı (184-189), uluslararası fuar ve kongre merkezinin açılması (189), bir "peyzaj harikası" olarak Dilberler Sekisi (189-191), 100 okul ve 70 caminin imar parselli arsalarının temini (191), yeni spor tesisleri ve mezarlık alanları (193) ve 14,5 km'lik metro hattının hizmete açılması Durak'ın bu hizmetlerden kitabına almaya layık gördükleri olarak zik-

redilebilir. Bu hizmetlere yönelik kentte büyük tartışmalar ve eleştiriler olsa da,¹⁴ Durak bunların yerindeliği konusunda hiçbir kuşku duymaz. İcraatlarına kimin, neden karşı çıktığını belirten bir liste verir (339-340). Hatta kitabında onu eleştiren, “bil-mediklerini bilmeyen bazı bilim adamları” ile köşe yazarlarına doğruyu nasıl gösterdiğine dair bir bölüm olduğunu da burada not edelim.

Hizmet arayışında uzmanları hakir görmenin sağladığı özgüvenin Durak’ın belediyecilik anlayışında gelebileceği noktayı göstermek açısından kendisinin çılgın projesine bir göz atmak yeterli olacaktır:

Şehirde 40 dereceye ulaşan hava sıcaklığı 6 km yukarıda yaklaşık 0 Derece. Belli bir yükseklikte oluşturulacak platform güneş enerjisi ile soğuk havayı vakum yapıp aşağıya pompalarken, tepki enerjisiyle kendisini sabit bir kotta tutabilecektir. Havada sabit duran helikopter misali. Ancak enerji güneşten alınacak, geceleri ihtiyaç olan enerji ise gündüzleri depolanarak sistem sürekliliğini temin edecektir. (177)

Sadece Adana’yı değil, tüm dünyayı küresel ısınma belasından kurtaracak böylesi çılgın bir projeyi gerçekleştirmek ne yazık ki Durak’a nasip olmasa da bu projenin bir gün uzay teknolojisi ile gerçekleşeceğine güveni tamdır. İşte projeci aklın ve belediyeciliğin teknik ve siyasi engelleri aşma hırsının altında bu projelere duyulan sınırsız güven yatıyor. Bir işletme patronu gibi inandıkları konusunda her türlü riski almaya hazır, her türlü zorluğu aşmaya yönelik büyük azim, belediye başkanlarını siyasetten ve hatta bilimden özerk icracılara dönüştürüyor. Bu proje icraatları sayesinde “bir yandan tüm Adanalıyı kıcaklarken, diğer yandan kolay hizmet etmenin ve tekrar tekrar seçilmenin yolunu” (337) bulan Durak ancak tabii ki şahsını doğrudan hedef alan bir siyasi/hukuki müdahale ile durdurulabilirdi.

14 Bu eleştiriler hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yiğenoğlu (2014).

Sonuç

Bütünşehir düzenlemeleri hiç kuşku yok ki bariz bir neoliberal tını taşır. Kamu yararının nicel, ekonomik faydalara indirgenerek, salt bir verimlilik, etkinlik muhasebesine döndürülmüş olması, kamusalılık bilinci ve arayışına büyük bir darbe indirmiştir. Fakat bu neoliberal şablon, doğal olarak ortaya çıkan ya da metazori dayatılan bir ideolojik yönelim değildir. Neoliberalizmin toplumsallaştırılması çok daha karmaşık ve içkin mekanizmalar üzerinden kotarılır.

Bu yazı kapsamında yerel yönetimler alanında hegemonik bir doğa haline getirilen hizmet vurgusunun, nasıl ölçek ekonomisi normlarını filizlendirdiğini, bu normların da peyderpey bütünşehir düzenlemelerini şekillendirdiğini; bu ölçekte de çılgın proje imgelerinin tüm bu sürecin geniş bir kamuoyu tarafından sahiplenilmesi ve onanması sonucunu doğurduğunu iddia ettim. Bu gelişmelerin odağındaki belediyecilik anlayışının nasıl bir habitusun gelişmesini sağladığı da bir başka sav olarak tartışmada yerini aldı.

Yerel yönetimleri safi bir hizmet makamı olarak gören ve bu referansiyel içinde doğup serpiyen projeci belediye başkanlarının artık Türkiye’de nasıl hakim belediyecilik habitusu haline geldiğini Aytaç Durak’ın Adana’daki belediye başkanlığı tecrübesi üzerinden somut olarak göstermeye çalıştım. Bu referansiyel-habitus simbiyozunun nasıl siyaseti inkar eden bir yerel yöneticiliğe evrildiğini gösterebildiğimi umuyorum.

Uzun lafın kisası, yerel siyasetin hizmet mitosuna endeksli bir belediyecilik habitusu içine massedildiğini ve bunun da bu kurum ve süreçlerin siyasal doğasını erozyona uğrattığını iddia ediyorum. Post-politik siyasetin cismanileştiği bu belediyecilik anlayışı verili siyasal ayrımları aşarak, her cenahtan tüm aktörlerin içselleştirip, tekrar ürettiği bir değerler ve eylem filtresi olarak belirmiş oluyor. Siyasetin post-politik biçiminin her yer-

de ve her zaman aynı yoğunlukta yaşandığı tabii ki söylenemez. Post-politik siyasetin imgesi olarak ortaya koyduğumuz çılgın projelere yönelik yoğun hukuki ve toplumsal mücadeleler bile bu tarz siyasetin itiraz ya da direnişten azade olmadığını düşünmemize yetecektir. Verilen böylesi mücadeleler kent ya da ülke ölçeğinde hala Rancière'in siyaset olarak gördüğü iktidar mücadelelerine örnek teşkil edebilir. Yerel iktidarı elinde tutan belediye yöneticilerinin savunduğu ve uygulamak için çabalarını eksik etmediği post-politik anlayışın genelde seçmen nezdinde teveccüh bulduğunu kabul etsek bile, buna karşı direnen ve farklı bir siyasi anlayışa sadık kalan kesimlerin varlığını görmezden gelinemeyeceğini, dolayısıyla yaygın post-politik manzaranın mutlak bir hakimiyete sahip olmadığını belirtelim. Hakim post-politik anlayışa karşı verilen mücadelelerin, yerel siyaset içinde bu anlayışa direnen politika ve mücadelelerin başlıbaşına bir yazıyı hak ettiğini belirterek tartışmamızı sonlandıralım.

Kaynakça

- Aytaç Durak'a şok (2009, 4 Mayıs). *Akşam*. Erişim tarihi: Aralık 11, 2015. Erişim adresi: http://www.aksam.com.tr/medyator/2009/05/04/haber/siyaset/1772/aytac_durak_a_sok.html.
- Bayraktar, U. (2007). Turkish municipalities: Reconsidering local democracy beyond administrative autonomy. *European Journal of Turkish Studies*. <https://journals.openedition.org/ejts/1103>.
- Bayraktar, U. ve Kurt, H. (2010). Reform sonrası bir İl Genel Meclisi: Arzuhalci ile noter arası siyasal bir organın doğuşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 31-56.
- Bayraktar, U. (2011). (Derleyen). *Dönüşüm ve Statüko. Reform Sonrası İl Genel Meclisleri*. İstanbul: Kalkadeon.
- Bayraktar, U. (2013). Özgün bir siyasal bilim ekolü geliştirmek adına bir ilham kaynağı olarak Fransız kamu politikası analizi yazını. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu politikası: Kuram ve uygulama içinde* (s. 114-129). Ankara: Adres Yayınları.
- Bayraktar, U. (2014). Decentralisation, poly-centralisation and re-centralisation of Turkish politics: A matrix of central-local relationships. K. Göymen ve O. Sazak (Ed.), *Centralisation Decentralisation Debate Revisited içinde* (s. 321-346). İstanbul: IPM & FNS Yayınları.
- Bora, T. (2011). Büyük olsun, bizim olsun. *Birikim*, 270, 15-18.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2003). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Ankara: Heretik yay.
- Brenner, N. ve Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of "actually existing neoliberalism." *Antipode*, 34(3), 349-379. doi:10.1111/1467-8330.00246.
- Castells, M. (1997). *Kent sınıf iktidar*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Cockburn, C. (1977). The local state: Management of cities and people. *Race & Class*, XVIII(4), 363-376. doi:10.1177/030639687701800403.
- Dahl, P. R. A. (1961). *Who governs?: Democracy and power in the American City*. Yale University Press.
- Dollery, B., Byrnes, J. ve Crase, L. (2008). Australian local government amalgamation: A conceptual analysis population size and scale economies in municipal service provision. *Australasian Journal of Regional Studies*, 14(2), 167-175.
- Durak, A. (2015). *Söyleyeceklerim var*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Erder, S. ve İncioğlu, N. (2013). *Türkiye'de yerel politikanın yükselişi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fakıbaşa, A. E. (2013, 8 Mayıs). Toros Üniversitesi yerel yönetimler sem-

- pozyumu. A. Özer (Moderatör), *Yerel yönetimlerin özerkliği, yerel ve bölgesel yönetimler ve yeni Anayasa* içinde. Toros Üniversitesi Kentleşme ve Yerel Yönetimler Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin gerçekleştirdiği sempozyum, Mersin.
- Flyvbjerg, B. (2005). Machiavellian megaprojects. *Antipode*, 37(1), 18-22. doi:10.1111/j.0066-4812.2005.00471.x.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history. *The National Interest*, Summer, 3-18.
- Harvey, D. (1985). *Urbanisation of capital*. Oxford: Blackwell.
- Hunter, F. (1953). *Community power structure: A study of decision makers*. Yer: UNC Press Books.
- Keleş, R. ve Mengi, A. (2013). *Avrupa Birliği'nin bölge politikaları*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Logan, J. ve Molotch, R. (1987). *Urban fortunes: The political economy of place*. California: University of California Press.
- Mouffe, C. (2013), *Siyasal üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muller, P. (2000a), L'analyse cognitive des politiques publiques: Vers une sociologie politique d'action publique. *Revue Française de Sciences Politiques*, 50(2), 189-208.
- Muller, P. (2000b), La politique agricole française: l'Etat et les organisations professionnelles. *Economie Rural*, 255-256, 33-39.
- Ömürgönülşen, U. ve Sadioğlu, U. (2009). Türkiye'de yakın dönemde yapılan yerel yönetim reform çalışmalarının İl Özel İdarelerine yansımaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 18(1), 1-22.
- Özkan, F. (2014, 23 Haziran). Eskişehir, Venedik'i gondol yarışında nasıl yenmiş?. *Akşam*. Erişim tarihi: Aralık 8, 2015. Erişim adresi: <http://www.aksam.com.tr/yazarlar/eskisehir-venediki-gondol-c2yarisinda-nasil-yenmis-c2/haber-318124>.
- Purcell, M. (2013). *The down-deep delight of democracy*. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.
- Rancière, J. (2007). *Siyasalın kıyısında*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Riley, J. (2012). Economies of scale. *tutor2u Business*. Erişim tarihi: Aralık 8, 2015. Erişim adresi: http://www.tutor2u.net/business/gcse/production_economies_of_scale.htm.
- Ruano De la Duate, J. M., Schaap, L. ve Karsten, N. (2012). Regionalisation and the democratic legitimacy of local governments. L. Schaap ve H. Daemen (Ed.), *Renewal in European local democracies: Puzzles, dilemmas and options* içinde (s. 165-190). Tilburg: Springer vs.
- Scott, A. J. (2001). *Global city-regions: Trends, theory policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Stone, C. N. (1989). *Regime politics*. Kansas: Univ. Press of Kansas.

Surel, Y. (2006). *Aprroche cognitive*. L. Boussaguet, S. Jacquot ve P. Ravinet (Ed.), *Dictionnaire des politiques publiques* içinde (s. 80-88). Paris: Sciences-Po.

Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şengül, T. (2001). *Kentsel çelişki ve siyaset*. Yer: Demokrasi Kitaplığı.

Tatlıcan, Ü. ve Çeğin, G. (2007). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya yapının ikiliği. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan (Ed.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* içinde (s. 303-366). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wilson, J. ve Swyngedouw, E. (2014). Seeds of dystopia: Post-Politics and the return of the political. J. Wilson ve E. Swyngedouw (Ed.), *The post-political and its discontents: Spaces of depoliticisation, spectres of radical politics* içinde (s. 1-22). Edinburg: Edinburg University Press.

Yıldırım, Y. ve Baştürk, E. (2015). Rancière düşüncesinde siyasal olanın önceliği. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 24(24), 51-62.

Yiğenoğlu, Ç. (2014). *Başkan*. Adana: Karahan Kitapevi.

Kutsal Hırsın Beton Gölgesi: Çamlıca Camii Neyin Anıtı?

Ayşe Çavdar

Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir, yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı?

Tevbe Suresi, 109'uncu ayet

Bir saha araştırması için Karadeniz'de dolaşırken Rize'nin Güneysu ilçesindeki Kibledağı üzerinde yükselen ve bitmek üzere olan bir cami inşaatı dikkatimi çekmişti. Hacı Hafız Yusuf Yılmaz Camii konmuştu adı. Ama bugün de daha çok Kibledağı Camii diye anılıyor. Her yerden görülsün diye yaklaşık 1200 rakımlı bir tepeye kondurulmaktaydı. Eski adı Potomya olan Güneysu, Tayyip Erdoğan'ın baba ocağıydı. Fakat nüfusu itibarıyla bu ebatta bir camiye ihtiyacı var gibi de görünmüyordu doğrusu. Daha da önemlisi, yapıldığı yer göz önünde bulunduğunda bu caminin cemaate hizmet etmek gibi bir derdi de yok gibiydi. Haliyle sordum tanıştığım bir kaç kişiye, cemaatin olmadığı bir tepeye böyle devasa bir caminin niye yapıldığını. Biri Erdoğan'ın Güneysulu olduğunu hatırlatıp buraya bir anıt eser inşa ettirmesinin doğal olduğunu söyledi. Bir başkası, emekli olunca buraya dönecek, kendisi ve ailesi için yapıyor bu camiyi, dedi. İnandırıcı ya da yeterince açıklayıcı değildi cevaplar. Üçüncü cevap hayli esaslıydı ve "Tayyipçi" olduğunu söyleyen, 80'lerinde bir amcadan geldi. "Burası onun sığınağı olacak" dedi. Nasıl yani, diye sordum tabii. Aslında Erdoğan'ın Allah'a sığınmak için inzivaya çekilmek üzere burayı inşa ettirdiği yolunda bir açıklama bekliyordum. Fakat o dedi ki, "Bir gün herkes ona karşı olacak. Peşine düşecekler. O da bu caminin altında

kendisi ve ailesi için yaptırdığı sığınakta saklanacak.” Herkes-
ten saklanmak isteyen biri, bu kadar görünür bir yere sığınak
yaptırmazdı herhalde. Hem de babaocağında!

Kıbledağı Camii’nin inşası 2015’te bitti ve aynı yılın Ağus-
tos’unda, yani 7 Haziran ve 1 Kasım 2015’te yapılan iki seçim
arasında da açılışı yapıldı. Erdoğan açılış töreni dolayısıyla yap-
tığı konuşmada şunları söyledi:

Bizim kadim medeniyetimiz estetiği öne çıkarmış ve bu es-
tetik ile tarihe mühürler vurmuş. Şimdi Kıbledağı’nda böyle
bir mühür vurulmuş olması bizleri gerçekten mutlu etmek-
tedir. Burada bizim medeniyetimizin inşallah mührü olan bu
mescidimiz var, bu camimiz var.¹

Gazetelerin alıntılacağı kadarıyla Erdoğan, konuşmasının
geriye kalanında, bu camiin Güneysu’yu çekim merkezine dö-
nüştüreceğini, bu amaçla Orman Bakanlığı’nın da çalışmalar
yaptığını söyledi.

Kıbledağı’nın daracık zirvesinde bu camiden önce de küçük
ve gizemli bir mescit bulunuyordu. Sahiden de turistlerin ilgisi-
ni çekiyordu. Ayrıca Güneysu sakinleri arasında kandil gecele-
rini burada geçiren hayli insan da vardı. Öte yandan o civarda
yürüyüş yapanlar nefeslenmek ve manzaranın tadını çıkartmak
için mescidin yanı başında konaklıyorlardı. Orijinal hali bilin-
meyen bu mescidin ilk olarak, 19’uncu yüzyılda yaşadığı bili-
nen ve bu arazinin de sahibi olan Meşuk Mehmet Efendi tara-
fından ahşap kullanılarak inşa edildiği tahmin ediliyor. 19’uncu
yüzyılın sonuna doğru Güneysu’da bir de Nakşibendi medrese
kuruluyor. Söz konusu mescit, bu medresenin alimlerinin inzi-
vaya çekilmek için gittikleri bir ziyaretgâha dönüşüyor. 1910’da
mescit, medrese alimlerinden Salahalî Sabit’in öncülüğünde
kara kesme taş kullanılarak yeniden inşa ediliyor. 1963’te, bu-

1 Erdoğan, Kible Dağı Camii açılışına katıldı. (2015, 14 Ağustos). SABAH. Erişim
adresi: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/14/erdogan-kible-dagi-cami-acilisina-katildi>.

gün camiye adını veren Hacı Hafız Yusuf Yılmaz, yöre halkının da desteğiyle, mescidi bir kez daha inşa ediyor. Bu esnada sırtında taş ve malzeme taşıdığı da anlatılıyor. Cumhuriyet döneminde kapatılan Nakşibendi medreseyi fiilen yürüten Yusuf Yılmaz, sıkıntılı koşullar altında öğrenci yetiştirmiş uzun süre. 1955 yılında, yani Demokrat Partili yıllarda ise, Güneysu Merkez Camii İmam Hatipliği'ne atanmış ve ölene kadar da bu görevi sürdürmüştü. 2009'da mescit turistlerin de ilgisini çektiği için kesme taştan bir dağ yolu yapılmış, bu esnada doğal dokunun zarar görmemesine özen gösterilmiş. Kibledağı'nın kaderini değiştiren, zirvesinin iki metre traşlanmasıya neden olan gelişmeler ise, Erdoğan'ın, 2010'u 2011'e bağlayan yılbaşı tatilini bütün ailesiyle birlikte Güneysu'da geçirmesiyle başlamış. Dönemin başbakanı Erdoğan camiiyi ziyaret etmiş ve bir dizi emir vermiş:

Rize Valisi Seyfullah Hacımüftüoğlu, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Kibledağı'ndaki eski ve küçük caminin yıkılarak, yerine yeni cami yapılmasını istediğini söyledi... 'Başbakanımız caminin bulunduğu tepenin 1-2 metre traşlanmasını istedi. Böylece kazanılacak alanda daha büyük bir cami yapılabilir...' Camiye giden yolun asfaltlanacağını bildiren Hacımüftüoğlu, 'Başbakanımız ayrıca Rize il merkezinden üç duraklı bir sistemle Ayane Camii'ne teleferik hattı kurulması için de çalışma yapılmasını istedi. Proje çalışması yapılarak maliyetini ortaya çıkardıktan sonra Başbakanımıza sunacağız. Son kararı kendisi verecek' diye konuştu.²

Özetlemek gerekirse Kibledağı'nın ne türlü bir şekil alacağı konusunda (şimdilik) son kararı Erdoğan verdi. Tepedeki küçük, sırlı mescit yıkıldı, yerine Üsküdar'daki Şemsi Paşa Camii model alınarak yeni bir yapı inşa edildi. Ondan bahseden hemen bütün haberlerde bazı rakamlar görüyoruz ama bu rakamlar yalnızca kısmen cemaatle ilgili:

2 Başbakan Erdoğan'ın Güneysu'da ziyaret ettiği camii. (2011, 3 Ocak). *SonDakika.com*. Erişim adresi: <https://www.sondakika.com/haber/haber-basbakan-erdogan-in-guneysu-da-ziyaret-ettileri-cami-2453525/>.

275 metrekairelik alana kurulan caminin 70 metrekaresi erkekler, 45 metrekaresi de kadınlar için ayrıldı. Kapalı alanda 200 kişinin ibadet edebileceği caminin kubbesinin yüksekliğinin 13, minarenin yüksekliğinin ise 27 metre olduğu belirtildi. Şadırvanında sürekli sıcak su akacak şekilde düzenleme yapılan camide, kadınlar için ibadet mekânının yanında bir de bebek bakım odası inşa edildi.³

Peki Kibledağı Camii hedefe ulaştı mı? Haberin devamına bakılırsa, evet, ama o hedefin neyle ilgili olduğu biraz karışık...

Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 3 yıl önce ibadete açılan Kibledağı'nın zirvesindeki cami dizilerin vazgeçilmezi oldu. Birçok televizyon dizisinde, cami ve çevresinde çekilen sahnelere yer veriliyor. Camiyi dizilerde gören yerli-yabancı turistler de ziyarete geliyor.

Bu manzaranın hangi dizilere dekor olduğu yazılmadığı için, söz konusu haberin daha çok bir davet niteliği taşıdığını düşünüyorum. Pazarlık kızıştırmak için, "siz de gelin, manzaramız güzel, diziler için de uygun" demek üzere yapılmış bir çağrı. Arada bir yerel medyada camiyle ilgili olarak "ziyaretçi akını", "rekor turist" gibi başlıklar da atılıyor. Kibledağı'nda küçük bir mescit yıkılarak yapılan caminin öyküsü ve konumu, bu yazının asıl meselesi olan Çamlıca Camii ile büyük benzerlikler taşıyor. Her ikisi de Türkiye'nin idaresinde işe koşulan muhafazakâr söylemin dinle ve dindarlıkla kurdukları paradokslarla dolu ilişkileri yansıtıyorlar.

Çelişkiler ve Süreklilikler: Cami ve Cemaat...

Gazetecilik yapmaya başladığım 1990'lı yıllardan bu yana İslamcılarla ya da dini cemaatlerle ilgili olarak yazılan/yapılan ve

3 Erdoğan'ın açılışını yaptığı Kibledağı'nın zirvesindeki cami dizilerin vazgeçilmezi oldu. (2018, 29 Ekim). HABERLER.COM. Erişim adresi: <https://www.haberler.com/erdogan-in-acilisini-yaptigi-zirvedeki-cami-11380862-haberi/>.

seküler mecralarda yayınlanan hemen tüm haberlerde ve yorumlarda şu ya da bu şekilde çelişki arandığını fark ederim. İlk kategoride yer alan haber ya da yorumlarda İslamcıların ya da dini cemaatlerin yapıp ettiklerinin seküler hukuk ya da etikle nasıl bir çelişki içinde olduğu vurgulanır. İkinci kategoride ise, yine bu grupların fiilleri ile İslam'ın ilke ya da esasları arasında ne tür çelişkiler olduğu aranır ve ifşa edilir. Birinci tür haberler seküler mecrada 'esef'le, İslamcı, dindar ya da muhafazakâr çevrelerde gayet normal ve olması gereken bir hal olarak okunur. Elbette öyle olacaktır, zaten bunun için yapılmaktadır yapılan her neyse. İslamcılık, mevcut seküler hegemoniye din boşgösterenini merkeze alarak ve yeniden üreterek yapılan bir hegemonik meydan okumadır. İkinci kategori biraz daha sorunludur. Seküler aktörler, dinin ve dini geleneğin daha 'nezih' (bu da genellikle daha 'akılcı' ve 'mütevazı' demektir) bir yorumunu merkeze alarak İslamcıların ya da dini cemaatlerin yapıp ettiklerinin hiç de İslami olmadığını savunurlar. Bu kategoriye karşı geliştirilen savunmalar ise İslam'ın bir boşgösteren olarak İslamcılar ve dini cemaatler tarafından kapılıp tekelleştirilmesi ve nihayet başkalarına kapatılması sonucunu doğurur. İslamcı siyaset erbabı ya da herhangi bir cemaat mensubu, fiilinin İslami olmadığını söyleyen sekülere adeta şunu söylemektedir: "Bu kadar iyi biliyorsan sen niye uygulamıyorsun? Benim dinimi benden daha iyi mi bileceksin? Benim dinim hakkında konuşma hakkını nereden alıyorsun?"

İlk tür haberlerin en güzel örneklerinden biri, Necmettin Erbakan'ın kısacık başbakanlık döneminin bir noktasında tarikat şeyhlerini Başbakanlık Konutu'nda ağırlamasıdır. O dönem seküler medyanın adeta feryat ederek yayınladığı o fotoğraflar ve haber, İslamcı camiada ve elbette o şeyhlerin tarikatlarında, "Nihayet, elhamdülillah" diye karşılanmıştı. Erdoğan'ın Taksim'e cami projesini on yıllardır gerçekleşmeyen bir rüya olarak anması, dindar nesil yetiştirme ahdi ve benzeri yüzlerce

çıkışı da bu babda örneklerdir. İkinci kategorinin örnekleri biraz daha netameli. Bir şeyhin yanmaz kefen satması, bir başkasının müritlerine gözyaşlarını ve belki burnunu sildiği mendili hediye etmesi, cemaatlerin kurdukları holdinglerin faizle iş görmeleri vs. hakkında "fesüphanallah, bu nasıl Müslümanlık?" sorusunu sordurmak üzere yazılan haber ve yorumlardan söz ediyorum. Bu sorulara, "Hadi oradan, sen tüketince iyi ben tüketince mi kötü? Sen bilmem kimi kutsallaştırıyorsun da, benim kutsalıma ne karışıyorsun? Sen faizle iş yapınca helal, ben yapınca mı haram?" diye cevap verir Müslüman. "Sen Mercedes'e binince iyi, ben binince mi kötü?" Ve nihayet: "İslam'ı senden öğrenecek değilim!"

Hülasa, "Ama hani sen Müslüman'dın! ..." diye başlayan soru dile geldiği hatta yalnızca ima edildiği anda oluşan kırılma, her iki tarafın da problemlili bulduğu uygulamanın İslamileşmesi için yeter de artar. Çünkü, seküler, dindarı dine sadık olmaya davet etmiş, o da "Ben Müslüman olduğum için, yaptığım her şey İslami'dir, çünkü sen Müslüman değilsin" demiş olur. Her türlü mantık dizgesinden maada bu tartışmanın tek dayanağı, argümanın değil, argümanı ortaya atanın kim olduğuyla ilgilidir. O yüzden herhangi bir yere bağlanmaz. Lakin bu nev'i tartışmanın patlak verdiği her vakada, seküler ile dindar arasındaki duvarı yükselten ve konusu İslam olan bu kapışma, bir yandan da dindarın etkinlik ve söylem alanının seküler olan/alan aleyhine genişlemesini sağlar. Tam da bu anda seküler ve dindar, birbirleri karşısında yeniden kurulur, dindar seküler tartışmanın, seküler tartışma dindarlığın içeriğini belirler. Çünkü dindarı dindar yapan, dinle arasındaki sadakat ilişkisi değil, sekülerle arasındaki çekişmedir bu manzarada. Seküleri seküler yapan da inandığı dinle (seküler dinsiz değildir) arasındaki ilişki değil, tartıştığı dindarın bizzat kendisinin kamusal işlerde başvurduğu referanslar ve tarz-ı hayata yaptığı itirazdır. Her an şikayet ettiğimiz kutuplaşmanın harareti de bu sürtüşmeden

kaynaklanır. Zira sözünü ettiğim duvar katı ama hareketlidir. Durduğu yerde sabit olmadığı için güven vermez. Tartışmanın iki tarafı da her an kendinden şüpheye düşecek, şüpheden kurtulmanın yolunu ise fikrini değil ama itirazını sabitlemekte bulacaktır. Bunun tek yolu da argümana değil, “ben kimim, o kim” sorusuna yaslanmaktır. En nihayetinde modern bir hegemonik proje olan İslamcılığın, milliyetçilikle argüman ve iddia mehiri vererek yaptığı izdivaçtan doğan siyasal dilin bu denli kutuplaştırıcı olmasının sebebi, yerelden başlayarak iktidar alanını genişlettiği ölçüde yayılma gücü bulması, bu sayede alan itibariyle genleşmesi, merkezi piyasa mekanizması olan ağlar yoluyla somutlaşması ve nihayet betona dönüşmesidir. Ne ki sekülerin bu betonun harcındaki emeği ve katkısı yadsınamaz.

Yazının asıl meselesine girmeden yaptığım bu girizgâhın sebebi, Çamlıca Camii başta olmak üzere, Erdoğan’ın ısrarlı inisiyatifıyla yapılmış camilerin barındırdığı temel bir çelişkiyi ele alacak olmam. Gerek yukarıda öyküsünü özetlemeye çalıştığım Kibledağı Camii, gerek Çamlıca, gerek Taksim camileri ve bunlara rahatlıkla ekleyeceğim saray bahçesindeki Millet Camii, adına cami dediğimiz tarihsel bir hadisenin, geleneğin ‘mütevazı’ ve ‘akılcı’ manasıyla çelişki içindeler. Zira, bu örneklerin hiçbirinde cami bir cemaate mesken olmak üzere inşa edilmiyor. Hatta, başta Çamlıca Camii olmak üzere bazıları, hal-i hazırda ki müminler cemaatini dağıtmak, ortadan kaldırmak, meskun cemaatin kendi olanaklarıyla yaptıkları camileri, dolayısıyla müşterek Müslüman hatırayı da yıkmak pahasına, belki de en çok bu türlü bir yıkımı meşrulaştırmak üzere inşa ediliyor. Bildiğimiz, alıştığımız, şu ya da bu şekilde parçası olduğumuz bir tür cemaatin yerini, bir başka cemaat alıyor. Bu yeni cemaati öğrenmemiz, idrak etmemiz ve ona alışmamız talep ediliyor. Fakat ne yazık ki, bu örneklerde yıkılan yapı seküler olmadığı, yerine yapılan da yine dini bir yapı sayıldığı için, bu abidevi camilerin bildiğimiz dinin ve o dinin müminlerinin yerini aldığı

gözden kaçıyor. İlk bakışta çelişki gibi görünen bu halin aslında neden bir çelişki olmadığı ya da bütün bu örneklerin serdettiği çelişkinin hangi mekanizmalarla giderildiği, aşıldığı ve nihayet o çelişkiyi aşma girişiminin ne tür maliyetler ve getirilerle kabbullenilebilir kılındığı soruları önem kazanıyor.

Neoliberal ve Post-seküler: Dinin Yurdu Olarak Piyasa, Piyasanın Kutsalı Olarak Din

Yukarıdaki sorulara kullanmaktan çok da hoşlanmadığım, belirsiz ve aşırı geniş içeriği nedeniyle iliştiği her argümanı müphemleştiren neoliberalizm olgusunun pratikte nasıl işlediğine dair bir gözlemden yola çıkarak cevap vermeye çalışacağım. Bu kitaptaki pek çok makalede neoliberalizmin çeşitli tanımları veriliyor ve gerek muktedirlerin siyasetlerine gerek toplumun çeşitli katmanlarına, o katmanların kendilerini dönüştürme süreçlerine nasıl yansıdığı layıkıyla örneklendiriliyor. İzninizle ben neoliberalizmin ne olduğu sorusuna cevap vermeyi ihmal ederek, ortaya çıkarttığı bir semptomdan söz edeceğim. *Yerinden etme* ve *yerine geçme* diye adlandıracağım bu semptomu, Habermas (2004) yaşam alan(lar)ının (*lebenswelt*, kelime anlamıyla yaşam dünyası) sömürgeleştirilmesi diye tarif ediyor. Possamai bunun ne anlama geldiğini şu cümleyle özetliyor: “Yaşam alan(lar)ının sistematik olarak sömürgeleştirilmesi toplumsal koordinasyon mekanizmalarının yerini finansal kaynak ve siyasi güç biriktirme mekanizmalarının alması” (Possamai, 2018, s. 150).

Bu sömürgeleştirme sürecinin pek çok örneğini dramatik sahnelerle defalarca gördük Türkiye’de. Fakat bütün örnekler arasında en manidar olanlar devletin sermayeye çoğalabileceği alanlar açma girişimlerinde, güvenlik güçlerinin ne türlü rol oynadığını görme talihsizliğine düşâr olduklarımızdı. Devlet bu türlü sahnelerde bizatihi üniformalı ve silahlı, yani yasal şiddet

tekeline uygulama yetkisini elinde bulunduran ekiplerce temsil edildiği için, olanca şaşkınlığımıza rağmen, olup bitenlerin en dolaysız yansımalarını bu türlü sahnelerde bulduk.

Örneğin Yırcalı çiftçilerin, yaşam alanlarını yok edecek olan termik santrale karşı direnişlerinde jandarmanın oynadığı rolü dehşetle izledik. O fotoğraflar ve videolar aynı anda birkaç şeyin yerinden olduğunu ifade ediyordu. Yırca halkının temel geçim kaynağı olan zeytinin yerini termik santral alacaktı. Yani termik santralden her kim kazanıyorsa, Yırca halkını yerinden edecekti. Daha önemlisi, termik santral yatırımcılarının Yırca halkını yerinden etme girişiminin güvenliğini devletin üniformalı jandarmaları üstlenmişti.⁴ Yani devlet de yer değiştirmişti.

Elbette pek çoğumuz, 'ama bunda ne var, kapitalist devlet her zaman sermayeden yana saf tutar', diyecektir. Ama Yırca halkının gözünden baktığımızda durumun pek de öyle olmadığı aşikâr. Yerinden vazgeçmeye zorlanan Yırca halkı nezdinde asıl yer değiştiren, saf değiştiren şey devletin bizatihi kendisiydi! Nitekim bu yer değişikliğinin yankısını, Karadeniz'de yaylalarını devletin yaptığı yoldan, barajdan, yani devletin egemenliğini onların topraklarına girme arzusundaki piyasa aktörleri için seferber ettiği vakalar karşısında dehşete düşmüş yaşlı teyzelerin dilini kurduğu direnişlerde gördük. "Kim ki o devlet" diye soruyordu bir teyze, "ben halkım!"⁵

Bütün o direnişlerde, devletin yerine geçen bir şey vardı. Teyzeleri ve bizi dehşete düşüren, şaşırtan şey, devletin yerine geçen şeyin de devlet olmasıydı. O sahneler, pek çoğumuz için

4 Şu internet sayfasında yalnız Yırca'da değil Türkiye'nin başka yerlerinde de bu direnişin neye, nasıl, neleri göze alarak yapıldığı; ne şekilde sürmekte olduğu ve nihayet devlet ile yurttaş arasındaki gerilimin ne türlü bir biyopolitika üzerine kurulduğu, dahası bu biyopolitikanın hangi sınırlara dayandığı rahatlıkla görülebilir. Bkz. Nur Okçu'nun hikayesi. *kömürhikayeleri.org*. Erişim adresi: <https://komurhikayeleri.org/nuri-okcu-yirca-soma/>.

5 Yeşil Yol'a Havva Ana isyanı: "Halkım ben! haklarinsesiyiz. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=bUpG2fL7Cic>.

gayet sıradan, olağan, tabii... Hatta çoğumuz şaşkınlığını gizlemek için, "e ne bekliyordunuz, başka türlü mü mümkün mü?" benzeri ifadelerle sığınacak donanıma da sahip. Ancak devletle ilişkisini, atıyorum tarım destekleri, köydeki okul, sağlık ocağı vs. üzerinden kurmuş insanlar için bütün bu olan biten kıyamet ölçeğinde büyük bir alt üst oluştan başka bir şey değildir. Ayaklarının altındaki zeminin bekçisi olan devlet, o zemini yine onların ayaklarının altından çekmekte. Çünkü artık onlara ihtiyaç duymuyor ve işin kötü tarafı bu, devletin artık meşruiyet arayışında olmadığına işaret. Şaşkınlığın kaynağı da meşruiyet arayışı olmayan bir devletin mümkün olmayışına ilişkin seziden kaynaklanıyor. Devlet o yerdeki hayatın yerine, hakkındaki bilgimiz sadece hayatımıza yaptığı somut ve can yakıcı müdahaleler dolayısıyla edindiğimiz izlenimden ibaret olan bir grup yatırımcı ya da sermayedar adına başka bir şey kurmaya aracılık ediyor. Ona verdiğimiz yasal şiddet kullanma tekeli yine bize karşı kullanıyor. Yani devlet hayatı, bizim değil, hayatımıza kast eden, kim olduğunu bilmediğimiz, hesap soramayacağımız, kendileriyle doğrudan mücadele edemeyeceğimiz, handiyse aşkın (şeytan da aşkın bir yaratıktır) bir takım güçlerin lehine düzenliyor.

Devlet, termik santral yatırımcılarına Yırca'yı adres olarak gösterirken, orayı insansızlaştıracaklarını, oradaki yaşamın yerine sermayenin kendini çoğaltabileceği bir heyula yaratacağını biliyordu. Yani yaşamın yerine başka bir şey koyuyordu, bunu yapma hakkını kendinde görüyordu, çünkü bunu yapabilecek gücü vardı.⁶ Bu eğilimin sebebinin 'gelişmekte olan ekonomiler'in baş

6 Yırca'daki yıkımdan Yırca halkının da hatta Soma'nın da hatta Manisa'nın ve tüm Ege Bölgesi'nin ve ülkenin de bir kârı olmayacaktı. Kamu-özel ortaklığı projelerinin kamuya bir yararı olmayacak şekilde düzenlenip uygulanması da aynı devleti idare eden aynı insanların yarattığı bir sonuç olduğu için, bu konuda kandırılmadıklarını gayet iyi biliyoruz. Bu model ortaya çıktığından bu yana hem dünyada hem Türkiye'de pek çok iktisat ekolünden araştırmacılar ve yazarlarca eleştirildi. Türkiye'de de yıllardır eleştiriliyor ancak tüm kamu yatırımlarında bu modelin işgal ettiği pay da giderek büyüyor. Ümit Akçay,

belası olan yolsuzluklar olduğu söyleniyor. Ancak 'gelişmiş ekonomiler' de paylarını almıyor değiller devletin yaşam alanlarını sömürgeleştirtirdiği, hatta yaşamın yerine sermayeyi koyduğu düzenlemelerden. Belli ki dünya varlığını sürdürebilirse on yıllar sonra bu dönem, devlet denilen karmaşık mekanizmanın içinden geçtiği karanlık hallerden biri olarak tarihselleştirilecek.

Bu yazının başından itibaren çeşitli camilerin inşa girişimleri üzerinden yaptığım tartışmayla alakasız gibi duran Yırca örneği, söz konusu camilerin önemli bir niteliğini açıkça su yüzüne çıkardığı için gerekliydi. Çünkü cami dini bir mekân olduğu için, onun etrafındaki tartışmanın da memleket siyasetine yön veren dindarlık-sekülerlik eksenini üzerinden yapılması kaçınılmazlaşıyor. Oysa İslamcılık'ın neoliberal 'devlet aklı'nı,⁷ mantığını iliğine, kemiğine işleyecek kadar özümsemesinden kaynaklanan bir yeni durum var ortada. Yırcalı köylülerin direndikleri hal, yumuşak karınlarından yani dindar kimliklerinden vurulan dindarların da başına geliyor. Üzerinde durdukları, hayatlarını değilse bile yaşam tarzlarını inşa ettikleri alan/dil, yani din, devlet eliyle yer değiştiriyor.

Burada ayrıntılı olarak Çamlıca Camii üzerinden anlatacağım ancak pek çok örneği bulunan yeni tarz ibadethanelerin önemli bir ortak özelliği var: Cemaat ya da ibadet için yapılmamış olmaları. Kızıldağı'nda, Çamlıca Tepesi'nde, Taksim Meydanı'nda ya da adına Külliye de denilen sarayın bahçesinde yapılan camilerin amacı, Müslümanların Allah'a ibadet edecekleri ya da bir araya gelip ortak işlerini halledecekleri bir mekân

Mustafa Sönmez, Ali Rıza Güngen, Korkut Boratav yıllardır bu konuda tartışıyor, yazıyor ve konuşuyorlar. Bahadır Özgür ise sık sık bu yolla yapılan yatırımların handiyse anatomisini ortaya koyuyor yazılarında. Örneklerden biri şurada: Özgür (2019, 8 Ocak).

7 Sanırım bu AKP'li siyasetçiler tarafından Michel Foucault'nun *governmentality*'sini karşılamak üzere icat edilmiş bir kavram. Taylan bu kavramı "yönetimsel akılsallık" şeklinde tercüme ediyor (Foucault, 2013). "Devlet aklı" tamlamasının aynı zamanda Machiavelli'nin *raison d'état* kavramına karşılık olarak da kullanıldığını hatırlamakta faide var.

sunmak değil. Türkiye’de cami sayısının artışı herkesi çok endişelendiregelmiş, okul sayısındaki artışla yapılan karşılaştırma üzerinden devletin bu işteki payı çok sorgulanmıştır. Fakat sanılanın aksine son birkaç yıla kadar, istisnalar dışında, camileri yapan devlet değildir. Birkaç anıtsal, sembolik cami dışında bu işe neredeyse hiç karışmaz devlet. Camileri cemaat yapar... Devlet cemaatin yaptığı camiye adeta el kor, çünkü bir yapının cami olarak hizmet verebilmesi için ille de Diyanet’in devreye girmesi gerekir. Diyanet aracılığıyla devlet, ağırlıklı olarak mahallede oluşmuş cemaatin, kendi kaynaklarıyla açtığı bir alana sızar. Bunu ‘yerli’ olanı ‘millileştirir’ de diyebiliriz. Böylece cemaat cami yaparak, devletin kendisini Diyanet aracılığıyla kontrol edebileceği bir alan bahşetmiş olur ona. Bu iyi midir, kötü müdür tartışmasına burada girmeyeceğim.  zerinde durmak istediğim mevzu son yıllarda yapılan camilerin cemaat için yapılmaması, dolayısıyla caminin de cemaatin de yerini alan başka bir şeyin varlığı... İşi biraz ilerletip ‘o şey’in, cemaatin cami-de ettiği ibadetin ve o ibadeti düzenleyen öğretinin, yani dinin yerini de aldığını söyleyebiliriz...

İslamcı Hegemonik Projenin Müslüman Karşıtlığı

Bir cami, cemaat için yapılmıyorsa ne için yapılır? Bu sorunun bir kolay, bir de zor cevabı var. Kolay ve görünen cevap şu: Genelde Türkiye İslamcılığı,  zelde Erdoğan kendi hegemonik iddiasının anıtları olarak inşa ediyor bu camileri. Bir hegemonik proje olarak İslamcılık’ın sek lerizmle ve sek lerlikle arasındaki iktidar mücadelesinin neticesine işaret ediyor bu yapılar. İslamcılık zafer ilan ediyor. Zor ve daha dolayımlı cevap ise, iddiam o ki, bu camiler İslamcılık ile İslam arasındaki mücadele-nin moda tabirle ‘şifrelerini’ de ele veriyor. Din içinde bir tecdid hareketinden değil, sivil alanı oluşturan dillerden yalnızca biri olmakla birlikte kendi içinde sonsuz sayıda aksanları olan di-

nin yerini alan bir hegemonik projeden söz ediyorum. Gözden kaçan bu nokta: "E hani sen Müslüman'dın niye yaptığın bu iş İslami değil?" sorusuna da cevap teşkil ediyor, hatta bu soruyu saçmalaştırıyor. İslamcılık (ya da İslamcı hegemonik proje), İslam'ın yerini alıyor. Çünkü ancak bu şekilde İslam'dan doğan siyasi meşruiyeti tekelinde tutabilir. Bunu biraz insanlığın ortak tarihinde örneği çokça bulunan baba katline benzetebiliriz. İslamcılık'ın egemenlik projesini sürdürebilmesinin tek yolu, İslam'ın ona bahşettiğinden başka bir egemenlik projesi döllemesini önlemek!

Sekülerlerin "e hani sen Müslüman'dın?" sorusuna, "Ben bildiğin Müslümanlardan değilim, senin bilmediğin, yalnız benim bildiğim bir İslam'a iman ve hizmet ediyorum" diyor bu yeni camileri inşa eden aktörler. Cümle şöyle devam ediyor: "Bu İslam'ı benden gayrı kimsenin bilmesine de izin verecek değilim." Bu tavır, dini yalnız sekülere değil, bu iddianın içinden süzüldüğü yöntemlerle inşa edilen devasa camiyle arasına mesafe koyan Müslümanlara da kapatıyor. Ne var ki, Yırcalı teyzelerinkine benzer bir direniş üretemiyor Müslümanlar hayatın kendilerine bu türlü kapatılması, üzerlerinde durdukları zeminin/dinin ayakları altından çekilmesine karşı. Çünkü aynı din, ele avuca gelmez ama dilden de düşmez bir müşterek olarak, elle tutulur müştereklerin –mahallenin, köyün, fabrikanın, tarlanın, eski devletin bunların mecziyle oluşmuş bir hamule olarak hayatın– yerinden edilmesine aracı oluyor. Dolayısıyla dindarı, bütün bu erozyonun oluşturduğu deltada kendine bir yer bulacağı umuduyla da dolduruyor ve susturuyor.

Bu vaziyet karşısında genellikle sarkazma ya da ironiye bulaşarak dile gelen karamsar şaşkınlığın sebebi ise dinin dünyayla ilişkisi konusundaki seküler 'idealizm.' Bu idealizm dini, tanım gereği rasyonel olmayan, dolayısıyla dünyayla rasyonel bir ilişki kuramayacağı için bu babda kaybetmeye mahkum bir gelenek olarak konumlandırıyor, bunun ne anlama geldiğinin pek de

farkında olmadan. Oysa dinin ilk ve öncelikli, hatta kaçınılmaz olarak biricik vaadi, 'öte dünya'nın tarlası olarak gördüğü 'bu dünya'nın kendisinden ibaret. Dinler, her şeyden evvel, ortaya çıktıkları ilk andan itibaren, ucu bucağı belirsiz dünyada, yani o dünyanın piyasalarında kendine adres arayan müminlerinin başvuru kaynağı, düzenleyicisi, toplumsal/siyasal sermayesi olageldiler... Dinlerin bundan başkaca bir işlevi olduğunu düşünmek onu hiç de talip olmadığı yüce bir mevkiye yerleştirmek demek. Dini o 'yüce' mevkiye hapsetme girişimi de diyebiliriz buna bir noktadan bakınca. Oysa hemen hepimizin ezberinde de olduğu üzere ortaya çıktıkları anlarda kendilerinden önceki egemenlere karşı dünyevi birer direniş hareketi olarak örgütlendiler, zamanla direndikleri egemenlerin yerini aldılar, daha doğrusu müminlere egemenlerin yerini alacak bir zemin sağladılar. Hülasa, dinler hep dünyalıları, dünyaya nizam vermek isteyenlerin dayanacakları yasalardı. Dinlerin kaynağındaki çelişkiler de, onları sürdüren ilkeler de hep dünyaya dönük oldu.

Dinlerin dünyanın hemen her yerinde, neoliberal 'devlet aklı' ile yaptıkları izdivaç dolayısıyla geldiğimiz şu aşama, bu açıdan bakıldığında dinler tarihi boyunca defalarca tecrübe edilmiş öykülerden pek çok öge barındırıyor. Evvelki zamanların 'ezileni' olan ya da kendini öyle anan dindar, tam da bu ezilme halinden aldığı güç ve 'haklılıkla', herkesin yerinden edildiği bir anda, yerinden edilenlerin yerlerine geçenlerden olma umudunun, arzusunun, iradesinin; dahası bu arayışı meşrulaştırmak üzere ürettiği gerekçelerin ifadesi olarak zikrediyor dini. Dindarın kendine 'seçilmiş insan' muamelesi yapmaya her zamankinden daha çok ihtiyacı var şu zamanda. Zira halinde ve tavrında inandığı dinin pek çok ilkesiyle çelişen ağır vaziyetler içerdiğini herkesten iyi kendisi biliyor. Çünkü ancak, kendisinin 'seçilmiş' olduğuna inanırsa, üzerinde durduğu zemin ayaklarının altından kayarken bir yerlere tutunup hayatta kalabileceğini umabilir ya da başkalarını yerinden etmenin kendisinin en tabii hakkı

olduğu fikriyle avunabilir. Hayatını böyle bir umuş ve avunuş hali, yani iman olmadan sürdürebilecek güce sahip değil. Hatta mümin olarak sahip olduğu gücü, bu türlü bir avunuş ve umuş hali olmadan hayatı sürdüremeyecek güçte olmamasına borçlu.⁸ Aslına bakarsanız onu zalimce ‘ezen’ seküler devletin de tek ve asli sahibi olduğuna inanmış ve bu yüzden katlanmıştı onca eziyete. Umarsızca kendisini ezenlere benzeme arzusunun (Freire, 1995, s. 42) arkasında bir bakıma aslen kendisine ait olanı tekrar ele geçirme fikrini Allah’ın, inandığı dinin bir vaadi olarak görmesi de bulunuyordu. Bu yüzden devletin hoş görebileceğinin ötesinde bir direniş dili oluşturma becerisi geliştirmede hiç, buna ihtiyaç duyup duymadığı ise ayrı bir mevzu. Haliyle şimdi de, Allah’ın ona vadettiği günlerin geldiğini, mucizevi bir şekilde aklı başına gelen devletin nimetlerinden akla gelen her yolla yararlanmanın en çok kendisinin hakkı olduğunu düşünmesin mi?⁹

Bu zaviyeden ve bugüne kadar gerek Türkiye’de, gerek Müslümanların çoğunlukta olduğu başka ülkelerde edinilen tecrübe hareketle İslamcılık’ın birbiriyle ilişkili ve dönüşümlü iki hedefi olduğu söylenebilir: İlki *İslam adına dünyaya (piyasaya ve devlete)*, ikincisi *ise bunu yapabilmek, yani dünyaya hakim olabilmek*

8 Etiğin vazgeçilmez bir parçası olan ‘öz-düşünüm’ cesareti ve kabiliyetinden söz ediyorum. Sosyal medyada bir slogan haline gelen dindarların “ahlakın yerine dini koydukları” şeklindeki eleştirinin belli belirsiz kastettiği vaziyet bu olsa gerektir. Fakat bu formülde insana kendini ‘seçilmiş’ hissettiren her düşüncenin, aidiyetin ve ideolojinin aynı şeyi yapabileceğini hatırlamak da gerekir. Kimlik temelli siyasi çıkış ya da direniş stratejilerinin eninde sonunda gelip dayanabilecekleri sınırı da yine bu kabiliyetin ne ölçüde eksiltilebildiği belirler. Bu türlü bir kabiliyet eksiltilmeden bir hegemonik proje üretilemez. ‘Ezilmiş’ ve ‘seçilmiş’ olma hisselerinin ne kadar hızla birbirine dönüştüğü, hatta bu iki sözcüğün rahatlıkla birbirlerinin yerini aldığı tecrübe edilmemiş bir hal değildir. Sanıyorum ki bu konuda Paul Freire’nin (1995) uyarısına kulak verip hakkımızda hayırlısını dilemekten başka çaremiz de şimdilik yok galiba.

9 Yerim uygun olsaydı yaptığım alan çalışmalarından, dindarların devletle kurdukları arzulu ünsiyet ilişkisinin çeşitli görünümleri hakkında onlarca örnek verebilirdim. Şu röportajda Cevat Özkaya’nın dindar Müslümanlar ile devlet arasındaki ilişkiye dair tespitlerine dikkatinizi çekmekle yetineceğim. Bkz. Çavdar (2012).

için de İslam'a egemen olmak. Bu nedenle, sekülerin, İslamcı'nın ya da dini cemaatin davranışında İslam'la çelişirmiş gibi gördüğü tüm fiiller, aslında bu hegemonik projenin alanını genişletmeye yönelik, paradoksal oldukları ölçüde, hatta paradoksal olmaları şartıyla, süreklilik arz eden 'fetih' girişimleridir.

Bu fetih girişimlerinden hareketle sosyal bilimlerin 1990'lar ve sonrasında yaptığı tartışmaların en önemli kavramlarından biri post-seküler dönüm ya da dönüş idi. Öncü birkaç isimden biri olan Habermas'a göre, dinler kamusal alana ve müzakereye giderek daha çok dahil oluyorlardı ve bu iyi bir şeydi, çünkü piyasaya endeksli akli terbiye etme potansiyeline sahiptilerdi¹⁰ Habermas'ın safiyane sekülerliğinden ya da sekülerliğe yüklediği safiyane anlamdan kaynaklanan bu iyimserlik ne gelişmiş ne de geliştirmekte olan ekonomilerden gelen alan çalışmaları tarafından onaylandı. Afrika'daki Pentacostal kiliselere, Uzak Asya'daki patlama yapan ekonomilere ve hatta gelişmiş ülkelerdeki göçmen toplulukların ve 'yerleşiklerin' hayatına ve o hayatlarda dinin ne türlü bir rol oynadığına bakan pek çok araştırmacı, dinlerin müminleri piyasaya şu ya da bu şekilde entegre etmek ve bu yolla piyasadaki rekabeti daha da acımasızlaştırmak dışında pek az işe yaradıklarını söylüyorlardı. Bunun tek istisnası hayır-hasenat işleriydi ama o işlere karşı beslenen iyi niyet de birkaç yıl içinde ortadan kalktı.¹¹ 1990'ların başında, Latin Amerika'dan Avrupa'ya, ABD'den Afrika'ya ve nihayet Uzak Asya'ya ve Orta Doğu'ya kadar her yerde, seküler piyasanın yarattığı adaletsizlikten payını alan dindarların dayanışma temeli olarak bir al-

10 Benim de burada yaptığım gibi post-seküler kavramını hemen herkes üzerine alındı. Ancak Habermas'ın da Casanova'nın da bu tartışmanın alanı olarak 'gelişmiş Batı' dışındaki ülkeleri görmediklerini ısrarla vurgulamakta fayda var. Habermas, 2008'de kendisiyle yapılmış bir söyleşide üzerine basarak bu 'tartışmalı kavram'ın sadece Avrupa'nın varlıklı toplumlarıyla, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya uyarlanabileceğini söyler. Ona göre ABD bile bu kavramın uyarlanabileceği bir alan değildir (Habermas, Blair ve Debray, 2008).

11 İlgili tartışmanın iyi bir özeti ve Türkiye'den çıkartılabilecek dersler için bkz. Atalay (2017).

ternatif yaratacakmış gibi görünen din temelli örgütlenmeler zamanla, aynı bağlamlarda piyasanın hastalıklarını normalleştirmeye koyuldular. Habermas'ın tabiriyle özetleyecek olursak, din piyasanın yaşam alan(lar)ını sömürgeleştirme sürecine aracılık etmekteydi. Post-seküler dönüm'ü neredeyse demokrasiyi mükemmelleştirecek bir adım olarak kutlayan ve kutsayan bir başka yazar ise Casanova idi.¹² Casanova'ya (2008) göre sorun dinlerde değil, sekülerlikte idi; sekülerler dinden gelen bu türlü bir meydan okumaya hazırlıklı değillerdi, o yüzden korkuyor ve endişeleniyorlardı. Dinin kamusal alana dönüşünü kutlayan iyimserliğinde değilse bile, seküler Batı'nın dinlerin reenkarnasyonuna hazırlıklı olmadığı konusunda haklıydı Casanova. Nitekim Polonya ve Macaristan'da yaşananlar (Wagenvoorde, 2019), şu ya da bu 'beklenmedik' Avrupa ülkesinde yükselen popülist sağ siyaset, bu hazırlıksızlığın maliyetinin ve yarattığı hasarın ağırlaşmasına neden oldu.

Din, piyasaya/dünyaya/masaya Habermas gibi sekülerlerin ona atfettikleri gibi daha insani bir içeriğe, akla sahip olduğu için değil, kendisine yüklenmiş bu türlü bir manadan vazgeçmek koşuluyla döndü. Habermas, ekonomik çıkara referansla tarif edilen piyasa mantığının din, daha doğrusu piyasaya girmeye nihayet başlayan dini toplumsal sermaye sayesinde yu-

12 Casanova'nın (2008) söz konusu kavramın alanı konusunda görece geniş davranmasının sebebi, post-seküler dönümde göçün ve küreselleşmenin rolünü ön plana çıkartmasıdır. Hatta Türkiye'nin AB'ye girme çabasının ve karşılaştığı direnişin tam da post-seküler dönüm'ün semptomlarından biri olduğunu söyler. Bana sorarsanız bu perspektiften bakıldığında aslında Türkiye post-seküler kavramının uygulanabileceği bir alan sayılmaz, tarihinin herhangi bir yerinde ne zengin ne de tam manasıyla seküler olmuş bir toplum ve devletten bahsediyoruz zira. Öte yandan, bu kavramın başlıca teorisyenlerinin koydukları sınırları biraz genişletmek, Türkiye'de zaten kamusal alandan, piyasadan ve devlet bağlamından hiç çekilmemiş olan dinin hangi dinamiklerle bu 'başarı'yı sağladığını görünür kılmaya yetebilir. Bu kavram, henüz içinden geçmekte olduğumuz için kapsamını, sınırlarını, içeriğini tam olarak kavrayamadığımız bu süreci görünebilir kılmaya yetmenin dışında bir işe yaramaz. Kaldı ki, Habermas ve Casanova'nın kavramı atfettikleri zengin Avrupa'da, Kanada, Avustralya ya da Yeni Zelanda'da da bir işe yaradığı çok söylenemez.

muşayabileceğini düşünüyordu. Oysa dindarlar, dinlerinin sahilliğinin başlıca ölçüsü olarak piyasadaki (bu kelimeyi en geniş anlamıyla kullanıyorum) başarılarını görür olmuşlardı çoktan (Gauthier, 2018). Bu da kendilerini başarıya götüren her aracı kutsamaları için yeterliydi. Örneğin Allah'ın kelamının piyasa ortamındaki eşitsizliği, adaletsizliği normalleştirmek üzere dolaşıma sokulması bile uyanmalarına yetmedi.¹³ Ne de olsa kader diye bir şey vardı ve nihayet herkes kendi payına düşeni yaşardı. Kaderin bir oyunu sayesinde –kadere oynadıkları bir oyun sayesinde de diyebiliriz– eşitsizlik ve adaletsizlik fikirleriyle imzaladıkları bu barış, nihayet kurban psikolojisinden çıkıp kendilerine kapılarını sonuna kadar açan piyasada bir yer bulmaktan rahatsız olmayacakları bir destek mekanizması işlevi gördü. Sözün kısası, dindar, dinini, piyasanın ekonomik kazanca endeksli mantığının hizmetine soktu, bu yolla o mantığı kutsayıp dokunulmaz kıldı ve dinin onca yüzyıldan sonraya kalabildiği kadarıyla itibarını kendi dünyalığı için seferber etti. Bu yolla din(dar) piyasayı, piyasa da dini fethetti. İslamcılık yalnız Türkiye'de değil, nüfuz ettiği hemen her yerde bu karşılıklı fetih girişiminin kolaylaştırıcısı, adeta dragomanı ve yol göstericisi oldu. İslamcılar, onca yıl kıyıda kaldıktan sonra merkezin çökmesiyle buldukları boşlukta gözden geçirme fırsatı buldukları hegemonik projelerini dini *profanlaştırmak* suretiyle ete-kemiğe bürüdüler.

Agamben (2007) profanlaşmayı (*profanation*) neşeli bir kutlamayı andıran bir dille tarif eder adeta. *Profan* kutsalın karşıtıdır. Ona göre eşyanın, değerin, lafzın, olgunun, hayalin insanın kullanımına açılmasıdır *profanlaşma*. Çünkü kutsal dokunulmazdır, ancak dünyaya değen, dünyevi şeylere dokunabilir insan.

13 Piyasa İslam'ının emekle ve eşitsizlikle, hatta adaletsizlikle yaptığı barış ile İslam'ın piyasa koşullarında reenkarne olmasından önceki iddiaları arasındaki çelişkili vaziyeti nasıl aştığına ya da neden aşamadığına dair iyi bir anlatı için bkz. İqtidar (2017).

İslamcıların dine yaptığı şey onu kutsal, dokunulmaz yerinden alıp¹⁴ dünyaya bulaştırmak oldu. Bu bulaşma piyasa eliyle ve yine piyasa bağlamında olduğu için dine dair olup da piyasalaşmayan tek bir şey bile kalmadı. Yani piyasa 'dinin yurdu' oldu, zira oraya 'dindarın sermayesi' olarak girdi. Demem o ki dinin, devletin hayatı yerinden etme ya da başka şeyler¹⁵ ikame etme aşamasında piyasaya/dünyaya düşmesi pek manidar. Devlete böylesi bir gücü başka kim verebilirdi ki? 'Kutsal' hayat ancak kutsama gücüne sahip bir söylemle yerinden edilebilirdi!

İddiam o ki, sözünü ettiğim bütün örneklerde evvelden cemaatin buluşma yeri olarak bildiğimiz camiler, cemaatin yerini almak, cemaati yerinden etmek üzere yapılıyor. Ve bu, bil-

14 Ki oraya din, tanrısını öldürüp yerine geçmek yerine ona inanmayı sürdürürebilmek için dünyadan uzaklaştırmayı tercih edenlerin yaşama biçimi olarak da tarif edebileceğimiz sekülerleşme ile yerleştirilmişti. Şu son birkaç on yıl boyunca Türkiye dahil dünyanın her yerinde çeşitli türden dindarlıkların piyasalaşma sürecinin, özellikle Orta Doğu'da ya da Orta Doğu'ya ilişkin sekülerleşmeye ve sekülerliğe dair literatürde hayli belirleyici bir rol oynayan Talal Asad'ın (2003) tezlerinin ve eleştirisinin gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesindeyim. Asad, sekülerleşmeyi kabaca Batılı insanın dünyayı ele geçirme arzusunu tatmin edebilmek için tanrıdan ve dinden kurtulma macerasının yarattığı bir düşünüş/yaşayış/eyleyiş formasyonu olarak ele alıyor. Bu elbette dünyayı da tanrıdan arındırmak, ona atfedilen kutsallığı operasyonel olmaktan çıkarmak anlamına geliyor. Ancak pek çok bağlamda Asad'ın sekülerliğe ve sekülerizme yönelik eleştirileri, kamusal otorite olma gayesiyle harekete geçen dini cemaat ya da siyasi oluşumlar için apolojetik bir mesnede dönüşebiliyor. Zira, post-seküler dönüm dindar insanın dünyayı ele geçirmek için Tanrı'ya nasıl sarıldığına ilişkin pek çok örnekle dolu. Bunun başlıca yolu ise dindarın dünyaya yönelik arzusunun, iştahının kutsanması şeklinde ortaya çıkıyor. Dinin, dindarın arzusunu kutsamak üzere bir araca dönüşme potansiyeli olduğunu hayatın hemen her alanında gördük, ancak en çok gözümüze çarptığı alan kuşkusuz İslamcılık'ın geleneğe referans vererek ürettiği biyopolitika örnekleri ya da talepleri idi: Çok eşlilikten kadının cemiyetteki yerine, 'çocuk gelin' mevzuunun meşrulaştırılmasından "çevre Müslüman'ın helal malıdır" sloganında ifadesini bulan tüm dünyayı, her şeyiyle, müminin hizmetkârı kılan meşrulaştırma mekanizmaları... Sekülerliğe atfedilen pek çok negatif 'haslet'in, her nerede olursa olsun insanın, din ve dindarlıkla arasındaki ahlaki ve elbette ekonomik ve sınıfsal gerilimi de hesaba katarak yeniden ele alınması şaşırtıcı bir tecrübe koyabilir ortaya.

15 Zeytin ağaçlarını termik santrallerle, dereleri barajlarla, parkları AVM'lerle, mahalleleri sitelerle, hayatiyet arz eden her şeyi onun piyasada daha kolay tüketilebilecek başka bir formuyla...

diğımız dinle çelişiyormuş gibi görünse de, yalnız Türkiye’de İslam’ın değil, dünyanın her yerinde çeşitli türde dindarlıkların, piyasaya devletin neoliberal formuna hizmet ettikleri ölçüde girerek çoğalmış post-seküler versiyonlarıyla bir çelişki oluşturuyor.

Bir Cami Aslında Nedir?

Camiler ve özellikle cami mimarisi ile ilgili literatürde hemen her kelam, İslam’da ibadetin camide yapılması gerekmediğini, tüm yeryüzünün mü’mine mescit olduğunu hatırlatarak başlar. Mescit, Allah’a secde edilen her yerdir. Bu ilke sihirlidir. Müslüman’a Allah’a secde edebildiği her yerde evinde hissetmesini vazeder, zira Müslüman her yerde Allah’a secde etme imtiyazı olan kuldur. Nitekim ünlü bir hadis şunu söyler: “Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, onun için ümmetimden namaz vaktine kavuşan herkes (bulunduğu mekânda) namazını kılıversin.”¹⁶ Buhari’ye dayandırılan bu hadis, Peygamber’in kendisinden önceki peygamberlerden farkını, üstünlüğünü sıraladığı bir listenin ikinci maddesidir. Geriye kalanlar da şöyledir:

Ben, düşmanımın içine bir aylık mesafeden korku salma yardımına mazhar oldum. ...Ganimetler bana helal kılındı. Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirken ben bütün insanlığa gönderildim. Ve bana şefaât (etme hakkı) verildi.¹⁷

16 Kimi yorumlara göre bu ifade, Müslümanların isterlerse başka dinlerin tapınaklarında da ibadet edebilecekleri anlamına da gelir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu, namaz kılacak yer bulamayan bir Müslüman’ın, ikonaların üzerini örtmek suretiyle kilise ve sinagoglarda namaz kılabilecekleri yorumu yaptı 2015’te kendilerine yöneltilen bir soru üzerine bkz. Kilise veya sinagogda namaz kılınabilir mi?. (2015, 20 Aralık). *BEDİRHABER*. Erişim adresi: <http://bedirhaber.com/haber/kilise-veya-sinagogta-namaz-kilinabilir-mi-35212.html>.

17 Diyanet İşleri Başkanlığı. Hadislerle İslam. Erişim adresi: <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/?p=kitap&i=6.0.263>. Bir önceki dipnotla birlikte düşünüldüğünde, tüm yeryüzünün mescit olmasının fetihçi bazı yorumları olduğunu hatırlatmama zannediyorum ki gerek yok.

Fakat bu ilke, mescit ya da cami yapılmasına engel değildir, yalnızca mescidin ya da caminin ibadetten gayrı amaçları olduğunu vurgular. Nitekim, kendisine yeryüzü mescit kılınan peygamber de mescit inşa ettirmiştir, Mescid-el Nebevi.¹⁸ Öte yandan mescit ile caminin aynı manaya geldikleri de söylenemez. Mescit, Allah'a secde edilen yer, cami ise toplanılan, cem olunan yerdir. Peygamberin mescidinde de cemaatin işleri konuşulur, karara bağlanırdı. Ancak 'cami' adını cemden alır, secdeden değil. Yani yapıya yüklenen işlevin odağı secde etmek değil, bir araya toplanmaktır. Camide ayrıca vaaz verilir, dinlenir; hutbe okunur, cemaati ilgilendiren duyurular yapılır ve kararlar alınır. Tıpkı peygamberin mescidinde yapıldığı gibi. Caminin en kalabalık olduğu günün Cuma olmasının sebebi, topluluğa ilişkin işlerin gününün Cuma olmasıdır ve Cuma'yı mübarek kılan özelliği de yine budur:

Cuma namazı, ..., topluluğun ve önderlerinin birbirleriyle iletişim kurdukları zamanı niteler. ...Bütün bu olayların ve usullerin ortak bir özelliği var: Müslüman topluluğun üyeleri arasındaki formel bağları güçlendirmek ve topluluğu Musevi, Hristiyan ve putperest topluluklardan ayırmak amacını taşırlar. Bu iki başat özellik (topluluk üyeleri arasında kuşatıcı, eşitlikçi, ötekilerle dışlayıcı bir ilişki) sonraları cami olarak bilinecek olan kurumun başlıca belirleyicileridir. (Grabar, 2000, s. 108)

Cami aynı zamanda yabancı ziyaretçilerin nereye geldiklerini anlamalarını ve şehirde yönlerini bulmalarını sağlayan bir

18 Hicret'ten hemen sonra peygamber ve sahabe tarafından inşa edilen mescit ve toplanma yeri. Mescid-el Haram adı da verilen Kâbe'nin tam ortasında bulunduğu alandan sonraki en önemli ve kutsal sayılan ikinci mekân. İnşa edildiğinde basit bir yapıdır, bugünkü camilerde bulunan hemen hiç bir öğeye sahip değildir. Grabar'a (2000, s. 109) göre orijinal haliyle Mescid-el Haram, gölgelikli iki mekânı bulunan, geniş bir avludan ibarettir. Tüm mimari öğeler ihtiyaca binaen oluşturulmuştur. Zamanla gelişen cami mimarisi, bu yapıya uyarlanır. Yani orijinal olan sonradan geleni belirlemez. Aksine sonradan gelen dönüp orijinali dönüştürür. İslamcılık ile İslam arasındaki ilişki de buna benzetilebilir.

alamet, onlar için bir ilk uğrak ve misafirhane olarak da işlev görür. Müslümanların da yaşadığı kozmopolit şehirlerde mescitler, mahallenin hem merkezini hem kimliğini oluşturarak bir sınır inşa ederler (Lefebvre, 2007, s. 86). Cami Allah'a değil, topluluğa yakın olmak, ona karışmak için gidilen yerdir. Zira Allah her yerdedir, cemaat ise bir yerde!

Longhurst (2012, s. 3), her bir caminin İslam'ın mesajını mimari ve dekoratif tasarımlarla ileten, tebliğ eden bir yapı, bir iletişim aracı olduğunu söyler. Bu aslında tüm yapılar için geçerlidir. Her bir yapı, çevresiyle kurduğu ilişki üzerinden bir dil, siyaset ve hukuk inşa eder. Longhurst, caminin hukuk inşa edici işlevi açısından çok önemli bir noktaya dikkat çeker. Ona göre cami mimarisi, Müslümanların İslam'dan ne anladıklarını da ele verir.

Erzen (2002), cami mimarisinde iç mekânın cenneti temsil ettiğini, aynı zamanda ibadetin performe edildiği bir sahne olduğunu ve nihayet her bir caminin birer heykel olarak da işlev gördüğünü söyler. Cami mimarisi, İslam toplumlarının Allah'ın yarattıklarına, dolayısıyla onun yaratma kudretine duydukları hayranlığın bir ifadesidir (Erzen, 2011). Necipoğlu'na (2005, s. 21) göre de, özellikle Mimar Sinan'ın inşa ettiği her bir cami aynı zamanda bir anıttır ve imparatorluğun kentsel manzarasını dönüşü olmayacak şekilde değiştirmiştir. Dolayısıyla bir camideki her bir detay Allah'ın yarattığı dünyayla kurulan estetik ilişkinin vücuda gelmesiyle oluşur. Şöyle de diyebiliriz, bir cami ancak bu türlü bir estetik ilişkinin, ilişkilenenin ifadesi olduğu ölçüde, bir cennet tasvirine dönüşür.

Hem Longhurst hem de Grabar ve pek çok başka mimarlık tarihçisi, İslam mimarisinin model ve ilham kaynağının doğa olduğunu tekrarlar: Longhurst'a (2012, s. 6) göre cami mimarisi bir yapı inşa etme girişiminin barındırdığı karmaşayı, doğaya başvurarak çözer. Bu da, İslam'ın hem tevhid anlayışı ile hem de tüm dünyanın Allah'a secde edilecek bir yer olarak yaratıl-

mış olduğu fikri ya da ilhamıyla uyumludur. Doğa ile mimari üzerinden kurulan bu ilişki, yaratıcı ile kul arasındaki ilişkiyi de anlamlı kılacaktır. Çünkü tabiat evrensel düzenin yeridir, İslami mimari de mesajını tabiatın düzenini taklit ederek dile getirir.

Buraya kadar cami mimarisinin ya da cami inşa geleneğinin herkesçe bilinen temel ilkelerini özetlemeye çalıştım. Ayrıntıya ve uygulamaya bakıldığında, özellikle namılı mimarların namılı sultanlar için yaptıkları camilerin ya da tarikatların inşa ettirdikleri dergâh ve mescitlerin İslam'ın sembolik dilini yansıtan ezoterik öykülerle olduğu kadar, meşruiyetlerini İslam'a hizmetten alan hükümdarların siyasi manifestolarıyla da yüklü olduğu görülecektir. Çoğu zaman ezoterik öykülerle siyasi manifestolar birbirlerini tamamlayan iki yarım cümle gibidir. Adeta gayba dair ilhamla, zahiri olana ilişkin iddia arasında bir müzakere yapılmaktadır cami mimarisi üzerinden. Cemaat, bu müzakerenin hem tanığı hem de konusudur. Bu konu derya-deniz hükmünde olduğu için bir-iki örnek vermekle yetineceğim. Örnekleri ise, bu yazının asıl konusu olan Çamlıca Camii bahsiyle ilişkilendirmek amacıyla, İstanbul'da Osmanlı sultanlarının yaptırdıkları büyük ibadethanelerden, yani selatin camilerinden¹⁹ seçeceğim.

Selatin camilerinin temel çelişkisini şöyle tespit eder Yerasimos (2002, s. 14):

...Osmanlılar Bizans'tan... iki şeyi miras almışlardı. Bunlardan ilki, Ayasofya'nın Tanrı iradesinin kendini ortaya koyuşu düşüncesi ve bu yapıyı gerçek din olan Müslümanlık adına ele geçirme tutkusuydu. Devraldıkları ikinci düşünceyse Evrensel İmparatorluk kurmak düşüncesiydi; söz konusu Evrensel İmparatorluk ise gene Ayasofya örneği ile ortaya konulmaktaydı. Bu iki düşünce birbiriyle çelişmekteydi: İlk yaklaşım, Ayasofya'nın adı değiştirilmeksizin camiye dönüştürülmesinden sonra, bu tanrısal yapıyla boy ölçüşme-

19 Selatin camileri, Osmanlı döneminde hükümdarlar ya da hükümdar ailesinden kişiler tarafından yaptırılan camilerdir. Süleymaniye Camii, Fatih Camii, Sultanahmet Camii vb.

ye yönelik her türlü girişimi kutsallığa saldırıda bulunmak sayıyordu ama Evrensel İmparatorluk düşünü benimseyen ikinci yaklaşım bu düşü Ayasofya örneğinden esinlenen biçimlerle somutlaştırmaya çalışıyordu.

Yerasimos'un tespitinden yola çıkarak yazının girişinde hikâyesini özetlediğim Kibledağı Camii ve az sonra ele almaya başlayacağım Çamlıca Camii'nde seküler göze çelişkili gibi görünen halin Osmanlı'nın İslam dini ve kendi hükümlerliliği arasındaki ilişki itibariyle ürettiği ve miras olarak bıraktığı tarihsel bir bıçak sırtı olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak bu bıçak sırtına yeni ve bu iki caminin (Taksim Camii'ni ve Beştepe Sarayı'nın bahçesindeki Millet Camii'ni de eklemek lazım) 17 yıldır süren AKP iktidarının, Cumhuriyet döneminde kendini siyasetin ve çağın gereklerine çeşitli şekillerde uyarlayan İslamcılık'ın siyasi sözünün barındırdığı bazı yeni çelişkiler de ekleniyor. Bu çelişkileri de Çamlıca Camii'nin hem inşa süreci hem de ortaya koyduğu mimari dil üzerinden tespit etmeye çalışacağım. Ancak bu noktada, hem her bir çelişkinin bir sürekliliği olduğunu, hem de süreklilik için çelişkilere ihtiyaç duyulabileceğini hatırlatmam gerekiyor. Bunu bir tür diyalektik kurgu gibi görmek mümkün. Bu çelişkilerin yarattığı dinamik huzursuzluk, İslam'dan ve Müslümanların yarattığı kalabalıktan doğan siyasi meşruiyeti bir hegemonik projeye meczeden İslamcılık'ı değilmez, aksine mümkün ve devamlı kılar. Tersinden söylersek, İslamcılık bu tür çelişkiler ürettiği sürece hegemonik proje olarak varlığını sürdürür. Bu çelişkilerin çözülmesi İslamcılık'ın aşılması anlamına gelecektir.

Yerasimos, Ayasofya'nın adı değiştirilmeksizin camiye dönüştürülmesinin evrensel imparatorluk arzusunun bir yansıması olduğunu öne sürer. İstanbul'un ele geçirilmesi ve nihayet Ayasofya'nın ismi değiştirilmeksizin camileştirilmesiyle Ortodoks Bizans ve Müslüman Osmanlı birbirlerini karşılıklı olarak damgalamışlardır. Yerasimos, sözünü ettiği çelişkinin,

yani yeryüzünde simbiyotik bir zirveyi temsil eden Ayasofya ile yarışmak üzere bir eser nakşetme arzusunun/günahının İkinci Mehmet'e de hatırlatıldığını anlatır. Konu Fatih Camii'nin inşasıdır. Bu açıdan bakınca Fatih Camii'nin inşa sürecinde pek çok talihsizlik yaşanmış olması pek de tesadüf sayılmaz. İkinci Mehmet o kadar hırslıdır ki, camiye finanse etmek için ilave vergiler koyar, her yerden ustalar ve ameleler getirtir, üstelik ücretlerini de ödemez, ödeyemez. Sonunda İstanbul'un alınması esnasında esir düşen ve azat edilerek baş mimarlık makamına getirilen Atik Sinan Efendi ile İkinci Mehmet arasında niza çıkar. Sultan, kendi adını vereceği caminin Ayasofya kadar 'âli' olmadığını görüp öfkelenmiştir.²⁰ Mimar, Sultan'a İstanbul'un bir deprem-ler şehri olduğunu hatırlatır. Mevzu kadıda biter. Kadı, Mimar'ı haklı bulur. Ancak bu karar, Sultan'ın Mimar'ı tekrar zindana atmasına mani olmaz. Atik Sinan Efendi, kimilerine göre boğdurulur kimilerine göre intihar eder (Yerasimos, 2002, s. 24-25).

Fatih Camii'nin bir de İslam içi siyasetle ilgili manifestosu vardır.

Osmanlı hükümdarları tarafından yaptırılan ilk camiler, hükümdar ile saltanatın iktidara gelişini desteklemiş tarikatların birbirine olan yakınlığını, neredeyse iç içe olma durumunu yansıtmaktadır; öyle ki camilerin yan odalarının dervişler tarafından zaviye olarak mı, yoksa eğitim vermeye yetkili kılınmış ulema tarafından medrese olarak mı kullanıldığını kestirmek kolay değil... II. Mehmet'e gelindiğinde artık elimizde yanlış anlaşılmaya neden olabilecek hiçbir noktanın

20 Öztürk (2000, s. 112-113)'un derleyip yayınladığı *Anonim Osmanlı Kroniği*'nde hikaye şöyle anlatılır: "İlerü (yani eskiden) Sultan Murad zamanında padişah kulu ve padişah kul-oğlu olmayana kapudan uluve ve timar itmezlerdi. Şimdiki zamanda kuldan kapuda yuvalar ziyadedür. Yabandan gelenün rağbeti ziyadedür. Anın için ilerü (eski) zamandaki bereket yokdur. Hüner ehline rağbet kalmamışdur. Minnet Huda'ya kim kendü gözümüz ile gördük. Sultan Mehmet Yeni Cami'i (Fatih Camii'ni kastediyor) ve sekiz medreseyi ve imareti ve bimarhaneyi yapan Mi'mar (Atik) Sinan'ı nice döge döge öldürdi habs içinde. Aceb anun günahı ne idi ki ol hal ile öğmeğe müstehak ola idi." Parantez içleri benim.

olmadığı açık bir yapı mevcuttu. II. Mehmet'in külliyesinde dervişlere yer yoktur; külliye, mekâna kusursuz biçimde kaydedilmiş kesin bir hiyerarşi içinde eğitilecek yeni seçkinler katmanının ocağıdır; caminin iki yanına eşit uzaklıkta sıralanmış olan sekiz yüksek düzey, eğitim yapan medrese ile, sekiz tane de ikincil medresede barınan ve eğitim alan öğrenciler yapıdan yapıya geçerken hiyerarşideki basamakları tırmanırlardı... (Yerasimos, 2002, s. 28)

Cami inşa ederek imparatorluğun ve sultanın gücünü ispat etme çabası ve ayrıca camiye ideolojik, hegemonik bir manifestoya dönüştürme alışkanlığı, Osmanlı'nın çökeyazdığı dönemde altın çağdan bile çok nükseder. Eryılmaz ve Yıldız, İkinci Abdülhamit'in bizzat marangozluktaki becerisini de konuşturmak suretiyle inşa ettirdiği Ertuğrul Tekke Camii'nin başlıca iki amacı olduğunu tespit ederler: Osmanlı başkentine gelen tarikat şeyhleri ile ulemayı ağırlamak ve hilafet kurumunun saygınlığını artırmak. Beraberinde bir Tevhithane de inşa edilen caminin adı da tesadüfi değildir. Hanedanın üstünlük iddiasını meşrulaştırırken geriye kalanlara onun çatısı altında buluşmaları gerektiğini hatırlatmak üzere imparatorluğun kuruluş efsanesi ve Kayı Boyu'nu ısıtıp piyasaya süren (İnalcık, 2008)²¹ de yine İkinci Abdülhamit'tir. Belli ki kendisine ve saltanatına bugünde bir tutunacak dal ve meşru zemin bulamayan padişah çareyi ecdadın ipine sarılmakta bulmuştur (Eryılmaz ve Yıldız, 2019).

Selatin camilerine nakşedilen ezoterik işaretlere örnek olarak da Mimar Sinan'ın Süleymaniye'sini analım. Harmankaya, büyük camilerin sultanın ve İslam'ın güç sembolleri olduğunu, ilaveten hükümdarların çıkacakları seferin zafer beklentisi için adak ve seferde elde edilen başarı sonrası zafer anıtı, ölüm son-

21 Halil İnalcık (2008, s. 92) Kayı Boyu kökeninin muhtemelen Timur soyuyla yarışma galesiyle uydurulmuş olabileceğini, egemenliğin tek kaynağı olmadığını kaydeder. Karşı görüş için bkz., Emecen (2015). Bu konu iki yazarı anarak bitebilecek gibi değil, ancak burası da bu tartışmanın yeri değil. Emecen'in, TRT'nin 'efsane' dizisi Diriliş Ertuğrul'un danışmanı olduğunu da akılda tutmakta fayda var.

rası için bir vasiyet gibi nedenlerle inşa edildiklerini yazar. Yer seçimi de manidardır: Gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelere inşa edilen camiler, bu mahallelerde yaşayanların Müslümanlaşmasını değil ama mahallelerin Müslümanlar için bir çekim merkezi olarak din değiştirmesini hedefler belli ki, yarı camiler bir nevi kentsel nüfus mühendisliği ya da bugünkü tabirle soyulaştırma aracı olarak da kullanılırlar (Harmankaya, 2019, s. 90). Süleymaniye için eski sarayın arazisi seçilir. Harmankaya'nın Süleymaniye'de gördüğü mimari öğeler ile onların dile getirdikleri ezoterik-siyasal deklarasyonların bir kısmı şöyle:²²

Dört minare kullanımı banisi olan Sultan Süleyman'ın İstanbul'un fethinden sonraki dördüncü padişah oluşuna, on şerefe sayısı ise Osmanlı hükümdarlarının onuncusu olduğuna işaret... (Cümle) kapı(sı) ile hemen hemen aynı mimari ve süsleme kurgusuna sahip mihraplar adeta cennete açılan bir kapıyı andırmaktadır. ...Taç kapı aksındaki mihrapla olan ikonografik ve biçimsel bu benzerlik sonucunda, ibadet mekânının dört kapıya sahip olduğu izlenimi yaratılır. Camilerin yan girişleri ile birlikte ...dört yön duygusunun öne çıkarıldığı dikkati çekmektedir. Böylece sayı sembolizminde ve İslam tasavvufunda önemli bir yeri olan dört kapı inancı sembolize edilmiş olur. Ayrıca aynı aks üzerinde konumlanan cümle kapısı ve mihrap ile zahiri ve batını aleme giriş temsil edilmiştir. ...araştırmacılar Sinan'ın cami inşasında modül ve Ebced hesabını kullandığını belirterek özellikle ölçülerde Ebced hesabına göre ifadeler bulunduğunu ileri sürmektedirler.... '66: Allah ve 110: Ali' isimlerinin varlığı... Sinan'ın, II. Selim ile paylaşmadığı bir Bektaşî sırrı olsa gerektir. ...'Allah, Muhammed, Hasan ve Hüseyin' isimleri cami mimarisinde kaynağını İslam tasavvufu ve Asyatik inançlardan alan bir sayı sembolizminin olduğuna işaret etmektedir. ...(Sinan döneminde) kubbe giderek Tanrı'nın,

22 Bu yazıda Harmankaya'dan yararlanmamın sebebi derli toplu bir liste çıkarmayı kolaylaştırmasıydı. Bol miktarda referansla bu sembolik dünyanın kapılarını açan sağlam bir metin ve elimizdeki konuya iyi bir giriş yapmak için birebir. Merak edip yola devam etmek isteyenler için Harmankaya'nın kaynakçasını da öneririm.

sultanın, imparatorluğun politik gücünün ve kent fizyonomisinin simgesi haline gelmiştir. ...göğü temsil etmekte ve birlik ve bütünlüğü yansıtmaktadır. Orta ve İç Asya'ya dayanan köklü geçmişinde Türk çadırı ile kubbe arasındaki benzerlik gökyüzü ve kozmik sembollerle de açıklanmaktadır. (Harmankaya, 2019, s. 92-94)

Allahham (2019), modern dönemde özellikle Müslüman çoğunluğun yaşadıkları ülkelerde devletler, hükümetler tarafından yaptırılan camilerin semiyotik bir metamorfoz geçirdiklerini, kutsal olanın artık bir seküler iktidar/güç metaforuna dönüştüğünü söylüyor. Yukarıda alıntıladığım öyküler nedeniyle bu argümanı yalnızca kısmen inandırıcı buluyorum. Tarihin herhangi bir döneminde, hatta İslam'ın ortaya çıktığı ilk anda bile ona dair herhangi bir sembolün ya da 'kutsal'lık atfının bu dünyaya ilişkin olmadığı iddia edilemez. Hiçbir din öte dünyayı idare etmek iddiasını taşımaz, çünkü oraya dair bilgi hiçbir dinde açık değildir ve zaten öte dünyanın idareciye ihtiyacı yoktur. Bu dünyadır ahiretin tarlası olan, dolayısıyla insan imtihana burada girecek, öbür tarafta hak ettiğini bulacaktır. Ahir zamanın bilinemezliği katlanılır gibi değildir. Kim bilir belki de dinlerin en çok bu konuda birbirlerinin anlatılarına göndermeler yapmalarının nedeni de söz konusu belirsizliktir. Dinler içeriği sonsuz bir müphemlik barındıran öte dünyadan, aslında öte dünyanın müphemliğinden ve daha erişilebilir olan *profan* dünyanın yaratıcısından aldıkları güçle buraya nizam verme iddiasındadırlar. Bu nedenle herhangi bir dinin herhangi bir kutsalının hele ağıyara gösterilmek, duyurulmak üzere cisme, sese, kokuya dönüştürülen bir sembolünün *profan* dünyaya yönelik bir mesaj taşımadığını ifade etmek imkânsızdır. Daha da önemlisi, her din kamusal alanda kendini ve gücünü diğer dinlere ama en çok da herhangi bir dinin mensubu olmayanlara ispatlama derdindedir. Yani dini olan her şey dünya üzerinde iddia ettiği hakkı almak için hem diğer dinlerle hem de dünya ile dini men-

subiyeti üzerinden ilişkilenebilen herkesle bitmez tükenmez bir kavga halindedir. Dahası bu kavganın diğer taraflarına, onların anlayacağını düşündüğü dilden cevap verdiği ölçüde onlara dönüşür. Sekülere olan zaafı, dindarı kaçınılmaz biçimde *profanlaştırarak*tır.²³ Çünkü bu ‘mundar’ dünyanın idaresi konusunda diğer herkesten çok onunla kapışır, diğer herkesten çok onun gönlünü almaya meyillidir. Zira seküler dünyanın kırı içinde düzenini öte dünya referansına ihtiyaç duymaksızın kurduğu ve bunun sorumluluğunu da şöyle ya da böyle bizzat üstlendiği

23 Bu konuda üzerinde çokça çalışmam gereken henüz ham bir argüman var aklımda: İslam’ın ortaya çıkış öyküsü okunduğunda, Muhammed’in öğretisinin bir din halini ancak kendisine inanan hanifler tarafından kabul edildiğinde aldığını görürüz. Hanifler, İslam öncesi Mekke’nin güvenilir, mevcut dinlerin tüccarlığını yapmayan ve ekmeğini de yemeyen, çok zengin olmayan ama fakir de sayılamayacak emin kişilerdir. Kur’an’daki ayetlere bakılırsa Allah’ın birliğine inanır ama mevcut dinlerden uzak dururlar, çünkü dindarların o dinleri tahrif ettiklerinin farkındadırlar. Tarihçiler haniflerin İbrahimi dinin müminleri olduklarını söyler. Ancak Al-i İmran Suresi’nin 67’inci ayeti İbrahim’in de Hanif olduğunu kaydeder (Arapçası “hanifan muslima”: “İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, Hanif bir Müslümandı. Allah’a ortak koşanlardan da değildi.” Keza Diyanet İşleri Başkanlığı’nın İslam Ansiklopedisi’nde Hanif maddesini yazan Şaban Kuzgun, İbranice Kitab-ı Mukaddes’te “hanef” kökünün değişik çekim şekilleriyle ‘mülhid, dinsiz, murdar, kirlenmiş, doğru yoldan uzaklaşmak, dine karşı kayıtsız kalmak’ gibi anlamlarda kullanıldığına dikkat çekiyor (erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanif>). Bütün bu tabirlerin dindar çevrelerin özellikle son birkaç yıldır “seküler” kelimesine yükledikleri manalara pek benzediği söylenebilir. Mücahit Bilici, “Gençler deistleşiyor mu?” tartışmasında bugün dindarlardan vazgeçen gençleri o çağın haniflerine benzetmişti (Çakır, 2018). Ben biraz daha basitleştirerek, henüz olgunlaşmamış şu argümanda, hanifleri proto-seküler bir proto-burjuvazi olarak tarif etmeyi öneriyorum. Muhammed, hanifler, yani bir bakıma Mekke’nin seküler seçkinleri, ona inandığında bir din kurmaya başlar. Şöyle de diyebiliriz, Muhammed’in öğretisi Mekkeli proto-seküler proto-burjuvazisi arasında mümin bulduğunda din olmaya başlar. Zira din, mümin gerektirir. Bu pek çok risk taşıyan argüman, dinlerin neden sekülerler ya da dinsizler söz konusu olduğunda, kendi aralarındaki düşmanlıkları bir yana bırakıp işbirliği yapabildiklerini, ayrıca neden birbirlerinin müminlerinden çok dinsizleri ve sekülerleri kendilerine inandırmaya çalıştıklarını da kısmen açıklar. Bunun tarihte örnekleri olmuştu, bugün de örneğin Avrupa’da kiliselerin farklı dinlerin cemaatlerini desteklemek suretiyle devletin ve toplumun seküler içeriğine şimdilik yumuşak bir meydan okuma halinde görülebilir. Keza bir dönem ‘Dinlerarası Diyalog’ şeklinde formüle edilen lobcilik faaliyetinin, uluslararası ilişkileri yeniden dinselleştiren, bu girişimin havucu olarak da barış ve tolerans kavramlarını sömürgeleştiren bir girişim olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.

için herkesten daha dünyalıdır.²⁴

Allaham, ayrıca, Müslümanların çoğunlukta olduğu modern devlet bağlamında inşa edilen camilerin, daha Emevi döneminde başlayan bir olguyla süreklilik arz ettiklerini söylüyor. Ona göre kapitalizme uyum sağlama telaşında olan devlet, devasa, 'ikonik' ve mimarisiyle şaşırtan, göz dolduran camiler yapıyor ancak camilerin gerek gündelik gerekse siyasal hayatta herhangi bir rolü kalmıyor. Allaham'ın bu iddiası ilk bakışta Türkiye'de gözlemlediğimiz durumla çelişkili gibi görünüyor. Çünkü camiler hem çoğalıyor, hem büyüyor, hem de müşterek hayatta daha çok söz sahibi oluyor. Fakat iddiam o ki, bu nicel artış, hatta devlet başkanının kendisi için en kritik zamanlarda yaptırdığı devasa caminin önünde ortaya çıkıp mesajlarını oradan vermeyi tercih etmesi bile, dinin dünyanın merkezine yerleştiği anlamına gelmiyor. Aksine dünyanın kirli işleri dini bir sahnede çözümlenmeye çalışılıyor.²⁵ Kim bilir belki de Kibledağı Camii ile ilgili kehanette bulunan amcanın dediği oluyor ve cami dünya işlerini çözmede kendisine rehberlik edecek başka hiçbir re-

24 Seküler kavramını dinsiz anlamında kullanmıyorum, dini dünya işlerine yön ve düzen vermek üzere bir başvuru kaynağı olarak görmeyen kişi, demek istiyorum. Bu anlamıyla tam bir sekülerliğin ne mümkün ne de sürekli olduğunu düşünüyorum. İnsanlar bazı konularda dini başvuru kaynağı olarak görürken, bazı konularda tamamen başka rasyonellikler geliştirebilirler. Bununla birlikte *profan*'ı dünyanın kırı, pasağı anlamında kullanıyorum. Buradan bakınca seküler dünya ile onun kirini, pasağını kutsama ihtiyacı duymadan ilişki kurabilen kişidir. Dünyayla bu türlü ilişki kurmanın tarihinin moderniteyle başladığını söylemek de imkânsız gibi görünüyor. Bu açıdan bakıldığında sekülerlik moderniteyi mümkün kılan akışlardan biri, ancak, şu görece ve orantısız içeriğiyle, ondan önce de var ve kaimdi. Hatta denilebilir ki sekülerliğin tarihi ile dinler tarihi yan yana ve iç içe geçmiş tarihlerdir. Fallding (1967), sekülerleşme bağlamında kutsal ile *profan* arasındaki ilişkiyi eğlenceli, neredeyse bir animasyon tarif eder gibi anlatıyor. Ona göre *profan* sürekli otonomi peşinde, dini olmayan bir tür dindarlık gibi, diğer yanıyla. Zaten dinin *profanda* talip olduğu şey de o, kanaatimce, dini olmayan bu dindarlıktaki boşluğu kutsama potansiyeliyle doldurmak. Bu yüzden dindar için seküler bir başka dinin dindarından daha büyük bir muhalefet ve arzu nesnesi oluşturuyor.

25 Erdoğan, İstanbul'u yerel seçimlerde ilk kez kaybettikten üç gün sonra Çamlıca Camii'nde ortaya çıkmış ve söz konusu kayıp dolayısıyla üzüntülerini bildiren kalabalığın karşısında yeni belediye başkanı Ekrem İmamoğlu'nu "topal ördek"e benzetmişti.

feransı kalmayan siyasetin son sığınağı olarak beliriyor Çamlıca zirvesinde. Yazının geriye kalanında, Çamlıca Camii'nden yola çıkarak manzaraya biraz daha geniş açıdan, caminin mimarisine değil de inşa edildiği tarihsel bağlamı göz önünde bulundurarak baktığımızda, durumun bir miktar daha karıştığını, camilerin siyasal hayatın yerini aldığını, siyasetten cemaati bertaraf etmek üzere araçsallaştırıldıklarını öne süreceğim.

Çamlıca'nın 'Fethi'

...Çamlıca tepesinde, yani dünyanın en güzel yerinde- salaş kahveye girerek bulaşık suyu gibi ılık çayımı içerken, gelecek sene ölümünün yüzüncü yıldönümü idrak edilecek olan İkinci Mahmut'u hatırladım. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın artık her şeyi az bularak tahtını almak üzere ilerleyen ve Kütahya'ya varan ordularının ayak seslerini duya duya, İkinci Mahmut işte bu Çamlıca'nın tepe veya eteklerinde, kız kardeşi Esmâ Sultan'ın hava tebdili için misafireten geldiği sarayında, 1839 yılı içinde ölmüştü. Uzun süren devrin saltanatını gaileden gaileye yuvarlanarak ve her tarafı parçalanıp dağılmaya başlayan uçsuz bucaksız bir imparatorluğu inhilalden kurtarmaya zekâ ve bilgisi kâfi gelmeyerek bir gün rahat etmeden geçirmiş olan bu padişah, yorgun ve müteverrim vücudunu tebdil havaya geldiği bu kasırda ecele vermeseydi, akıbeti acaba ne olurdu?

Nahid Sırrı Örik, Son Telgraf, 14 Teşrinisani 1938

Çamlıca Camii'nin hikâyesi ve etrafındaki tartışma 2012'de başlamış gibi geliyor pek çoğumuza ama aslında 1994 yılında, Tayyip Erdoğan genç ve dinamik bir siyasetçi olarak İstanbul'un belediye başkanlığı koltuğuna oturduğunda başladı. Tartışmanın ana aktörleri o dönem başında Çelik Gülersoy'un bulunduğu Turing ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi idi. Asıl konu Çamlıca Tepesi'ndeki köşklerin Turing'de mi kalacağı yoksa İBB'ye mi geçeceği gibi görünse de, kamuya ait yerlerde içki satışı olup olmayacağı, yani bu köşklere dindarlara hizmet verilip verilmeyeceği idi. Erdoğan'ın kendi pozisyonunu meşrulaş-

tırmak için öne sürdüğü iddialardan biri Turing'in Çamlıca'da işgalci olduğu şeklindeydi. Malum fethetmek, 'açmak' demek; o da işgal altında olduğunu iddia ettiği Çamlıca'yı mevcut ve müstakbel seçmenlerine açmak niyetindeydi. 'Fethin' bu ilk aşamasını Erdoğan –bugün partisinin kazanamadığı belediyelerde söz hakkını kaybetmemek için daraltmaya çalıştığı– yerel yönetim yetkileri sayesinde başardı.²⁶ İBB başkanı olmak suretiyle 'düşmanın silahı'nı ele geçirmişti.

Çelik Gülersoy (1995), Cumhuriyet Gazetesi'nde öyküyü şöyle özetlemişti:

1995'te, 7 ay süren bir kargaşanın sonunda, bir tek binanın koltuk-kanepesi değişti, bir de cola'nın yerini, kısmetse, bir gün şerbet alacak. Haber, yorum, kıyamet kopuyor. Ne diyeyim, 'hikmet-i matbuat.' Ben de, yazılıp çizilenleri uzaktan 'çeşm-i ibretle' seyrediyorum. Tayyip Bey'in 'Burada tuvalet bile yoktu, mutfağı da pislik götürüyordu' yollu açış konusmasını ve Vakit Gazetesi'nin 'Çelik Gülersoy, her yeri harap etti, öyle çıktı' türünden 'hak-şinas' manşetlerini ise ancak Allah'a havale ediyorum (Gülersoy, 1995, 13 Ağustos).

Ardından Gülersoy, Osmanlı döneminde bu tepenin sadece ağaçlık ve çimenlik olduğunu, 19'uncu yüzyılda başlayan sayfiye modası ile tepede değil yamaçlarda büyük ve güzel köşkler inşa edilmeye başlandığını hatırlıyordu. 1980'den itibaren gene büyük tartışmalarla burada iki bina inşa ettiklerini, o binalara kendisinin hiçbir zaman köşk adını vermediğini söylüyordu. Arazi belediyeye aitti, üzerindikiler de tarihi köşk değillerdi. Erdoğan'ın başkanlığındaki belediye bu binalara el koyduktan sonra danışmanlığını Mehmet Şevket Eygi'nin üstlendiği bir dizi düzenleme gerçekleştirildi.

Bu girizgâhı Türkiye'nin en büyük camisi olsun diye inşa edilen Çamlıca Camii, bahse konu yapıların yerine konduruldu-

26 Dönemin başbakanı Tansu Çiller, Erdoğan'ın yetkilerini tırpanlamak için hayli girişimde bulunmuş ancak başaramamıştı. Bkz. Avcu (1995, 1 Şubat).

ğu için yapmadım. İstanbul'un en yüksek ve her yerden görülen mevzii etrafındaki kavganın mazisini hatırlatmak istedim yalnızca. Aradan geçen zamanda Erdoğan, kendi evini bu tepenin eteklerinde sayılabilecek Kısıklı'ya taşıdı. Çamlıca Camii'ne ulaşımı kolaylaştırmak üzere inşa edilen metro, Erdoğan'ın evinin bulunduğu bu yere doğru kıvrılıp tepeye tırmanacak. Böylece Anadolu yakası daha belediye başkanı olur olmaz bu tepe için mücadeleye başlayan Erdoğan'ın fiziksel mevcudiyetini ve siyasi kariyerini merkez alarak yeniden şekillenmiş olacak.

Çamlıca'ya böyle devasa bir cami yapmak Erdoğan'ın aklına ne zaman düştü bilinmez ama ilk kez 2012 yılında dillendirdi. İlgili konuşmasında şöyle demişti: "Üsküdar'ın camılarında artık farklı yansımalar olacak." Haberlere bakılırsa, bu duyuruyu yaptığında caminin planları üzerindeki çalışmalar çoktan başlamıştı. İki ay içinde dozerler çalışmaya başlayacak, bittiğinde İstanbul'un her yerinden görülecekti.²⁷

Bu yazıyı İstanbul dışından, henüz camiye bir kez bile görmemişken yazmaya cesaret etmemin en önemli mazereti de ona başından itibaren eşlik eden bu iddiadır. Bu yapı içinde ibadet edilen bir mescit değil, her yerden görülen, evlerin camlarına düşen bir 'yansıma' olarak tasarlandı ve çatıldı. Yazının geriye kalanında bu yansımanın, o yansımayı yaratanın siyasi geçmişi ve belki de geleceği hakkında ne söylediğini, dahası camiye inşa edenin İslam'dan ne anladığını tartışacağım. Bu yönüyle mimarının zindana atılmasına ve gizemli bir şekilde ölmesine sebep olan Fatih Camii'nin, altı minaresiyle Mescid-i Haram'la yarışmakla eleştirilen Sultanahmet'in izinden gittiğine hiç şüphe yok.²⁸ Peşine takıldığı bu örneklerle paylaştığı bir önemli özel-

27 Erdoğan: Çamlıca'ya dev camii yapılacak. (2012, 29 Mayıs). HABERLER.COM. Erişim adresi: <https://www.haberler.com/erdogan-camlica-ya-dev-camii-yapilacak-3664800-haberi/>.

28 Sultanahmet'i bu yolda eleştirenleri mutmain kılmak için Kabe'ye yedinci bir minare yaptırıldığı söylenir. Kabe'nin minare sayısı sonradan 9'a çıkmış görünüyor. Türkiye'deki diğer altı minareli camiler hakkında bkz. Köşşekoğlu (2011, 1 Nisan).

liği de dinden sadır olan siyasi güç üzerinde tekel kurma, dinin ve dine dayalı siyasi geleneğin iç hiyerarşisini belirleme ayrıcalığı için duyulan arzuyu ele vermesi, dolayısıyla hegemonik projenin, mümkün olan en yüksek yere yerleştirilmiş bir temsili ve adresi olarak tasarlanması. Böylesi bir yapının, hiç bir şeyin tesadüflere bırakılmadığı, kamudan gelen seslerin asla duyulmadığı inşa süreci sembolik bir önem taşır. Zira bu sürecin her bir ayrıntısında söz konusu hegemonik projenin yol ve yordamı, dolayısıyla kaynağı ve gelecek tahayyülü hakkında pek çok ipucu verir.

Cami fikri ortaya atıldığı andan itibaren ilgili meslek odaları Çamlıca'ya bu büyüklükte bir binanın yapılamayacağını, bu girişimin şehrin mevcut ve yapılabilecek tüm planlarına büyük bir darbe olduğunu söylediler. Camiye cemaat taşımak üzere yapılan ulaşım planlarına yine birer darbe gibi işlenen değişikliklere de pek çok itirazlar edildi. Şehir Plancıları Odası, Danıştay 6. Dairesi'ne yazdığı dava dilekçesinde şunları kayda geçiyordu:

Dava konusu plan, getirdiği yapılaşma koşulları itibariyle 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu'na açıkça aykırıdır. Planda alınan Turizm Alanı ve Dini Tesis alanı kararları ile Boğaziçi alanı içerisinde yer alan doğal yapının tahribatının önü açılacaktır. ...plan ile İstanbul'un ve Boğaziçi'nin siluet etkisini tahrip edecek yapılaşma öngörülmektedir. ...geri dönüşü mümkün olmayan zararlar meydana getirecektir. ...Çamlıca bölgesine önerilen Turizm Alanı fonksiyonu ile kamu yararı açıkça ihlal edilmektedir.²⁹

Dava dilekçesindeki toplam yedi itirazın ortak noktası, Çamlıca'ya yapılacak cami ve camiyi merkeze alarak yapılacak tüm düzenlemelerin İstanbul'a dair ne kadar plan varsa hepsine aykırı olduğu, dahası kentin tarihsel kimliği ve silüetine ciddi bir darbe niteliğinde olacağı idi. Bir başka deyişle bu cami,

29 Dilekçe Danıştay 6. Dairesi'ne 2012/6468 tarih ve numarasıyla sunulmuş, ŞPO İstanbul Şubesi vekilleri tarafından kaleme alınmıştır.

İstanbul diye bildiğimiz şehre ilişkin ne kadar kural ve kaide varsa yok sayıyor, iddiam o ki, tam da bu yolla yine İstanbul diye bildiğimiz her şeyin yerine geçmeye yelteniyordu. Konu Danıştay'ca karara bağlanmadan (sonra zaten onayladı), Ağustos 2015'te "dozerler çalışmaya" başladı. Başlangıçta caminin 37 bin kişinin ibadet edebileceği büyüklükte olacağı söyleniyordu. Zamanla tepeye çağanoz gibi gerilen cami zirveyi tamamen kapladı. Cami fikrinin ortaya çıkmasıyla temelin atılması arasında geçen kısacık zamanda, şehrin hem geçmişine hem geleceğine reva görülen bu büyük müdahalenin hangi üslupla yapılacağı da tartışıldı. Bu tartışma da usulendi. Kimse bu darbenin önüne geçebileceğini düşünmüyordu. Bu esnada bir cami yaptırma derneği kurulmuş, başına Erdoğan'ın çocukluk arkadaşı olduğu bilinen Ergin Külünk geçirilmiş, hatta bir de mimari yarışma açılmıştı. Kasım 2012'de sonuçlanan yarışmaya birkaçı dışında geçmişte inşa edilmiş camileri taklit eden tasarımlar gönderildi. Birincinin seçilemediği yarışmada iki ikinci, iki de üçüncü vardı. Külünk kendisinin ve muhtemelen bu devasa caminin fikir babası Erdoğan'ın neden bir birinci bulamadıklarını halka gösterebilmek için dereceye giren ve mansiyon alan projeleri içeren bir de sergi açtı.³⁰ Fakat anlaşılan o ki mimar da çoktan seçilmişti. Yani yarışma da usulen yapılmıştı. Maraş'taki Abdülhamit Han Camii'nin mimarı ve aynı il belediyesinin imar müdürü Hacı Mehmet Güner, Erdoğan'ın isteğiyle projenin başına getirilmişti. Gazetecilerin sorularına kısacık cevaplar veren Güner'in önündeki en önemli meselenin camiyi mümkün olduğu kadar büyük tasarlamak ve görünür kılmak olduğu anlaşıyordu:

Neticede cami yapıyorsunuz, kubbesiz minaresiz olmaz... Büyüklük olarak iddialı. Ecdadın yaptığından da geniş kubbe kullanacağız. Minareleri en yüksek olacak. Medine-i

30 İşte Çamlıca'ya yapılması önerilen cami projeleri. (2012, 23 Kasım). *SABAH*. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/iste-camlicaya-yapilmasi-onerilen-cami-projeleri>.

Münevvere'yi bile geçeceğiz. Minareler en yüksek minare olacak, kubbe ölçüleri en geniş olacak. ...Minimum altı minare olacak... Her dönem kendi mimari eserleriyle anılır. Geleceğe bir miras bırakmak bu dönemi anma adına ... güzel bir yaklaşım.³¹

İslamcı siyasi elitlerin dışarıdan bakıldığında muhafazakâr siyasetin düşünsel kaynağı imiş gibi görünen ilim ve sanat erbabı ile ne kadar az ilişkili olduklarına; bu yakıştırmanın İslamcı siyaseti meşrulaştırırken onun dayandığı düşünce geleneğini ne denli mesnetsizleştirdiğine, şu son 17 yılda yapılan tüm işler arasında en çok Çamlıca Camii dalalet eder: Erdoğan'ın belediye başkanlığında el üstünde tutulan ancak fikirlerine birkaç yolundan sapmış uygulama dışında başvurulmayan Turgut Cansever, cami mimarisi hakkında geliştirdiği şu argümanla yol göstermeye çalışır uygulayıcılara, adeta sözünün nasılsa bir karşılığı olmayacağını bilmenin hüznüyle. Keza müellifi Turgut Cansever de olsa aşağıdaki öneri, mega olmayan hiç bir projeye iltifat etmeyen bir siyasi iradenin cami projesinde nazar-ı dikkate alınacak değildir elbette.

Osmanlı kültür ortamının arkaik ve yüce döneminde gözetilen abidevilik, yapının büyüklüğü ile ilişkili değildir. İnsanda uyanan huşu hissi, eseri oluşturan çarpıcı gerçeğin büyüklüğü karşısında kalbin adeta titremesidir. Huşu ve abidevilik hissinin ölçüyle ilişkisinin bulunmadığı; hat sanatının, geometrik ve floral tezyinatın, minyatürlerin, çini sanatı örneklerinin ve her boydaki mimari eserin verdiği abidevilik hissiyle sabittir (Cansever, 2005, s. 205).

Anladığım kadarıyla Cansever huşunun kaynağının ebat değil derinlik olduğunu söylüyor. Ancak Erdoğan'ın ve onun mimarının aklında, yukarıda gördüğümüz üzere, bir abide/cami

31 Çamlıca Tepesi'ne altı minareli camiyi yapacak isim belli oldu. (2012, 4 Temmuz). T24. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/camllica-tepesine-6-minareli-camiyi-yapacak-isim-belli-oldu>, 207683.

inşa etmek vardı ve bu abidevi etki görüldüğü üzere camiye akseden *huşudan* değil, onun aksini Üsküdar'ın tüm camlarına düşüren *haşmetten*;³² *derinlikten* değil *ebattan* sadır olacaktı. Başından itibaren bu caminin en çok konuşulan ve övülen özelliği büyüklüğü oldu. Ayrıca hangi teknolojik yeniliklerden yararlandı gibi başka ayrıntılar da gündeme geldi, ne var ki, bu ayrıntıların hiç biri yapının büyüklüğü kadar vurgulanmadı.

Haşmetli ve Heybetli Bir Taklit

Mimarın çözmesi gereken en önemli mesele büyüklük olduğu için cami de zaman içinde büyüdü ve 63 bin kişinin ibadet edebileceği bir kapasiteye erişti. Güner'in daha evvel inşa ettiği Abdülhamit Han Camii ile Çamlıca Camii'nin bir çok ortak özelliği olması kaçınılmaz. Ancak bunların en başında sanıyorum ki mimarın, caminin cemaate değil ama şehre, hatta dünyaya ne söylemesi gerektiği, caminin neyin alameti olarak yapıldığı sorusuna verdiği yanıt geliyor. Nitekim Sümer (2009) bu ortak özelliği ya da yanıtı şöyle özetliyor:

Abdülhamid Han Camii, konumundan dolayı yüksek minarelerinin kilometrelerce uzaktan görünüyormuş olması nedeniyle şehrin adeta sembolü hâline gelmiştir. Cami, tarihî bir yapı olmamasına karşın, abidevi kütlesi, başarılı mimarisi ve kent silüetindeki seçkin duruşu ile yerli ve yabancı birçok ziyaretçinin ilgi ve beğenisini toplamaktadır. Öyle ki yakın zamanda Cumhuriyet tarihinin en büyük camii sıfatıyla açılan İstanbul Çamlıca Camii'nin de dönemin başbakanı Recep

32 Huşu ve haşmet sözcüklerinin Türkçe'de kullanıldıkları anlamlar birbirlerine tam bir zıtlık oluşturur. Huşu "boyun eğme, gönlü korku ve saygı ile dolu olma" anlamları taşıırken; haşmet "azamet ve heybet" demektir (Tietze, 2009). Dolayısıyla beklenen, cami cemaatinin camiinin, dolayısıyla onu var eden iradenin haşmeti karşısında huşu duyması, karşısında boyun eğmesidir. Oysa Cansever, eserin ima ettiği gerçeğin haşmetinden söz eder, binanın değil. Bu türlü devasa ibadethanelerin her dönemde itirazla karşılanmasının sebebi, bir şekilde baninin gerçeğinin ibadethanenin ima ettiği gerçeğin yerini almasından duyulan dehşetengiz rahatsızlık olsa gerektir.

Tayyip Erdoğan'ın Kahramanmaraş'a yaptığı bir ziyaret sırasında Abdülhamid Han Camii'ni görüp beğenmesi üzerine inşasına başlandığı çeşitli basın haberlerine konu olmuştur.

Büyüklik yer seçimi ile birlikte düşünülmeli. Yazının girişinde anlattığım, gidilmek ve ibadet edilmek üzere değil, hatta cemaati çatısı altında toplamak için de değil, her yerden görülmek üzere inşa edilen Kibledağı Camii gibi, Abdülhamit Han Camii de şehrin en yüksek tepesinin üzerine yapıldı. Sümer'in aktardığına göre, Abdülhamit Han Camii'nin üzerine oturtulduğu şehre hakim Mercimektepe, Fransız işgali esnasında şehrin topa tutulduğu yerdi. Fransızlar buradan yaptıkları top atışı ve yaylım ateşle çok sayıda insanı öldürmüşler, tepe büyük mücadeleler sonrasında ele geçirilmişti. Bu elim anı nedeniyle tepe yıllar boyunca boş bırakılmış, nihayet "ecdadın böyle tepelere yaptığı büyük camilerden"³³ ilham alınarak adını İkinci Abdülhamid'den alan bir cami inşasına karar verilmişti. Yaklaşık 16 yılda tamamlanan caminin tüm masrafları şehir ahalisi tarafından karşılanmıştı.

Çamlıca Camii'nin açılışında bizzat Erdoğan'ın özetlediği sembolik ayrıntıları anıştırdığı için ayrıntı gibi duran şu bilgiyi de aktarayım yine Sümer'den. Caminin asıl bölümü 46x46 metredir, zamanla yapılan ilaveler nedeniyle 57x59'a çıkmıştır. Ana kubbe de 46 metre yüksekliğinde inşa edilmiştir. 46 rakamı, Maraş'ın plaka numarasıdır.

Benzer bir sembolizmin Çamlıca Camii'ne de yansıdığını görüyoruz. Erdoğan'ın caminin açılış töreninde yaptığı konuşmaya taşıyacak kadar önem verdiği bu sembolik dilin bileşenlerinin bir kısmı sahiden de Selatin camilerine yakıştırılan anlamları taşıyorlar. Ancak bazılarının o anlamlarla pek alakası yok.

33 Ecdadın boş tepelere cami yaptığına dair bir uygulama en azından İslam'da var mı emin değilim. Tekke ve dergâh vb. yapıldığına kuşku yok. Ancak bu büyüklükte camilerin boş tepelere, sırf etraftan görülsün diye yapılması, Osmanlı söz konusu olduğu zaman bile manalı gelmiyor.

Birkaçını sıralayalım:

İmanın altı şartını temsilen altı minaresi vardır. Altı minarenin dördü Anadolu'ya adım attığımız 1071 yılına atfen 107, 1 metredir. Minarelerde 16 şerefe (dördü üç, ikisi iki şerefeli), daha önce kurulan 16 Türk devletini temsil ediyor. 72 metre yüksekliğindeki ana kubbe, İstanbul'da yaşayan 72 milleti, ana kubbenin çapı 34 metre olup İstanbul'u simgeliyor. Camideki beş normal kubbe, İslam'ın beş şartını gösteriyor. Camiye beş, şadırvanlı avluya üç abidevi kapıyla giriliyor. Bunların toplamı cennetin sekiz kapısını simgeliyor. İki mekândaki toplam 33 kubbe tesbih, tahmid ve tekbirin ayrı ayrı otuz üçer defa tekrarını belirtiyor. Ana kubbe yüksekliği 54 metre olup 54 farzı, ana kubbe çapı 32 metre olup 32 farzı işaret ediyor. Ana kubbe pencereleri Resullullah Efendi'mizin peygamber olduğu yaşı ve bir günde kılınan 40 rekât namazı simgeliyor. Ana kubbe etrafındaki 4 yarım kubbe Edille-i şer'iyye'yi, dört büyük halifeyi, dört büyük kitabı, dört büyük mezhebi ve dört büyük meleği ifade ediyor. Bir alt kattaki 12 yarım kubbe İslam'ın tasvif ettiği 12 tasavvuf yolunu ifade ediyor. Bir alt katta bulunan aynalı pencereler, her cephede ayrı ayrı 28 adettir. Hem bu pencereler hem de şadırvanlı avludaki 28 kubbe, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen 28 peygamberi işaret ediyor. Çamlıca Camii, Peygamber Efendi'mizin yaşadığı 63 yıla atfen, 63 bin kişinin aynı anda ibadet edebileceği şekilde planlandı. Fetih Suresi'nin tamamı kubbeye işlenmiştir.³⁴

Çamlıca'daki Fetih Suresi'nin, benzerleri arasında en uzun zemine yazılmış olma niteliği taşıdığını da akılda tutmakta yarar var. Surenin tamamını burada vermek pek mümkün değil ama Süleymaniye Camii'ne de nakşedilmiş olan bu surenin ne manaya geldiği hemen anlaşılıyor. Daha evvel, selatin camilerinin sultanlar tarafından bir sefere çıkmadan önce adak ya da sefer sonrasında bir şükür ifadesi olarak inşa ettirildiklerini not

34 Çamlıca Camii'nin şifreleri. (2019, 3 Mayıs). *Yeni Şafak*. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/hayat/camlica-camiinin-sifreleri-2034042?page=12>.

etmiştim. Bu babda 2012 sonrasında yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Çamlıca Camii'nin inşası, bir hazzırılık ya da adak gibi duruyor. Adağın konusunun dışarda Suriye siyaseti içeride ise "dindar nesil" ya da bir türlü idrak edilemeyen "kültürel hegemonya inşası" iddiası etrafında şekillenen bir dizi girişim olduğu geliyor hemen akla.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tefsir sayfalarında Fetih Suresi'nin Hicret'in altıncı yılında, Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra geldiği, bu sureyle niyetlendikleri umre ibadetini yapmadan döndükleri için büyük üzüntü ve hayal kırıklığı içinde olan müminlerin teselli edildiğini hatırlatıyor.³⁵ Erdoğan'ın örneğın, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde yaşadığı yenilgiden sonra ilk kez bu camide halka hitap ettiği hatırlandığında, İstanbul şehrinin ufuğunda bir zafer adağı olarak yükselen bu yapının çoktan bir yenilgi abidesine dönüştüğü de öne sürülebilir. Cami yerel seçim öncesinde, bir sabah namazı edası için, Binali Yıldırım tarafından neredeyse sessiz sedasız açılır.³⁶ Niyet edilmiş parlak zaferlere dekor olması için inşa edilen bu heyulanın, seçim yenilgisinin verdiği acı ve kızgınlıkla, belli ki iyice planlanmadan serd edilen asık yüzlü açıklamalara ev sahipliği etmek zorunda kalması makus talihin latifeperverliğiyle izah edilebilir ancak.

Fakat bütün bu manzarayı caminin malzemesine içkin bir başka sembolle yan yana düşünmeden, camiye inşa edenlerin evrene verdikleri mesajı tam olarak anlayabilmek mümkün de-

35 Diyanet İşleri Başkanlığı. Fetih Suresi Tefsiri. Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/48-fetih-suresi>.

36 Çamlıca Camii'nde kılınan ilk sabah namazı sonrası Binali Yıldırım'dan açıklama: 'Muhteşem bir eser oldu.' (2019, 7 Mart). SABAH. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/webtv/turkiye/camllica-camiinde-kilinan-ilk-sabah-namazı-sonrası-binali-yıldırım'dan-acıklama-muhteşem-bir-eser-oldu>. Daha sonra Mayıs 2019'un ilk Cuma namazını burada kılarak Erdoğan da bir açılış yaptı. Ancak beklendiği, düşünüldüğü kadar gösterişli olmadı bu açılış da. Bu beklenmedik sadeliğin sebebinin, ikinci kez yapılan İBB seçimleri öncesinde İmamoğlu'nun kampanyasını dayandırdığı, "AKP İstanbul'un kaynaklarını israf ediyor" vurgusunun rol oynadığını düşünüyorum.

ğil. Temellerinin atıldığı dönemde Çimento Müstahsilleri Birliği Başkan Vekili ve Oyak Çimento Grubu Başkanı olan Celal Çağlar, basına çimento sektörü ile ilgili bilgi vermek üzere düzenledikleri bir toplantıda, Çamlıca Camii'nin inşasında kullanılan betonun Oyak Çimento tarafından üretildiğini ve 500 yıl ömrü olduğunu kaydetti. Çağlar, aynı açıklamada Marmaray için gereken betonun ömrünün ise yalnızca 110 yıl olduğunu söyledi. Gazeteciler "nasıl olur, neden camiye 500 yıl, Marmaray'a 110 yıl ömürlü beton istendi" diye sorduklarında ise, "şartname böyle" diye geçiştirdi. Anlaşılan bunu bir tuhaflık olarak görmüyordu ve tepki çekebileceğini düşünmeden söyleyivermişti.³⁷

Caminin minarelerinde sembolize edilen bir başka tarih de Malazgirt Savaşı'nın yapıldığı 1071 yılı. Malum bu tarih güncel siyasete gireli çok zaman olmuyor. Erdoğan-Bahçeli dostluğunun bir ürünü olarak hatırlanmaya başlandı. Ahlat'a yapılan yeni sarayla da perçinlenen bu dostluğun meyvesinin 1071 anlamı olmasına çok da şaşırmamalı. Malazgirt'in siyasete neredeyse bodoslama girişi, Anadolu'nun başka kimseye (Rum, Ermeni, Arap ya da Kürt) değil, 'Türklere' ait olduğunu hatırlatma ihtiyacının bir yansıması olarak görülebilir. Dolayısıyla devletin ana unsuru olarak 'Türk kökenlileri' gören siyasi ekolün bir tür savunma refleksine ihtiyaç duyduğunun ifadesidir. Erdoğan, mimari üzerinden Selçuklu mirasına Beştepe'ye yaptırdığı saray dolayısıyla da talip olmuştu daha evvel. Fakat bütün bu sahip çıkma, Osmanlı ve Selçuklu mirası ile karşılıklı bir aidiyet söylemine dayanarak, "ben onun devamıyım, o benim atam, bu raların meşru hakimi benim" iması taşıyan mimari manifestoların, kullanılan malzemeden, yukarıda sıraladığım ezoterik dile kadar uzanan çok ciddi bir sorun barındırdığı da ortada.

Tarihi, şimdiki zamanda üretilen bir dizi siyasetin ve egemenlik iddiasının zemini ve kaynağı olarak alıntılایan bu mi-

37 Camiye500yıl,Marmaray'a110yılömürlüçimento.(2013,6Haziran).CNNTÜRK. Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/2013/ekonomi/genel/06/06/camiye.500.yil.marmaraya.110.yil.omurlu.cimento/710821.0/index.html>.

mari ve siyasi ifadeler her şeyden evvel, bizatihi kendi egemenliğine meşruiyet zemini arayanın, ulaşmak istediği o meşruiyete mevcut halde elinde bulunan kaynak ve argümanlarla ulaşamadığının ifadesi. Bir başka deyişle her fırsatta ve tüm itirazları bastırmak üzere başvurulmuş bu türlü meşruiyet sağlamlaştırma girişimleri, daha dile geldikleri anda kendilerini değilleyen, egemenliğine meşruiyet arayanın kendi egemenliğinin meşruiyetinden şüphede olduğunu ifade eden bir işleve sahipler.

Bir tür dil sürçmesi ya da sürç-i lisan olarak tarif edebileceğimiz bu sorunun bir yönünü Batuman (2016), modern cami mimarisinde Osmanlı camilerinin taklit edilmesinden yola çıkarak tarif ediyor. Ona göre, modern camilerin inşasında Osmanlı mimarisinin neredeyse tıpatıp uygulanmaya çalışılması, taklit edilmesi, bu camileri inşa edenlerin düçar oldukları bir kendine dönük oryantalizmin (*self-orientalism*) ifadesi. Taklidin hem bir dil hem bir eylem olarak, taklit edilen orijinalle taklit arasındaki bir başka gerilimi daha ele verdiğini ekliyor, Batuman. Kendine dönük oryantalizm, 'öteki'nin gözüne görünür olmak için kendine yakıştırılmış stereotiplerin tekrarıdır, diyor. Bu da ötekinin gözündeki suretini kabul etmek, hatta ona talim etmek ve dahası o surete sıkışmak, hapsolmek anlamına gelir. Öte yandan taklit (*mimicry*) bir çifte başarısızlığın da işaretidir. Kopya ile orijinali birbirleriyle bağdaştırma çabası, istemeden de olsa ikisi arasındaki farkı vurgular. Kopya, orijinalin yerine geçemediği gibi, orijinal ayakta durdukça kopyaya (ve geriye kalan herkese) kopyanın değersizliğini hatırlatacaktır.

Türkiye de dahil olmak üzere çeşitli İslam ülkelerinin, yurt dışında yaptıkları "ulusaşırı" camileri inceleyen Kishwar Rizvi de, çoğunluğu anıtsal olan bu camilerin İslam'ın çeşitli dönemlerine (ki Türkiye'nin yaptırdığı camiler elbette Osmanlı referansı ile inşa edilirler)³⁸ serdettikleri dil sürçmesini Batuman'ın kine çok benzer bir şekilde ifade ediyor:

38 1975 yılından bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı'nın girişimiyle yurt dışında yaptırılan cami sayısı 103'ü bulmuş. Bkz. Özdemir (2019, 23 Mayıs).

Bu üslup, postmodernitenin bir niteliği ya da geçmişe alaycı bir referans olmakla kalmaz. Aksine, İslam tarihinin farklı dönemlerini anıtsallaştırmaya duyulan ihtiyaç, çağdaş İslam'ın içine düştüğü zeitgeist'i da vurgular, geleceğe dönük yeni bir vizyon arayan hükümetlerin ve toplulukların geriye bakmaktan başka çarelerinin kalmadığını. (Rizvi, 2015, loc: 152)

Bu açıdan bakıldığında Çamlıca Camii'nde, son yıllarda abidevi olsunlar, turist çeksinler, dizilere dekor olsunlar diye yapılan ve bu nedenle yapıldıkları için cami değil, birer cami heykeli olan tüm yapılarda ya da Beştepe Sarayı'nda, Ahlat'ta vs. karşımıza süreklilik iddiası gibi çıkan şey, aslında kesif bir umutsuzluğun ve umulan, altı çizilen, varlığı ile onurlanılan sürekliliğin artık var olmadığını, çoktan sona erdiğinin, geçmişten bugüne birkaç eski fotoğraftan başka bir şey kalmadığını ifadesi olarak da okunabilir. Cami ya da saray heykelleri o fotoğraflara bakarak taklit edilen geçmişin mezar taşlarından başka bir şey değildir.

Bugün bulunduğu yerden memnun olmayan, gelecekte de büyük bir beklentisi olmayan bir siyasetin, geçmişi bugünde tekrar etmekten başka bir çıkar yol bulamayan çaresizliği, onu geçmişin yerini almaya, dahası geçmişi yerinden etmeye sevk eder. Bu abidevi yapıları inşa ederek yerine geçmeye yeltendiği her şeyi kendi umutsuzluğuna nasıl defnettiğini itiraf edip durmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Çamlıca Camii, seküler Cumhuriyet'ten fethedilmiş bir tepede Süleymaniye'nin ve Fatih Camii'nin yerine; Beştepe Sarayı fethedilmiş Atatürk Orman Çiftliği'nde İstanbul'daki Topkapı'nın, Yıldız'ın yerine geçmek üzere inşa edilmişlerdir. Zira bu yapıların ve cüsselerinin meşruiyetleri, muhafazakâr söylemin kendi iç paradoksları gereği, –daha evvelkilere, ecdada referansla kuruldukları için– yine cüsselerinin büyüklüğü ölçüsünde görünür bir taklide, nihayet yerini almaya yeltendikleri orijinalerin gölgesinde apaçık birer

karikatüre dönüşürler. Taklit ettikleri dönemi, çağı, geçmişi, “kahramanları, fatihleri” değil, bizatihi bu taklidi öncekilerin yerine geçirmeye çalışanın karikatürü olarak yansılar pencere-
lere. Erdoğan’ın hizmetindeki İslamcı siyasetin, şiddetini artır-
dıkça saygı talep eden, saygı ve itibar bulamadıkça şiddetini ar-
tıran umutsuz döngüsü bu zaviyeden bakılınca daha da anlaşılır
bir hal alır. İhtişam taklidiyle inşa edilen heybet bir türlü ondan
beklenen huşuyu uyandırmaz muhatabında. Bir başka deyişle
kendi heybeti karşısında yine kendisinin duyduğu huşu, mu-
hatabın gözlerine aksetmez. Böyle bir sahne tiyatro sahnesinde
komik, gerçek hayatta trajiktir.

Cami Cemaati Yerinden Ediyor

Türkiye’de, özellikle büyük şehirlerde camilerin çok büyük bir
bölümü ya hayırseverler ya da cami yaptırma dernekleri tara-
fından inşa edilir. Onay’ın (2009), eski sayılabilecek araştırma-
sına göre 2009 itibariyle mevcut camilerin yaklaşık yüzde 67’si
doğrudan yöre/mahalle halkı, yüzde 13’ü dernekler, yüzde 11’i
şahıslar ve yüzde 1’i de vakıflar tarafından yaptırıldı. Fakat iş
inşaatla da bitmez. Camilerin giderlerinin yüzde 78’i yine yöre/
mahalle halkı, yüzde 22’si dernekler tarafından karşılanır.³⁹ Fa-
kat bir caminin cami sıfatını kazanabilmesi için Diyanet İşleri
Başkanlığı tarafından ibadete açılması ve gerektiği kadar perso-
nel atanması gerekir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018, 7 Mayıs).

Bu veriler ve düzenleme uygulamada aşağı yukarı şöyle bir
hikâyeye karşılık gelir: Bir mahalle kurulur, cami ihtiyacı hasıl
olur, komşu camilerde namaza gidenler oralardan ve mahalle
sakinlerinden bağış toplar, arazi alır ve camiyi inşa ederler. Bütün bu aşamalarda ne derneğe ne mahalle sakinlerine rehberlik

39 2018 yılı itibariyle cami sayısının 90 bini bulduğu ifade ediliyor. bkz. Diyanet’e bağlı cami sayısı 2017’de 90 bine ulaştı. (2018, 11 Aralık). *CNNÜRK*. Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/diyanete-bagli-cami-sayisi-2017de-90-bine-ulasti>.

eden bir kamu kuruluşu yoktur, kolay kolay denetlenmezler, bu nedenle hem çok acıklı hatalar yapmaya hem de istismara açıktırlar. Bazı durumlarda rehberlik işini yakınlarda konuşlanmış bir tarikat ya da dini cemaat üstlenir. Böylece mahalledeki cemaatle doğrudan ilişki kurma fırsatı da bulmuş olurlar. İnşaatı biten cami Diyanet İşleri Başkanlığı'na bildirilir ve mutlaka bir imam, kadro varsa müezzin atanır. Cami yaptırma derneğinin işi bitmemiştir. Caminin bakım, onarım ve temizlik işleri de yine dernek tarafından yapılacaktır. Laik devletin dini hayatı kontrol altında tutmak üzere geliştirdiği ve bir anlamıyla sivil toplumun açtığı bir alanı devletleştirmek manasına gelen bu düzenek elbette AKP döneminde değiştirilmedi, aksine daha da sıkılaştırıldı. Tarikatlar ve cemaatler de bu düzeneğin kurbanı olmamak için AKP ile ilişkilerini sıkı tutmaya daha çok özen gösterir oldular.⁴⁰

Çamlıca Camii'nin inşası için de bir dernek kuruldu, ancak bu derneğin Çamlıca ahalisi tarafından kurulduğu düşünülemez bile. Muhtemelen Erdoğan'a yakın iş adamlarının yüklü miktarlarda bağışlar yaptıkları bu dernek, inşa esnasında caminin içinden tek bir kare fotoğraf vermeyecek kadar ketum bir siyaset de izledi. Çünkü Çamlıca Camii bir ibadethane projesinden başka her şeydi. Dozerler yalnız caminin arazisini düzenlemek ve temelini kazmak değil, çevre düzenlemesi yapmak için de çalışacaktı. Düzenlenecek çevre ise on yıllardır meskûn bulunan dört mahalleye tekabül ediyordu: Mehmet Akif Ersoy Mah., Kirazlıtepe Mah., Ferah Mah. ve Küplüce Mah. Bu nedenle cami inşaatıyla neredeyse aynı zamanda bir de kentsel dönüşüm projesi yapıldı. Bu dört mahalle yıkılacak, yerine 'Osmanlı mahalleleri' inşa edilecekti.⁴¹ Çamlıca Camii'nin halihazırdaki

40 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeni anayasa sonrasında doğrudan Cumhurbaşkanlığı'na bağlandığını da akılda tutmak gerekir.

41 Kibledağı Camii'ne yer açmak için dağın zirvesinden iki metre traşlanmıştı. Burada da caminin her yerden görünmesini ve etrafında "nezih" bir hayat kurulmasını engelleyen dört mahallenin traşlanması icap etmişti.

komşularının yapılacak ‘Osmanlı mahalleleri’nde yaşamalarını sağlayacak birikim ya da gelirleri yoktu. Bu nedenle kentsel dönüşüme onay verip ellerine geçenle kendilerine gösterilen yerlerde ya da bütçelerine uygun başka bir yerde yaşamak durumunda kalacaklardı. Her durumda mahallelerdeki cemaatler dağıtılacaktı. Çamlıca Camii’nin yeni komşuları, onunla aynı kareye girebilecek olanlar, böylesi bir projeye katılacak finansal sermayeye sahip olanlar arasından seçilecekti. Dini ya da siyasi sermaye de yeterli değildi Çamlıca Camii’ne komşu olmak, onun civarındaki evini korumak için. Öyle ya, Çamlıca Camii etrafındaki mahallelerde yaşayanların çok büyük bir bölümü zaten AKP’ye oy veriyorlardı. Fakat AKP’yle aynı safta olmak, mahallelerini kurtarmaya yetmedi. Yaptıkları protesto gösterilerinde attıkları sloganlar başlangıçta Erdoğan’a, kendilerinin yabancı olmadığını, koruyup kollanmayı hak ettiklerini hatırlatan ifadeler taşıyordu: “Mülkiyet hakkı kutsaldır! Sayın Cumhurbaşkanım size sahip çıkanları sahipsiz bırakmayın! TOKİ’nin teklifi yetersiz, çoğunlukla anlaşmadan yıkıma başlamak zulümdür.” Mahalleler, dönüşüm projesi başlatılmadan önce Boğaziçi İmar Yasası’nın değiştirilmesini yani evlerinin ve arazilerinin kıymetlendirilmesini istiyor, ancak bu şekilde dönüşüm projesine razı olacaklarını söylüyorlardı. Çamlıca Camii inşa edilirken Boğaziçi İmar Yasası zaten delinmişti, hem de bizzat idarenin en başındaki kişinin arzusu üzerine. Ancak o delikten mevcut mahalleye ve cemaate bir şey akıtılmayacaktı. O payın kime akıtılacağına da yasayı delen karar verecekti. Zamanla sloganlar radikalleştiği gibi, yıkılmayı bekleyen bu mahallelerin AKP ile ilişkisi de hayli zayıfladı.

Mahallelerin yıkılacağını duyduğum anda aklıma civardaki camilere ne olacağı sorusu düştü.⁴² Doğrusu dönüşüm tamamlanmadığı için yıkılıp yıkılmayacakları henüz belli değil, ancak

42 Batuman, daha evvel Ankara’da benzer bir sorunun cevabını aramıştı. Bkz. Batuman (2013).

bu mahallelerde Çamlıca Camii'ne yürüyerek en fazla 20 dakika mesafede tam 28 adet, yukarda anlattığım şekilde inşa edilmiş cami bulunuyor. AKP'nin nasılsa cami yıkmayacağı yolundaki kabul ise çoktan tarihe karışmış vaziyette.

Çamlıca Camii ile aynı sokağın üzerinde bulunan Esentepe Camii, 1981 yılında yapılmış, 1999 depreminde zarar görmüş, 2005 yılında güçlendirilmiş, 2014 yılında da restore edilerek, yıkım emrini de veren Hilmi Türkmen tarafından yeniden ibadete açılmıştı. Yıkımı gündeme geldiği andan itibaren hem imam hem de cemaat cami önünde nöbet tutmaya başladılar. Nihayet 4 Ekim 2018 günü gece karanlığında gelen belediye ekipleri yıkıma başladı. İmam'ın cemaati direnişe çağırması üzerine çıkan tartışma esnasında bir kişi gözaltına alındı. Yıkıma TOMA'lar ve çevik kuvvet ekipleri de eşlik etmişti. Mahallelilere destek olmak üzere olay mahalline giden CHP İstanbul Milletvekili Gürsel Tekin, sürekli CHP'nin cami yıktığından bahseden AKP'nin, iktidarı süresince 50'den fazla cami yıktığını, bunu belgeleriyle ortaya koyacaklarını söyledi.⁴³ Birkaç ay sonra CHP, AKP döneminde, doğrudan doğruya AKP'nin tasarrufundaki kurumlar aracılığıyla yıkılan camilerin bir listesini yayınladı. Listedeki camilerin sayısı 50'yi bulmuyordu,⁴⁴ ama tamamı rant merkezli dönüşüm projeleri çerçevesinde yıkılmışlardı.⁴⁵

43 İmam cemaati direnişe çağırdı ama yıkıma engel olamadı. (2018, 4 Ekim). *Sözcü*. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/imam-cemaate-direnise-cagirdi-ama-yikima-engel-olamadi-2661551/>.

44 Batuman'ın (2013) Ankara'daki çeşitli kentsel dönüşüm projeleri kapsamında yıkılan mahallelerle ilgili çalışması sayının bu rakamın çok üstünde olabileceğini gösteriyor. Ayrıca bir caminin, özellikle cemaat yerinden edildikten sonra yeniden yapılması, ne şekilde olursa olsun o caminin yeniden yapılması anlamına gelmiyor. Batuman, Ankara'da beliren camisiz minarelerin yalnız yıkılan camilerin değil, aynı zamanda yerinden edilen toplumsal pratiklerin de sembolü olduğunu söylüyor. Yıkılan cami yeniden yapılsa da cemaatin dağıtılmış olması, cemaatin ve caminin yerini alan yeni camiyi, bu ikisinin artık var olmadığını işaretleyen bir cami heykeli olarak görülebilir, hatta belki de mezar taşı.

45 İşte AKP'nin yıktığı ve sattığı camiler. (2019, 13 Mart). *YENİÇAĞ*. Erişim adresi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iste-akpnin-yiktigi-ve-sattigi-camiler-226684h.htm>.

Sonuç

Çamlıca Camii'nin inşa süreciyle ilgili hemen hiçbir şey hayra delalet değildi. Süreç de öyle işledi. Yalnız 'endişeli sekülerler' değil, aksine İslam'ın ne türlü algılanacağı meselesine ciddi kafa yoran pek çok dini bütün insan da Çamlıca Tepesi'ne böyle bir cami yapılmasının ne İstanbul'a ne ümmete bir faydası olacağını defaatle hatırlattılar. Bütün inşa süreci şehre ilişkin her türlü yasaya, plana en hafif anlamıyla büyük bir duyarsızlık ifadesi olarak tarihe geçti.

İstanbul'un en yüksek tepesine böylesi devasa bir cami yapılması bir yanıyla çok anlamlı, diğer yanıyla alabildiğine anlamsızmış gibi görünüyor. Meseleyi yalnızca Türkiye'nin bir dönemine iyi-kötü damgasını vurmuş bir kişinin iktidarının sembolü olarak görmeye indirgeyince, tabii çok manidar bir karar, süreç ve anıt bu cami. Fakat söz konusu muktedirin, onca yıl, onca 'eser' inşa ettirdikten sonra bir de bu devasa camiye neden ihtiyaç duyduğu sorusuna cevap vermek çok da kolay değil. Bu açıdan bakıldığında iddiam Çamlıca Camii'nin mani olunamayan bir çözülmeye, birikmiş suyun giderden akışını durdurmaya yarayacağı umuduyla bir tıpa olarak inşa edilmiş olduğu. Elbette niyet bu değildi, ancak böylesi bir anıta ihtiyaç duyulması o akışın çoktan başladığının bir işaretiydi. Bu anlamıyla yalnız inşa edilme süreciyle değil, varlığı ve camlardaki yansımasıyla bu cami iktidarın çoktandır kaçamadığı sürç-i lisanlardan yalnızca biri ama aynı zamanda en büyük, en gürültülü, en görünür ve üzerinde en uzun süre konuşulacak olanlardan biri.

Çamlıca'nın işaret ettiği bir başka ve daha karmaşık dönüşüm ise yine aynı muktedirin gövdesini, gücünü, enerjisini, sermayesini neyin hizmetine sunarak iktidar olduğu ya da neden kaçamadığı. Şahsen, bazı 'necis' hallerin başından itibaren öyle niyetlenilerek yapılmış olduğu fikrinin kötülüğe fazla prim vermek olduğunu düşünüyor ve tarihi daha çok bir kazalar toplama

mı olarak görmeyi tercih ediyorum. Bu, o 'necis' hallerin faillerini aklayıp paklamak, mazur göstermekten çok onlara, müşterek karamsarlığımızı besleyecek insanüstü güçler ithaf etmeme eğiliminden kaynaklanıyor.

AKP iktidar olduğu andan itibaren, Türkiye'nin çoktan akıntısına kapıldığı neoliberal dönüşümün bir parçası oldu, hatta onu yaratan, ortaya çıkaran şeyin ta kendisiydi bu dönüşüm. Söz konusu bu dönüşümün başlıca özelliklerinden biri ise bildiğimiz dünyanın üzerine kurulduğu her şeyi yerinden etmesiydi. Devletin neoliberalleşmesi demek devleti var eden kurumların, düzenlemelerin taraf değiştirmeleri demekti. Kısaca ve kabaca söylemek gerekirse, devlet olanca meşruiyetini borçlu olduğu yurttaştan vazgeçiyor, hem yurttaş hem yurdu kendilerinden hiçbir şey için hesap sorulamayacak aktörlerin kullanımına sunuyordu. Türkiye'de yıllardır olan bu hal, en hızlı ve görkemli haline, tabir-i caizse zirvesine, AKP'li yıllarda, AKP'nin bütün bu dönüşümü Müslümanların, ümmetin ya da milletin yararına bir gelişme olarak kutlayan, kutsayan dindar söylemi sayesinde büründü. Bu dönüşümü, önüne kattığı her şeyi bir kıyıya taşıyan sele benzetebiliriz. Geçtiği toprağın yer değiştirmesine neden olan ve denizin kıyısında biriktirdiği alüvyonla yeni ve bereketli bir yeni toprak oluşturan bir sel... Toplumun dindar kesimleri uzun süre o alüvyonlu araziden bir pay kapabilecekleri umuduyla bu seli hem alkışladılar hem de onun içinde sürüklendiler. Çamlıca Camii, bu umudun boşa çıktığına dair anıtsal bir ifade. Ama henüz hiç birimiz bu umudun boşa çıkmasının ne anlama geldiğini kestiremiyoruz. Bu açıdan bakınca, Çamlıca Camii'ne gölge etmesinler diye ortadan kaldırılacak mahallelerde yaşayan AKP'liler, başka türlüünü umsalar bile, Yırcalı teyzelerle, Ayazmalı gecekondu sakinleriyle, Sulukuleli Romanlarla, yaylasını Yeşil Yol'a teslim etmek istemeyen teyzelerle aynı kaderi paylaşıyorlar, aynı yerde, aynı muameleye maruz kalıyorlar. Bunun farkına varanların yaşadıkları şoklar birbirleri ar-

dına sıralandıkça yalnız İslamcılık'a değil, İslam'a, yerini çoktan terk eden Türkiyeli Sünni dindarlığın bir türlü yerleşemediği yeni yerlerde neye evrileceğini de konuşmaya başlıyoruz, aslında çoktan başladık.

Bir şehri yaşanır, bir dini herkesin gözündeki inanılır kılabelecek hemen tüm kaideleri bertaraf etmek pahasına inşa edilen bu cami taklidi yapan anıt/heykel muhtemelen onu ortadan kaldırmaya kimse cesaret edemeyeceği ve dahası astarı yüzünden pahalıya mal olacağı için uzun zaman o tepede varlığını sürdürecektir. Kendisinden beklenen tüm işlevleri yerine getireceği de düşünülebilir. Şehre ilk gelenler onu gördüklerinde, "aaaa bu şu cami değil mi?" diyecekler, "hani şu her yerden görülsün diye, herkese rağmen yapılan." Yalnızca inşa edilmek suretiyle bir değil onlarca camiyi cemaatiyle birlikte yerinden etme gücüne sahip bu camii, belki çok sonraları, kim bilir beton ömrünün yettiği 500 yılın sonlarına doğru, bugünlere ilişkin detaylar unutulduğunda 'ecdad mirası' olarak görülecek. Tarihçilerin o toprağı biraz eşelediklerinde bulacaklarıyla neler yazacaklarını kestirmek de imkânsız.

Kaynakça

- Agamben, G. (2007). *Profanations* (Çev. Jeff Fort). New York: Zone Books.
- Allahham, A. (2019). Metamorphosis of mosque semiotics: From sacred to secular power metaphorism – the case of state mosques. *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research*, 13(1), 204-217. doi:10.1108/ARCH-11-2018-0001.
- Asad, T. (2003). *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford: University Press.
- Avcu, A. (1995, 1 Şubat). ve Erdoğan'ın umudu Demirel. *Milliyet*.
- Atalay, Z. (2019). Partners in patriarchy: Faith-based organizations and neoliberalism in Turkey. *Critical Sociology*, 45(3), 431-445. doi:10.1177/0896920517711488.
- Batuman, B. (2013). Minarets without mosques: Limits to the urban politics of neo-liberal Islamism. *Urban Studies*, 50(6), 1097-1113. doi:10.1177/0042098012464402.
- Batuman, B. (2016). Architectural mimicry and the politics of mosque building: Negotiating Islam and nation in Turkey. *The Journal of Architecture*, 21(3), 321-347. doi:10.1080/13602365.2016.1179660.
- Cansever, T. (2005), *Mimar Sinan*. İstanbul: Albaraka Türk Yayınları.
- Casanova, J. (2008). The problem of religion and the anxieties of European secular democracy. Y. Fischer ve G. Motzkin (Ed.), *Religion and democracy in contemporary Europe* içinde (s. 63-74). London: Alliance Publishing Trust.
- Çakır, R. (2018, 9 Nisan). Mücahit Bilici ile söyleşi: İslam, İslamcılık ve gençler. *medyascope*. Erişim adresi: <https://medyascope.tv/2018/04/09/mucahit-bilici-ile-soylesi-islam-islamcilik-ve-gencler/>.
- Çavdar, A. (2012). Cevat Özkaya'yla İslamcıların iktidarla imtihanı: Ya Müslümanlıktan vazgeçecekler ya da... *Express Dergisi*, 127, Neo-İslam özel sayısı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2018, 7 Mayıs). Camilerin yönetimi. Erişim adresi: <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/detay/79/camilerin-y%C3%B6netimi>.
- Emecen, Feridun M. (2015). Kayılar ve Osmanlılar: Sahte bir kimlik inşası mı?. T. Gündüz ve M. Cengiz (Ed.), *OĞUZLAR: Dilleri, tarihleri ve kültürleri*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları sempozyumu bildirileri (s. 237-244) içinde. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Eryılmaz, Halil İ. ve Yıldız, Şenay Ö. (2019). II. Abdülhamid eseri: Ertuğrul Tekke Camii-Tevhithanesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 215-242. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/>

- Erzen, Jale N. (2002). The aesthetics of space in Ottoman architecture. A. Petruccioli ve Khalil K. Pirani (Ed.), *Understanding Islamic architecture* içinde (s. 57-64). Curzon: Routledge.
- Erzen, Jale N. (2011). Reading mosques: Meaning and architecture in Islam. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 69(1), Special issue: The aesthetics of architecture: Philosophical investigations into the art of building, 125-131. <https://www.jstor.org/stable/42635843>.
- Fallding, H. (1967). Secularization and the sacred and profane. *The Sociological Quarterly*, 8(3), 349-364. doi:10.1111/j.1533-8525.1967.tb01062.x.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus: Collège de France dersleri (1977-1978)* (Çev. Ferhat Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Freire, P. (1995). *Ezilenlerin Pedagojisi* (Çev. Dilek Hattaoğlu). (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gauthier, F. (2018). From nation-state to market: The transformations of religion in the global era, as illustrated by Islam. *Religion*, 48(3), 382-417. doi:10.1080/0048721X.2018.1482615.
- Grabar, O. (2000). *İslam sanatının oluşumu* (Çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gülersoy, Ç. (1995, 13 Ağustos). Çamlıca'nın eksiksiz öyküsü. *Cumhuriyet*.
- Habermas, J. (2004). *The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society* (Çev. Thomas McCarthy). Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J., Blair, T. ve Debray, R. (2008). Secularism's crisis of faith. *NPQ*, 25 (4).
- Harmankaya, Çiçek A. (2019). Mimar Sinan camilerinde sembolik unsurlar. *Düşünen Şehir*, 9, 88-97.
- İnalcık, H. (2008). *Devlet-i Aliyye 1, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Iqtidar, H. (2017). How long is life? Neoliberalism and Islamic piety. *Critical Inquiry*, 43(4), 790-812. doi:10.1086/692379.
- Köşşekoğlu, A. (2011, 1 Nisan). Sanmayın ki altı minare yalnızca Sultanahmet'te. Zaman gazetesinden alıntıl原因 ARKİTERA. Erişim adresi: <http://v3.arkitera.com/h62131-sanmayin-ki-alti-minare-yalnizca-sultanahmette.html>.
- Lefebvre, H. (2007). *The production of space* (25. Baskı). Maiden: Blackwell Publishing.
- Longhurst, Christopher E. (2012). How to 'read' a mosque. *Encounter: Documents for Muslim-Christian Understanding*, 374, s. 3.
- Necipoğlu, G. (2005). *The age of Sinan*. London: Reaktion Books.

- Onay, A. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e camilerin finansmanı. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 43-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/29182/312487>.
- Özdemir, Ö. (2019, 23 Mayıs). Türkiye yurt dışında nerelerde cami inşa etti, bu camilerin maliyeti ne?. *BBC Türkçe*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48294387>.
- Özgür, B. (2019, 8 Ocak). Milyarlarca dolar kime, nasıl transfer edildi. *gazeteduvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/01/08/milyarlarca-dolar-kime-nasil-transfer-edildi/>.
- Öztürk, N. (2000). *Anonim Osmanlı kroniği*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Possamai, A. (2018). *The i-zation of society, religion, and neoliberal postsecularism*. Singapore: Springer.
- Rizvi, K. (2015). *The transnational mosque: Architecture and historical memory in the contemporary Middle East (Islamic civilization and Muslim networks)*. North Carolina: The University of North Carolina Press.
- Sümer, B. (2019). Cumhuriyet dönemi camilerinde Osmanlı etkileri: Abdülhamid Han Camii örneği. *Al Farabi International Journal on Social Sciences*, 3(2), 42-66. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/46925/569741>.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Simurg Kitapçılık.
- Wagenvoerde, R. (2019). The religious dimensions of contemporary European populism. B. Schewel ve E. K. Wilson (Ed.), *Religion and European society içinde* (s. 111-123). New Jersey: Wiley.
- Yerasimos, S. (2002). *Süleymaniye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Neoliberalizm, Güvencesizlik ve Kent-Gıda İlişkisi

Candan Türkkan

Kentlerin gıda tedarikinin modern dönem tarihini anlattığı *Hungry City: How Food Shapes Our Lives* (Aç Kent: Gıda Hayatlarımızı Nasıl Şekillendiriyor) adlı kitabına, Carolyn Steel şaşırtıcı bir gözlemle başlar: “Bu kitabın iki büyük teması var: kent ve gıda. Ancak kitabın odak noktası ikisi de değil. Kitap daha ziyade, bu ikisinin ilişkisi –yani, kent ve gıda ilişkisi– üzerine. Bu da, daha önce hiçbir kitabın doğrudan ilgilendiği bir mesele olmamıştır” (2009, s. ix). Gözlemin şaşırtıcılığı, Steel’ın da ortaya koyduğu üzere, hepimiz için elzem bir konu olmasına rağmen şimdiye kadar üzerine kayda değer araştırmalar yapılmamasında yatmaktadır. Kuşkusuz, kentlerle ilgili bolca çalışma bulunuyor; keza, gıda çalışmaları da son dönemde oldukça ilgilenilen bir disiplin. Ancak, gıda ve kentin ilişkisi, alışveriş ve tüketim biçimleriyle yaşadığımız yerlerin ve yaşama biçimlerimizin ilişkisi, gıda üretimi, dağıtımı, vesairedeki dönüşümlerle kentlerdeki dönüşümlerin ilişkisi, bu dönüşümlerin birbirlerini etkileme, tetikleme hatta değiştirme potansiyelleri gerçekten üzerine çok yazılıp çizilen konular değil.

Peki, bu görece ketumluğun nedeni ne olabilir? Gıdanın ve gıdaya şekil verilen mutfakın, toplumsal cinsiyet normlarınca kadınlara ayrılmış bir alan olarak tezahüründen kaynaklı örtük bir cinsiyetçilik mi? Yoksa; kent ve gıda ilişkisi meselesinin aslında görüldüğünden çok daha girift, ilaç sanayiinden demir-çelik endüstrisine, perakendecilik sektöründen bankacılığa kadar yayılabilen uçsuz bucaksız bir endüstri-altyapı ağıyla alakalı olmasından mı? Ya da, Steel’ın da ileri sürdüğü gibi (2009,

s. ix-x), gıda ve kentin hayatımızdaki en temel öğeler olmalarından dolayı, yaşadığı akvaryumu fark etmeyen balık misali, içinde bulunduğumuz durumu algılayamamamızdan mı? Bunların hepsinin biraz etkisi olduğunu düşünüyorum doğrusu; ancak, bence asıl neden, bu ilişkiyi incelemenin, öğrenmenin, üstünde düşünmenin bir sonucu olarak kurulacak nesnel koşullar ile öznel koşullar arasındaki bağlar ve bu bağlar içerisinde her birimizin kendimizi bulacağı giderek artan güvencesizlik (*precarity*) durumudur.

Makalenin devamında, işte bu güvencesizlik durumunu tartışmak istiyorum. Amacım, güvencesizliğin ne olduğunu açıklığa kavuşturmak kadar, güvencesizliği oluşturan şartların nasıl sağlandığını da ortaya koymak. Bunları yaparken, güvencesizlik üstüne giderek büyüyen bir literatür oluşmasına rağmen (bkz. Lorey, 2015) sadece kuramsal tartışmalarla da sınırlı kalmak istemiyorum. Daha ziyade, kent ve gıdanın pratikteki ilişkisine bakarak, içinde olduğumuz zamanı, yani şimdiyi çözümlemek ya da Michel Foucault'yu takip ederek, "şimdinin tarihçesini" (*history of the present*) kurgulamak istiyorum (1995, s. 31).

Tartışmaya başlamadan önce, metotla ilgili birkaç önemli noktaya değinmek isterim. Makalede tartışacağım gıda tedarik zinciriyle ilgili verileri, İstanbul'un gıda tedarik zincirinin kentsel dönüşümle beraber nasıl değiştiğini incelediğim doktora tezim için topladım. Tez araştırması dahilinde, zincirin her halkasından aktörlerle (üreticiler, halciler, perakendeciler, toptancılar) görüşmeler yaptım. Bunlara ek olarak, gıdayı (ve tarımı) mesele edinmiş sivil toplum kuruluşları ve tarladan-sofraya gıda tedarikiyle uğraşan küçük üreticiler, 'yeni çiftçiler', internet pazarlamacıları ve sivil örgütlenmelerle görüştim. Ayrıca, İstanbul'un semt pazarlarında 6 ay kadar süren bir katılımcı-gözlem çalışmam oldu. Bu çalışmadaki amacım, pazarların alansal yapılandırması üzerinden toplumsal cinsiyetin nasıl kurgulandığını, üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkinin

gıda ve aile içi iş bölümü üzerinden nasıl tekrar yapılandırıldı-
ğını anlamaktı. Çalışmaların bulgularını konu ettiğim bir makale
Yemek ve Kültür dergisinin Bahar 2014 sayısında yayımlandı
(Türkkan, 2014).

Araştırmamın kuramsal belkemiğini oluşturan risk ve gü-
vencesizliği konu ettiğim bu makale, dört bölümden oluşuyor.
İlk kısımda kent-gıda ilişkisinin, farklı aktörlerin birbirine bağlı
ama aynı zamanda da birbirinden bağımsız oldukları çok parça-
lı bir süreç olduğunu ileri süreceğim ve bu bağlamda şimdinin
tarihselliğini yazmanın ontolojik zorluklarına dikkat çekeceğim.
İkinci kısımdaysa, zamana (yani 'şimdiye') değil de mekâna
odaklanacak ve mekânın zaman içerisinde nasıl değiştiğine ba-
karak kent-gıda ilişkisini çözümleyeceğim. Bu kısımda amacım,
'kent'in doyurulması' (diğer bir deyişle iâşe edilmesi) ile 'kente
gıda tedarik edilmesi' arasındaki farka ve bu farkın nasıl ortaya
çıktığına dikkat çekmek. 24 Ocak Kararları ve bu kararların ya-
rattığı küresel-yerel etkileşimlerinin kent, kentliler ve kentli ha-
line gelenler (veya gelmek zorunda kalanlar) üzerindeki etkileri
bu bölümün temel meseleleri. Üçüncü bölümde, bu değişimleri
tetikleyen güçleri tanımlayacağım (neoliberalizm ve küreselleş-
me) ve gıda tedarik zincirini nasıl tekrar yapılandırdıklarını tar-
tışacağım. İki süreç burada önem kazanacak: Metalaşma ve te-
darik zinciri içerisinde artan farklılaşmış iş bölümü. Bu süreçler,
karı ve daha önemlisi riskleri tedarik zincirine yayan yegane un-
surlardır. Dördüncü ve son bölümde de işte bu riskleri ve risk-
lerin oluşturduğu güvencesizliği konu edeceğim. Güvencesiz-
liğin nasıl olageldiğini tartıştıktan sonra, buradan ortaya çıkan
üç önemli sonucu belirteceğim: Güvencesizliğin süreklileştiril-
mesi, kentli tabana demografik altkümelerin kesişiminde yayıl-
ması ve bireyle ilişkilendirilmesi. Bölümün ve bence yazının en
önemli noktası da işte bu bireyle güvencesizlik arasındaki iliş-
kidir; bireylerin kendi kendilerini idare etmelerinin temelini bu
ilişki oluşturmaktadır. Yazının sonuç kısmında da güvencesizlik

ve bireylerin kendi kendilerini idare etmelerinin nasıl bir iktidar ortaya çıkardığını tartışacağım.

‘Şimdi’ Tam Olarak Ne Zaman?

Sağlık bilimlerinde ontolojinin nasıl kurgulandığını tartıştığı *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice* (Çoklu Beden: Medikal Pratikte Ontoloji) adlı kitabında Annemarie Mol, bir hastanenin içindeki her medikal bilim dalının aynı dokuyu farklı metotlarla görüntülediğini, farklı yöntemlerle tetkik ettiğini, buna bağlı olarak, farklı şekilde algıladığını ve aynı doku hakkında farklı söylemler üzerinden konuştuğunu belirtir (2002, s. 29-52). Yani, aynı doku, bir hasta için kendisine ağrı veren bir parça, bir cerrah için biyopsi yapılmadan durumu hakkında yorum yapılamayacak bir muamma, bir patolog için mikroskop altında tasnif edilmesi gereken bir hücreler bütünü olabilir. Dahası, bu bakış açıları, anlama ve tasnif metotları sabit değildir; dokunun, hastalıktan sağlığa ve sağlıktan hastalığa geçişleri sırasında değişebilir. Aynı doku, her zaman aynı medikal bilimin, aynı medikal uzmanın nezareti altında da değildir; cerrahın dokuya müdahalesi ile dahiliyecinin müdahalesi arasında yöntemsel bir farklılık olduğu kadar, süreçsel ve zamansal farklılıklar da vardır (mesela otopsi doktoru, tahminen ve tercihen, sürece en son dahil olacaktır). Hal böyle olunca da şimdinin tam olarak ne zaman olduğu şiddetle önem kazanır; müdahalelerin kimler tarafından ve nasıl yapılacağı, dokunun ‘olma’ ya da ‘farklılaşma’ süreçlerinde şimdinin tam olarak ne zamana tekabül ettiğine bağlıdır.

Kent ve gıda ilişkisi için de benzer bir durumdan bahsedilebilir. Kentin iaşesine katkıda bulunan her aktör gıdayı, kenti ve bunların ilişkisini farklı biçimlerde idrak eder. Örneğin, pazarcılar için gıda, gün bitmeden elden çıkarmaları gereken maldır; bir süpermarketin tedarik müdürü ise gıdayı son kul-

lanma tarihleri, pazarcıların da dahil olduğu rakip fiyatları ve stok miktarları üzerinden daha geniş bir süreye yayarak satabileceği bir mal olarak kurgular. Müşterilerse, gıdayı pazardan ya da marketten aldıkları ‘şey’, ‘evin ihtiyacı’, doktorlar ve daha nicelerinin (sıklıkla birbiriyle çelişen) tavsiyeleri doğrultusunda hazırlanmış ‘reçetevari’ diyetlerin yapı taşları ve/ya ücretlerin dayattığı keskin sınırlar içerisinde devam eden hayatta kalabilme mücadelesinin temel mevzularından birisi olarak algırlar. Pazar, bakkal ya da market gibi alışveriş alanında buluşan bu aktörler için gıda çoktan şehre gelmiştir ve perakende mal olarak mevcuttur. Oysa iâşe zincirinin –ya da kısaca süreç diyelim– değişik noktalarında, gıda değil de bitki olarak, tohum olarak, kargo olarak tanımlanabilir ve aktörler arasındaki ticari işlemlerde perakende yerine toptan olarak muamele görebilir.

Gene Mol’un ortaya koyduğu medikal pratiklerdeki algılama farklılıklarına benzer şekilde, iâşe zincirinin değişik noktalarında faaliyet gösteren aktörler birbirlerine farklı mekanizmalar aracılığıyla bağlanmışlardır. Bu mekanizmaların en belirginini piyasadır. Piyasa, farklı aktörleri sadece alım-satım üzerinden değil, alım-satım süreçlerine dahil olabilme üzerinden de şekillendirir. Mesela, toptan satıştaki birim fiyatları nedeniyle üretim belli bir miktarın altındaysa, üretilen maldan elde edilecek hasılat, maliyetten az olabilir. Uzun vadede bu ya üreticinin ürettiği malı değiştirmesine ya da yapabiliyorsa, işlediği toprağı artırmasına veyahut hiçbirisi olmuyorsa, piyasadan çekilmesine neden olacaktır. Birim fiyatları belirleyen (naifçe de olsa) arz ve talep olduğunu varsayarsak, üreticinin üretici olarak var olabilme kapasitesinin tüketicinin onun ürettiği mala biçtiği değer olduğunu söyleyebiliriz. Kuşkusuz, piyasanın ‘serbest’ olup olmayacağı, aktörlerin hangi davranışlarına ne kadar izin verileceği, piyasayı şekillendirmek için ne gibi kurallar uygulanacağı, devletin takip etmeyi tercih ettiği ekonomi modeline bağlıdır. Yani piyasanın farklı aktörleri birbirine bağlaması sürecine

devlet de, hem piyasa içindeki (mesela büyük ölçekli bir alıcı rolüyle) hem de piyasanın üstündeki bir aktör olarak (vereceği krediler, sübvansiyonlar, oluşturacağı veya destekleyeceği kooperatifler yolu ile) müdahildir.

İaşe zinciri aktörlerini birbirine bağlayan diğer mekanizmalar, 'altyapı' olarak adlandırılan lojistik ve telekomünikasyon hizmetleridir. Süpermarketler, mesela, kullandıkları dijital takip sistemleri ile ürünlerin tarladan rafa en hızlı ve en az zayıyla gelmesini sağlamanın yanı sıra, tüketici alışkanlıklarını haritalayarak tedarik kabiliyetlerini artırır. Hatta bazı süpermarketler, dijital takip sistemleri sayesinde toplanan tüketici verisiyle depolama maliyetlerini aşağıya çekmeyi becerebilmiş, böylece de kar paylarını artırılabilmişlerdir. Bu tip sistemler ve kullanımları sonucu elde edilebilen verimlilik, zincirdeki aktörlerin bu-
lundukları ülkelerin altyapı kapasitesiyle doğrudan orantılıdır.

Son olarak, farklı sektörlerde çalışan firmalar arasındaki birleşmeler, iaşe zinciri aktörlerini birbirine bağlayan diğer bir mekanizmadır. Bu sektörler arası birleşmeyi (ya da genişlemeyi) sadece büyük şirketlerin yapabildiğini düşünmek yanlış olur. Türkiye gibi iaşe zincirinin çok parçalı, ağırlıklı küçük ve orta ölçekli işletmelere dayalı olduğu bağlamlarda, bu tip büyüme-
ler için aksine daha çok fırsat olabiliyor. Mesela, soğuk hava deposu işleten bir aktör, yeterli sermaye birikimi yaptıktan sonra, haller arası soğuk taşımacılık yaparak işini büyütebiliyor. Benzer şekilde, aracılık veya komisyonculuk yapan bir aktör, yeterince sermaye biriktirdikten sonra, taşımacılık sektörüne de kayabiliyor ve doğrudan halde satış yapamasa da (genelde hallerde satış yapabilmek için gerekli sermaye birikimi çok daha fazladır), haller arası (mesela Antalya halinden İstanbul hallerine) mal taşıyabiliyor. Bunların yanı sıra, ürettikleri mallar ile iaşe zincirinin birçok halkasını etkileyebilecek büyük ölçekli firmalar da tabii ki var ve aktörleri birbirine bağlayan bir diğer me-

kanizma olarak zincire katılıyorlar. Büyük ölçekli işlenmiş gıda üreticileri, mesela, biyoteknoloji firmalarıyla iş birliği yaparak (ya da birleşerek) tohum sektörüne girebiliyorlar. Çiftçilere önce tohum satarak, sonra da o tohumlardan ürettikleri temel gıdaları alıp işleyerek sürece birkaç noktadan müdahil olabiliyorlar.¹

İaşe zincirinin değişik noktalarında faaliyet gösteren aktörleri birbirine bağlayan bu mekanizmalar, hem aynı ürünün farklı şekillerde tanımlanmasını ve tasnif edilmesini, hem de bu tanımlar ve tasnifler arasında gidip gelmesini sağlıyor. Tarladayken bitki olan 'ürün', taşıma sırasında kargo, depolama sırasında stok, rafta dururken gıda maddesi ve ancak tüketilirken yemek olur. Aynı tohum, çiftçi için potansiyel hasat ve o hasattan elde edeceği hasılat, ilaç satıcısı için potansiyel pestisit, gübre ve/ya hormon vektörü, komisyoncu için perakendeciye satışta elde edeceği potansiyel kardır. Eğer bir aktör, mekanizmalar sayesinde, zincirin birçok noktasına müdahil olabiliyorsa, aynı ürünü sürecin farklı zamanlarında farklı şekillerde tanımlayabilir ve tasnif edebilir. Bu tanım ve tasnifler, birbirlerine zıt eğilimlerin göstergeleri de olabilir. Mesela, büyük bir süpermarkette stoklar eritmeye çalışılırken, aynı anda üreticiden veya hallerden alımlar artırılıyor olabilir. Aktörler arasındaki geçirgenlik arttıkça tanım ve tasniflerdeki farklılaşma azalır; tabii bu, süreçteki dikey bütünleşmenin arttığı anlamına gelir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin çok olduğu çok parçalı iaşe zincirlerinin

1 Birebir sektöre girmek bir yana, bu firmalar, belli finans araçlarını kullanarak spekülatif olarak da para kazanıyor ve piyasa kapasitesini ve piyasa pratiklerini belirleyebiliyorlar (Çalışkan, 2010; Karapınar, Adaman ve Ozertan, 2010; Keyder ve Yenal, 2014; Oral, 2015). Dahası, bir sanayide üretilen artı değer finansal araçlar kullanılarak başka bir sektörde sermayeye çevrilmesinden artık farklı sektörleri birbirine bağlayan bir mekanizma olarak sıkça söz edilir oldu. Yani, zaten ilaç ve biyo-teknoloji sektörlerini birbirine bağlayan bu firmaların, perakende sektörüne de girmeleri veya finansal araçları kullanarak perakende sektörüne de yön vermeleri gayet ihtimaller dâhilinde (Bonano, Busch, Friedland, Gouveia ve Mingione, 1994; Keyder ve Yenal, 2014). Kısacası, yönetimleri altındaki sermaye miktarı düşünüldüğünde, ticaret yaptıkları süpermarketleri de etkileyebileceklerini söylemek yanlış olmaz (Estabrook, 2011; Nestle, 2007; Patel, 2007).

de ise bunun tam tersi bir eğilim söz konusudur –yani; tanım ve tasnifler bol, dikey bütünleşme potansiyeli yüksektir.

Tüm bu bağdaştırıcı mekanizmalara rağmen her aktörün, sürecin kendi bulunduğu noktalardan başka noktalarına müdahale kapasitesi sınırlıdır. Örneğin, üretici –yani çiftçi– tüketicilerin bir sonraki sezon neyi ne kadar tüketeceğini tahmin etmek zorundadır. Tüketicinin talepleri de üreticilerin ürettikleri, üretmeyi seçtikleri ve piyasaya getirebildikleriyle sınırlanmıştır. İkisi de birbirini sınırlı miktarda etkileyebilir. Benzer şekilde, haldeki toptancıların kulak vermek zorunda olduğu, günlük ilan edilen taban ve tavan fiyatlar da bir oranda perakendeciler (pazar, bakkal, manav, market) ve tüketiciler için bağlayıcı olur. Malı üreticilerden alarak hallerde toplanmasını sağlayan ambarcılar, araçlar ve komisyoncular hem fiyatlara etki ederler hem de farklı üreticilerden çıkmış, farklı kalitedeki ürünlerin birbirleriyle karışmalarına sebep olurlar.

Tüm bunlardan, Mol’un sonuçlarını doğrular biçimde, tarihesini kurgulamak istediğimiz ‘şimdi’nin aslında sürecin tam olarak hangi noktasına tekabül ettiğinin kesin olmadığı sonucu çıkar. Şimdiyi, içinde bulunduğumuz şu an olarak tanımlasak ve dondurmaya çalışsak bile, kentin iâşesini sağlayan aktörlerin her biri için farklı kesitler almış oluruz. Dahası, tüketicinin gıda olarak düşündüğü ‘şey’, iâşe zincirinin birçok noktasında gıdadan başka, kar ya da stok ya da mal olarak kurgulanmıştır. Hatta bazen, aynı ürün, aynı aktörün elinde birden fazla şekilde tanımlanıp tasnif edilebilir. Bunun önemli bir sonucu da kentin iâşesini desteklemek, düzenlemek ve/veya geliştirmek için herhangi bir politika üretmenin zorluğudur. Politika kime göre, neye göre üretilmelidir? Tüketici mi, üreticiler mi, yoksa aracı, komisyoncu, taşımacı, depocu vs. mi göz önüne alınmalıdır? Alternatif olarak, zinciri bütün olarak düşünüp politika üretmek mümkün müdür? Böyle bütünsel bir yaklaşım, özellikle de iâşe

zincirinin son halkası olarak kenti alacaksa, kentin mekânsal olarak yeniden üretimine nasıl bir katkı sağlar?

Zamandan Mekâna: Yemekler Nerede Kaldı?

24 Ocak Kararlarını takiben Türkiye, ithal ikameci büyüme modelinden ayrılarak ihracat odaklı bir büyüme modeline geçmeye başladı. Küresel piyasalarla bütünleşmeye ağırlık verildi; yani sermaye, iş gücü ve malların ülke içinde ve dışında dolaşımını kolaylaştıracak altyapı çalışmaları hızlandırıldı.² Bu bağlamda kentler de dönüşmeye başladı. Özellikle İstanbul gibi sermayenin yoğunlaşmak için uygun bir ortam bulduğu şehirler, sermayenin yanı sıra insanları da kendine çekti. Fakat bu dönüşümü sadece sermaye ve işgücünün aynı mekânda –kentte– eklemelenmesi olarak düşünmek, bu eklemelenmenin beraberinde getirdiği ve yeniden ürettiği (ve/veya yeniden üretmeyi reddettiği) yaşam tarzlarını, kültürel pratikleri, sosyal gerginlikleri göz ardı etmek anlamına gelir (Keyder, 1999, 2005; Keyder ve Öncü, 1993; Öncü ve Weyland, 1997). Oysa 1980’de darbeyle beraber gelen değişimler silsilesi, Türkiye’nin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını derinden sarsacak ve hatta yeniden inşa edecek kadar şiddetliydi.

İaşe zinciri de haliyle bu değişimlerden payını aldı. Türkiye sermayesinin küresel sermayeyle iç içe geçmesi, Türkiye piyasalarını bu yeni iç içe geçmiş sermayeye açık hale getirdi. Bunun en açık örneği de perakende sektöründe yaşandı. Çok uluslu süpermarketler, Türkiyeli şirketlerle ortaklıklar kurarak perakende piyasasına girdiler ve yıllarca tüp gaz-ekmek-margarin

2 Bu altyapı çalışmaları geniş düşünülmeli, sadece taşıma ve telekomünikasyon ağlarının yenilenmesi ve geliştirilmesiyle sınırlanmamalı, bankacılık reformları, TV ve radyo yayınlarındaki artış, havaalanı, otel, kongre merkezi gibi hizmetlerin gelişmesi ve finans şirketlerine ve çokuluslu firmalara destek veren “uzmanlaşmış hizmet –yani, avukatlık, muhasebe, halka ilişkiler, programlama, telekomünikasyon– firmaları[nın]” (Sassen, 2005, s. 28) varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

kuyruğunda beklemiş olan Türkiyeli tüketicilerin taleplerine cevap verdiler. Tabii, kredi kartı ve tüketici kredisi mekanizmaları da bu süreçte etkili oldu. Telekomünikasyon altyapısının yenilenmesi kredi kartı kullanımını artırırken, Türkiye bankalarının küresel finans bağlantıları sayesinde daha fazla parayı kontrol edebilmeleri tüketicilere daha çok kredi verilebilmesini mümkün kıldı. Bunlar da harcamaların artmasına olanak sağladı. Fakat bu yeni perakendeciler, raf düzenleri, parlak ışıkları, mağazadan mağazaya değişmeyen tek fiyat uygulamaları, temiz ve yeni görünüşleriyle tüketicilerin sadece gıda talebine değil, aynı zamanda mekân üzerinden kurgulanmış bir 'modern olma' ya da en azından 'modern görünme' talebine de cevap veriyorlardı. Dahası, bu perakendeciler, sadece Türkiye'de üretilen malları satmıyorlardı; küresel dolaşımda olan ve Türkiye gümrüklerinden sokabildikleri her türlü gıda ürünü raflarındaydı. Bu da, bu süpermarketlerden alışveriş yapmayı alenen bir statü sembolü haline getirdi.

2001-2002 ekonomik krizinin akabinde perakende sektöründeki büyüme, çokuluslu devlere göre daha küçük sermayeli Türkiyeli girişimcileri sektöre çekti. Bu girişimciler, süpermarketler gibi tüketicilerini 'kentli' olarak kurgulamaktansa yerele, yani mahallelere odaklanmayı seçtiler. Kentlerin çok katmanlı, 1990'larda artan göçlerle iyice farklılaşmış demografilerini göz önünde bulunduran bu yaklaşım, en azından orta vadede çok kar getirdi ve Türkiye'de oluşmakta olan yeni kentli kimliklerin taleplerine cevap verdi. Çokuluslu şirketlerin aksine yerelliği vurgulayan bu 'Türk süpermarketler', kuşkusuz sadece yerel üretim ürün satmadılar; ancak tüketici talebini en çabuk anlayıp cevap vermeyi temel rekabet avantajları olarak bellediler. Bu da gıdayı en uygun fiyatlarla tüketiciye ulaştırmalarını sağladı ve haliyle, onları mahalle bakkallarının, semt pazarlarının, mahalle arası manavlarının en ezeli rakibi haline getirdi.

Tüm bunların sonucu olarak, kent içinde gıda alışverişi yapılabilecek daha çok mekân ortaya çıktı. Dahası, küresel piyasalarla bütünleşme, dünyanın değişik yerlerinde beliren ‘yeni trendlerin’, tercihlerin, yaşam tarzlarının ülkeye girişini de artırdı. Uluslararası sermayeyi takip ederek artan bir hızla ülkeye gelmeye başlayan uluslararası işgücü de bu yeni trendler ve benzerlerinin kent içerisinde yer bulmasını kolaylaştırdı. Değişen koşullar ve bu koşullara cevap veren ürünlerin temin edilebilirliği de tercihlerin değişmesine olanak sağladı. Tüm bunlara ek olarak, küreselleşme, medya teknolojilerinin de gelişimiyle, evlere daha hızlı nüfuz eder oldu. İnternette izlenebilenler bir yana, menşesinde yayınlanmasının ertesi günü Türkiye kanallarına düşen yabancı diziler, ‘reality show’ ve yarışma programları farklı kültürleri Türkiye seyircileri için sadece görünür kılmadı, bu kültürlerin ritüellerinin, kavramlarının ve nesnelerinin, sosyal sorunlarının ve ekonomik ilişkilerinin bu yapımların Türkiye’deki izleyicileri için normalleşmesine, siyasi repertuvarlarının parçaları haline gelmelerine neden oldu (Serim, 2007). Yani, ‘donut yiyen şişman polis’ imajına Türkiye’de de anlam kazandırdılar ve bir ‘donut’ talebi oluşturdular.

Tüm bunlar kuşkusuz kentleri “küresel şehir” (Sassen, 2005, 2007, 2008) yapmaya yetmiyor. Zaten, en azından kent iâşesi tartışmalarında mesele küresel şehir olmakta değil; mesele daha ziyade (genelde küreselin yerele nüfuzu olarak ortaya çıksa da) küresel ile yerelin etkileşimi. Türkiye’deki değişimleri bu etkileşim üzerinden düşündüğümüzde, 3 noktanın vurgulanması gerektiğini söyleyebiliriz: Birincisi, 24 Ocak Kararları’yla tetiklenen küresel piyasalarla bütünleşme, tarım ve tarıma dayalı sektörleri ciddi anlamda yeniden yapılandırdı (Keyder ve Yenal, 2014). Türkiye tarımının çoğunluğunu oluşturan orta ve küçük ölçekli çiftçilere desteklerin azaltılması (hatta bazı durumlarda tamamen kesilmesi) –verilen kredi tipinin değiştirilmesi, devlet destekli iktisadi teşebbüslerin özelleştirilmesi– en azından

2007-2008'den itibaren bu reformların bir kısmı yeniden yapılandırılana kadar küçük ve orta çiftçinin ciddi anlamda belini büktü (Keyder ve Yenal, 2014). Tarımdan çekilmek zorunda kalan bu aktörler, ülkenin doğu ve güneydoğusunu kasıp kavuran şiddetten kaçanlara eklenerek kırsaldan kentlere olan göçü beslediler. Ancak, kendilerinden daha önce gelenlerin aksine, geldikleri kırsalla tam olarak bağlarını koparıp kentleşmediler de. Böylece, kentlerin içinde, kentte yaşayan ancak kırsalla doğrudan ilişkili bir sınıf oluştu. Bu sınıf, kentin iâşe zincirinin yanı sıra (ya da buna paralel ve ek olarak) kendi iâşe zincirini kurdu ve hala kullanmaya devam ediyor.

Yerel-küresel etkileşimi açısından vurgulanması gereken ikinci nokta, küreselin yereldeki tüketim alışkanlıklarını farklılaştırması. Burada işaret ettiğim, sadece küresele erişilebilirlik üzerinden sınıf temelli bir tüketici alışkanlıkları ayrışması değil; daha ziyade, yukarıda bahsettiğim göç örüntüleri üzerinden demografiye dayalı bir tüketici ayrışması. Göç edenlerin hemşerilik ilişkilerini kullanarak yerleşmeyi seçmeleri, mahalleleri, semtleri farklılaştırmakla kalmadı; kent içindeki pazar, market, manav gibi gıda alışveriş mekânlarını, lokantaları göç örüntülerine paralel olarak farklılaştırdı. Böylece de göç edenlerin beraberlerinde getirdikleri 'yerellik' kentleşmeye başladı. Kebap bunun iyi bir örneği olarak verilebilir. 1990'lar öncesi, kentli üst sınıfların pek tercih ettiği bir yemek mekânı değildi kebabçılar; ocak başına gitmek, et kokmakla, avam olmakla ilişkilendirilirdi. Oysa 2000'ler, Bağdat Caddesi gibi İstanbul'un en lüks caddelerinden birinde, Etiler, Teşvikiye gibi üst sınıf semtlerinde kebabçıların açılmasına şahit oldu. Yeni ortaya çıkan kebab müdavimleri, yeni göçmenlerin ağırlıklı yaşadıkları alt-orta sınıf Fatih mahallelerinde 'otantik' kebabçılar arar oldu. Benzer şekilde, nar ekşisi İstanbul'un orta ve üst sınıflarınca kabul gören bir salata 'sosu' olarak alışveriş listelerine girdi. Ardıç, hünnap, iğde gibi bölgesel meyveler, Trabzon ekmeği, firik gibi bölgesel

ürünler kentlerdeki zincir marketlerde kolay bulunur ve geniş bir tüketici kitlesi tarafından tercih edilir oldu. Bu, bazı yöresel ürünlerin, gıda sanayiince yeniden markalaştırılarak 'kentlilerin' de tükettiği gıdalar olarak yeniden metalaştırılmalarına kadar gitti. Hazır çorba sektörü buna iyi bir örnek teşkil eder. Ezogelin, yuvalama, oğmaç, Muradiye gibi çorbalar, yöresel olarak markalaştırılmış hazır/hızlı tüketim ürünleri olarak kentlilere sunuldu.

Tabii bu ürünleri her kentlinin tükettiği söylenemez. Ama mahallelerde başlayan farklılaşmanın kente yayıldığı ve kenti farklılaştırdığı söylenebilir. Bu da beni, vurgulamak istediğim üçüncü noktaya getiriyor. Kentsel mekân, küresel ile yerelin kendilerini tekrar tanımladıkları bir mecra olduğu kadar, küresel ile yerel tarafından diyalektik olarak yeniden inşa edilen bir mecra da aynı zamanda. İşte bu bağlamda da kırsaldan yeni göçmüş eski çiftçi-yeni esnafa 'to go' kâğıt bardaktan Türk kahvesi içirtebiliyor ya da kentli zengine apartmanında organik domateslerden salça yaptırtabiliyor. Kısacası kent, yalnızca heterojen sosyal yapıları, pratikleri, kültürel kodları, normları küresel kapitalizmin artı değer üretme ilkesi doğrultusunda yeniden yapılandırmakla kalmıyor; aynı zamanda kent alanlarını kullananların, kentte yaşayanların, kentlilerin öznel koşullarını, öznelliğini belirleyen bir 'mekân' olarak da ortaya çıkıyor.

Bunlar iase zinciri için durumu oldukça karmaşık hale getiriyor. Mesele artık sadece kentin gıda tedariki değil; farklılaşmış tüketicilerin, farklılaşmış taleplerine farklılaşmış mekânlarda hızlı, verimli ve sürekli olarak cevap verilmesidir. Dahası, bu cevap standartlaşmış, yani kendinden önceki ve sonraki eğilimlerle uyumlu, önceden belirlenmiş bir kalite eşiğini takip etmelidir. Hatta yeni küresel trendleri ve benzerlerini takip ederek hangilerinin ülkede popülerlik kazanacağını ön görmeli ve bunlara dayanarak tüketici talebini daha oluşmadan doyurmaya

çalışmalıdır. Diğer bir deyişle, tüketicilerin mekânsal ayrışması temel alınarak ve geçmiş tercihlerin optimizasyonu yapılarak gelecek tercihler kurgulanmalıdır. Bu da hem tüketicilerin hem de iâşe zinciri aktörlerinin devamlı olarak gözlem altında tutulmasını, kişilerin ve malların hareketlerinin devamlı olarak organize edilmesini, yönlendirilmesini, duruma göre kısıtlanıp duruma göre artırılmasını –kısacası, yönetilmelerini– gerekli kılmaktadır.

Bu yönetme işi için elzem olan ‘kentin iâşesi’ değil; daha ziyade bedelini ödemeye razı tüketicilerin taleplerinin tedarikidir. Yani, artık doyması gereken bütüncül bir ‘kent’ten söz edilmiyor; kent, farklı grupların farklı mahallelerde yaşadığı, gezdiği, eğlendiği; farklı mekânlarda dolaşıp farklı sosyo-kültürel kodları kullandığı genel bir alan olarak kurgulanıyor ve birbirine paralel, yarı-bağımsız birçok tedarik zincirinin kar karşılığı gıda tedarik ettiği bir mekân olarak düşünülüyor.

Neoliberalizm ile Kentin İâşesinden Gıda Tedarik Zincirine

Gıdanın, tüketilene kadar her aktör tarafından farklı şekilde kurgulandığı yani şimdinin çoğullaştırıldığı ve zincirin son halkası olan kentin yerel-küresel ekseninde yeniden yapılandırıldığı bu ortam, ‘neoliberal’ olarak tanımlanabilir. Burada kast edilen, sosyo-kültürel pratiklerin piyasalaşmasıdır (Madra ve Adaman, 2014, s. 692, çeviri bana ait). Bu piyasalaşma, bir yandan “kendi refahını artırmak için harekete geçme sorumluluğuna sahip, faal, bağımsız özne imajını ortaya koyarken” (Karaman, 2013, s. 716), diğer yandan da devlet-merkezli kalkınma modellerinin meşrulaştırdığı, piyasa mekanizmalarının sonuçlarının siyasi mekanizmalarca kısıtlanmasını öngören Polanyici politikaların tepetaklak edilmesiyle (Lovering ve Türkmen, 2011, s. 75), iki koldan örülür. Önemli olan, sermaye elde etmek ve elde edi-

len sermayeyi daha fazla sermayeye çevirebilecek şartları oluşturmamak, bu amaçlar dahilinde kullanılacak altyapı hizmetlerini olabildiğince geliştirmek ve genişletmektir. Bunlar da malların, emeğin ve sermayenin ulus-devletler arasında rahat dolaşımının sağlanmasına, “dünyanın daha zengin bölgeleriyle uyumlu yeni tip istihdam ve gelir seviyeleri yaratarak yerel ekonomilere nüfuz eden ve onları yeniden yapılandıran küresel ağların yoğunlaşmasına” (Keyder, 2005, s. 124), yani küreselleşmeye bağlıdır.

Neoliberalizm bağlamında kent ve gıda ilişkisinin iki noktasına dikkat çekmek istiyorum. Bunlardan *ilki*, tüm zincirin her bir evresinin giderek metalaşmasıdır. Bu sadece yukarıda bahsettiğim, hazır çorba sektöründeki gibi yerelin tekrar markalaştırılarak farklı tüketici kitlelerine pazarlanması şeklinde olmuyor. Daha yapısal bir metalaşma söz konusudur. Tedarik zinciri, farklı görevler üzerinden giderek artan parçalara bölünmekte ve her parça ayrı ayrı metalaşmaktadır. Ürünü ilaçlayanlarla toplayanlar, toplayanlarla kamyonlara yükleyenler ayrı taşıyonlardan, ayrı fiyatlara kiralanabilmektedir. Sadece paketleme ya da soğuk taşımacılık işi yapan, sadece süpermarketlerin iç tasarımı, ürün yerleştirme pratiklerini geliştirmek üzerine çalışan firmalar var. Bu da zincirdeki her görevin hep daha fazla kâr üretme ilkesi doğrultusunda evrilmesine ve bu işleri yapan aktörlerin kendi alanlarında uzmanlaşmasına neden oluyor.

Fakat sonsuz bir bölünmeden ve uzmanlaşmadan da söz edilemez; çünkü bu uzmanlaşmış aktörlerin kar payları oldukça sınırlı ve varlıkları ürettikleri bilgiyi ve/veya hizmeti istihdam edebilecek müşterilerin talebine bağlıdır. Dahası, piyasadaki rekabetin belirlediği fiyatlar doğrultusunda, özellikle büyük sermaye sahibi aktörler, bu uzmanlaşmış firmalarla iş yapmaktansa, firmaları kendi bünyelerine katarak veya kendi bünyelerinde benzer görevler yürüten departmanlar kurarak tedarik zinciri-

nin bölünmesini sınırlayabilirler. Ancak bu, metalaşmanın önüne geçileceği anlamına gelmez. Burada önemli olan, tarladan sofraya gelene kadar gıdanın birçok farklı(laşmış) aşamadan geçmesi ve her aşamanın kar getirme potansiyeline sahip olmasıdır. Yani metalaşan her görevin, üründen ve ürünün o anki sahibinden ayrı olarak, kar getirebilecek şekilde tekrar kurgulanabilir olmasıdır. Daha da genişleterek söylersek, gıda tedarik zinciri, neoliberal küreselleşme ekseninde farklılaşan tüketiciler ve onların farklılaşan talepleri doğrultusunda kaçınılmaz olarak farklılaşacak, farklılaştıkça da metalaşma artacaktır.

Metalaşma ve farklılaşan görevler arasındaki ayrışma, kar ile katma değer arasındaki farktan kaynaklanıyor. Tedarik zinciri, gıdayı tarladan kentteki sofraya getirene kadar her biri belli bir amaca hizmet eden bir sürü aşamadan geçiriyor. Bu aşamalar, gıdanın kente ulaşabilmesi için yapılması gereken ve içeriksel (*substantive*) olarak birbirlerinden farklı işlerden oluşuyor. Diğer bir deyişle, zincirdeki belli ihtiyaçlara tekabül ediyorlar. Bu anlamda da farklılaşan görevler, zincirdeki iş bölümüyle ve üretilen gıdanın özüyle (*substance*) alakalıdır. Her aşamada görülen iş doğrultusunda, gıda biraz daha değerlendiriliyor. Yani, her aşamada biraz daha katma değer üretiliyor. Ancak zincirdeki işler sınırlı. Bu da üretilebilecek katma değere bir sınır getiriyor. Hizmetlerin metalaşması, işte bu sınırların yeniden belirlenmesiyle oluyor. Mesela, önceleri pazarda patatesler temizlenmiş olarak bulunabiliyorken, ayıklama-temizleme işinin metalaşmasıyla patatesler temizlenmiş ve temizlenmemiş olarak ayrı ayrı satılabiliyorlar. Ayıklama-temizleme işini yapanların bir ihtiyaca cevap verdikleri, yani ürettikleri hizmetin bir kullanım değeri olduğu kesin. Dahası, temizlenmiş patateslerin temizlenmemiş patateslere göre katma değer taşıdıkları da kesin. Ancak, temizleme-ayıklama işinin değeri, hizmeti sağlayacaklarla hizmete ihtiyaç duyanların ilişkisine, yani hizmetin piyasa değerine ya da mübadele değerine bağlı. Kar da işte bu noktada elde edilebiliyor.

Neoliberalizm bağlamında kent ve gıda ilişkisinde dikkat çekmek istediğim *ikinci* nokta, risklerin tedarik zinciri boyunca dağılma biçimi. Yukarıda bahsettiğim artan iş bölümü ve bu iş bölümlerin metalaşmasına paralel olarak, risklerin de arttığını ve zincirdeki aktörlere yayıldığını söyleyebiliriz. Bir aktör, zincirin ne kadar çok noktasına müdahil olabiliyorsa, taşıdığı riskler o kadar fazla olacaktır. Bu da zincirdeki iş bölümüne bağlı metalaşmayı artırıcı bir güç yaratır. Mesela, soğuk hava deposu olan ve soğuk taşımacılık işi yapan bir süpermarket, herhangi bir aksaklık durumunda, potansiyel zararları göğüslemek zorundadır. Oysa soğuk taşıma ve soğuk hava deposu için başka firmalarla anlaşırса, aksaklığın maliyeti, süpermarkete değil, bu firmaya yüklenir. Tabii, her aktör aynı miktarda risk taşımaz ve daha önemlisi, risklerin yaratabileceği zararlar, malların ve hizmetlerin kullanım değerleri üzerinden değil, piyasa üzerinden hesaplanır. Mesela, çiftçi, kötü hava, hastalık, sel, erozyon, susuzluk gibi felaketlere karşı üretim yapar ve üretimi boyunca bunların olabilirliği riskini üstlenir. Üretimde başarısız olmasının sonucu kıtlıktır. Oysa çiftçinin riski, oluşabilecek kıtlık üzerinden değil, gıda üretip satması durumunda eline geçecek para üzerinden hesaplanır.

Ulus-devletlerin piyasalarını birbirine bağlayan, hatta kendi söylemiyle devletler üstü bir piyasa mekanizması yaratan neoliberalizmin belki de en büyük başarısı, risklerin kullanım değerleriyle olan ilişkisini piyasa değeri içinde eritmektir. Bunun birkaç sonucu olduğunu söyleyebiliriz. İlki, risklerin, gündelik ihtiyaçların, dışındaymış gibi düşünülmesi, oluşacak zarar sadece *paraymış* gibi kurgulanmasıdır. Oysa gıda tedarik zinciri, kentin en temel ihtiyaçlarından biri olan *beslenme* ihtiyacını karşılamaktadır. Aktörlerden herhangi birinin işini yapamaması, gıdanın kente gelememesi anlamına gelir. Bu noktada aktörün para kaybedeceği doğrudur; ancak asıl mesele, kentin aç kalmasıdır. Çıkarılabilecek ikinci sonuç, risklerin gerçekleşmesi so-

nucu oluşacak darlığın piyasa dostu politikalarla aşılabileceği kurgusudur. Yani, riskler gerçekleşse ve aktörlerden biri veya birkaçı iş yapamaz hale gelse bile başka bir yerden, başka bir aktör zincire dahil olup, kentin iâşesini sağlayacak, oluşan darlığın bir felakete dönüşmesini engelleyecektir. Tabii, bu kurguda, kaynakların sınırsızlığı, oluşabilecek darlığın yaratabileceği ek problemlerin öngörülebilirliği ve kabiliyet ve bilginin bir yerden başka bir yere kriz anında pürüzsüz aktarılabilmesi varsayılır.

Üçüncü ve bence en önemli olan sonuç, bu risk-piyasa değeri denkleminde bireyin de oturtulmasıdır. Yukarıda, neoliberalizmin, sosyal ve kültürel pratikleri piyasalaştırmasının (Madra ve Adaman, 2014, s. 692), hem birey düzeyinde hem de devlet politikaları düzeyinde, iki koldan örüldüğüne dikkat çekmiştim. Bu bağlamda da neoliberalizmin “kendi refahını artırmak için harekete geçme sorumluluğuna sahip, faal, bağımsız özne imajını ortaya koyduğunu” (Karaman, 2013, s. 716) belirtmiştim. Risk-piyasa değeri denkleminin çalışabilmesi için, bireyin bu şekilde kurgulanması ve kurgunun hayata geçirilmesi önemlidir. Zira riskin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkabilecek darlığa bireyin ne tepki vereceği, darlığın felakete dönüşüp dönüşmeyeceği noktasında belirleyicidir. Faal, bağımsız ve kendi refahını artırmak için harekete geçme sorumluluğuna sahip birey, riskler ve darlıklar karşısında aktif bir şekilde kendini koruyacak, hatta risklerin en başından beri farkında olup kendi planını yapacaktır. Bu kurguya göre, kendi halini, kendi çıkarını, kendi kapasitesini en iyi birey bilir; içinde olduğu durumda yapabileceklerini, seçeneklerini en iyi birey değerlendirir. Risklerin gerçekleşmesi halinde de kendini oluşan sıkıntıdan en hızlı ve en verimli şekilde kurtaracak olan yine bireydir. Dahası, bireyin bu kendini kurtarma becerisi, bireyin topluma yaslanmasından oluşabilecek yükü de azaltacağından toplum için de iyidir. Devletin, piyasa ve bireyin dışında, üçüncü bir mekanizma olarak darlık çeken bireye müdahalesi de bu nedenle gereksiz, hatta

bireyin kendini kurtarma kapasitesini kullanmasını aksatacağı için zararlıdır.

Neoliberalizmin kurguladığı, faal, bağımsız, kendi refahının nasıl artacağını en iyi bilen ve bunun için çalışma sorumluluğuna sahip birey için risk ortamı, daha doğrusu risklerin yarattıkları veya yaratabilecekleri darlıklar, aslında birer fırsattır. Becerikli bireyler, risk ortamlarının yarattığı güvencesiz durumları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirip, krizlerden çıkar bile sağlayabilirler. O zaman bu kurguda risklerin ve risklerin yarattıkları darlıkların (hatta daha ileri giderek felaketlerin), bireyin kapasitesini ortaya çıkaracak ve bireyin çıkarları doğrultusunda yönlendirebilecekleri yeni şartlar oluşturabilmelerini sağlayan sistem için gerekli 'sıkıntılar' olduklarını söyleyebiliriz. Risksiz durumlar, bir anlamda bireyi tembelleştirir; sosyal refah devletinin 'güvenlik ağları' tarafından sarıp sarmalanmış birey kendini geliştiremez. Oysa riskli durumlar, diğer bir deyişle güvencesiz durumlar, bireye kendi potansiyelini keşfettirir. Yani, neoliberal anlayışta, kentin aç kalması, aslında o kadar da kötü bir durum değildir...

Güvencesizlik

Riskler ve güvencesizlik sadece bireyler için değil, küresel piyasalarla bütünleşmiş, tüketicisinin talepleri uyarınca farklılaşmış bir gıda tedarik zinciri için de önemlidir. Sözleşmeli olduğu çiftçinin hasadının kötü gitmesi, süpermarket için –mali zarar olmasa bile– bir risktir. Sonuçta, çiftçi hasat yapamazsa, market raflarında satılacak meyve-sebze de olmaz. Ama bu durum, aynı zamanda, süpermarket yöneticileri için başka çiftçilerle konuşmak, belki daha kaliteli bir ürünü daha ucuza başka bir çiftçiden bulmak için de bir fırsattır. Daha kaliteli ürün daha ucuza başka bir çiftçiden bulunursa, bundan süpermarket de müşterileri de yarar sağlayacaktır. Yani, güvencesiz durum, herkesin yararına da çözümlenebilir.

Bu noktada, ilk bölümün sonunda sorduğum, kentin işe-sini desteklemek, düzenlemek ve/veya geliştirmek için kime göre, neye göre bir politika üretilmelidir, politika üretilirken kim ve ne göz önüne alınmalıdır sorularına geri dönmek istiyorum. 24 Ocak öncesi dönemde bu sorulara verilen yanıtlarla, Türkiye'nin küresel piyasalarla bütünleştiği 24 Ocak sonrası verilen yanıtlar arasında niteliksel farklar vardır. Bu makalede, bu farkları tartışmayacağım; ancak, 24 Ocak sonrası dönemde –ki bu tarihselliğini kurgulamak istediğim ‘şimdi’yi de içeriyor– bu soruların yanıtının güvencesizliğin (veya güvencesizliklerin) yönetiminden geçtiğini söyleyebilirim. Burada yönetim ile kastettiğim, tüketici talepleri doğrultusunda farklılaşmış, kenti doyurmaktan çok tüketicilerin taleplerini tedarik etmeyi amaç edinen bir zincirin yapısından kaynaklanan güvencesizliklerin ortadan kaldırılması değildir. Daha ziyade, oluşan güvencesizliklerin, tüketici de dahil olmak üzere, tedarik zinciri aktörlerine dağıtılmasıdır. Diğer bir deyişle, mesele risk oluşturacak faktörleri ortadan kaldırmak ve risklerin gerçekleşmesi halinde aktörlerin (tüketiciler de dahil) mağdur olmasını önlemek değil; belli taktiklerle risk faktörlerini sınırlar dahilinde tutarak, riskin –ve güvencesizliğin– devamlılığını sağlamaktır.

Risk faktörlerinin devamlılığını sağlayan taktiklerle, daha önce bahsettiğim tüketicilerin geçmiş tercihlerinin optimizasyonu, gelecek taleplerin öngörülmesinin ve kişiler ve malların kent içindeki dolaşımlarının düzenlenmesinin arasındaki benzerliklerin altını çizmek istiyorum. Öncelikle, Foucault'yu takiben, bunların hepsinin birer idare etme sanatı (*art of government*) ve bu bağlamda da bir idare etme mantığının (*reason of governance*) tezahürleri olduklarını söylemeliyim (Burchell, Gordon ve Miller, 1991; Foucault, 2007, 2008; Lemke, 2001). Bu idare etme mantığı ve bu mantık tarafından kullanımda tutulan idare etme sanatı, ilk olarak, idare edecekleri öznelere bireyler olarak değil de topluluklar olarak tahayyül ederler. Örneğin tüketiciler, de-

mografik alt kesitlere ayrılırsalar da topluluk olarak değeriendirilirler; kent, yine, tedarik edilmesi gereken bir mekânsal bütün olarak düşünülür; risklerin, aktörlerin tamamı üzerindeki toplu etkisi hesaplanır vb. İkinci olarak, bu sanat, kişilerin ve malların dolaşımını, el değıştirmesini, yayılmasını, kısacası hareketliliğini esas alır. İdare edilmesi gereken bu hareketlilik ve birinci bölümde de bahsettiğim üzere, sadece mekân üzerinden değil, zaman üzerinden de kurgulanır. Riskler, tercihler, kişiler ve mallar, mekânlara oldukları kadar zaman(lar)a da yayılmış oluşumlardır; mekân ve zaman içinde farklılaşırlar, oluşumlarının bir halinden diğeriine geçerler. Üçüncü olarak, bu idare etme sanatının amacı, idare ettiği kitleleri belirli ikilikler doğrultusunda tasnif ve şekillendirmekten ziyade, kitlelerin hareketlerini kabul edilebilir sınırlar dahilinde tutmaktır. Daha önce bahsettiğim gibi, örneğin, kentte açlık oluşturabilecek faktörleri yok etmeyi amaçlamaz ya da tüketicilerin herhangi bir gıdayı almasını yasaklamaz. Yani tabiri caizse, Müslüman mahallesinde salyangoz satılmasını engellemez. Ama Müslüman mahallesinde salyangozun tüketicilerin tercihi olmayacağını işaret eder, mahallede salyangoz satmanın maliyetine dikkat çeker. Böylece de doğru bir müdahaleye ihtiyaç bırakmadan, salyangoz satıcısının ve salyangozun Müslüman mahallesine girmesini, mahalledeki Müslümanların da salyangoza (kolay) ulaşmasını olanaksızlaştırmış olur.

Bu yöntemleri, kısaca, Michel Foucault'nun *Security, Territory, Population* (Güvenlik, Toprak, Nüfus) *The Birth of Biopolitics* (Biyopolitikanın Doğuşu) ve *Society Must Be Defended* (Toplumu Savunmak Gerekir) (başlıklı derslerinde bahsettiği 'güvenlik mekanizmaları' üzerinden de düşünebiliriz. Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*'ta güvenlik mekanizmalarını, kasaba, kıtlık ve salgın hastalık örnekleri üzerinden açıklar ve disiplin mekanizmalarından ayırır (2007, s. 16-110). *Disiplin* mekanizmaları iktidarı birey, güvenlik mekanizmaları ise nüfus üzerinde kurar ve

tatbik eder (a.g.e., s. 83-110). Disiplin mekanizmaları, alanları, görevleri ve zamanı ufak, kolayca gözetlenebilir parçalara böler ve bireyi bu parçaların içine hapsederek bir norm etrafında eğitir (a.g.e., s. 83-110). Bu bağlamda disiplinin amacı bireylerin davranışlarını, tercihlerini değiştirerek –hatta öznelliğini yeniden kurgulayarak (ki bu anlamda disiplin mekanizmalarını kullanan iktidar, üretkendir; sadece engelleyici ya da yıkıcı değildir)– onların ‘normal’ olmalarını sağlamaktır (ya da anormal olmalarını engellemektir) (a.g.e., s. 83-110). Güvenlik mekanizmaları ise, nüfusların farklı eğilimleri, menfaatleri, zihniyetleri barındırdıklarını kabul eder ve bunları bireysel düzeyde zapt etmektense belli sınırlar içinde tutmayı yeğler (a.g.e., s. 83-110). Burada amaç, farklı eğilimleri ortadan kaldırmak değil, yayılma- larını engellemektir. Bunu yaparken de güvenlik mekanizmaları bir normal spektrumunu belirler³ ve nüfus boyutunda ortaya çıkan eğilimleri bu spektrumun içinde kalacak şekilde ‘normal’leştirir (a.g.e., s. 83-110).

Diğer bir deyişle, riskin devamlılığını sağlayan bu mekaniz- malar, aynı zamanda riski normalleştirir (Lorey, 2015). Daha doğrusu, normal spektrumunu içerisinde kalındığı sürece riski, risk almayı, riskli durumda olmayı –kısacası güvencesizliği– genel geçer hale getirir, genelleştirir. Bunun üç önemli sonucu vardır: *Birincisi*, daha önce de belirttiğim gibi, güvencesizliğin süreklileşmesidir. İkincisiyse, güvencesizliğin kentli nüfusa yayılmasıdır. Küresel ile yerelin etkileşiminin yeniden yapılan- dırdığı kentli nüfus, demografik altkümelerine paralel, hatta bunlardan beslenen, bir güvencesizlikler silsilesi içine girer. Gü- vencesiz olmayan yoktur; ancak herkesin güvencesizlik derece- si, içinde bulunduğu demografik altkümelerin kesişimlerinde belirlenir. Yani, zengin eski kentli de fakir yeni kentli de güven-

3 Bu spektrumun nasıl belirlendiği konusunda, iktidar ve bilgi arasındaki ilişki, iktidarın sağlamaştırılmasıyla bilimlerin bilgi üretme biçimleri ve üretilen bilgilerin kullanım biçimleriyle olan ilişkisi göz önünde bulundurulmalı.

cesiz olacaktır; ancak, zengin eski kentli kadının güvencesizliği ile fakir yeni kentli erkeğin güvencesizliği farklı derecelerde olacak, hatta farklı risklerle nitelenecektir. Bu, kentli nüfus için ortak fayda ve zararların belirlenmesini, risk planı yapılmasını, güvencesizliklere karşı politika geliştirilmesini oldukça zorlaştıracak, farklı grupları siyasi olarak karşı karşıya getirecektir. Bu noktada da 'kentlin iaşesi'nden bahsetmek artık neredeyse tamamen imkansızlaşır. Kent, zaten çoktan doyurulması gereken bir bütün olarak tahayyül edilmekten çıkmış, birbirine paralel tedarik zincirlerinin, maliyetleri kaldırmaya razı tüketicilere gıda ulaştırdığı bir alan olarak kurgulanmıştır. Risk yönetimi taktiklerinin normalleştirdiği güvencesizlik durumunun bir sonucu olarak da kente gıda tedarik eden bu zincirlerin birbirine zıt, ya da en azından birbirini sıkıştıran, yavaşlatan, hatta birbirini engelleyerek çalıştığını söyleyebiliriz. Obezite, diyabet, blumia ve anoreksi gibi hastalıkların sınıfsal ve toplumsal cinsiyet üzerinden dağılımı bu duruma iyi bir örnek teşkil eder. Benzer bir şekilde, gıdaya ve çiftçiye adil fiyat ödemeyi savunan ve bu nedenle tarladan-sofraya olarak kurgulanan kısa tedarik zincirlerini tercih edenler ile, 'hard discount' süpermarketlerden veya semt pazarlarının kapanma saatine yakın yapılan indirimlerden alışveriş yapmayı tercih eden tüketiciler arasındaki tezatlıklar, güvencesizliklerin kesişimsel yayılmasına örnek gösterilebilir.

Güvencesizliğin normalleşmesinin üçüncü ve bence en önemli sonucu, normalleşmiş güvencesizlikle baş etme sorumluluğunun bireyde görülmesidir. Neoliberalizmin kurguladığı bağımsız, faal ve kendi refahını artırmak için çalışma sorumluluğuna sahip birey aynı zamanda güvencesizliğin de üstünden gelmelidir. Bunun birkaç yolu vardır; birey, mesela sigorta ya da kredi gibi piyasa araçlarını kullanarak içinde bulunduğu güvencesizliği bir süreliğine bir miktar azaltabilir. Alternatif olarak aile, arkadaşlar gibi kendi sosyal ağının ya da sivil toplum kuruluşları, yardım cemiyetleri gibi kurumların sunduğu hizmet-

lerden destek alabilir. Ama en önemlisi kendi gayretidir; birey, eğer iyi beslenmek istiyorsa, kendi gıdasını kendi yetiştirmeli, mesela balkon bahçeciliği yapmalı, ev içine sera kurmalı, mümkünse kent çeperine, hatta kırsala taşınup, çiftçiliğe başlamalıdır. Eğer birey bunları yapmıyorsa, gıda meselesini yeterince önemsemiyordur; bu durumda da piyasanın kendisine sunduğu şartları kabul edecek, içinde bulunduğu güvencesizliğin sürdürülmesine talip olacaktır.

Bireyle güvencesizlik arasındaki bu bağın iki ilintili mekanizmayı daha tetiklediğini eklemeliyim. Bunlardan ilki, tedarik zinciri üzerinde devletin üstlendiği denetleyici rolün bireye aktarılması ve bu rolün maliyetlerinin bireyler arasında paylaştırılmasıdır. Bu kurguda, kendi refahını gözetmekle sorumlu, faal ve bağımsız birey, piyasa aracılığıyla tedarikçiyle buluşur. Eğer tedarikçinin getirdiği ürün tüketici birey için yeterli kaliteye sahipse, tüketici birey ürünü satılır; eğer tüketici, tedarikçinin sunduğu ürünü beğenmiyorsa, o zaman ürünü satın almaz. Böylece de piyasa mekanizmaları aracılığıyla tüketicinin denetiminden sınıfta kalmış ürünlerin tedariki (ve üretimi) kesilir. Dahası, devlet aradan çekildiği için toplum üzerindeki vergi yükü azalır ki bu da bireylere ellerindeki parayı daha farklı değerlendirme olanağı verir. Bireylerin bazıları kısa vadede bu durumdan zarar görmüş olsalar da (mesela, tedarikçiler tarafından herhangi bir şekilde kazıklanmış olabilirler) orta ve uzun vadede toplum bütünde yarar sağlamış olur ve bu yarara daha verimli ulaşır. Ayrıca, yeterince bilgili ve dikkatli olmak da bireylerin sorumluluğudur; yani, eğer bireyler tedarikçilerden herhangi bir kazık yedilerse, kusur, daha fazla kar uğruna kazık atan tedarikçilerin değil, yeterince faal ve sorumlu ol(a)madığı için kazık yiyen bireydedir!

Birey ve güvencesizlik arasındaki bağla ilintili diğer mekanizma, bireyin kendi kendini yönetmesidir. Tedarik zincirinin taşıdığı riskler sonucu doğabilecek darlıkları da artık devlet

değil birey göz önünde bulundurmak ve kendisinin darlık çekmesini kendisi engellemek zorundadır. Bu, güvencesizliğin, bireyin öznelliğini (*subjective condition*) belirleyen nesnel bir koşul (*objective condition*) olarak ortaya çıkması demektir. Bu da küresel neoliberal kapitalist sistemde yaşayan bireyi, her daim kendi kendini kontrol eden, toplumsal yarar-zararı değil de kendi refahını düşünen ve kendisi için iyi ya da en iyi olanı isteyen değil, kendini güvenceye almasına olanak sağlayanı tercih eden bir özne haline getirir. Diğer bir deyişle birey, iyi gıdayı ve iyi gıdayı alabilmek için gerekli maaşı bir hak olarak talep etmekten, karnını orta karar kaliteli gıdayla ucuza doyurmayı tercih eder hale gelir; daha az riskli bir tedarik zinciri talep etmekten, ithalatla fiyatları düşürme politikalarını desteklemeyi seçer.

Sonuç

Kenti doyurmak yerine tüketicisine göre gıda tedarik eden zincir, aktörlerinin kar elde edebilirliği oranında çalışıyor. Zincir, farklılaşmış işlerin arttığı ve devamlı metalaştığı, çok parçalı ve parçaların da her zaman homojen olarak çalışmadığı bir süreçtir. Hatta farklı tüketicilere yönelik farklı süreçlerin birbirine paralel (ve bazen de birbiriyle çarpışarak) çalıştığı bir süreçler bütünüdür. Aktörlerinin her biri bu süreçler bütününde bulundukları konum itibarıyla belli riskler alıyorlar ve konumlarını bu riskler dahilinde korumaya, mümkünse geliştirmeye çalışıyorlar. Zincirdeki her aktör için önemli olan, risklerin belli sınırlar dahilinde kalması ve sistemin tamamına yayılmamasıdır. Bunun da iki önemli sonucu var: Birincisi, risklerin belli sınırlar dahilinde de olsa devamlılığı; ikincisi de risklerle başa çıkması gereken olarak faal, bağımsız ve kendi refahını iyileştirme sorumluluğuna sahip olarak nitelendirilen bireyin öne çıkarılmasıdır. Böylece, güvencesizlik süreklileştirilmiş ve bireyin güvencesizlik karşısında

kendi kendini idare etmesi sağlanmış oluyor.⁴ Birey artık kendi risklerini saptamak, bunlara karşı önlem almak, riskler gerçekleştiğinde de düştüğü darlıktan kendini kurtarmak zorundadır.

Peki, bireylerin kendi kendilerini idare etmeleri neden önemli? Neden bunu dert edinmek gerekiyor? Güvencesizlik de küresel neoliberal kapitalist sistemin ortaya çıkardığı bir diğer açmaz değil mi? Hepimiz bilmiyor muyuz zaten neoliberalizmin sosyal refah devletinin bireyi koruma kollama ağlarını, hizmetlerini nasıl kemirip ortadan kaldırdığını? Bunlar siyaset bilimcilerin sormayı sevdikleri 'yani?' soruları. Ancak soruları bu şekilde sormak hem neoliberalizmin oluşturduğu koşulları olağanlaştırıyor hem de nesnel koşullar ile öznel koşullar arasındaki etkileşimden ziyade yönetim teknolojilerine, mekanizmalarına, taktiklerine odaklanılmasına neden oluyor. Yazının en başında da bahsettiğim kent ve gıda arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların seyrekliğini de işte bu odak kayması açıklıyor.

Oysa üzerinde düşünmemiz gereken, güvencesizliğin nasıl bir iktidar yarattığı ve bu iktidarı nasıl meşrulaştırdığı; yani, nesnel koşullarla öznel koşullar arasında nasıl bir bağ kurduğu. Güvencesiz durumda olan birey için birinci öncelik kendini bu durumdan kurtarmak, ya da en azından güvencesizliğini en aza indirmektir. Bu birey, hak talep etmez, istikrar talep eder. Daha iyi bir hayatı, daha özgür olmayı, daha adil bir düzeni değil kendini emniyette hissetmeyi ister ve varlığını ve sahip olduklarını emniyete alacak bir düzeni destekler. Böyle bir düzen, tehlike unsuru olarak addedilen grupların risklerin kontrol altında tutulduğu sınırların dışında bırakılarak, en iyi ihtimalle kendi olanaklarıyla bu risklerle baş ederek var olmalarına izin verildiği, en kötü ihtimalle de alenen ortadan kaldırıldıkları bir düzendir.

4 Diğer bir deyişle güvencesizlik durumu bir yandan bir norm haline geliyor; diğer yandan da yönetilerek belli sınırlar dâhilinde tutuluyor, normalleştiriliyor. Bu noktada, bireyleri güvencesizlik normu etrafında disipline eden mekanizmaların da neler olduğunu düşünmek gerekir.

Kaynakça

- Bonano, A., Busch, L., Friedland, W. H., Gouveia, L. ve Mingione, E. (1994). *From Columbus to ConAgra: Globalization of agriculture and food*. Lawrence, Kansas: University of Kansas Press.
- Burchell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (1991). *The Foucault effect: Studies in governmentality with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press.
- Çalışkan, K. (2010). *Market threads: How cotton farmers and traders create a global commodity*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Estabrook, B. (2011). *Tomatoland: How modern industrial agriculture destroyed our most alluring fruit*. Kansas City, MI: Andrews McMeel Publishing.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: Birth of the prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended* (D. Macey, Çev.). New York: Picador.
- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population* (G. Burchell, Çev.). New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics*. New York: Picador Palgrave MacMillan.
- Karaman, O. (2013). Urban renewal in Istanbul: Reconfigured spaces, robotic lives. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 715-733. doi:10.1111/j.1468-2427.2012.01163.x.
- Karapınar, B., Adaman, F. ve Ozertan, G. (2010). *Rethinking structural reform in Turkish agriculture: Beyond the World Bank's strategy*. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers.
- Keyder, Ç. (1999). The setting. Ç. Keyder (Ed.), *Istanbul: between the global and the local* içinde (s. 3-28). Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Keyder, Ç. (2005). Globalization and social exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 124-34. doi:10.1111/j.1468-2427.2005.00574.x.
- Keyder, Ç. ve Öncü, A. (1993). *Istanbul and the concept of world cities*. Istanbul: Frieftich Ebert Foundation.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2014). *Bildiğimiz tarımın sonu: Küresel iktidar ve köylülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lemke, T. (2001). 'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30(2), 190-207. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03085140120042271>.
- Lorey, I. (2015). *State of insecurity: Government of the precarious*. New York: Verso.

- Lovering, J. ve Türkmen, H. (2011). Bulldozer neoliberalism in Istanbul: The state-led construction of property markets and the displacement of the urban poor. *International Planning Studies*, 16(1), 73-96. doi:10.1080/13563475.2011.552477.
- Madra, Y. M. ve Adaman, F. (2014). Neoliberal reason and its forms: De-politicisation through economisation. *Antipode*, 46(3), 691-716. doi:10.1111/anti.12065.
- Mol, A. (2002). *The body multiple: Ontology in medical practice*. USA: Duke University Press.
- Nestle, M. (2007). *Food politics: How the food industry influences nutrition and health*. Berkeley: University of California Press.
- Oral, N. (2015). *Türkiye’de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013*. Ankara: Nota Bene.
- Öncü, A. ve Weyland, P. (1997). Introduction: Struggles over lebensraum and social identity in globalizing cities. A. Öncü ve P. Weyland (Ed.), *Space, culture and power: New identities in globalizing cities* içinde (s. 1-20). New Jersey: Zed Books.
- Patel, R. (2007). *Stuffed and starved: The hidden battle for the world food system*. New York: Portebello Books.
- Sassen, S. (2005). The global city: Introducing a concept. *Brown Journal of World Affairs*, 11(2), 27-43.
- Sassen, S. (2007). *Deciphering the global: Its scales, spaces and subjects*. New York: Routledge - Taylor & Francis.
- Sassen, S. (2008). *Two stops in today’s new global geographies: Shaping novel labor supplies and employment regimes*. Santiago, Chile: United Nations Publications.
- Serim, Ö. (2007). *Türk televizyon tarihi 1952-2006*. İstanbul: Epsilon.
- Steel, C. (2009). *Hungry city: How food shapes our lives*. UK: Random House.
- Türkkan, C. (2014). İstanbul pazarlarında iş, aş ve toplumsal cinsiyet. *Yemek ve Kültür*, 36, 102-113.

Yabancılaşma, Hayal Kırıklığı ve Mücadelenin Umudu: Otoriter Kentleşme Koşullarında Plancının Habitus'u Nasıl Değişiyor?

Mehmet Penpecioğlu

Tuna Taşan-Kok

Planlama eğitiminin amacı, stratejik ve uzun erimli düşünebilen, toplumsal adaleti ve hakkaniyeti gözetken, farklı sınıfsal kesimleri kamu yararına olan seçenek etrafında bir araya getirebilen güçlü bir toplumsal aktör yetiştirmektir. Ancak ekonomik ve siyasi güce sahip çevreler, plancıların mesleklerini kavrayışları ve uygulayışları üzerinde karışık etkiler yaratmaktadır. Metalaştıran, özelleştiren ve mülksüzleştiren kentsel politikalar, otoriter ve dayatmacı bir anlayışla hakim kılınmakta; bu politikalarla planlama meslek alanından getirilen eleştiriler göz ardı edilmektedir. Hakim kentsel politikalar, öngördükleri projeler ve planlama faaliyetleri, gelecekte sebep olacakları toplumsal, kentsel ve ekolojik sorunlara rağmen yaşama geçirilmektedir.

Bu koşullar, plancılar için çelişkili bir sosyo-siyasal bağlam oluşturmaktadır. Plancılar, bir yandan planlama pratiği alanındaki otoriterleşmenin ve piyasa hakimiyetinin; diğer yandan planlama eğitimi alanındaki toplumcu değerlerin ve ilkelerin yarattığı çelişkili bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bu karışık etkiler altında, plancılar eğitimini aldıkları mesleğe “yabancılaşmaktadır”¹ ve yatkınlıkları, davranışsal eğilimleri ve geleceğe dönük tutumları önemli bir değişim geçirmektedir.

1 Türkiye’de plancıların planlama pratiğine dair yaşadığı ‘yabancılaşma’, Seeman (1959) ve Erikson (1986) tarafından ortaya konan beş boyutu da (“güçsüzlük”, “anlamsızlık”, “normsuzluk”, “izolasyon” ve “kendine yabancılaşma”) içermektedir.

Bu çalışma, planlama eğitiminin ve pratiğinin plancılar üzerinde oluşturduğu karşıt etkilerin ve bu süreçte plancıların toplumsal yatkınlıklarındaki değişimin incelenebilmesi için Bourdieu sosyolojisinin iki temel kavramına başvurmaktadır: *Alan* ve *Habitus*. Alan, bireylerin kurallarını sorgulamadan kabul ederek girdikleri, çıkarlarını arttırmak için mücadeleci ilişkiler yürüttükleri bir *oyun* olarak kavramsallaştırılmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003). Her alanın sınırları ve özellikleri, içerlerinde mücadele konusu olan dinamik ilişkilerce belirlenir. Alanlarda bireyler ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerini en çoğa çıkartmaya dönük farklılaşan mücadelelerde bulunurlar (Swartz, 2015).

Alanlar, farklı kamu politikası alanlarını (örneğin eğitim, sağlık, enerji ... vb.) veya kent planlama konularını (örneğin kentsel dönüşüm, ulaşım planlaması ... vb.) nitelendiren 'mücadele uzamları' olarak görülebilir. Alanların araştırılabilmesi için o alanlardaki bireylerin *habitus*'larının çözümlenmesi gereklidir (Bourdieu, 1995). *Habitus* kavramı alan içerisinde anlam bulmaktadır. Bireyler, oyunun sonunda elde edeceklerine inandıkları çıkarlar için mücadele ederken, zaman içerisinde bazı ortak davranışsal yatkınlıklar geliştirirler. Nasıl sonuca gidileceğine dair sahip olunan bu ortak yatkınlıklar bütününe *habitus* adı verilir (Swartz, 2015). *Habitus*, bireylerde ortak olarak görülen ve içselleştirilmiş olan davranış kalıplarını nitelendirmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2003).

Araştırma, planlama eğitimi ve pratiği alanlarının karşıtlıklarının ve çelişkilerinin, plancının *habitus*'unu nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaktadır. Planlama eğitimi alanı, toplum yararına değerleri ve ilkeleri hakim kılmaya çalışırken; planlama pratiğinde otoriterleşmenin ve piyasa hakimiyetinin derinleştiği görülmektedir. Bu karşıt ve çelişkili etkiler, plancıların ortak yatkınlıkları, davranış kalıpları ve eğilimleri üzerinde bir değişime neden olmaktadır. Bu değişim, üç temel araştırma sorusu çerçe-

vesinde açıklanmaktadır: (1) Plancıların planlama mesleğine ve planlama pratiğine ilişkin görüşleri, işyerlerindeki tutumları ve konumları nasıl değişmektedir? (2) Planlama eğitimi ve planlama pratiği arasındaki çelişkilere, bu çelişkilerin oluşturduğu karşıt etkilere ilişkin plancıların görüşleri ve tepkileri nelerdir? (3) Türkiye’de kentlerin ve planlama mesleğinin geleceğine ilişkin plancıların görüşleri ve davranışsal eğilimleri nelerdir?

Bu sorulara yanıt vermek amacıyla, anketleri ve yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeleri içeren karma araştırma yöntemi uygulanmıştır.² Anketler, rastgele örnekleme ile belirlenmiş ve farklı sektörlerde çalışan 100 plancı ile elektronik ortamda uygulanmıştır. Görüşmeler 20 genç plancıyla, kar topu örnekleme yöntemiyle ve elektronik ortamda yapılmıştır. Araştırma bulguları, plancının habitus’una yön veren üç baskın toplumsal yatkınlığı ortaya çıkarmamızı sağlamıştır: (1) Hayal kırıklığı ve yılgınlık, (2) kazanç güdüsü ve faydacılık, (3) direniş ve toplumcu mücadele. Bu yatkınlıklar, birbirlerinden yalıtılmış ve geçişkenliklere kapalı sabit davranış kalıpları değildir. Tersine, esnek, geçişken ve zamanla değişebilir niteliklere sahiptir.

Makale beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, planlama eğitimi ve planlama pratiği alanları, bu alanlardaki baskın dinamikler ve bunların plancılar üzerindeki karşıt-çelişkili etkileri ortaya konmaktadır. Üçüncü bölümde, anket bulgularından ön plana çıkan tespitler tartışılmaktadır. Dördüncü bölüm, araştırmanın temel görgül verisini oluşturan derinlemesine görüşme bulgularına odaklanmakta ve görüşme deşifreleri ışığında plancının habitus’unun nasıl değiştiği açıklanmaktadır. Sonuç bölümünde, tüm araştırma bulgularının genel değerlendirmesi ve tespit edilen sorunlar karşısında planlama eğitiminin gelecekteki rolü üzerine öneriler sunulmaktadır.

2 Araştırma bulgularına dair ilk yayın 2016 yılında gerçekleştirilmiştir (bkz. Penpecioğlu ve Taşan Kok, 2016). Bu yazı, yayınlanmış olan makalenin geliştirilmiş ve yeni bir kuramsal yaklaşım ile çerçevelendirilmiş versiyonudur.

Türkiye’de Planlama Eğitimi ve Pratiği Alanları: Toplum Yararına İdealler Yerini Piyasa Hakimiyetinde Pratiklere mi Bırakıyor?

Planlama eğitimi ve planlama pratiği alanları, taşıdıkları karşıtlıklar nedeniyle plancılar üzerinde çelişki yüklü etkiler oluşturmaktadır. Türkiye’de plancılar toplum yararına ideallerle eğitim almakta; ancak mezun olduklarında otoriter ve piyasacı bir planlama pratiği ile yüzleşmektedir. Bu iki alanın özelliklerini ve plancılar üzerinde nasıl karşıt etkiler oluşturdıklarını bu bölümde tartışacağız.

Türkiye’de planlama eğitimi, birçok ülkede olduğu gibi modernist planlama geleneğine dayalıdır. Farklı üniversitelerde planlama eğitiminin taşıdığı farklılıklara rağmen; ortak tema doğal ve tarihsel çevreyi korumak, koruma-kullanma dengesi içerisinde kontrollü bir gelişme sağlamak, sosyo-mekânsal eşitsizlikleri gidermek ve kamu yararı adına faaliyet göstermek olarak özetlenebilir. Toplum yararına olan bu idealler, lisans eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Dört yıllık lisans eğitiminin ilk iki yılı boyunca öğrenciler, temel kentsel planlama ve tasarım ilkelerini öğrenerek bu ilkeleri stüdyo projelerinde çalıştıkları bağlam içerisinde uygulamaktadır. Bu süreçte, mekânsal düzen, bütün ve parça, koruma ve kullanma, hakçalık ve yaşanabilirlik gibi temel kavramlar çerçevesinde ideal kentsel mekânın nasıl üretilebileceğine dair çalışmalar gerçekleştirilmektedir (Günay, 2012). Rasyonel, kapsamlı ve uzun erimli düşünce, araştırma-çözümleme-plan bütünlüğü ile birlikte planlama eğitiminin temel zeminini oluşturmaktadır (Ersoy, 2012). Sonrasındaki iki yılda, Türkiye’deki mekânsal planlama sisteminin yasal ve yönetsel boyutlarına, araçlarına ve sorunlarına odaklanılmaktadır. Dengeli ve sürdürülebilir bölgesel ve kentsel gelişme senaryoları; stratejik, uzlaşıya dayalı ve yenilikçi planlama yaklaşımları çerçevesinde geliştirilmektedir. Üniversitelerin planlama bölümlerindeki eğitimin taşıdığı farklılıklara rağmen; kamu yararı

ilkesi, planlamada kapsamlı, stratejik ve katılımcı yaklaşımların önemi, ortak kuramsal zemini oluşturmaktadır (Tekeli, 2007).

Planlama eğitimi alanında faaliyet gösteren akademisyenler, eğitimin idealist-toplumcu değerleri ile pratikteki piyasa hakimiyeti arasındaki çelişkilerin farkındadır (Bademli, 2012). Planlama eğitiminin amacı, kaynakların dağılımında toplumsal adaleti gözeten, stratejik ve uzun erimli düşünen, farklı sınıfsal kesimleri kamu yararına olan seçenek etrafında uzlaştıran, bir tür 'orkestra şefi' olarak faaliyet gösteren, güçlü bir toplumsal aktör yetiştirmektir (Günay, 2012; Keskinok, 2006). Planlama eğitimi alanının ve bu alanın üzerinde uzlaştığı temel değerlerin plancının habitus'una etkisi bu çerçevede özetlenebilir.

Planlama eğitimi alanındaki bu temel değerleri planlama pratiğinde de hakim kılmak için önemli girişimler mevcuttur. Şehir Plancıları Odası (ŞPO) tarafından hazırlanan ve yaygınlaştırılan *Mesleki Etik Kural ve İlkeler*³ ("ŞPO"), planlama eğitimine ilişkin ideal-toplumcu değerlerin planlama pratiğinde de hakim olması amacını taşıyan bir kılavuz belgedir. Bu kılavuza göre, "kent ve bölge planlama, temel olarak mekânsal boyutlu, uzun erimli, toplumsal yararlar için düzenlemelerden oluşan stratejik bir kamu hizmetidir." Planlama mesleğinin, "doğal ve tarihsel çevreyi korumak", "toplumun geniş kesimlerinin uzun erimli ve kuşaklar ötesi yararlarını gözetmek" gibi misyonları bulunmaktadır ("ŞPO"). İster kamu kurumlarında ister özel sektörde çalışsın, tüm plancılar planlama kararları üzerinde güç sahibi olan karar verici çevreler karşısında mesleki bağımsızlıklarını korumalıdır. Plancılar aynı zamanda, "kentsel mekânların tarihselliğini, kamusallığını ve yaşanabilirliğini yok eden, toplumsal eşitsizlikleri ve ayrışmayı derinleştiren uygulamalara katkıda bulunmamalıdır" ("ŞPO").

3 *Mesleki Etik Kural ve İlkeler*, Şehir Plancıları Odası'nın yürütücülüğünde, planlama eğitimi ve planlama pratiği alanlarından gelen katılımcılar tarafından hazırlanmıştır. 2014 yılında Oda'nın 28. Olağan Genel Kurulu'nda bu kural ve ilkeler ana metin olarak kabul edilmiş; ileriki yıllarda metnin tartışmaya açılması ve geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.

Toplum yararına odaklı bu değerler ve ilkeler, planlama eğitimi alanındaki öğretim elemanları ve meslek odasında örgütlü plancıların önemli bir bölümü tarafından yaygınlaştırılmaktadır. Bu değerlerin ve ilkelerin, Türkiye’de plancının rolüne ilişkin ortak bir kimlik haline getirilmesi hedeflenmektedir. Ancak planlama pratiği alanında güç sahibi ve karar verici olan çevreler, plancıların meslek pratiklerini kavrayışlarına ilişkin karşıt etkiler yaratmaktadır. Plancılar meslek alanlarını ve pratiklerini siyasal ve ekonomik güçlerin baskısı altında hissetmektedir. Bu baskının kökenleri, neoliberal politikaların kentleri etkilemeye başladığı 1980’li yıllara dek uzanmaktadır. Bu yıllardan beri, arz yönlü ve büyüme odaklı kentsel politikalar bir yandan kamusal kaynakların hızla özelleştirilmesine yol açarken; diğer yandan inşaat sektörünün büyümesini (yarattığı toplumsal ve ekolojik maliyetler pahasına) teşvik etmiştir (Keskinok, 2006; Şengül, 2009).

Türkiye’de devlet, neoliberal kentsel politikaların yaşama geçirilmesinde öncü bir rol oynamaktadır. Özelleştirmeyi, mülksüzleştirmeyi ve piyasa hakimiyetini gittikçe derinleştiren hükümet politikaları, bu rolü gözler önüne sermektedir. Yeni yasal düzenlemeler, yeniden dağıtılan planlama yetkileri ve büyük ölçekli kentsel projeler aracılığıyla yaşama geçirilen bu politikalar, sınıfsal eşitsizlikleri ve sosyo-mekânsal adaletsizlikleri arttırmıştır (Balaban, 2012; Eraydın, 2012; Penpecioğlu, 2011). Yukarıdan aşağıya empoze edilen düzenlemeler, yasalar, projeler ve planlama faaliyetleri, otoriter bir siyasal güç eşliğinde devletin mekânın üretimi üzerindeki denetimini arttırmıştır.

Türkiye’de bu politikaların etkileri, *araçsallaştırmanın, otoriterliğin ve piyasalaşmanın* güçlü olduğu melez ve çelişkili bir kentsel neoliberal yapıyı hakim kılmaktadır (Bayırbağ ve Penpecioğlu, 2014; Şengül, 2015; Taşan-Kok, 2015). Bu üç temel dinamiğin, özellikle 2002’den bu yana, planlama pratiği alanındaki etkilerini kısaca açıklamak gerekmektedir.

Planlama pratiği *arasallaştırılmaktadır*. Planlama mesleğinin temel amacı, toplumun geniş kesimlerinin uzun erimli yararlarını gözetmek olmasına rağmen; bu mesleğin pratiği siyasi ve ekonomik güç sahibi kesimlerin kısa erimli çıkarlarına hizmet edecek şekilde arasallaştırılmaktadır. evre düzeni ve imar planları, bu planlardaki arazi kullanım ve yoğunluk kararları, büyük ölçekli projelere ‘yasal’ dayanak oluşturmak amacıyla yapılan plan değişikleri (rneğin, nc Köprü ve Kanal İstanbul projeleri için yapılan plan değişiklikleri), çeşitli yeni yasalara dayalı uygulamalarla kentsel dönüşümün kolaylaştırılması (rneğin, 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun) ... vb. birçok faaliyet, plancılarının meslek pratiklerinin dayandığı bilimsel olgular doğrultusunda, toplumun uzun erimli çıkarlarını esas alan ve demokratik karar alma sürecine dayanan bir yapı içerisinde icra edilmemektedir. Plancılarının kararları, hazırladıkları planlar ve raporlar, yaptıkları plan değişiklikleri, güçlü çıkarları yerine getirmek için ‘araçsallaştırılan’ pratikler haline getirilmektedir.

Kentsel politikalar ve planlama pratikleri *otoriterleşmektedir*. Büyük lekli projeler, meslek odalarından gelen yoğun eleştirilere rağmen ve neden olacakları kentsel ve ekolojik sorunlar pahasına dayatmacı bir anlayışla uygulanmaktadır (rn. İstanbul’da nc hava alanı, nc köprü ve kanal projeleri, İzmir’de körfez tp geçit projesi). Özel yasalar aracılığıyla büyük yatırımların gerçekleştirileceği alanlar için ayrıcalıklı planların n açılmakta (rneğin, 5104 Sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu, 6324 Sayılı İzmir EXPO Alanı Hakkında Kanun); bu yatırımlara ve projelere karşı duran örgütlü kesimlerin devre dışı bırakılması hedeflenmektedir (rneğin, 6235 sayılı TMMOB yasasında yapılan değişiklikler bu kapsamda değerlendirilebilir). Kentlerin meydanları ve toplanma alanları protestolara kapatılmakta; devletin ‘zor’ araçlarının kullanımı yoğunlaştırılmaktadır. Temel hak ve özgürlükler kı-

sıtlanırken; kent mekânı, planlama ve plancı da bu kısıtlamalardan ve gittikçe artan otoriterleşmeden payını almaktadır.

Kentsel mekân *piyasalaştırıcı* birçok faaliyetin baskısı altında dönüştürülmektedir. Piyasalaşmayı gözler önüne seren bir çok örnek ortaya konabilir: Kamu mülkiyetindeki arazilerin tahsişi ve satışı yoluyla inşa edilen büyük tüketim kompleksleri ve lüks-korunaklı konut projeleri (örneğin, İstanbul'da İETT arazisinin satışı ile gerçekleşen Zorlu Center, İzmir'de Tekel tütün depolarının satışı ile inşa edilen Folkart Kuleleri ... vd.), 'Turizm Merkezi' ilan edilerek büyük yatırımcılara tahsis edilen kamu arazileri, 'Afet Sonrası Toplanma Alanı' olarak belirlenen alanlarda inşa edilen alışveriş merkezleri, 'Doğal Sit Alanı' kararlarının kaldırılarak bu alanlarda yapılı çevre üretimini teşvik edici düzenlemeler (İzmir Çeşme yarımadasında bu sorun gündelliğini korumaktadır), seçkinleştirmeye yol açan projeler (örn. İzmir'de Alaçatı Port, İstanbul'da Tarlabaşı Dönüşüm Projeleri) ... vd. Kentsel ve kırsal arazileri, piyasanın hakim dinamikleri ve sermaye birikim ilişkileri doğrultusunda dönüştüren bu anlayış; planlamayı araçsallaştıran, kentsel politikaları otoriterleş-tiren bir yönetimle yaşama geçirilmektedir.

Tüm bu koşullar plancılar için çelişkili bir sosyo-siyasal bağ-lam oluşturmaktadır. *Araçsallaştırmanın, otoriterleşmenin ve pi-yasalaştırmanın* hakim olduğu bu ortamda plancılar için kamu yararına faaliyetlerde bulunmak giderek güçleşmektedir. Plancı-ların faaliyetleri, planlamanın toplumcu amaçlarından ve ilkele-rinden soyutlanmakta; bu faaliyetler piyasa güçlerinin çıkarları ve devletin otoriter politikaları doğrultusunda araçsallaştırıl-maktadır. Plancılar, bir yandan planlama pratiği alanındaki oto-riterleşmenin ve piyasa hakimiyetinin; diğer yandan planlama öğretimi alanındaki toplumcu değerlerin ve ilkelerin yarattığı çelişkili bir ortamda faaliyet göstermektedir. Bu koşullar altın-da, plancılar eğitimini aldıkları mesleğe yabancılaşmakta ve

planlama pratiğine ilişkin derin bir hayal kırıklığı hissetmektedir. Sonraki bölümde, bu yabancılaşmaya ve hayal kırıklığına ilişkin ilk tespitler anket bulguları eşliğinde sunulacaktır.

Türkiye’de Plancıların Planlama Mesleğine İlişkin Temel Görüşleri ve Eğilimleri: Anket Bulgularından Ön Plana Çıkan Tespitler

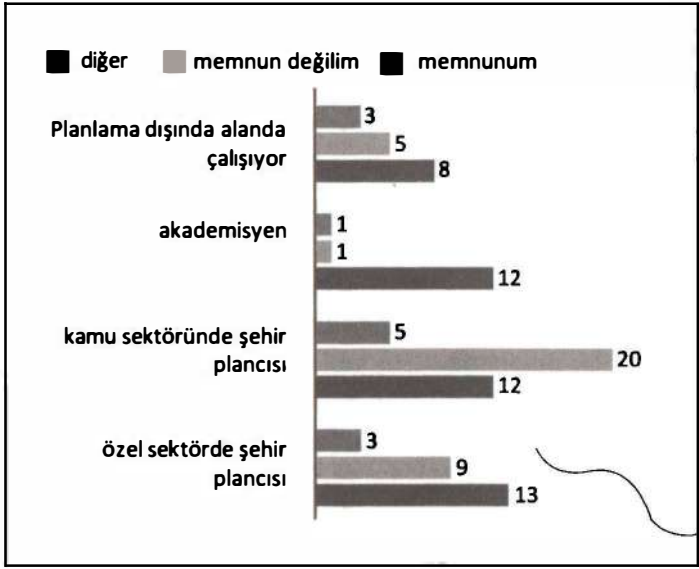
Araştırma kapsamında yapılan anket, farklı üniversitelerin Planlama bölümlerinden mezun olmuş 100 kişiye, 2015 yılı Şubat ayı içerisinde elektronik ortamda uygulanmıştır. Rastgele örnekleme ile belirlenen bu kişiler, farklı yıllarda mezun olmuş ve farklı sektörlerde çalışan plancılardan oluşmaktadır.⁴ Anket yapılan plancıların yalnızca %12’si meslek pratiğinde çalışmaktan dolayı ‘memnun olduğunu’ belirtirken; %88’lik kesim ‘memnun olmadığını’ ve ‘hayal kırıklığına uğradığını’ ifade etmektedir. Anket bulguları, çalışılan sektör ve yapılan işten memnuniyet arasında bir ilişkiye işaret etmektedir. Kamu kurumlarında çalışan plancıların %54’ü planlama pratiğinde faaliyet göstermekten dolayı memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu oran, özel sektörde, planlama dışındaki işlerde ve üniversitelerde çalışanlar arasında daha düşüktür (bkz. Grafik 1). Yaptıkları işten memnun olmayanların oranının en yüksek kamu sektöründe çalışan plancılarda görülmesi, bu kesimin otoriter kentsel politikalara ve yukarıdan aşağıya dayatılan planlama kararlarına daha fazla maruz kalmasından kaynaklanmaktadır.

Anket yapılan plancıların %44’ü, planlama mesleğinin geleceğinde etik kural ve ilkelerin uygulanabileceğine dair inancını yitirdiklerini belirtmiştir. Geleceğe dair umudunu yitirmiş olan bu plancılar, yönelttiğimiz açık uçlu sorulara ‘siyasi otoritelerin ve piyasa güçlerinin planlama pratikleri üzerinde hakimiyet

⁴ Örnekleme oluşturan plancıların, %36’sı kamu sektöründe, %25’i özel sektörde, %16’sı planlama dışındaki mesleklerde, %14’ü akademisyen olarak çalışmaktadır. %8’i ise işsizdir.

kurduğu' ve bu ortamda 'plancının kamu yararı ve toplumsal adalet gibi değlerlerden gittikçe uzaklaştığı' yanıtlarını vermişlerdir. Plancıların %34'ü ise meslek etik kural ve ilkelerinin uygulanabileceğine dair inancını sürdürmektedir. Ancak bu inancı sürdürmelerine neden olan temel sebebi, 'hakim kentsel politikalara karşı dayanışmacı ve örgütlü bir mücadele verilmesi' umudunu yitirmemelerine dayandırmaktadırlar. Plancıların sadece %13'lük kesimi, bu etik kural ve ilkelerin mesleğin geleceğinde hakim kılınmasıyla ilgilenmediklerini belirtmiştir.

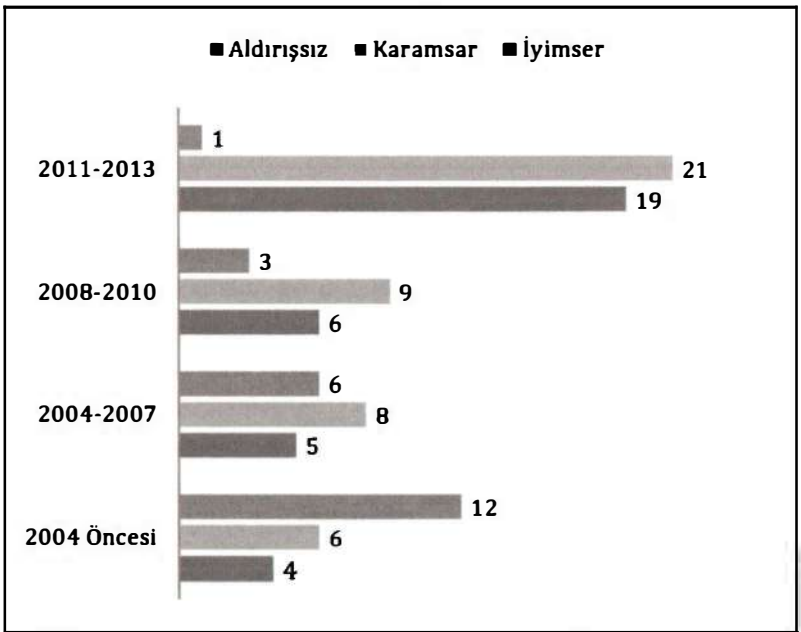
Grafik 1: Çalışılan Sektör ve Yapılan İşten Memnuniyet

Anket bulguları, bu görüşlerin zaman içerisinde değiştiğini göstermektedir. Grafik 2'de görülebileceği gibi, 2004 öncesi mezun olan plancıların önemli bölümü aldırıışsız bir yaklaşım sergilerken; 2011-2013 arasında mezun olmuş plancıların neredeyse tümü kendilerini 'karamsar' ve 'iyimser' olarak tanımlamaktadır. Meslek pratiği içerisindeki plancıların, zaman içerisinde meslek etik kural ve ilkelerin uygulanabileceğine inancı ve ilgisi azalmaktadır. Yıllar geçtikçe aldırıışsızlık eğilimi güçlenmektedir.

Anket bulguları, bu görüşlerin aynı zamanda çalışılan sektöre göre de değiştiğini göstermektedir. Kamu ve özel sektörde çalışan planlılar planlama mesleğinin geleceğine dair daha yüksek bir oranda ‘karamsar’ görüş ortaya koymuştur. Bu planlıların önemli bir bölümü bakanlıklar ve belediyeler gibi kamu kurumlarında ve gayrimenkul değerlendirme ve inşaat şirketleri, planlama ve kentsel tasarım büroları gibi özel sektör kuruluşlarında çalışmaktadır. Özel sektör kuruluşlarında çalışan planlıların %64’ü, kamu kurumlarında çalışan planlıların ise %57’si planlama mesleğinin geleceğinde etik kural ve ilkelerin uygulanabileceğine dair görüşlerini ‘karamsar’ olarak tanımlamıştır.

Grafik 2: Mezuniyet Yılı ve Meslek Etik Kural ve İlkelerinin Uygulanabileceğine İnanç (Çapraz Tablolama)

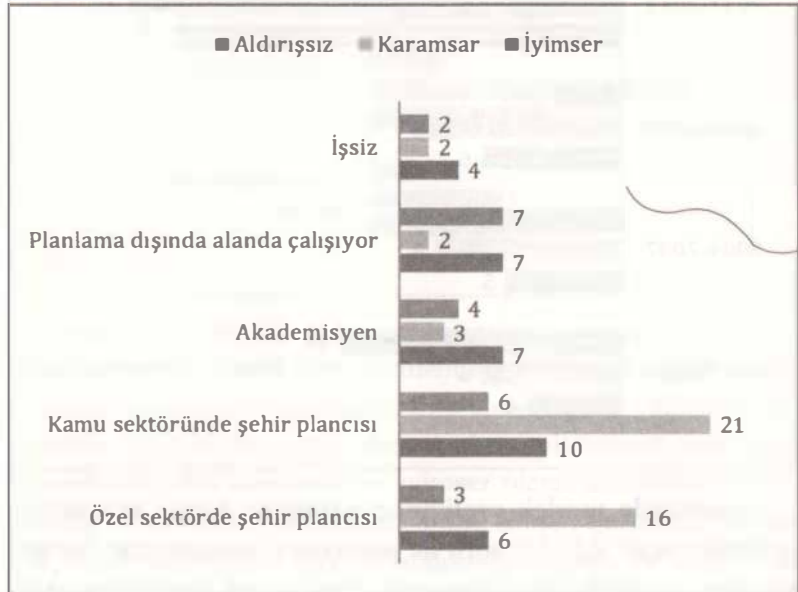

Anketlerde meslek pratiğinde yaşanan hayal kırıklarının nedenleri açık uçlu bir soru ile planlılara sorulmuştur. Verilen yanıtlar yüzdelik dilimlerine göre sıralanarak dört kategori al-

tında sınıflandırılabilir: Ekonomik çıkar ilişkilerinin plancılar üzerinde baskı yaratması (%34); siyasetçilerin ve yöneticilerin plancıların görüşlerini önemsememesi (%32); planlama eğitiminin plancıları meslek pratiğine hazırlamaması (%21); plancıların ekonomik çıkar ilişkilerine dahil olması ve meslek etiğine uymaması (%13).

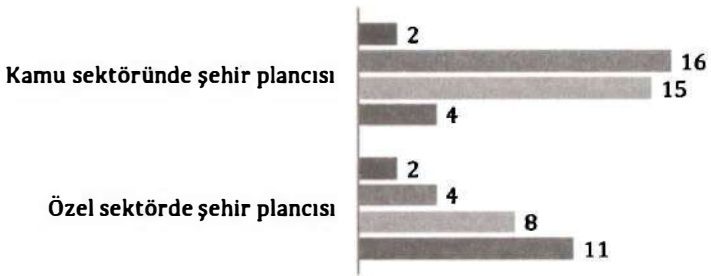
Anketler, plancıların meslek pratiğine ilişkin görüşlerinin saptanmasında ilk bulguları sağlamıştır. Plancıların yaptıkları işlere dair memnuniyetsizlikleri, mesleklerinin geleceğine ilişkin iyimser ve karamsar görüşleri, çalışılan sektör ve mezun olunan yıl ile ilişkili olarak incelenmiştir. Anketler, plancının habitus'unun değişimine dair iki önemli tespit sunmaktadır. Ön plana çıkan bu tespitler, aynı zamanda araştırmanın görgül odağını oluşturan derinlemesine görüşmelere yön vermiştir.

Grafik 3: Çalışılan Sektör ve Meslek Etik Kural ve İlkelerinin Uygulanabileceğine İnanç (Çapraz Tablolama)

Grafik 4: Çalışılan Sektör ve Planlama Pratiğindeki Sorunların Nedenlerine İlişkin Görüşler (Çapraz Tablolama)

- Plancılar ekonomik çıkar ilişkilerine dahil oluyor, meslek etiğine uymuyor
- Siyasetçiler ve yöneticiler plancıların görüşlerini önemsemiyor
- Ekonomik çıkar ilişkileri plancılar üzerinde baskı yaratıyor
- Planlama eğitimi plancıları meslek pratiğine hazırlamıyor

İlk tespit, planlama mesleğinin geleceğine yönelik olarak iyimser ve karamsar görüşlerin genç plancılar arasında daha yaygın olduğudur. Meslekte geçirilen yıllar ilerledikçe, plancılar mesleğin geleceğine ilişkin idealizmini yitirmekte ve aldırışsız bir tutum benimsemektedir. İkinci önemli tespit, çalışılan sektör ve meslek pratiğine ilişkin görüşler arasında ilişki olduğudur. Kamu kurumlarında ve özel sektör kuruluşlarında çalışan plancılar (planlama dışı alanlarda çalışanlar ve akademisyenlere kıyasla), ekonomik çıkar çevrelerinin ve siyasi otoritelerin planlama kararlarının alınmasında etkili olduğunu yakından gözlemlene imkanı bulmaktadır. Bu konumları, bu plancıların planlama pratiğini şekillendiren güç ilişkilerini yakından kavramalarını sağlarken, diğer yandan farklı yatkinlıklar geliştirmelerine de neden olmaktadır. Planlama pratiğinin içerisindeki

plancıların bir kesimi hayal kırıklığı, güçsüzlük/etkisizlik hissi ve umutsuzluk gibi 'karamsar' görüşlere sahipken; başka bir kesimi ise direnme, mücadele etme ve umudunu sürdürme gibi 'iyimser' eğilimler ifade etmektedir. Anket bulgularının sağladığı bu iki tespit doğrultusunda derinlemesine görüşmelerin ağırlıklı olarak kamu ve özel sektörde çalışan genç planlılar ile yapılmasına karar verilmiştir.

Planlıının Habitus'una Yön Veren Üç Baskın Yatkinlık: Hayal Kırıklığı, Kazanç GÜdüsü ve Toplumcu Mücadele

Derinlemesine görüşmeler yarı-yapılandırılmış olarak tasarlanmıştır ve 2015 yılında 4-29 Mayıs tarihleri arasında çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Bu planlılar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümleri'nden 2004 sonrasında mezun olmuştur, çoğu farklı illerde kamu veya özel sektörde çalışmaktadır.⁵ Öncelikli olarak görüşme yapmak isteyen 5 genç planlı seçilmiş ve bu planlılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu planlılardan alınan isimler doğrultusunda örneklem kartopu yöntemi ile genişletilmiş ve toplamda 20 genç planlı ile görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde genç planlılara üç temel alanda sorular yöneltilmiştir: (1) Planlama mesleğine ve planlama pratiğine ilişkin görüşler, işyerlerindeki faaliyetler, tutumlar ve konumlar; (2) planlama eğitimi ve planlama pratiği arasındaki çelişkilere, bu çelişkilerin planlılar üzerinde oluşturduğu karşıt etkilere ilişkin görüşler ve tepkiler; (3) Türkiye'de kentlerin ve planlıların mesleki kariyerlerinin geleceğine ilişkin görüşler ve davranışsal eğilimler. Bulgular bu üç başlık altında aktarılacaktır.

5 Derinlemesine görüşme yapılan 20 genç planlının 8'i kamu kurumlarında, 6'sı özel sektör kuruluşlarında, 2'si akademisyen olarak üniversitelerde, 1'i ise Şehir Planlıları Odası'nda çalışmaktadır. 3 planlı işsizdir.

Planlama Mesleğine ve Pratiğine İlişkin Görüşler, İşyerindeki Tutumlar

Genç plancılar, işyerlerindeki faaliyetleri, planlama pratiğindeki konumları ve rolleri açısından kendilerini ‘güçsüz’ hissetmektedir. Planlamanın etik kural ve ilkelerinin gelecekte uygulanabileceğine yönelik derin bir umutsuzluk gözlenmektedir. Yapılan görüşmelerde plancılar, ‘yukarıdan aşağıya dayatılan kararlar ve düzenlemeler’ altında çalıştıklarını, ‘piyasa güçlerinin ve çıkar ilişkilerinin baskısı altında’ mesleki ilkelerini uygulayamadıklarını belirtmektedirler (Görüşmeciler 2, 4, 8). Örneğin bir Bakanlıkta çalışmakta olan genç bir planıcı, ‘güçsüzlük’ hissini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Planıcıyı Türkiye’de kendi meslek alanında karar verebilen birisi olarak görmüyorum. Başkalarının verdiği kararları uygulamak zorunda kalıyoruz. Kente ilişkin bir şeylere yön vermeliyiz diye düşünüyordum; ancak bu ülkede bunu gerçekleştiremediğimizi görüyorum” (Görüşmeci 15, 21.05.2015). Başka bir kamu kurumunda çalışmakta olan genç bir planıcı ise, planlamanın siyasal güce sahip çevrelerin düzenlemeleri doğrultusunda nasıl araçsallaştırıldığını aşağıda alıntılanan şu sözlerle ifade etmektedir.

Hangi alanların riskli alan ilan edileceğine, hangi alanların rezerv alan olacağına biz karar veremiyoruz. Bunlara bakan, bakanlar kurulu karar veriyor. Bize de kendi aldıkları kararların yazısını yazdırıp uygulamasını yaptırıyorlar sadece. Onlar için bu işi yapan basit bir araçız. Rezerv alanın ilan sürecine bakın, bizim mesleğimiz açısından hiçbir gerekçe bulamazsınız. (Görüşmeci 3, 08.05.2015)

Yaşanılan hayal kırıklığı ve güçsüzlük hissi, sadece teknik kadrolarda çalışan plancılara özgü bir durum değildir. Örneğin bir Büyükşehir Belediyesi’nde kent planlama çalışmalarının yürütülmesiyle ilgili idari görevi bulunan bir planıcının ifade ettiği gibi: “Büyükşehir Belediyesinde çalışan bir planıcı, köprü, ha-vaalanı veya kanal gibi projelere muhalefet etmeyi düşünemez;

bunları biz yapmazsak yapacak olan başka plancıları bulurlar” (Görüşmecı 16, 21.05.2015). Özel sektörde, özellikle planlama bürolarında deneyimi olmuş plancıların görüşleri de farklı değildir. Geçmişte planlama bürolarında çalışmış, şu an farklı işlerde çalışmakta olan üç genç plancı mevcut planların güçlü ekonomik ve siyasi çıkarlar doğrultusunda kolayca değiştirilebildiğini vurgulamaktadır (Görüşmeciler 2, 4, 7). Hayal kırıklığı ve güçsüzlük hissi, planlamanın toplumcu etik ilkelerinin meslek pratiğinde uygulanabileceğine dair inancı zayıflatmaktadır.

Ancak yaşanan hayal kırıklığı ve güçsüzlük, tüm plancılarda aynı davranışsal etkilere sebep olmamaktadır. Plancıların başka bir bölümü, planlama pratiğinde hakim olan otoriter kentsel politikalara, piyasa güçlerine ve çıkar ilişkilerine karşı mücadele etme eğilimine girmektedir. Bu yatkınlık, planlama pratiğinin kendisini bir toplumsal mücadele alanı olarak kavramakta; planlamanın toplumcu etik kural ve ilkelerinin ancak hakim kentsel politikalara karşı mücadele ederek yaşama geçirilebileceğini öngörmektedir. Bir Büyükşehir Belediyesinde 3 yıldır çalışmakta olan, Şehir Plancıları Odası’nda aktif görev alan genç bir plancının belirttiği gibi: “Planlama pratiği toplumcu ideallerle dair umudumuzu yitirmemize neden olacak sayısız olumsuz örnekle dolu; ancak meslek alanımızı tüm bunlara karşı toplumsal bir mücadele alanı haline getirebiliyoruz ve bundan dolayı hala umudumuzu yitirmiyoruz” (Görüşmecı 12, 19.05.2015). Bir üniversitede öğretim elemanı olarak çalışmakta olan, Şehir Plancıları Odası’nın ve kentsel hareketlerin içerisinde çalışmalar yürüten başka bir genç plancı ise şunları vurgulamaktadır: “Elbette planlama pratiğindeki niteliksizleşmeyi görüyorum; ancak bunun kendisini bir mücadele alanı olarak görüyorum ve işte o zaman yaşamım, aldığım eğitim bir anlam kazanıyor” (Görüşmecı 5, 10.05.2015). Çoğunluğu kamu kurumlarında ve üniversitelerde çalışmakta olan, mücadele azmini umutla sürdüren bu genç plancılar, hakim planlama pratiklerine karşı direnen bir tu-

tum almakta; bu direnen/mücadeleci tutumları karşısında çeşitli baskılara maruz kalmaktadırlar. Örneğin, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nda çalışmakta olan bir plancının Üçüncü Köprü projesi ile ilgili süreçte yaşadıkları oldukça çarpıcıdır.

Plancının özgür karar alabildiğini düşünmüyorum... Bana gelen planlardan biri 3. Köprü planıydı. Şehircilik ilkeleri ve kamu yararı açısından, İstanbul'un ekolojik kaynaklarını tahrip edeceği gerekçesiyle köprüye karşı görüş yazdım raporda. Bu olumsuz karşılandı, baskılar oldu ve raporu değiştirmem istendi; ancak ben bunu kabul etmedim... Başka bir plancıya o raporu yazdırdılar. (Görüşmeci 18, 28.05.2015)

Hayal kırıklığı içerisinde umudunu yitiren veya mücadele için ilham kazanan farklı yatkinliklerin yanı sıra, kazanç güdüsüyle hareket eden ve planlama pratiğine 'faydacı' yaklaşan genç plancılar da gözlenmektedir. Bu plancıların çoğunlukla planlama büroları ve gayrimenkul değerlendirme gibi faaliyetlerde deneyim sahibi oldukları; sonrasında elde ettikleri deneyimleri, bilgileri ve ilişkileri kentsel tasarım ve planlama, kentsel dönüşüm ve inşaat sektörü gibi farklı iş kollarında kullandıkları görülmektedir (örn. Görüşmeciler 7, 13, 19). Neoliberal dönemin ideolojik yönelimlerine, 'girişimci', 'faydacı' ve 'fırsatçı' davranış kalıplarına uygun davranan bu plancılar, kendi işyerlerini açma ve sermaye birikimlerini artırma hedefleriyle hareket etmektedir. Diğer yandan, kamu kurumlarında çeşitli kilit karar alıcı pozisyonlarda da benzer davranışsal eğilimlere sahip plancılara rastlanmaktadır (örn. Görüşmeci 16). Mevcut planlama pratiğinde güç sahibi olmaya odaklanan bu gençlere göre plancının önceliği; 'piyasadaki planlama işlerinin nasıl yapıldığını öğrenmek' olmalıdır (Görüşmeciler 7, 13). Planlama bürolarında deneyim sahibi olan, sonrasında kentsel dönüşüm ve inşaat sektörü gibi farklı işler yapan bir şirket açan 4 yıllık bir genç plancının görüşmelerde aktardıkları, kazanç güdüsüyle hareket eden plancıların ortak eğilimlerini gözler önüne sermektedir.

Ben planlama mesleğinde geleceğimi gördüğüm için çok çalıştım. Önce bürolarda planlama pratiğini öğrendim, sonra farklı alanlarda daha fazla iş yapabilme potansiyelim olduğunu saptadım... Odak noktam her zaman, hangi iş nasıl dönüyor, nasıl alınıyor ve nasıl yapılıyor bunları öğrenmek oldu. (Görüşmeci 13, 19.05.2015)

Planlama Eğitimi ve Pratiği Arasındaki Çelişkilere ve Bunların Oluşturduğu Karşıt Etkilere İlişkin Görüşler ve Tepkiler

Planlama eğitiminde edinilen etik kural ve ilkeler planlama pratiğinde uygulanamamakta ve plancılar bu çelişkili koşullar altında mesleğin gerçekleştirilmesine ilişkin 'anlamını ve normunu yitirmiş' hissetmektedirler (Görüşmeciler 4, 11, 12). Planlama eğitimi ve planlama pratiği alanları arasındaki çelişkiler, bu çelişkilerin plancılar üzerinde oluşturduğu karşıt baskılar, meslek pratiğine 'yabancılaşan' böylesi bir yatkınlığın gelişmesine ve genç plancılar arasında hakim olmasına sebep olmaktadır. Genç plancıların birçoğuna göre planlama, 'dayatılan kararların ve düzenlemelerin sorgulanmadan uygulanılmasının beklendiği' ve 'güçlü çıkarlar doğrultusunda araçsallaştırılan' bir meslek pratiği haline gelmektedir (Görüşmeciler, 4, 12, 20). Bir Bakanlıkta çalışmakta olan genç bir plancı, planlama eğitimi ve pratiği alanlarının oluşturduğu karşıt baskıları şu sözleriyle özetlemektedir: "Ben mezun olmadan önce meslek pratiği içerisinde birçok şeye kendim karar vereceğimi düşünüyordum; ancak öyle olmadığını gördüm" (Görüşmeci 3, 08.05.2015). İstanbul'da kentsel dönüşüm projelerinde büyük inşaat şirketlerinden biri için çalışmış, 1 yıllık deneyime sahip genç bir plancısı ise yaşadığı 'anlamsızlık', 'normsuzluk' hissini aşağıda alıntılanan ifadeleriyle açıklamaktadır.

İstanbul Ataşehir'deki kentsel dönüşüm projelerinde çalıştım. Anketler ve görüşmeler yaptık, dönüştürülecek alanda

yaşayanların sorunlarını tespit etmek için. Sonra hiç önemsenmedi o anketler. Anladım ki, dertleri hak sahiplerini pazarlıkla ikna etmek, en yüksek yapılaşma yoğunluğunu ve kazancı elde etmek. İlk tecrübe böyle olunca insan hayal kırıklığına uğruyor, anlamsızlık hissediyor... Planlama eğitiminde öğrendiğim birçok şeyi eğer pratikte uygulayamayacaksam neden öğrendim? (Görüşmecı 11, 19.05.2015).

Özel sektörde çalışan genç plancılar da, planlama eğitimi ve pratiği arasındaki çelişkileri çarpıcı biçimde gözlemlemektedir. Özellikle planlama bürolarında çalışan (veya geçmişte çalışmış olan) plancılar, bürolardaki plan yapma sürecini eleştirmekte; plan kararlarının büro sahiplerinin ve yatırımcı kesimlerin talepleri doğrultusunda alındığını vurgulamaktadır (Görüşmeciler 1, 19, 20). Bu yönde görüş bildiren ve kendisini hayal kırıklığına uğratan planlama bürosu deneyimi sonrasında bir üniversitede öğretim elemanı olarak çalışmaya başlayan genç bir plancının görüşleri sorunu özetlemektedir.

Planlama bürosunda çalışırken kararları belirleyen etkili bir konumda görmedim kendimi. Plan yaptığımız alanda müşterilerin isteğine, patronun isteğine, belediyenin isteğine bakılıyordu hep. Sonra net-cad açılıp imar adaları ve parseller oluşturuluyordu, yollar çiziliyordu. Bu basma kalıp, rutin ve teknik bir işe dönüşüyordu. (Görüşmecı 20, 29.05.2015)

Mezun olduktan hemen sonra planlama bürosunda çalışan genç plancıların önemli bir bölümü hayal kırıklığı yaşamakta ve farklı işlere geçmektedir (örneğin, Görüşmeciler 1, 7, 19, 20 planlama ofisi deneyimi sonrasında, kentsel tasarım ve proje ofislerine, üniversitelerin planlama bölümlerine veya gayrimenkul değerlendirme sektörüne geçiş yapmıştır). Ancak memnun olmamasına rağmen işini bırak(a)mayan genç plancılar da gözlenmektedir. Bu plancılardan biri, bir kamu kurumunda planlama eğitiminden edindiği toplumcu idealler, etik kural ve ilkeler doğrultusunda çalışmayı beklerken bunları bulamadığını çarpıcı

cı bir biçimde özetlemektedir: “Bir kamu kurumunun yegane önceliği kamu arazilerini ticaret ve turizm amaçlı yatırımlar için özelleştirmek nasıl olabilir?” (Görüşmeci, 10, 18.05.2015). Hayal kırıklığına uğrayan, umudunu ve mücadele azmini önemli ölçüde yitiren bu genç plancı sözlerine şunları da eklemektedir: “İstenilen plan kararlarının alınması için genel müdüründen şube müdürüne bir emir zinciri oluyor. Siz bu hiyerarşinin en altındaki insan olarak ciddi bir baskı hissediyorsunuz” (Görüşmeci, 10, 18.05.2015). Özellikle kamu kurumlarında çalışmakta olan birçok plancı yukarıdan aşağıya dayatılan kararların ve düzenlemelerin, otoriterleşen kentsel politikaların ve uygulamaların üzerlerinde oluşturduğu ‘baskı’, ‘yılgınlık’ ve ‘güçsüzlük’ hissi dikkat çekmektedir (Görüşmeciler 3, 10, 12, 15). Planlama eğitiminden edinilen değerler ve ilkeler planlama pratiğinde uygulanamadığında, yapılan iş plancının gözünde ‘anlamsızlaşan’ ve ‘normsuzlaşan’ bir niteliğe bürünmektedir.

Bizim okulda öğrendiğimiz planlama şu an meslek pratiği olarak gerçekleştirilen şey değil. Ama mezun olunca karşımızda bu meslek pratiğini görünce o kadar boş ve anlamsız hissediyoruz ki. Bizler niçin öğrendik o kadar şeyi? (Görüşmeci 5, 10.05.2015)

‘Anlamsızlık’ ve ‘normsuzluk’ hissi karşısında plancıların geliştirdiği davranışsal eğilimler farklılık göstermektedir. Plancıların bir bölümü hayal kırıklığı ve planlama pratiğinden uzaklaşma isteği içerisine girerken; başka bir bölümü ise, kazanç güdüsüyle hareket etmekte ve mevcut pratikler üzerinden iş geliştirme hedefine yönelmektedir. Bu genç planıcılar, eğitimde öğrendikleri değerlere ve ilkelere gittikçe daha fazla yabancılaşmakta ve mevcut planlama pratiklerinde kazançlarını ve güçlerini arttıracak faaliyetlere odaklanmaktadır. Örneğin, gayrimenkul değerlendirme sektöründen edindiği birikimlerle kendi şirketini açan genç ve ‘girişimci’ bir plancının aşağıda alıntılanan görüşleri oldukça çarpıcıdır.

Bizlere planlama eğitiminde öğretilen kamu yararı havada kalıyor. Bunu uygulayamıyoruz; çünkü öyle adil bir düzende değiliz. Öyle bir düzende olmadığımız için, bu düzene ayak uydurmak zorundayız. Ben de öyle yaptım; meslek pratiğini gördüm ve öğrendikçe bu düzene ve bu pratiklere ayak uydurdum. (Görüşmeci 7, 12.05.2015)

Kazanç güdüsüyle, 'girişimci' ve 'faydacı' davranışlar sergileyen genç plancılar, planlama eğitiminde aktarılan toplumcu ideallere, etik kural ve ilkelere zamanla uzaklaşmaktadır. Bu plancılar bu değerler ve ilkeler yerine planlama pratiğindeki hakim işleyişe göre konum almaktadır. Bitirilen işlerin, tamamlanan planların ve projelerin sayısı, bunların sağladığı kazanç ve geleceğe dönük oluşturdıkları yeni iş potansiyeli, bu genç plancıların temel motivasyonlarını oluşturmaktadır (Görüşmeciler 7, 13, 19). Planlama eğitimi ve pratiği alanlarının (plancılar üzerinde) oluşturduğu karşıt etkiler, genç plancıların (meslek pratiğine ilişkin) yatkınlıklarının farklı istikametlerde şekillenmesine sebep olmaktadır.

Kentlerin ve Mesleki Kariyerlerinin Geleceğine İlişkin Görüşler ve Davranışsal Eğilimler

Genç plancılar, Türkiye'de kentlerin, planlama mesleğinin ve kendi kariyerlerinin geleceğine ilişkin de farklı görüşlere ve davranışsal eğilimlere sahiptir. Hayal kırıklığı ve yılgınlık duygusunun baskın olduğu plancılar, planlama eğitiminden edindikleri ve dünya görüşlerini oluşturan toplumcu değerlerin, 'meslek pratiğinde karşılık bulmadığını' vurgulamaktadır (Görüşmeciler 2, 6, 17). Umudunu yitirmekte olan ve kendini toplumdaki hakim eğilimlerden ve beklentilerden dışlanmış hisseden bu gençlere göre, Türkiye'de planlama meslek alanında toplumcu idealler doğrultusunda adil kentler yaratmak imkansız görülmektedir (Görüşmeci, 6). Geleceğe ilişkin bu kötümser eğilim, kentsel toplumsal hareketlere ilişkin olarak da

kendini göstermektedir. Bir kamu kurumunda çalışan, 4 yıllık bir deneyime sahip olan genç bir plancının aktardıkları, 'yılgınlık', 'dışlanmışlık' ve 'izole edilmişlik' hissini derinden yaşayan tüm genç plancıların görüşlerini yansıtmaktadır.

Gezi direnişi sonrasında kentsel mücadelerin güçlendiğini düşünmüyorum. Evet Gezi Parkı kazanıldı ama bu süre içerisinde birçok yer de kaybedildi. İstanbul kuzey ormanlarına bakın ve Atatürk Orman Çiftliği'ne... Mücadele eden plancılar olarak sadece kendi çevremize bakıp aldanmayalım. Bizler izole bir ortamdayız. (Görüşmecı 10, 18.05.2015)

Meslek kariyerinin ilk yıllarında kentlerin ve planlama mesleğinin geleceğine karşı duyulan bu derin 'yılgınlık' hissi, çok çarpıcıdır. Kendisini 'hayal kırıklığına uğramış' ve 'yılgın' hissederek bu genç plancılar, planlama eğitiminden aldıkları kamu yararına dönük idealleri, değerleri ve ilkeleri toplumsallaştıramadıklarını görmekte; bu durum karşısında 'izole edilmiş' ve 'dışlanmış' hissederek (kendi tabirleriyle) 'kendi köşelerine çekilme' tutumu içerisinde girmektedirler (Görüşmeciler 3, 6, 15). Diğer yandan, dışlanmışlık/izole edilmişlik hissi karşısında farklı davranışsal eğilimler de gözlenmektedir. Kimi plancılar planlama pratiğindeki güçlü çıkarlara, dayatılan yasalara ve düzenlemelere uymakta, sorgulayıcı/eleştirel bir tutum içerisinde olmadan istenildiği şekilde planlama pratiklerine dahil olmaktadır (Örneğin Görüşmeciler 2, 3, 6, 10, 15 ve 17 bu yönde bir yatkınlık sergilemektedir). Kimileri ise bunun aksine, güçlü çıkarları, dayatılan projeleri, yasaları ve plan değişikliklerini sorgulamakta; planlama eğitiminden edindikleri toplumcu değerler doğrultusunda bir direniş/mücadele sergilemektedir (Görüşmeciler 4, 5, 14, 18 ve 20 ise bu yönde bir yatkınlığa sahiptir). Ancak hakim pratiklere karşı direniş/mücadele bu genç plancılar üzerindeki baskıyı ve dışlayıcı/izole edici pratikleri arttırmaktadır. Mücadeleci bir genç plancının vurguladığı şu sözler, plancıların bunlara karşı nasıl bir dayanışma ve örgüt-

lülük içerisinde olması gerektiğini özetlemektedir: “Plancılar olarak örgütlenemediğimiz, aramızda dayanışma sergilemediğimiz oranda yıldırmaya, yalnızlaştırmaya, her tür baskıya maruz kalırız. Bu politikalara karşı birlikte göğüs germeliyiz. Şehir Plancıları Odası’nın da işlevi ve rolü tam olarak bu olmalı” (Görüşmeciler 18, 28.05.2015).

‘Toplumdan dışlanmışlık ve izole edilmişlik’ hissine karşı farklı yatkınlıklar sergileyen genç plancılar kendi kariyerlerine ve mesleki geleceklerine dair ne tür eğilimler göstermektedir? Kuşkusuz genç plancıların gösterdikleri bu davranışsal eğilimler de farklılıklar taşımaktadır. Hayal kırıklığı hissini derinden etkilediği genç plancılar, planlama pratiğini kamu yararı ve toplumsal adalet açısından ‘anlamalı’ bir faaliyet alanı olarak görmemektedir. Kamu ve özel sektörde çalışmakta olan bu genç plancıların önemli bir bölümü işyerinde kendilerini, ‘mutsuz’, ‘sıkılmış’, ‘tatminsiz’ ve ‘anlamsız’ hissetmektedir. Yaptıkları iş, kendi tanımlamalarıyla, sadece ‘sabit ve düzenli bir gelir getiren’; ancak ‘öğrendiklerini ve ideallerini yaşama geçirmelerine olanak tanımayan’ bir iştir (Görüşmeciler 6, 11, 15). Yaptığı işe yabancılaşma halinin ötesinde; bu plancıların neredeyse tümü, kendilerini ‘mutlu’, ‘yaratıcı’ ve ‘toplum için anlamalı’ hissedecekleri başka bir iş veya kariyer imkanına sahip olsalar bunu tercih edeceklerini açıkça belirtmektedirler (Görüşmeciler 2, 3, 10, 15). Bu plancılar arasında, yaygınlaşan bir eğilim olarak akademik çalışmalara yönelme ve ileride akademisyen olma düşüncesi görülmektedir. Örneğin, bir Bakanlıkta çalışan, yaptığı işten memnun olmayan genç bir planıcı, kendisini yüksek lisans ve doktora yapmaya yönelten motivasyonu aşağıdaki cümlelerle açıklamaktadır.

Bakanlıktaki işler beni tatmin ve mutlu etmiyor. İsterdim ki üniversitede öğrendiğim mesleğimi yapabileyim. Ancak burada bunu yapabilme imkanım yok. O yüzden ben de akademik çalışmalara yöneliyorum. Çünkü mesleğimle ilgili

gerçekten yeni ve anlamlı bir şeyler yapmayı, fikir üretmeyi, tartışmayı çok özledim. Doktorayı bunları yapabildiğim bir alan olarak görüyorum. (Görüşmeci 15, 21.05.2015)

Kamu yararı ve toplumsal adalet gibi değerler için mücadele etme güdüsü yüksek olan, yatkınlıkları bu çerçevede şekillenen genç plancılar, yaşadıkları 'dışlanmışlık/izole edilmişlik' hissinin üstesinden gelmek için farklı yollar aramaktadır. 'Dayanışmayla', 'örgütlenmeyle' ve 'mücadele ederek' sorunların üstesinden gelebileceklerini düşünen bu genç idealist plancıların önemli bir bölümü, kamu kurumlarında veya üniversitelerde çalışmakta, Şehir Plancıları Odası ve kentsel hareketlerin içerisinde aktif faaliyetler yürütmektedir (örneğin, Görüşmeciler 4, 5, 8, 12, 14, 18, 20). Bir kamu kurumunda çalışan ve Şehir Plancıları Odası'nda aktif görev yapan, genç ve mücadeleci bir plancının belirttiği gibi: "Kentsel çelişkileri, toplumsal eşitsizlikleri, ekolojik sorunları ve bunların planlama pratikleriyle ilişkili nedenlerini topluma açıklamakla yükümlüyüz" (Görüşmeci 14, 20.05.2015). Mücadeleci plancılar, kentsel toplumsal hareketlere de büyük önem vermektedir. Onlara göre, Gezi direnişi ve sonrasında oluşturulan mahalle forumları, Kuzey Ormanları Savunması gibi tabandan inisiyatifler ve TMMOB'a bağlı meslek odaları, 'yeni kentsel mücadele alanlarıdır' (Görüşmeciler 5, 8, 14). Dolayısıyla bu genç plancılar, Şehir Plancıları Odası'nda aktif görev almayı, kentsel mücadele yürüten diğer oluşumlarla ilişki içerisinde olmayı önemli bir toplumsal misyon olarak görmektedir. Pratikte uygulayamadıkları toplumcu mesleki idealleri ve değerleri, bu türden oluşumlar içerisinde ortaya koymakta ve mesleklerine, kendi yaşamlarına ve topluma dair umutlarını bu tür toplumsallaşma-siyasallaşma mecralarında sürdürmektedirler.

Mesleğimizin toplumcu ideallerini planlama pratiğinde uygulayamıyoruz. Bunu özel sektördeki iş deneyimimde gördüm ve yaşadım. Bu idealleri yaşama geçirebileceğim

mecralar olarak üniversiteyi, odayı ve yerel inisiyatifleri görüyorum. O yüzden üniversitede çalışıyorum, odada ve çeşitli inisiyatiflerde aktifim... Sonuçta herkes kendini mutlu ve anlamlı hissedecek, toplumla ilişki kuracak bir kanal arıyor. Ben de kendi kanalımı bu şekilde buldum. (Görüşmeci 20, 29.05.2015)

Yapılan derinlemesine görüşmeler, plancılarının hepsinin geleceğe dair toplumcu idealler ve ilkeler doğrultusunda yön çizmediklerini de göstermektedir. Kazanç güdüsüyle hareket eden plancıların mesleki kariyerlerindeki hedefleri, yılgın ve mücadeleci plancılardan farklılıklar taşımaktadır. ‘Girişimci’ ve ‘faydacı’ yatkınlıklar sergileyen bu genç plancılar, kendilerine kazanç ve çevre sağlamış işleri daha fazla büyütme veya edindikleri kazancı ve ilişki ağlarını kullanarak başka iş kollarında faaliyete başlamak hedefindedir. Örneğin gayrimenkul değerlendirme sektöründe sermaye birikimi ve ilişki ağları edinmiş genç ve hırslı bir plancının farklı iş alanlarına yatırım yapma isteği oldukça çarpıcıdır: “Gayrimenkul değerlendirme işlerinde hem para biriktirdim hem de yeni işler için bilgi ve insanlar edindim. Şimdi kazandıklarımı kendime ait yeni bir şirkette değerlendireceğim” (Görüşmeci 7, 12.05.2015). Mezun olduktan sonra planlama bürolarında çalışmış, bu süreçte edindiği birikimler ve deneyimler ile kentsel dönüşüm ve inşaat alanında faaliyet gösteren yeni bir şirket açmış olan genç bir plancı, hakim planlama pratiklerine bağlılığını şu sözlerle özetlemektedir: “Benim mevcut sistem içerisinde iş yapmaktan; örneğin büyük projelerin, kentsel dönüşüm uygulamalarının içinde olmaktan hiçbir çekincem yok. Bu işlerle topluma hizmet ettiğimi düşünüyorum” (Görüşmeci 13, 19.05.2015).

Yapılan derinlemesine görüşmeler, plancının habitus’una yön veren üç baskın toplumsal yatkınlığı ortaya çıkarmamızı sağlamaktadır. Bu yatkınlıklar şu şekilde özetlenebilir: (1) Hayal kırıklığı ve umutsuzluk hissi içerisindeki ‘yılgın plancılar’, (2)

hakim planlama pratiklerine karşı toplumcu idealler doğrultusunda direnen, 'mücadeleci plancılar' ve (3) kazanç güdüsüyle hareket eden, 'girişimci' ve 'fırsatçı' davranışsal eğilimlere sahip 'faydacı plancılar.' 'Yılgın', 'mücadeleci' ve 'faydacı' plancılar, birbirlerinden farklı, kendi içlerinde ise benzer olan davranışsal eğilimlerle plancının Türkiye'deki üç farklı toplumsal yatkınlığını sergilemektedir.

Ancak plancının habitus'una yön veren bu üç toplumsal yatkınlığı birbirinden yalıtılmış, ilişkisiz, sabit ve geçişkenliklere kapalı olarak kavramsallaştırmamak gerekir. Bu yatkınlıklar esnek, geçişken ve zamanla değişebilir/dönüşebilir niteliktedir. Örneğin, derinlemesine görüşme bulguları, mücadeleci motivasyonlarla meslek yaşamına başlayan bazı plancıların zaman içerisinde yılgınlığa düştüğünü ve mücadeleden umudunu yitirdiğini ortaya koymaktadır. Bir Koruma Kurulu'nda çalışmakta olan genç bir plancının kısa geçmişi bu bağlamda oldukça çarpıcıdır: "Kurulda meslek etiğimize uymayan işlere karşı hep direndim; ancak bu mücadelede yalnız olduğumu acı bir biçimde gördüm. Şimdi bu mücadeleyi sürdüremeyeceğimi, umudumu yitirdiğimi biliyorum" (Görüşmeci 17, 22.05.2015). Yatkınlıklar arasında tersi yönde geçişler de gözlenmektedir. Mesleğin ilk yıllarındaki hayal kırıklıkları ileriki yıllarda yerini güçlenen bir mücadele azmine bırakabilmektedir. Bir İlçe Belediyesi'nde çalışmakta olan bir plancının mesleki geçmişine dair şu sözlerinin altını çizmek gerekmektedir: "İlk iş deneyimime başladığımda siyasetçilerin ve yatırımcıların bu denli güçlü olduğunu görünce derin bir hayal kırıklığı yaşamıştım. Deneyimsizdim ve umutsuzluğa kapıldım. Ancak zamanla farkındalık oluşturdum ve mücadele için azim kazandım" (Görüşmeci 4, 09.05.2015). Sonuç bölümü tüm araştırma bulgularının genel bir değerlendirmesini ve geleceğe dönük bazı önerileri sunmaktadır.

Sonuç: Yılgınlığın, Mücadelenin ve Umudun Öyküleri Gelecekte Nasıl Yazılacak?

Türkiye’de plancılar toplumsal adaleti gözeten, stratejik ve uzun erimli düşünen, farklı sınıfsal kesimleri kamu yararına olan seçenek etrafında uzlaştıracı, bir tür ‘orquestra şefi’ olarak yetiştirilmektedir. Planlama eğitimi alanından edindiği bu değerlerle birlikte genç plancı, mesleğinin ilk yıllarında güçlü bir toplumsal aktör olarak hareket edebileceğini ve uzun erimli toplumsal yararlar hizmet edebileceğini düşünmektedir.

Ancak plancılar, planlama pratiği alanı içerisinde yıllar geçtikçe bu toplumcu idealleri gerçekleştirmelerinin önündeki zorluklarla yüzleşmektedir. Planlama pratiği alanında, otoriter ve neoliberal kentsel politikaların hakim olduğu gözlenmektedir. Bu politikalar, kentsel mekânın üretimine ilişkin dayatılan yasalarla ve projelerle, artan baskı ve denetim araçlarıyla yaşama geçirilmektedir. Otoriterleşen ve piyasa hakimiyeti bu yolla derinleştirilen bir alanda plancılar, mesleklerinin toplumcu ideallerini ve değerlerini gerçekleştirebilecek olanaklardan gittikçe yoksun kalmaktadır. Türkiye’de planlama eğitimi ve planlama pratiği plancılar üzerinde karşıt-çelişkili baskılar yaratmaktadır. Anket bulguları, bu baskıların en fazla kamu kurumlarında ve özel sektör kuruluşlarında çalışan genç plancılar üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu iki alanın genç plancılar üzerinde oluşturduğu karşıt etkilere ilişkin derinlemesine görüşme bulgularının ortaya koyduğu ilk tespitler, ‘hayal kırıklığı’ ve ‘umutsuzluk’ hissinin baskınlığını göstermektedir. Plancıların planlama pratiği alanına girdikten sonra eğitimini aldıkları mesleğe yönelik bir ‘yabancılaşma’ yaşadıkları görülmektedir. Yabancılaşmanın beş temel boyutu da, plancıların ortak olarak yaşadığı bir gerçeklik olarak karşımızdadır: ‘Güçsüzlük’, ‘anlamsızlık’, ‘normsuzluk’, ‘dışlanmışlık/izole edilmişlik’ ve ‘kendine yabancılaşma.’ Plancılar

planlama pratiğindeki kararların alınmasına ilişkin 'güçlerini yitirdiklerini' düşünmekte; mesleklerinin uygulanmasına ilişkin temel değerlerini ve 'normlarını yitirdiklerini' hissetmekte ve bu bağlamda planlama pratiği içerisinde yaptıkları işleri 'anlamsız' bulmaktadır. Plancılar, planlama eğitiminden edindikleri toplumcu değerleri planlama pratiğinde savunmaları durumunda hem iş yerinde hem de toplumda 'dışlandıklarını/izole edildiklerini' hissetmektedir. Planlama pratiğinde yapılan işle planlama eğitiminden edinilen toplumsal değerler arasında ilişkinin tamamen kaybolduğu noktada ise, plancılar 'kendilerine yabancılaşmaktadırlar.'⁶

Tüm plancıların yabancılaşmanın bu beş boyutuyla ortak olarak yüzleşmelerine karşın, bunlara karşı geliştirdikleri toplumsal yatkinlikler farklılaşmaktadır. Bu bağlamda yaptığımız derinlemesine görüşmeler, plancının habitus'unu şekillendiren üç baskın yatkinliği ortaya çıkarmamızı sağlamıştır: (1) Hayal kırıklığı ve umutsuzluk hissini en derinden yaşayan 'yılgın plancılar'; (2) hakim planlama pratiklerine uyum göstererek kazanç güdüsüyle hareket eden 'faydacı plancılar'; (3) ~~hakim~~ hakim planlama pratiklerine karşı toplumcu idealler doğrultusunda direnen 'mücadeleci plancılar.' Bu üç yatkinlik kendi içlerinde benzerlikleri, birbirleri aralarında ise farklılıkları temsil eden düşünceleri, eğilimleri ve tutumları yansıtmaktadır.

'Yılgın plancılar', yabancılaşmanın beş boyutunu da en derinden hisseden grup olarak tanımlanabilir. Önemli bir bölümü, planlama mesleğine ilişkin toplumcu ideallerin planlama pratiğinde uygulanabileceğine dair umutlarını yitirme noktasına gelmiştir. Birçoğu, kendilerini 'mutlu', 'topluma yararlı' ve 'anlamlı' hissedebilecekleri başka bir kariyer imkanı bulma durumunda bu işe geçme eğilimine sahiptir. Bu genç plancıların bir bölümü, planlamanın toplumcu değerleri doğrultusunda çalış-

6 Yabancılaşma kavramını merkeze koyan kapsamlı bir analiz için bkz. Penpecioğlu ve Taşan-Kok (2016).

mak ve kendilerini bu bağlamda 'anlamli' ve 'üretken' hissetmek için, üniversitelerde akademik çalışmalar yürütmektedir. Planlama eğitiminden edindikleri değerleri ve ilkeleri planlama pratiği alanında toplumsallaştıramadıklarını gören bu plancılar, kendilerini 'dışlanmış/izole edilmiş' hissederek 'kendi köşelerine çekilme' eğilimine girmektedir.

'Faydacı plancılar', kazanç güdüsüyle hareket eden, neoliberal mantığın 'girişimci' ve 'fırsatçı' davranış kalıplarına sahip olan bir grubu temsil etmektedir. Planlama pratiği alanında derinleşen otoriterleşmeyi, piyasa hakimiyetini ve araçsallaştırmayı (eğitimden edindikleri) toplumcu-demokratik değerlerle sorgulamak yerine; bu hakim pratiklere uyum sağlamaya ve onlardan elde edecekleri ekonomik kazancı en çoğa çıkarmaya dönük bir tutuma sahiptirler. Bu genç plancılar, kendilerine kazanç ve çevre sağlamış olan işlerini daha fazla büyütmek; edindikleri mesleki pratik bilgiyi, kazancı ve ilişki ağlarını kullanarak (kentsel tasarım, kentsel dönüşüm ve inşaat sektörü gibi) farklı iş kollarında faaliyete başlamak hedefindedirler.

'Mücadeleci plancılar', planlama pratiği alanında piyasa hakimiyetine, dayatmacı ve otoriter kentsel politikalara karşı duran; bunlara karşı direnerek toplumcu idealler doğrultusunda hareket eden idealist bir grubu temsil etmektedir. Çoğunluğu, sol-sosyalist siyasal yönelime sahip, toplumsal mücadelede dayanışmaya ve örgütlülüğe büyük önem veren genç idealistlerden oluşan mücadeleci plancılar; kentsel hareketlere, tabandan inisiyatiflere ve meslek odalarının faaliyetlerine aktif bir şekilde katılmaktadırlar. Bu genç plancılar, planlamanın toplumsal adaletten yana demokratik değerlerinin, planlama pratiği alanı yerine bu tür kentsel mücadele alanlarında yaşama geçirilebileceğini düşünmektedirler. Yabancılaşma ve neden olduğu 'anlamsızlık' ve 'dışlanmışlık/izole edilmişlik' hissine karşı bu tür kentsel mücadele alanları ile yeni toplumsallaşma-siyasallaşma kanalları oluşturmaktadırlar.

Plancının habitus'unu şekillendiren bu üç baskın yatkınlığı; ilişkisiz, sabit ve birbirlerinden izole olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Bu yatkınlıklar esnektir ve geçişkenliklere açıktır. Derinlemesine görüşmeler; bir yanda mücadeleci motivasyonlar ile meslek yaşamına başlayıp zaman içerisinde yılgınlığa düşen; diğer yanda ise, mesleğin ilk yıllarındaki umutsuzluk duygusunun üstesinden gelen ve mücadele için azim kazanan plancıların hikayelerini ortaya koymaktadır. Geçişkenliğin, ağırlıklı olarak yılgınlık ve mücadelecilik arasında olduğu; faydacı yatkınlığa sahip olan plancıların bu yatkınlığını sürdürmeye eğilimli olduğu gözlenmektedir.

Yılgınlığın, mücadelenin ve umudun öyküleri gelecekte nasıl yazılacak? Başka bir deyişle, bu üç baskın yatkınlık ne yönde ve nasıl değişecek? Bu sorunun yanıtını plancılar ve planlama eğitimcilerinin kendileri belirleyecek. Planlama eğitimi alanındaki öğretim elemanları, piyasa hakimiyetinin ve otoriterleşmenin kentleri ve planlama pratiklerini nasıl dönüştürdüğüne kavranmasına yönelik eleştirel ve çözümleyici bir yaklaşımı genç plancılara aktarabilmelidir. Eğer planlama pratiğinde kamu yararını savunmaya dönük olanaklar daralıyorsa veya kısıtlanıyorsa; yeni yaratıcı yollar ve yöntemler keşfetmek, yeni toplumcu kentsel tahayyüller ve politika seçenekleri yaratabilecek bir plancılar kuşağı yetiştirmek gerekmektedir. Plancılar, kendilerini kentsel toplumsal mücadelenin alanlarından soyutlamamalıdır. Tersine, bu alanlarla organik ilişkiler kurmalı; kentsel toplumsal hareketlerden öğrenen bir planlama yaklaşımı için arayışta olmalıdırlar. Bu mücadeleyi yürüten meslek odaları, tabandan inisiyatifler ve sivil toplum örgütleri gibi yapılanmalar içerisinde aktif yer almalıdırlar. Bu yapılanmalar, genç plancıların hakim politikaların neden olduğu toplumsal, kentsel ve ekolojik sorunlara karşı dayanışmacı-kolektif bir farkındalık ve mücadele geliştirebilmesi açısından stratejik mücadele alanlarıdır. Mücadeleci plancıların deneyimleri ve yatkınlıkları geleceğe dönük yeni bir umudun filizi olabilir.

Araştırmaya Dair Not

Bu çalışmaya dayanak oluşturan araştırma, Mehmet Penpecioglu tarafından 2015 yılında, TÜBİTAK Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamındaki desteklerle, Delft Teknik Üniversitesi'nde Tuna Taşan-Kok danışmanlığında gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Bademli, R. (2012). Kentsel planlama işliğı notları. M. Ersoy (Ed.), *Kentsel planlama kuramları içinde* (s. 35-58). Ankara: İmge.
- Balaban, O. (2012) The negative effects of construction boom on urban planning and environment in Turkey: Unraveling the role of the public sector. *Habitat International*, 36(1), 26-35. doi:10.1016/j.habitatint.2011.05.003.
- Bayırbağ, M. ve Penpecioğlu, M. (2013). Neoliberal kent ve görünmezleştirilen kriz: Kriz denetim stratejilerinin perdesini indirmek. N. Tunga Köroğlu (Ed.), 4. *Kentsel ve Bölgeler Araştırmalar Sempozyumu* (s. 131-148) içinde. KBAM, Ankara.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik nedenler: Eylem kuramı üzerine*. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eraydın, A. (2012). Contradictions in the neoliberal policy instruments: What is the stance of the state?. T. Tasan-Kok ve G. Beaten (Ed.), *Contradictions of Neoliberal Planning: Cities, policies and politics* içinde (s. 61-77). London: Springer.
- Erikson, K. (1986). On work and alienation. *American Sociological Review*, 51(1), 1-8. <https://www.jstor.org/stable/2095474>.
- Ersoy, M. (2012). Planlama kuramına giriş. M. Ersoy (Ed.), *Kentsel planlama kuramları içinde* (s. 9-34). Ankara: İmge.
- Günay, B. (2012). Planlama kuramı ve kentsel planlama eğitimi. M. Ersoy (Ed.), *Kentsel planlama kuramları içinde* (s. 307-341). Ankara: İmge.
- Keskinok, Ç. (2006). *Kentleşme siyasaları*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Penpecioğlu, M. (2011). Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler. *Birikim*, 270, s. 62-73.
- Penpecioğlu, M. ve Tasan-KoK T. (2016). Alienated and politicized? Young planners' confrontation with entrepreneurial and authoritarian state intervention in urban development in Turkey. *European Planning Studies*, 24(6), 1-19. doi:10.1080/09654313.2015.1135233.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-91. doi:10.2307/2088565.
- Swartz, D. (2015). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şehir Plancılar Ofisi. Mesleki etik kural ve ilkeler. Erişim tarihi: Eylül 10, 2015. Erişim adresi: http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=4143#.VnykrZOLR-U.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçlerinin*

eleştirisi. Ankara: İmge.

- Şengül, H. T. (2015). Gezi Başkaldırısı ertesinde kent mekânı ve siyasal alanın yeni dinamikleri. *METU Journal of Faculty of Architecture*, 32(1), 1-20. doi:10.4305/METU.JFA.2015.1.1.
- Tasan-Kok, T. (2015). Analysing path dependence to understand divergence: Investigating hybrid neo-liberal urban transformation processes in Turkey. *European Planning Studies*, 23(11), 2184-2209. doi:10.1080/09654313.2015.1018458.
- Tekeli, İ. (2007). *Akılcı planlamadan bir demokrasi projesi olarak planlamaya*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Görüşmeci Listesi

- Araştırma kapsamındaki tüm görüşmeler, 04.05.2015-29.05.2015 tarihleri arasında çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir.
- Görüşmeci 1 – 2012 mezunu, bir kentsel proje ofisinde proje geliştirici olarak çalışıyor, öncesinde bir planlama bürosunda çalıştı. Görüşme Tarihi: 04.05.2015.
- Görüşmeci 2 – 2011 mezunu, özel bütçeli bir anonim şirkette şehir plancısı olarak çalışıyor, öncesinde bir planlama bürosunda çalıştı. Görüşme Tarihi: 05.05.2015.
- Görüşmeci 3 – 2011 mezunu, bir Bakanlıkta şehir plancısı olarak çalışıyor, öncesinde gayrimenkul değerlendirme sektöründe çalıştı. Görüşme Tarihi: 08.05.2015.
- Görüşmeci 4 – 2004 mezunu, bir İlçe Belediyesi'nde çalışıyor, öncesinde planlama bürolarında çalıştı. Görüşme Tarihi: 09.05.2015.
- Görüşmeci 5 – 2009 mezunu, bir üniversitede öğretim elemanı olarak çalışıyor, Şehir Plancıları Odasında aktif görev alıyor. Görüşme Tarihi: 10.05.2015.
- Görüşmeci 6 – 2013 mezunu, işsiz, yüksek lisans öğrencisi, önceden gayrimenkul değerlendirme sektöründe çalıştı. Görüşme Tarihi: 11.05.2015.
- Görüşmeci 7 – 2009 mezunu, gayrimenkul değerlendirme ve inşaat faaliyetleri gerçekleştirmek üzere yeni bir şirket açtı, geçmişte gayrimenkul değerlendirme sektöründe çalıştı. Görüşme Tarihi: 12.05.2015.
- Görüşmeci 8 – 2012 mezunu, Şehir Plancıları Odası'nda çalışıyor. Görüşme Tarihi: 14.05.2015.
- Görüşmeci 9 – 2011 mezunu, işsiz, yüksek lisans öğrencisi, geçmişte öğretim elemanı olarak çalıştı. Görüşme Tarihi: 16.05.2015.
- Görüşmeci 10 – 2011 mezunu, Başbakanlığa bağlı bir kamu kurumunda şehir plancısı olarak çalışıyor, önceden farklı bir kamu kurumunda ça-

- lıştı. Görüşme Tarihi: 18.05.2015.**
- Görüşmeci 11 – 2013 mezunu, işsiz, önceden bir inşaat şirketinde şehir plancısı olarak çalıştı. Görüşme Tarihi: 19.05.2015.**
- Görüşmeci 12 – 2012 mezunu, bir Büyükşehir Belediyesi’nde şehir plancısı olarak çalışıyor, Şehir Plancıları Odası’nda aktif görev alıyor. Görüşme Tarihi: 19.05.2015.**
- Görüşmeci 13 – 2011 mezunu, Planlama ofisi sahibi, önceden planlama ofislerinde çalıştı. Görüşme Tarihi: 19.05.2015.**
- Görüşmeci 14 – 2011 mezunu, bir Bakanlık’ta şehir plancısı olarak çalışıyor, Şehir Plancıları Odası’nda aktif görev alıyor. Görüşme Tarihi: 20.04.2015.**
- Görüşmeci 15 – 2009 mezunu, Bir Bakanlıkta şehir plancısı olarak çalışıyor. Görüşme Tarihi 21.05.2015.**
- Görüşmeci 16 – 2004 mezunu, Bir Büyükşehir Belediyesi’nde idari görevli olarak çalışıyor. Görüşme Tarihi: 21.05.2015.**
- Görüşmeci 17 – 2008 mezunu, Bir Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu’nda şehir plancısı olarak çalışıyor. Görüşme Tarihi: 22.05.2015.**
- Görüşmeci 18 – 2005 mezunu, Bir Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu’nda şehir plancısı olarak çalışıyor. Görüşme Tarihi: 28.05.2015.**
- Görüşmeci 19 – 2010 mezunu, kentsel tasarım alanında faaliyet göstermek üzere yeni bir şirket açtı, önceden planlama bürolarında çalıştı. Görüşme Tarihi: 28.05.2015.**
- Görüşmeci 20 – 2010 mezunu, bir üniversitede öğretim elemanı olarak çalışıyor, önceden bir planlama bürosunda çalıştı. Görüşme Tarihi: 29.05.2015.**

Aktivizmin İcat Edilmiş Alanları: Gezi Parkı ve Yurttaşlığın Performatif Pratikleri*

Deniz Ay

Faranak Miraftab

Gezi Parkı'nın yerine bir alışveriş merkezi yapılmasına karşı başlangıçta nispeten küçük ölçekli bir işgal hareketi şeklinde gelişen protesto, 2013 yazında kitleselleşti ve Türkiye'nin dört bir yanında geniş katılımlı sokak eylemlerini tetikledi. Gezi Hareketi'nin temel amacı, parkı korumak ve hükümetin bu yeşil alanı kâr getiren bir ticarî alana dönüştürmesini engellemekti. Acil hedef, parkın savunulması ve yıkımdan korunmasıydı; ancak bu hareket, kısa süre içinde hükümetin yerel ve ulusal düzeyde gerçekleştirdiği anti-demokratik uygulamalara karşı haftalarca süren devasa sokak gösterilerine dönüştü.¹ Protestolar, ülkenin her yanına yayıldı. Gezi protestocuları, polis baskısı ve şiddetiyle karşılaştı ve ülke genelinde toplam 4900 kişi gözaltına alındı veya tutuklandı.² Daha önceden düşman olan veya en azından birbirlerine şüphe ile bakan gruplar, şehirlerini yeniden yapılandırmaya kararlı otoriter yönetime karşı yan yana durdu-

1 Gezi protestocuları arasında yapılan ankete göre, protestolara katılanların %58.1'i kendi özgürlüklerini savunmak için; %37.2'si hükümeti protesto etmek için ve %30.3'ü başbakanın açıklamalarını ve davranışlarını protesto etmek için oradaydı. Yalnızca %20.4 parkın korunmasına konu olan öncelikli hedefleri için protestolara katılmıştı (KONDA, 2014). Yani, Gezi Parkı protestocularının büyük bir bölümü, özgürlüklerin kısıtlanması, hükümetin gündelik ve kişisel yaşama müdahalesi ve başbakanın otoriter davranışları yüzünden protestolara katıldıklarını belirtmektedirler.

2 İçişleri Bakanlığı'ndan alıntılan Türkiye İnsan Hakları Vakfı. Erişim adresi: <http://arsiv1.tihv.org/index.php?gezi-park-eylemleri-bilgi-notu-5-temmuz-2013>.

* İngilizce'den çeviri: Deniz Ay, Şerife Geniş, Onur Uca ve Sinem Yıldız.

lar.³ Bu süreçte Gezi Parkı, devlet destekli sermayenin özel çıkarına karşı, yurttaşların kitlesel destek verdiği aktivizmin politik ve fiziksel kamusal mekânı olarak işlev gördü. Sonuçta, parkta yapılan protestolar ve işgal hareketi birincil hedefine ulaştı: Gezi Parkı alanını dönüştürmeyi hedefleyen Taksim Meydanı projesi durduruldu.⁴

Gezi direnişçilerinin Taksim Meydanı'nı ve Gezi Parkı'nı ticari bir alana dönüştürmeyi amaçlayan devlet destekli sermaye gruplarının saldırısını durdurmayı başaran çılgılığı, kentlerdeki çağdaş siyasal ve toplumsal mücadeleleri inceleyen akademik çalışmalara daha önce de konu oldu (Atay, 2013; Dağtas, 2013; Göle, 2013; Kuyumlu, 2013; Taştan, 2013; Tuğal, 2013). Biz ise bu çalışmada, şehri yöneten ve şekillendiren anti-demokratik ve piyasacı planlama süreçlerine karşılık verirken yurttaşların kullandığı *yaratıcı* taktiklere odaklanıyoruz. Bu yaratıcı taktiklerin, kentlilerin, kent ve kamusal alan üzerindeki hakları için verdikleri mücadelenin bir parçası olduğunu ileri sürüyoruz. Kent- sel yurttaşlığa eleştirel bakış getiren çalışmaları (Harvey, 2012; Holston ve Appadurai, 1999; Irazabal, 2008; Mayer, 2009; Merrifield, 2014; Miraftab, 2009; Purcell, 2003) takip ederek, 'kentsel yurttaşlığı', kentlilerin kent üzerinde sahip oldukları temel hakları –üretim, yerleşme, yerleşilen alanı sahiplenme– savundukları ve bu hakları yeniden tanımladıkları somut pratikler olarak yorumluyoruz. Bu anlamda yurttaşlık, ulus devlet üyeliğinin

3 Muhafif grupların Türkiye'nin yakın tarihindeki kolektif direnişleri Gezi'den ibaret değildir. 'Tekel Direnişi' gibi farklı siyasal topluluklardan insanların kar odaklı piyasa baskısına direnmek için birlikte hareket ettiği örnekler mevcuttur. Fakat, Gezi Hareketi yine de ideolojik olarak karşıt gruplar arasındaki ittifaklar ölçüğü açısından kendine özgüdür.

4 Taksim'in yeniden düzenleme projesi kapsamında yayalaştırılmasının sonrasındaki altı ay ve kitlesel gösterilerin başlamasının ardından geçen yaklaşık bir yıllık uzun hukuki sürecin akabinde 2014 yılı Mayıs ayında Danıştay tarafından bu karar alındı. Bugün Gezi Parkı, onu çevreleyen tamamlanmış yeniden yapılanmanın hemen yanında kalmıştır. Projenin durdurulması lehine alınan mahkeme kararları ve yasal temyiz sürecine rağmen yine de imar projesinin kalan kısmı tamamlanmıştır.

yasal çerçevesi altında tanımlanan sorumlulukların, görevlerin ve hakların oluşturduğu soyut bir toplam olarak anlaşılan geleneksel yurttaşlıktan radikal biçimde ayrılmaktadır (örn. Marshall, 1950). Geleneksel yurttaşlık kavramına eleştirel bakış getiren bu anlayışa göre yurttaşlık, tabandan şekillendirilerek, yurttaşların kendi pratikleri vasıtasıyla biçimlendirilmektedir.

Gezi Hareketi, yurttaşların, kent hakları üzerinden tanımlanmış yurttaşlık pratiklerinin kamusal alanı ve kamusal mekânı hedef alan neoliberal saldırıya verdiği karşılık olarak anlaşılmalıdır. Aynı zamanda bu hareket, piyasa dinamiklerine göre hareket eden yasal planlama süreçlerinin içerdiği ekonomik, siyasi ve mekânsal şiddete cevaben gelişmiştir. İnsanların yaşamlarını ve geçim kaynaklarını hedef alan neoliberal kapitalizmin sistematik saldırıyla mücadelede, devletin yönetsel aygıtının sunduğu piyasa-temelli katılım kanallarının yurttaşlara yeterli gelmediğini ileri sürüyoruz. Gezi olaylarında görüldüğü üzere, bu kanallar katılımın resmî mercilerce tanımlandığı ve davet edildiği alanlardır. Otorite odaklarınca yaratılmış ve/veya tasdik edilmiş bu alanlar, sıklıkla kamunun ilgisini ve enerjisini zapt etmeyi hedefler. İstanbul halkı, yurttaşlık taleplerini duyurabilmek ve taleplerinin dikkate alınmasını sağlamak için, otorite tarafından davet edildiği alanların ötesine geçerek, kendisi için yeni alanlar ve eylem formları icat etmiştir. Katılımın 'davet edilen' (*invited*) ve 'icat edilen' (*invented*) alanlarını ve aktivizm biçimlerini içeren bu 'direnişçi yurttaşlık pratikleri' (*insurgent practices of citizenship*), yurttaşların kente, kamusal alana ve mekânlara yönelik temel haklarını somut olarak talep etmesine ve bunlara erişebilmesine yardımcı olur (bkz. Miraftab, 2006; Miraftab ve Wills, 2005;). Yurttaşlığın isyancı pratikleri, hegemonya karşıtıdır; şeylerin olağan düzenlerini bozar, sekteye uğratar; pratiklerin merkezine tarihsel hafızayı ve ulus-ötesi bilinci yerleştirerek zaman ve mekân sınırlarını aşar. Direnişçi yurttaşlık pratikleri, hem mümkün hem de gerekli olan farklı bir dünyanın savunulmasında yaratıcı bir rol oynar (Miraftab, 2009, s. 46).

Bu çalışmada, Gezi Hareketi'ne odaklanarak, direnişçi yurttaşlık pratiklerinin performatif ve sembolik yönlerinin, yurttaşlara dayatılan 'ortak aklı' istikrarsızlaştıran ve kent alanlarını (yeniden) şekillendirirken, 'mümkün olan' ile 'hayal edilebilenin' sınırlarını genişleten yaratıcı mekânsal pratikler olduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Judith Butler'ın performatiflik kavramını genişleten Nicky Gregson ve Gillian Rose'un terimleriyle (2000, s. 433) "Performans her zaman performatiflik ile ilişkili ve içerisinde sınıflandırılmış olmak zorundadır"; performatiflik "bilgi ve söylemi alt üst eden ve üreten ve aynı zamanda öznelere ve performanslarına imkan veren, onları disipline sokan pratiklerden" oluşur. Bizim buradaki müdahalemiz ise, Butler'ın sunduğu biçimiyle performans ve performatiflik kavramlarını kent alanları üzerinden ve kentsel gelişme/yenileme/koruma amacıyla verilen mücadeleleri de bu terimlerin eleştirel gücü üzerinden düşünerek yola çıkarmaktır. Yurttaşlığın bu performatif ve yaratıcı yönleri, kamusal alanın olağan işleyişini sembolik olarak aksatarak ve bozarak kamu kesiminde karşılıklı bulan yaygın hoşnutsuzluğu kayda geçirmiştir. Gezi Hareketi içinde icat edilen mekânsal pratiklerin üç örneğine işaret ederken, bunların kentsel gelişimle ilgili –alternatif kentsel gelişim senaryoları sunarak ya da neoliberal gelişim projelerinin acımasız saldırısına karşı mevcut kent alanlarını basitçe savunarak– (her zaman arzulanan ve amaçlanan yönde olmasa da) belirgin sonuçları olduğuna dikkat çekiyoruz.

Makalenin geri kalan kısmı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Gezi Hareketi'nin ortaya çıkmasına sebep olan Taksim Gezi Parkı'nın yeniden düzenlenmesi projesini de içine alan makro şehir dinamiklerini özetliyoruz. İstanbul'un bir dizi proje vasıtasıyla dönüştürülmesinin ve 'küresel kent' olarak yeni bir marka yaratma çabasının şekillendirdiği fikirleri ve bunların etkilerini inceliyoruz. Ardından Taksim Meydanı'nın yeniden düzenlenmesi projesine, özellikle projeyi ve projeye

karşı halkın direnişini teşvik eden süreçlere ve unsurlara bakıyoruz. İkinci bölümdeyse, bu yeniden düzenleme projesine karşı gelişen itirazın ve bu planlara karşı şekillenen halk muhalefetine, katılımı 'davet edilen' alanlardan 'icat edilen' alanlara kaydırmasına odaklanıyoruz. Yurttaşlar, kendilerine ait olan kamusal mekânı devlet destekli emlak sermayesi ve müteahhitlerden korumak için, davet edildikleri müzakere alanlarından uzaklaşarak, kolektif ve bireysel eylemlerle adım adım değişen ve gelişen yeni katılım biçimleri icat etmişlerdir. İcat edilen alanlara güçlü bir örnek olarak, Gezi isyanının ilk iki haftası boyunca parkın içinde gerçekleşen ve *Taksim Gezi Komünü* adıyla bilinen, geniş kapsamlı işgal hareketine odaklanıyoruz. Üçüncü bölümde, bu kamusal mekânı korumak için harekete geçirilen direnişlerin performatik yönlerinin sembolik anlamlarını tartışıyoruz. Bunun için üç belirgin örneği ayrıntılı olarak ele aldık: *Direnen Piyano*, *Duran Adam* ve *Yeryüzü Sofrası*. Bu hareketleri, şehrin sembolik düzenini bozarak kamusal alanı siyasallaştıran performatif yurttaşlık hareketleri olarak tartışıyoruz. Dördüncü bölümde, Gezi'den elde ettiğimiz bulguları, yurttaşlığın aşağıdan inşasının geniş politik gündemi üzerine bir tartışmayla birleştiriyoruz. Yurttaşların kente, kentteki kamusal alana ve kamusal mekânlara dair taleplerini biçimlendiren ve yeniden tanımlayan performatif eylemlerinin yenilikçi formlarını ortaya koyarak makaleyi sonuçlandırıyoruz.

Gezi Hareketi'nin Geniş Kapsamlı İçeriği

İstanbul: Küresel Kentin Belirliği

Gezi isyanının arka planında, süregiden neoliberal kentleşme politikalarının ve uygulamalarının yol açtığı dinamikler yatıyor. İstanbul 1980'lerin ilk döneminden bu yana ulus-ötesi finans ağlarına ve piyasalarına hızla entegrasyonun yarattığı şokun içinden geçmektedir (Keyder, 2005). Bu entegrasyon çabası ağırlıklı

olarak küresel finans sermayesini kente çekme amacıyla güdülenmektedir. Neoliberal küreselleşme çağında bir kentin küresel finans sermayesini kendine çekebilme ve burada tutabilme becerisi, o kentin diğer kentler karşısında küresel rekabet edebilirliğinin anahtarı olarak görülür (Sassen, 2001). Emlak sermayesi tarafından desteklenen ve hükümet politikaları aracılığıyla işleri kolaylaştırılan ulus-ötesi şirketler, politika ağları ve uluslararası kalkınma örgütleri de bu yönde ortak çaba sarf etmektedir. İstanbul'un yükselen bir küresel kent olarak pazarlanması (bkz. Geniş, 2007a, 2007b), "küresel Güney'in mega kentlerinin küresel kalkınmanın yol göstericiliği altında pazarlanabilir birer metaya dönüştüğü" geniş kapsamlı bir eğilimin parçası olarak yorumlanabilir (Goldman, 2014, s. 60).

1980'de gerçekleşen sağcı askeri darbeyi takiben Türkiye ekonomisinin 'ulusal kalkınmacı' bir hedeften 'liberal' bir yönelime doğru kaydığı 1980'lerin ilk yıllarından bu yana, İstanbul'un küresel ekonomik sisteme entegrasyonunu güçlendirmek, ulusal bir hedef olmuştur. Bu sürecin bir parçası olarak İstanbul, kıtalararası kültürel, sosyal ve ekonomik merkez olmasının getirdiği jeopolitik ve tarihsel elverişlilik sayesinde, hızlıca geniş ölçekli yatırımların yapılabildiği çevreye yöneldiği bir kent haline geldi. Hem devletin hem de özel sektörün İstanbul'un küresel kent olarak markalaştırılması için gösterdiği bu coşkulu çaba, neoliberal şehirciliğin temel prensipleri tarafından şekillenen ulusal ve yerel kentleşme politikalarıyla bağlantılıdır (Brenner ve Theodore, 2002). Küresel bir şehir olarak uluslararası ve ulusal hiyerarşilerde yükselmek için, kent girişimciliği söylemi teşvik edilmekte, şehir alanları piyasaya ve sermayenin yatırımlarına açılmaktadır (Jessop, 1998).

Güncel yerel ve ulusal ekonomik kalkınma politikaları, yaygın olarak kabul gören, İstanbul'un bir 'küresel kent' markası olması ve küresel rekabet gücünün yükseltilmesi fikrine odaklanır. Yatırımların büyük bir kısmı yükselen inşaat sektörü vası-

tasıyla ülke ekonomisini körükleyen mega-projeler olarak planlanan altyapı projelerinden oluşmaktadır. İstanbul'un başlıca mega-projeleri, Marmaray Tüneli Projesi (3,7 milyar \$), Üçüncü Boğaz Köprüsü (2,08 milyar \$), Üçüncü Uluslararası Havalimanı (5,5 milyar \$), Kanal İstanbul (13,5 milyar \$, planlama aşamasında) olarak sıralanabilir ("İstanbul'un Mega Projeleri", 2014).

İstanbul'u küresel bir şehir olarak *pazarlamak* için gösterilen özel çabaların önemli bir kısmı da perakende sektörünün büyümesiyle yakından ilişkilidir. Nüfusun yeni katmanları (örneğin bankacılar, genç profesyoneller), sayıları gittikçe artan lüks alışveriş merkezlerindeki küresel tüketim alışkanlıklarını ve yaşam biçimlerini edinmeye çabalamaktadır (Keyder, 2005). 2014'te yayınlanan bir perakende sektörü raporuna göre, İstanbul'da 3,5 milyon metrekare brüt kiralanabilir alana sahip, 105 adet aktif alışveriş merkezi bulunuyor ve buna 1,3 milyon metrekare daha alan ekleyecek 30'un üzerinde alışveriş merkezinin inşaatı devam ediyor. Türkiye'deki alışveriş merkezlerinin gelişimi, Avrupa'nın en aktif piyasası olarak gösterilmektedir ("European Shopping Center", 2013; JLL, 2014) ve Çin'deki hızla büyüyen şehirlerden sonra İstanbul, küresel olarak en aktif alışveriş merkezi gelişimi gösteren pazarlarından birisi konumundadır (Mayer, 2009; Moss, 2012;).

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) liderliğindeki neoliberal-İslamcı hükümetin çabalarıyla İstanbul'un Küresel Güney'deki bir mega kentten global bir finans merkezine dönüştürülmesi Gezi isyanına yol açan dinamiklerle yakından ilişkilidir (Karaman, 2013a). Hükümet tarafından belirlenen ekonomik ve siyasi gündem, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin ulusal ve çok uluslu gayrimenkul şirketleriyle kurduğu ittifakla desteklenmiş ve hızlandırılmıştır. Bu oluşumlarca yaratılan yeni tüketim alanları için ortaya çıkan 'doymak bilmez *talep*', Taksim Meydanı yeniden düzenleme projesini şekillendiren hedefleri açıklamaktadır.

Taksim Meydanı Yeniden Düzenleme Projesi: Tarih, Planlar, Aktörler

Taksim Meydanı ve civarı, İstanbul'un temel buluşma, eğlence ve turizm bölgesini oluşturur. Taksim, zaman içinde genişleyen metro hatları ve diğer toplu taşıma araçları için bir merkez olmuştur. Meydanda, şehrin en büyük ve lüks otelleri; meydanın çevresindeki bölgede ise yine çok sayıda restoran, bar, mağaza ve otel bulunur.⁵ Tüm bu unsurlar, Taksim bölgesini hem yerel nüfus hem de İstanbul'u ziyaret edenler için çok önemli bir mekân haline getiriyor. Taksim Meydanı aynı zamanda hem modern Türkiye Cumhuriyeti hem de onun öncesindeki Osmanlı İmparatorluğu için tarihi öneme sahiptir. Osmanlı döneminden, 18. yüzyılın ortalarından kalma taş sarnıç hala bölgedeki en eski mimari yapı olarak Taksim Meydanı'nın köşesinde durmaktadır.

Bölgenin tarihsel önemi 19. yüzyılın ilk döneminde inşa edilen, şu anki Gezi Parkı'na yakın olan Topçu Kışlası'yla artmıştır. Kışla, Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın başlarında yıkılışına kadar ordu tarafından kullanılmıştır. Devlet yapısının ve politik atmosferin değişimiyle beraber Topçu Kışlası'nın fonksiyonu da zamanla değişmiştir. İlk olarak 1923'te, genç modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, kışla tesislerindeki açık alan bir stadyuma dönüştürülür. Alanın ünlü Fransız şehir plancısı ve mimar Henri Prost tarafından İstanbul için hazırlanan imar planı kapsamında yeniden ele alınması sonucunda, Topçu Kışlası 1940 yılında yıkılır ve kamuya açık bir park haline

5 Taksim Meydanı ve İstiklal Caddesi'ni de kapsayan Beyoğlu son yıllarda köklü bir dönüşüm geçirdi. Taksim bölgesinin kültürel ve mimari dokusu yerini AVMLer ve turistik işletmelere bırakarak uzun yıllardır sahip olduğu sanat ve eğlence merkezi özelliklerini büyük ölçüde kaybetti. Bu makalede konu edilen Gezi Parkı ve Taksim Meydanı dönüşüm projeleri de bu kentsel dönüşüm sürecinin önemli bileşenleri olmakla birlikte sonraki yıllarda devam eden değişim bu yeniden düzenleme projelerinin de ötesine geçmiştir. ("Kimliğini kaybeden Beyoğlu", 2017 ve "İstiklal Caddesi'nde büyük değişim", 2016)

getirilir. Taksim Gezi Parkı sonuçta Taksim bölgesinin tek park alanı olarak uzun yıllardır kullanılmaktadır.

Taksim Meydanı'nı yenileme girişimleri 2007 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) meydanı yayalaştırma projesini ilk kez duyurmasına kadar geri gider ("Taksim Meydanı Meydana Çıkıyor", 2007). Proje, bu ilk aşamada sadece motorlu araç trafiği için yapılması planlanan yeraltı tünellerini kapsıyordu. Bu süreçte yayalaştırma, Gezi Parkı'nın meydanın geri kalanıyla bütünleştirilmesinin tek yolu olarak görülüyordu ("Taksim Meydanı Meydana Çıkıyor", 2007). Ancak, 2011 yılında Koruma Kurulu Taksim Meydanı koruma planında bazı değişiklikler yapılmasını onayladı.⁶ Merkezi ve yerel yönetimler arasında uyumla yürütülen bu değişiklikler Taksim Meydanı'nı yeniden düzenleme planıyla sonuçlandı. Bu yeni plan, Gezi Parkı alanını da kapsamakta ve parkın yer aldığı tarihi kışlanın yeniden inşa edilmesine onay vermekteydi. Nisan 2013'te (Gezi direnişinin başlangıcından bir ay önce) dönemin Başbakanı kışlanın alış-veriş merkezi olarak kullanılacağını duyurdu ("Turkish Prime Minister", 2013). Merkezi hükümetin lideri tarafından yapılan bu resmi duyuru, Gezi Parkı bölgesinin mevcut durumunda belirgin ve ciddi değişiklikler tasarlamaktaydı. Bu tasarlanan değişikliklerin kamuoyuyla paylaşılması etkin bir politik mücadelenin başlamasında belirleyici olmuştur.

Taksim Meydanı'nı yeniden düzenleme planı iki aşamadan oluşmaktadır. İlk bölüm 2007 yılında araç trafiği için tünel yapımı tasarısıyla meydanın yayalaştırılmasını içeriyordu. Meydan, yayaların kullanımı için ayrılan büyük bir beton blok şeklinde ve aynı zamanda Gezi Parkı'yla bütünleşmiş olarak tasarlanmıştı. 2011 yılında gündeme getirilen ikinci bölüm ise, Gezi Parkı bölgesinin işleyişinde önemli değişimleri içeriyordu. Topçu

6 İstanbul Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı (http://www.mimarist.org/images/pdfler/EK_2_09Subat2011_II_Nolu_Kurul.jpg).

Kışlası yeniden inşa edilerek, ofis alanları, lüks konutlar ve bir kongre merkezini de kapsayan bir alışveriş ve yaşam merkezi olarak kullanıma sunulacaktı. Bu düzenleme planları temelinde Gezi Parkı'nın kamusal mekân işlevini ortadan kaldırarak yeni tüketim alanlarına yer açmak anlamına geliyordu. Başka bir deyişle, Taksim Meydanı projesi dört yıl içerisinde bir yayalaştırma projesinden, Gezi Parkı'nı kapsayan büyük bir yeniden düzenleme projesine evrildi. Planın 2011 yılında revize edilmesinin ardından oluşan toplumsal muhalefetin yanı sıra, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ne (TMMOB) bağlı meslek örgütleri tarafından kamu yararını savunmak adına yeniden düzenleme projesini durdurmak için yasal başvurular da yapıldı. Devam etmekte olan yasal sürece rağmen 2012 yılının Ekim ayında yayalaştırma bölümü için inşaata başlandı.⁷ Böylece, devlet bürokrasisinin 'davet ettiği' katılım alanlarını kullanarak gerçekleştirilen, resmî yurttaşlık çerçevesindeki bir dizi girişim (diğer bir deyişle, sivil toplum örgütlerince yapılan resmi itirazlar) etkisiz kalmış oldu. Taksim'i yeniden düzenleme projesi kapsamında Gezi Parkı'nı kapsayan inşaat fiziksel olarak başlayıncaya kadar, resmî yurttaşlık pratikleri dışında kitlesel bir hareket hayata geçmedi. Gezi isyanının patlak verdiği 2013 Mayıs ayının sonuna kadar da proje için herhangi bir fiziksel girişimde henüz bulunulmamıştı.

Politik bir bakış açısından ele alındığında, Taksim Meydanı yenileme projesinin planlama süreci dışlayıcı, demokratik olmayan, otoriter bir kent politikası oluşturmanın sembolik bir örneğidir. İstanbul'da birçok kentsel yenileme projesi tepeden inme bir şekilde yürütülmüştür ve halen buna benzer planlanmalar devam etmektedir (Karaman, 2013b). Taksim Meydanı Projesi, politika belirleyicilerinin ve karar vericilerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde diğer şehirler karşısında rekabet avantajı

⁷ Bkz. <http://www.mimarist.org/2012-08-13-16-09-05.html>.

kazanmak için şehir alanına sermayenin dolaşımı lehine nasıl müdahaleler yaptığının somut bir örneğidir. Türkiye’de merkezi ve yerel yönetimlerce temsil edilen ‘reel neoliberalizm’ (Brenner ve Theodore, 2002), kentin yeniden düzenlenmesi söz konusu olduğunda otoriter pratikler kanalıyla işlemektedir (Zunino, 2006). Gezi Parkı örneğinde kamuya açık yeşil alanlar piyasa için değersiz yerlerdir, çünkü park kârlılığa veya yapıli çevrenin ürettiğı ekonomik ranta doğrudan katkı sağlamaz. Parkın yerine bir alışveriş merkezi yapmak isteyen siyasî irade, neoliberal şehirleşme uygulamalarının içeriğini ve gayesini hem teorik hem de pratik düzeyde özetlemektedir.

Gezi’yi Kamusal Bir Mekân Olarak Korumak İçin Direnişçi Yurttaşlık Pratikleri

Davet Edilmiş Katılım Alanlarından Gezi’nin İcat Edilmiş Katılım Alanlarına

Gezi hareketi, örgütlü sivil toplum ve endişeli yurttaşların bir araya geldiğı gruplarca yapılan bir dizi eylem üzerinden yükseldi. Bu eylemler birer örgütlenme çabası olarak hareketin bileşenlerini temsil eden geniş kapsamlı dayanışma ağlarına dönüştü.⁸ Taksim Meydanı yeniden düzenleme projesine karşı kamu duyarlılığını ve halk desteğini yükseltmek için gerçekleştirilen ilk protesto hareketleri, Gezi Parkı’nda bir dizi küçük çaplı festivalden oluşmaktaydı.⁹ Ancak örgütlü sivil toplumun çabaları,

8 Taksim Gezi Komünü’nün bileşenleri arasında Taksim Meydanı Yeniden Düzenleme Projesinin ilk aşamalarında oluşmaya başlayan organize gruplar yer alır. Örneğin, *Taksim Platformu* başlangıçta inşaat mühendisliğı, mimarlık, şehir planlaması alanlarındaki akademisyenler tarafından 2011’de oluşturuldu; daha sonra *Taksim Dayanışması* olarak adlandırılan daha geniş kapsamlı bir sivil toplum platformunun bir parçası haline geldi.

9 Bu park festivalleri, *Herkes için Mimarlık* adıyla bilinen genç, ilerici, küçük bir öğrenci grubu tarafından organize edildi. Popüler desteğin hızla artmasıyla Mart 2012 ile Eylül 2012 arasında on tane Gezi Parkı Festivali düzenlendi (“Herkes İçin Mimarlık”). Gezi Parkı Festivalleri, endişeli (örgütlü ve örgütsüz) vatandaşlar için ilk siyasi platform, kamuya ait yeşil alanların savunulmasına

hoşnutsuzluklarını ifade edebilmeleri için devletin yurttaşlara sunduğu resmi kanallarla sınırlı kalmıştı. Bu çabalar, kamu duyarlılığını arttıracak kampanyalar yürütme, yeniden düzenleme projesinin detayları ve sonuçları hakkında kamuya açık toplantılar organize etme ve planın yenilenmesine karşı dava açma biçimlerini aldı. Örgütlü sivil toplumun eylemleri, proje yürütücülerinin parktaki ağaçları sökme girişimi –ki bu girişim parkın ortadan kaldırılabilceğinin bir sinyaliydi– ile dönüşmeye başladı. Bu girişime, parkta bulunan küçük protestocu gruba karşı polisin aşırı güç ve göz yaşartıcı gaz kullanımı eşlik etti. *Taksim Dayanışması*¹⁰ polisin barışçıl göstericileri hedef alarak uyguladığı şiddeti kınadı ve halka Gezi Parkı'nı işgal etme çağrısında bulundu. Bu çağrı İstanbul'daki kitlelerin kızgınlığı ve bastırılmışlıklarıyla birlikte yankılandı. İşgalin (geçici ve kalıcı olarak yerleşenler ile) başlamasının ardından, Gezi İsyanı sesi ni duyurmak için 'davet edilmiş' kanalların ötesinde çeşitli 'icat edilmiş' protesto alanlarına taşındı.¹¹ Bu yenilikçi etkinliklerin merkezinde protestocuların kent ve kent alanları üzerindeki haklarını hem fiziksel hem de sembolik olarak talep ettiği performatif eylemler bulunmaktaydı.

İzleyen iki bölümde 'Gezi halkının' performatif ve sembolik eylemlerine odaklanacağız. Gezi halkı, neoliberalizmin yaşam

dair diyalog zemini ve kolektif hareket için fiziksel alan sağladı. Aynı zamanda parka yeni bir kimlik ve anlam kazandırdı. Parkı önceden etkin bir şekilde kullanmayan insanlar parkta zaman geçirmeye ve oranın kendilerine ait olduğunu "orada bulunarak" öne sürmeye etmeye başladılar (Ekmekçi, 2014).

10 Bu sivil toplum ağı, meslek sendikaları, siyasi partiler, çok sayıda ilerici sivil girişim, öğrenci örgütlenmeleri ve planlar, mimarlar, mühendisler, avukatlar ve doktorların bulunduğu profesyonel grupları içeren 118 farklı gruptan katılımcılardan oluşmuştur ("*Taksim Dayanışması Bileşenleri*", 2013).

11 Parktaki işgal *Taksim Dayanışması*'nın çağrısının akabinde gelişen tüm direnişin bir yönüdür. Örneğin bazı protestocu gruplar Taksim Meydanı'na çıkan yollara barikatlar kurarak Gezi Parkı'ndaki işgale karşı olası bir polis baskınına engellemeye çalıştı. Dolayısıyla Gezi Parkı'nı korumayı amaçlayan sosyal ayaklanma, genel olarak Taksim Meydanı'ndaki sivil itaatsizlikten meydanın çevresinde komünü polis baskınından 'korumak' için başvuru kentsel gerilla taktiklerine kadar çeşitli eylem şekillerinden oluşmaktaydı.

alanlarına saldırısından bıkmış bağımsız bireylerin ve çeşitli sivil organizasyonların birleşiminden oluşur ve kolektif ya da bireysel eylemler gerçekleştirirler (Bayat, 2010); ancak, kolektif ya da bireysel olsun, bu insanların temel itirazları kentin özelleştirilmesinedir. Bu esaslar etrafında ilk olarak, parkın sınırları içerisinde gerçekleşen işgal hareketini, *Taksim Gezi Komünü*'nü inceliyoruz. İkinci olarak, Gezi ve çevresinde gerçekleşen üç performatif (Direnen Piyano, Duran Adam ve Yeryüzü Sofrası) eylemi ortaya koyup, bu eylemleri temel ortak noktaları olan 'hegemonya karşıtlığı', 'suç teşkil ederbiliği' ve 'yaratıcılığı' üzerinden tartışıyoruz (bkz. Miraftab, 2009). Başkaldırı pratiklerinin performatif yönleri, bu pratiklerin zamansal ve mekânsal olarak yayılmalarına imkan sağlamıştır. Ayrıca, başkaldırı pratiklerinin performatif yönlerinin sadece kolektif hafızanın birer parçası haline dönüşmekle kalmadığını, Taksim'in yeniden düzenlenmesi projesinin durdurulmasına yardım eden etkili bir güç olduğunu da vurguluyoruz. Bu performatif eylemlerin, otoriter ve elitist planlama projelerini geri püskürterek kamusal alanı koruyan ve geliştiren alternatif kalkınma pratikleri olarak görülmeyi hak ettiklerini savunuyoruz.

Taksim Gezi Komünü

Gezi Parkı, Çevik Kuvvet polisi tarafından boşaltılınca kadar geçen iki haftalık süre boyunca kendiliğinden Gezi Hareketi'nin icat edilmiş alanları içinde merkezi yerleşim yeri haline geldi. Parkı 'işgal' kararı, temelde parkı ortadan kaldıracak inşaat ekiplerine karşı parkı korumak ve saldırılardan kaçınmak için pratik bir çözümdü. Gezi'deki işgal hareketini, tüm zaman boyunca parkta kalıcı ikamet edenler ve bu topluluğu düzenli ziyaret eden geçici sakinler yürüttü. Parkı işgal eden protestocuların temel talebi basit ve apaçıktı: Gezi Parkı park olarak kalmalı, Taksim Meydanı yeniden düzenleme projesinin bir parçası ola-

rak yeniden düzenlenmemeliydi. Gezi Parkı'nı işgal eden yurttaşların daha geniş kapsamlı taleplerini, işgal eylemine katılanlar adına *Taksim Dayanışması* daha sonra ilan etti ("Demands of #occupygezi Movement", 2013).

Acil olarak karşılanması beklenen talepler, halka şiddet uygulayan devlet görevlilerinin istifası; göz yaşartıcı gaz kullanımının yasaklanması; Gezi protestoları esnasında gözaltına alınan yurttaşların serbest bırakılması ve tüm kamuya açık alanları kapsayan gösteri ve toplantı yasaklarının kaldırılmasını içermekteydi. Taksim Dayanışması, yükselen tepkinin aynı zamanda Ankara'daki Atatürk Orman Çiftliği'ndeki tahribatın, Kanal İstanbul projesinin, İstanbul'da planlanan üçüncü havalimanı projesinin, İstanbul boğazına yapılacak üçüncü köprünün ve ülkeye yayılan hidroelektrik santrallerin de dahil olduğu plan ve uygulamalarla ekolojik mirasın talan edilmesine tepkiyi de kapsadığını ilan etti. Ayrıca, ülke genelinde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projelerinin yarattığı mağduriyetlere karşı dönüşüm alanlarında yaşayanların meşru talepleri ile yurttaşların sağlık ve eğitim sistemine dair temel haklarını kullanabilmelerine engel olan faktörlerin ortadan kaldırılması talepleri de, Gezi'de gösterilen kamu tepkisinin arkasında yatan nedenler olarak seslendirildi ("Demands of #occupygezi Movement", 2013).¹²

Gezi Parkı'ndaki işgal hareketi parka yerleşildiği ilk günden itibaren kendisini *Taksim Gezi Komünü* olarak anmaya başladı. Komün insanları yemek, uyku, temizlik, sağlık ve eğlence vb. tüm ihtiyaçlarını parkın sınırları içerisinde karşılamaya başladı. Tüm bu hizmetler bedava sağlandı; komün üyelerinin kendi

12 *Taksim Dayanışması* tarafından ilan edilen ve Gezi Hareketi'nin yükselmesine imkan sağlayan nedenlerin listesi burada sunulduğundan daha uzun ve kapsamlıdır. Biz burada sadece şehir hakkı talebi ile öncelikli olarak ilişkili olan nedenlerden bahsettik. Tüm listeye Reclaim İstanbul'un web sitesinden erişilebilir: <http://reclaimistanbul.com/2013/06/07/demands-of-occupygezi-movement/>

imkanlarına bağılı olarak destek sunması beklendi. Komün içindeki alışverişler paradan ziyade eşyalar ve hizmetler aracılığıyla yürütüldü. Fiziksel bir alan olarak Gezi Parkı içerisinde belirli yerler aynı zamanda kolektif ruhlu birtakım etkinlikler için ayrıldı. Bunlar arasında kitap paylaşımı için bir kütüphane, bir bostan; bale, tiyatro ve konserler için bir performans sahnesi, çocuk bakımı için ayrılmış alanlar, yoga grupları ve ibadet edecek insanlar için mekânlar da vardı. Her türlü maddî, kamusal ve sosyal ihtiyaç parkın fiziksel sınırları içerisinde, park sakinlerinin karşılıklı desteğiyle karşılandı. Bu açılarından değerlendirildiğinde, parkın içindeki bu yerleşimin *Taksim Gezi Komünü* olarak anılması da meşru ve yerindedir.

Sürekli sakinleri ve devamlı veya geçici ziyaretçileriyle birlikte *Taksim Gezi Komünü*'nün iki haftalık varlığı, parktaki grupların farklılıklarına rağmen kolektif yaşama istekliliğinin güçlü bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Park komününde gündelik işleyişe dair kararlar ve hareketin talepleri komün içerisinde doğrudan demokrasi deneyimini ateşleyen park forumları aracılığıyla belirleniyordu. *Gezi Komünü*'nün çeşitliliği içinde temsil edilen gruplar arasında en belirginleri yoksullaştırılmış, güçsüzleştirilmiş, dindar, seküler, LGBTI ve çalışan genç nüfusun oluşturduğu gruplardır. Devlet otoritesinin herhangi bir biçimde var olmadığı komünün, ortak tesisleri, komünal pratikleri ve icat edilmiş alanları aracılığıyla varoluşu, politik bir manifesto olarak "sayılma, tanınma, saygı görme talebinin 'sayılmayanlar' tarafından performatif olarak sahneye konulmasını" simgeliyordu (Swyngedouw, 2015, s. 181).

Komün, 15 Haziran 2013 günü, Çevik Kuvvet polisinin göz yaşartıcı gaz ve tazyikli su kullandığı şiddetli saldırısıyla yıkıldığında, *Taksim Gezi Komünü* deneyimi diğer mahallelerde toplanan çeşitli park forumlarına taşındı. *Gezi Komünü*'nün fiziksel olarak tahliyesinin ardından ilk forum yine Taksim civarında, Gezi Parkı forumunun yerine toplandı. Bunu İstanbul'un diğer

bölgeleri takip etti ve iki gün içerisinde mahalle parkı forumları tüm ülkeye yayıldı. Bu bakımdan, *Taksim Gezi Komünü*'nün kısa süren doğrudan demokrasi deneyimi hemen tüm ülkeye yayıldı. Hükümetin Gezi'ye yönelttiği saldırı, Türkiye'nin birçok bölgesinde aktivizmin 'ademi merkezileşmesini' ve mahalle düzeyinde yerelleşmesini tetikledi. Gezi Hareketi bağlamında, aktivizmin yayılması, isyanın yaygınlaşmasının bir örneğidir. Biz bunu, evrensel özgürlük, dayanışma, eşitlik ve özgürleştirme fikirlerinin küresel çapta geri dönüşünün yereldeki izdüşümü olarak yorumluyoruz (Badiou, 2012; Swyngedouw, 2015, s. 185). Diğer mahallelerin Gezi Komünü'nün belli performatif yurttaşlık eylemlerini benimsemesiyle birlikte, Gezi hareketinin siyasal amaçları derinleşmiş, yoğunlaşmış ve yerelleşmiştir.

Gezi Hareketinin İcat Edilmiş Alanlarındaki Performatif Eylemler

Direnen Piyano

Taksim Gezi Komünü saldırıya uğrayıp dağıtılmadan iki gün önce, 13 Haziran günü, Alman piyanist Davide Martello Taksim Meydanı'nın merkezinde bir açık hava konserine başladı. *Gezi Komünü* sakinleri ve meydandan geçen, birçoğu olası bir polis saldırısına karşı baret giyen insanlar, 14 saatlik piyano resitalinin tadını çıkarttılar ("Turkish Police Confiscate Piano", 2013). Başlangıçta tek bir sanatçının performansı olan eylem daha sonra seyircilerin, başka performans sanatçılarının ve müzisyenlerin de katılımına açık toplu bir etkinlik haline dönüştü. 'Gerilla piyanist' Martello, ertesi gün de Taksim Meydanı'nın merkezindeki aynı noktada performansını sergiledi. Kısa süreli varlığına rağmen insanları etrafında birleştiren piyano, Gezi Parkı etrafında geliştirilen ulus-ötesi dayanışmanın güçlü bir sembolü haline geldi. Sonra maalesef, başbakanın talimatıyla Gezi'ye gerçekleştirilen baskının devamında, piyanoya polis tarafından el

konuldu. Piyanonun 'gözaltına' alınmasının akabinde, Taksim Meydanı'nın müzikle işgal edilmesi hadisesi daha da büyük halk desteği kazandı. Piyanoya el konulmasından kısa bir süre sonra, Gezi'nin simgelerinden biri olarak 'Direnen Piyano' Gezi ayaklanmasının toplumsal hafızasında yerini aldı.

Meydandaki piyano resitali performatif yurttaşlık pratiklerini Gezi Parkı sınırlarının dışına taşıyan ve 'suç' olarak tanımlanan ilk eylemdir. Taksim Meydanı'ndaki piyano performansı "olmaması gereken yerde beliren" Gezi siyasetinin bir parçası olarak düşünülmelidir (Swyngedouw, 2015, s. 185). Kentsel başkaldırı eylemlerinin performatifliği, açık olarak 'sembolik düzeni' ihlal etmeleridir. Bu eylemler 'sembolik çerçeveyi' bozmak üzerine şekillendikleri için, ihlal ettikleri ve karşı durdukları dinamikler tarafından 'suç' olarak tanımlanırlar (Swyngedouw, 2015, s. 185).

Gezi'nin direnen piyanosu, Taksim'de yeniden düzenleme projesine karşı sembolik ve performatif direnişin mekân temelli taktiğine bir örnektir. Meydanı yeniden icat etmekte ve kamusal alanın kullanımına, yaratıcılığı sayesinde yeni bir anlam vermektedir. Aynı zamanda, dayanışmanın ulus-ötesi ağlarını, mekânsal olarak belirli bir süre için de olsa, teşvik ederek harekete geçirmiştir. Gezinin 'Gerilla Piyanisti', Mayıs 2014'te Soma maden katliamı¹³ kurbanlarının anısına konser vermek için Türkiye'ye geri döndü ve yeniden, Türkiye'nin farklı şehirlerindeki, Taksim Meydanı ve Soma'yı da içine alan, kamusal alanlarını kullanarak performanslar sergiledi. Performatif yurttaşlık eylemleri, yaratıcı biçimler olarak dayanışmanın -ulus-ötesi, mekânsal ve geçici-kolektif hafızasında yer edinir. Alman bir piyanistin, Gezi'nin

13 Soma maden katliamı 13 Mayıs 2014 tarihinde Türkiye'nin batısında gerçekleşti. 300'ün üzerinde madencinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlandı. Daha yüksek şirket kârları uğruna işçi sınıfının güvenliğine daha az değer veren neoliberal politikalardan dolayı Soma bir katliam olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin işçi güvenliği konusundaki kusurları sayısızdır ve bu makalenin konusunu aşan kapsamlı bir meseledir (Sandal, 2014).

amaçlarıyla dayanışma göstermeye yönelik bu bireysel eylemi, piyasa temelli otoriter neoliberal politikalara karşı biriken küresel gerilimin ve bıkınlığın da bir göstergesidir. Politik mücadelelerin böylesi performatif eylemleri, kendiliğinden ve yaratıcıdır. Ama direnen piyano örneğinde de görüldüğü gibi, bu tür performatif eylemler tamamen geçici de olmayabilirler.

Duran Adam

18 Haziran 2013 tarihinde genç bir adam¹⁴ Taksim'de geleneksel protesto biçimlerine uymayan bir eyleme başladı: Hareketsizce durdu. Taksim Meydanı'nda üzerinde modern Türkiye devletinin ve ulusunun kurucusunun resmi ve resmin iki yanında ulusal bayrakların asılı olduğu Atatürk Kültür Merkezi'ne (AKM)¹⁵ yüzünü dönerek aralıksız sekiz saat boyunca 'durdu.' Ayakta durma eylemi sırasında yüzünü döndüğü figürler, hükümete muhalif olanların pek çoğu için anlam ve önem taşıyan modern Türkiye'nin ulusal sembollerine dair kolektif hafızasını provoke etmiş oldu. Sadece ilk bir saat içerisinde yüzlerce insan *Duran Adam*'a katıldı. Birkaç saat içerisinde de Taksim'in *Duran Adam*'ı hakkındaki haberler sosyal medya aracılığıyla tüm ülkeye yayıldı. Hiç beklenmedik bir biçimde ve neredeyse saatler için benzer protestolar, Gezi Hareketi'nin amaçları için ayakta bekleyen *Duran Adam* figürüyle dayanışmak için ülkenin her yanında ortaya çıktı. Bu eylemler sayesinde ülkenin çeşitli şehirlerindeki kamusal alanlar, Gezi insanları için birer 'tezahür alanı', 'kendini gösterme alanı' haline geldi (bkz. Butler ve Athanasiou, 2013).

14 Erdem Gündüz, İstanbul merkezli bir performans sanatçısı.

15 AKM binası Taksim Meydanının yeniden düzenlenmesi üzerinden süregelen tartışmanın da bir parçasıdır. Sergiler, konser salonları ve performans sanatları için çok sayıda sahneye ev sahipliği yapmaktadır. Bu fonksiyonel değerinin yanında, Atatürk'ün liderliğindeki modernleşme projesi ile ilişkilendirildiğinden İstanbul için çok önemli bir sembolik değeri vardır. Başbakan Erdoğan tasarısında AKM'nin yıkılacağını ve "Barok" opera binasıyla yenileceğini duyurmuştur.

Duran Adam, polis devletine karşı direnişin eylemlerini neyin oluşturacağına dair var olan kodlara da bir meydan okumaydı. Kolluk kuvvetleri yalnızca ve sadece 'duran' kitlenin pasif protestosunun üstesinden nasıl geleceğini bilemez, şaşkın bir haldeydi. İnsanların kamusal alandaki bedensel varlığı, Butler ve Athanasiou'nun da ileri sürdüğü üzere, "Biz buradayız" diyerek belirli bir performatif güç üretir. Bu, aslında, her türlü mülksüzleştirme, baskılama, yok sayma ve yok etine çabalarına karşın, "Biz *hâlâ* buradayız", "*hâlâ*" ısrarının ilânı olarak okunmalıdır (2013, s. 196). Bu eylem, "bedenlerin kolektif toplanması, halk iradesini ve demokrasinin en temel önkoşulu olan sosyal ve siyasal varlığını bedensel formda bildirmesinin bir yoludur" (a.g.e., s. 196). Kent yurttaşları, en temel hakları olan onurlu yaşam ve geçim haklarından mahrum bırakıldıklarında, kentsel gelişim projeleri tarafından yerinden edilip sürüldüklerinde, 'kullan-at' muamelesi gördüklerinde, bedenlerinin 'bir yerde bir araya gelmesi', topluluk oluşturması, yalnızca öfkenin bir ifadesi değil, aynı zamanda, bu 'kullanılıp atılabilir' olma halinin de reddidir. Butler ve Athanasiou'nun belirttiği gibi, "bir araya gelme, 'orada olmayı [*thereness*]' sürdürmek için ısrar ve inat etmektir" (2013, s. 197). "Biz varız ve buradayız"ın ilanıdır. Şüphesiz, bir eylem formunun politik etkililiği belirli bir bağlam içinde edildiği anlamda yatar (bkz. Scott, 1985). *Duran Adam* protestosu da, gerçekleştiği politik, mekânsal ve tarihsel bağlamdan dolayı yaratıcı bir yurttaşlık eylemine dönüşmüştür.

Yeryüzü Sofrası

9 Temmuz 2013 günü Gezi Hareketi'nin başlangıcından bir aydan fazla bir süre sonra, Ramazan ayının ilk gününde Gezi'nin insanları *Yeryüzü Sofrası* etrafında toplandı. Birçok kişi Ramazan'la birlikte Gezi Parkı protestolarının kaçınılmaz olarak sonlanacağını bekliyordu. Ancak aksine, Gezi'nin insanla-

rı Gezi Hareketi'nin temel ideallerini Ramazan'ın ritüelleriyle harmanlayarak, İstanbul'un en popüler caddesi olan İstiklal'de yeni bir alan icat ettiler. Gezi Komünü'nde de yer alan dindar iki grup (*Anti-Kapitalist Müslümanlar* ve *Devrimci Müslümanlar*¹⁶) tarafından kamuoyuna yapılan ortak katılım çağrısının ardından, insanlar oruçlarını açmak için ortasından tramvayın geçtiği İstiklal Caddesi'ni doldurdular. Caddenin ortasından geçen tramvay yolunun işlevi, birbirleriyle yemeklerini paylaşan binlerce insanı ağırlayan bir yemek masası olarak yeniden yorumlanmış oldu. *Yeryüzü Sofrası* olarak adlandırdıkları bu sofranın etrafında toplanan insanların bir kısmı oruçlarını açarken, diğerleri yalnızca *Gezi Komünü*'nün dindar üyeleriyle dayanışma göstermek için oradaydı. Tramvay yolunun bu tip yaratıcı bir eylemde kullanılmasıyla, şehrin oldukça lüks bar ve restoranlarla çevrili en canlı bölgesinin ortasında, muhtemelen şimdiye kadar kurulmuş en uzun ve en renkli yemek sofralarından biri ortaya çıkmış oldu.

Gezi'nin kolektif olarak oluşturulan yemek sofrası, insanların (sosyal) alanları kendine mal etmesi ve kendi (sosyal) alanlarını yeniden üretmesine bir örnektir (bkz. Lefebvre, 1991). İstanbul'da sermaye akışının kilit bir lokasyonu olan İstiklal Caddesi'nde *Yeryüzü Sofrası* boyunca oturan insanlar, tramvay yolunu işgal ederek hem zaman, hem mekân, hem de rutinleşmiş eylem bakımından kentsel akışı bozdu. Gezi'nin insanları 'aynı tas aynı hamam' devam eden iktisadi faaliyeti ve gündelik yaşamı sekteye uğratarak, kamusal mekân için alternatif bir kullanım inşa etmiş oldu. *Yeryüzü Sofrası* ayrıca resmî ve kurumsal-

16 *Antikapitalist Müslümanlar* daha önce 7 Haziranda Gezi Parkı'nda komünal bir Cuma namazı kılmıştı. Bu, *Taksim Gezi Komünü* için göze çarpan bir olaydı, çünkü tarihsel olarak birbirine karşıt uçlarda konumlanmış dindarlar ile *Taksim Gezi Komünü*'nün kentli seküler bileşenlerinin ortak bir eylemde ve alanda birlikte olmalarının ilk örneğiydi. Komünal Cuma namazı eylemi, ayrıca, Gezi Parkı'nda insanları bir araya getiren değerler arasındaki ortaklığı destekleyen bir performatif eylemdi. Bu ortaklık saha sonra 'Yeryüzü Sofrası' için de güçlü bir temel oluşturdu.

laşmış iftar organizasyonlarına isyancı bir alternatif de oluşturdu. *Yeryüzü Sofrası* İstiklal’de kurulduğu saatlerde, Beyoğlu ilçe belediyesi de Taksim Meydanı’nda oruçlu insanları ağırlamak için açık hava iftar yemeği etkinliği düzenliyordu. Gezi’nin insanları bir kez daha, hükümet-destekli bu ‘davet edilen’ toplantılara karşı, kendi alternatiflerini ‘icat etmiş’ oldular. Bu *Yeryüzü Sofrası* pratiği, paylaşılan ortak anlamlar ve değerler üzerinden karmaşık bir toplumsal inşadır. Dayanışma ve direniş için yeni alanların üretilmesiyle, insanlar şehir hakkını, “şehri değiştirmek yoluyla kendilerini değiştirme hakkını”, hem talep etmekte hem de kullanmaktadırlar. Böylesi bir dönüşüm, yani kentin yeniden toplumsallaştırılması da, ancak kolektif güç ile mümkün hale gelebilir (Harvey, 2008, s. 23).

Gezi’nin diğer yenilikçi yurttaşlık pratiği eylemleri gibi, İstiklal Caddesi üzerindeki tramvay yolunun yeniden icat edilen mekânı da halkın kolektif hafızasında kalıcı olmuştur. Soma’da yaşanan maden katliamının ardından, Mayıs 2014’te binlerce kişi, yüzlerce madencinin öldürülmesine hükümetin kötü yönetiminin ve maden şirketinin ihmalinin yol açtığını ifşa etmek ve bu durumu protesto etmek için toplandı. Bu sefer de Kadıköy semtindeki tramvay yolu, binlerce insanın kömür madeninde ölen işçilerin ardından yas tutmak için toplanmasıyla, *Yeryüzü Sofrası* deneyimini fiziksel ve sembolik anlamlarda hatırlatır şekilde, yeniden şekillendirilmiş oldu.

Tramvay yolunun işgali, aslında, şehirde gündelik yaşamın olağan akışının bir parçası olan hafif raylı sistem trafiği gibi şeylerin akışını durdurarak, sekteye uğratarak bir bildirimde bulunmaktır. Bu bildirim, kolektif olarak inşa edilmiş bir sahiplenmeye, yeniden yaratıma ve eşitlikçi bir paylaşımaya vurgu yapar: Hep beraber, aynı platformda, aynı koşullar altında, aynı şeylere eriştiğimiz ve bu sahip olduğumuz şeyleri eşit bir şekilde paylaştığımız bir dünyanın resmidir bu. Bu sembolik hareket,

aynı zamanda gerçek anlamda demokrasiyi inşa ve deneyimleme çabası olarak da görülebilir. Çünkü Ranciere'in (1999) gösterdiği gibi, demokrasi gerçek anlamda eşitlik varsayımından başlar (Purcell, 2015). Bu açıdan, Gezi'nin isyancı pratikleri genelinde ve bilhassa *Yeryüzü Sofrası* deneyimi özelinde bakarak, eşitliğin bir amaçtan çok 'demokrasi yolunda' ilerlemeyi sağlayan bir başlangıç noktası olduğu yorumu yapılabilir.

Yurttaşlığın Aşağıdan İnşası¹⁷

Yurttaşlığın performatif yönleri, yurttaşlık kavramında ve anlamlarında gerçekleşen daha geniş bir dönüşümü temsil etmektedir. Yurttaşlık söylem ve eylemleri, bir ulus devlete hukuken mensup olma temelinde kendiliğinden tanımlanan politik, sivil ve sosyal kazanımlara dair liberal demokratik vaatlerden ayrılmaktadır. Yurttaşlık, ulusal aidiyet yoluyla sağlanan bazı beklentilerle sıvrılı olmayan, daha çok somut ve hissedilir kazanımlarla ilişkilidir. İnsanların yurttaşlık haklarından beklentilerindeki bu belirgin değişimlere küresel kapitalizmin yeniden inşası süreci epey katkı sağlamıştır (Miraftab, 2012a; Purcell, 2003; Turner, 1990). Bu dönüşüm, yurttaşlığa ilişkin liberal demokratik öngörülerin başlıca iki temel yanılgısına dikkat çekmektedir. Bu yanılgılardan ilki, politik, sivil ve sosyal hakların birikerek çoğaldığı, birinin diğerini beraberinde getirdiği ve bu birikerek çoğalmanın, ilerlemenin mutlak gerçekleşeceği fikridir. İkinci yanılgı ise, ulus devletin, yurttaşlarının hak ve yetkilerinin garantörü ve kaynağı olduğu kanısıdır. Oysa bu iki iddia da neoliberal küreselleşme ile birlikte açık bir şekilde çökmüştür.

Neoliberalleşme sürecinde temel kent hizmetlerinin ve kent- sel alanların aşırı piyasalaşması kamu yönetiminin sorumluluklarını aşındırmakta ve devletle yurttaşların sivil, siyasal ve sosyal hakları arasındaki bağlantıları kopartmaktadır (Lister,

17 Bu bölüm oluşturulurken Miraftab (2012b)'den faydalanılmıştır.

1997). Diğ er yandan, neoliberalleşme çerçevesinde ulus devlet-
tin sorumluluklarının ve yetkilerinin yeniden yapılandırılması,
'refah' devletinden 'otoriter-piyasacı' devlete geçiş, kentsel ve
ulus-ötesi alternatif yurttaşlık pratiklerini de kapsayan yurttaş-
lık mücadelelelerini, yerelde ve küreselde konumlandırmakta
ve canlandırmaktadır. Yurttaşlığın bu yeni yorumları ve pratik-
leri aynı zamanda kaçak göçmenlerin, sığınmacıların, gecekon-
du yerleşimlerinin yasal ve yasadışı sakinlerinin yaşadıkları ye-
rel alanların sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldıklarında
karşılaştıkları mevcut durumu anlamamıza da yardımcı oluyor.
Bu gruplar, devlet kurumları ve yasalar sayesinde değil, çoğun-
lukla onlara rağmen, kendi yaşam alanlarını ve geçim kaynak-
larını yaratıyor ve koruyorlar. Günümüzde yurttaşlık, devletin
tepeden verdiği haklar demetinden ziyade, giderek daha fazla,
bir ulus devlet karşısında, resmî, yasal konumlarından bağımsız
olarak, insanların somut kazanımlarını güvence altına alan ye-
rel, yerel-ötesi ve artan ölçüde ulus-ötesi pratikleriyle aşağıdan
kurulma süreci olarak anlaşılmalıdır.

Bu alternatif kavramsallaştırmada, kişinin yasal statüsünü
aşan alanların içerisinde meydana gelen yurttaşlık mücadelesi-
nin ve yurttaşlığın çerçevesi, ulus devlette değil şehir, kasaba
ve semt gibi, yerleşimcilerin onurlu yaşam ve geçimlerini sağla-
dıkları somut alanlarda inşa edilmektedir. Bu bağlamda, sosyal
refah beklentileri de değişmiştir. Tepeden inme, resmî ve ulusal
düzeydeki süreç ve pratiklerden, enformel, aşağıdan yukarıya
ve ulus-ötesi süreçler içinde inşa edilen pratiklere geçilmiştir.
İnsanlar onurlu bir yaşam ve insanca geçim kaynakları elde
edebilmek için gerekli gördükleri ihtiyaçlarına erişmek ve kendi
çıkarlarını gözetmek sorumluluğunu artık kendileri üstlenmek-
tedirler.

Gerek küresel Kuzey'deki azınlık halkları, gerekse küre-
sel Güney'in marjinalleştirilen halkları, dünyanın her yerin-
de toplumsal olarak dışlanan insanlar artık doğrudan eyleme

geçiyorlar. Çıkarlarının savunmasını yalnızca politikacılar ve bürokratlar gibi temsilcilere bırakmayarak demokrasi pratikleriyle kendileri ilgileniyorlar. Toplumsal olarak dışlanan halklar, taleplerini sivil toplum örgütleri, belediye meclisleri vb. gibi “yurttaşların davet edildiği alanlarla” sınırlandırmıyorlar. Yeni alanlar, yeni pratikler üretiyorlar. Bu tarz yurttaşlık eylemleri, insanların belli bağlamlarda somut sorunlara somut çözümler üretmek için doğrudan müdahale yoluyla katıldığı, otonom, “yurttaşlığın icat edilen alanlarında” meydana gelmeye başlıyor (Miraftab, 2006, 2009).

Bu aşama, ‘kent hakkı’ bakış açısının alternatif bir teorik insaya ve ulus-ötesi toplumsal hareketleri motive eden bir slogana dönüştüğü yerdir. Resmî olarak yurttaş olsun ya da olmasın, zarar görmüş, dezavantajlı ve marjinalize edilmiş sakinler, resmî hakların yetersizliğini fark ederler ve adaleti sağlamak için doğrudan katılıma yönelirler. Kendi çıkarlarının savunmasını başkalarına bırakmak yerine, yaşamlarını etkileyen ve bağlayıcı kararları şekillendiren karar alma mekanizmalarında doğrudan yer alma çabası içine girerler. Demokrasinin bu doğrudan katılımcılığa vurgu yapan biçimi, çok merkezli ve birden çok aktörü içeren bir yeniden şekillendirilen bir yurttaşlık biçimini de teşvik etmektedir.

Sonuç

Bu makalede, İstanbul Taksim Gezi Parkı’nda gerçekleşen işgal hareketini incelerken, aktivistlerin günümüz neoliberal kentindeki ayrımcı ve saldırgan piyasa temelli kentsel gelişim projelerine direnmek için kullandıkları belirli mekânsal pratiklerin ve mekân odaklı taktiklerin altını çizdik. İstanbul’un sakinlerinin İstanbul’da yaşamaya yasal olarak hakları var; ancak bu yaşam alanının yasal sınırları yukarıdan aşağıya tanımlanmakta ve her geçen gün daha da daralmakta, kentin kamusal alanları ve

mekânları bizatihi kamunun kullanımına kapatılmaya çalışılmaktadır. Kentsel rantın peşinde olan devlet destekli sermaye ve çıkar grupları, kentlilerin kamusal mekânlarını özelleştirmek, mutenalaştırmak ve halkın kullanımına kapatmak için uğraşmaktadırlar. Eş zamanlı olarak, sıradan İstanbulluların hayatlarını doğrudan etkileyen kentsel dönüşüm süreçlerine yasal katılım kanalları da giderek daha fazla sınırlandırılmaktadır. Devletin yurttaş katılımı için izin verdiği kanallar, onların çıkarlarını, ihtiyaçlarını ve bu şehirde insanca yaşama ve kamusal mekânlardan dilediklerince faydalanma haklarını görmezden geldiği zaman, insanlar kent haklarına sahip çıkmak, bu hakkı haykırmak ve yeniden tarif etmek için, kendi alanlarını ve katılım biçimlerini icat ederek mücadele etmeye başlıyorlar. Katılımın icat edilen biçimleri ve alanları aracılığı ile de devletin, sermayenin ve de uzmanların tasavvurlarındaki kapitalist kentten çok farklı bir kenti ve katılım biçimlerini savunuyorlar.

Gezi Parkı'nı savunmak üzere gelişen kentsel mücadelelerdeki yaratıcı pratikleri çalışırken, katılımın 'davet edilen' alanlarının –bunlar rutinleşmiş, tedbirli ve statüko kanalları yoluyla tanınmış olan kurumsal yapılardır– ötesinde, aktivizmin 'icat edilen' alanlarının –bunlar ise politik katılım veya mücadelenin geleneksel, yasal çerçevesinin dışında geliştirilen tahayyüller ve pratiklerdir– gücünü ciddi olarak ele almaya ihtiyacımız olduğunu vurgulamak istedik. Yurttaşlığın kamusal alanda icra edilen yaratıcı eylemleri, kentte 'aynı tas aynı hamam' devam eden işleyişi sembolik ve pratik olarak aksatarak, yurttaşların kent haklarına sahip çıkmalarına ve anti-demokratik, dışlayıcı ve piyasacı kentsel gelişim süreçlerine karşı kendi alternatiflerini icat etmelerine olanak sağlamaktadır. İstanbul sakinleri, geliştirdikleri yaratıcı pratikler yoluyla, yurttaşların şehirde var olma haklarını ifade ederek, duyurarak ve sembolize ederek, resmi ve yasal sürecin dışında bırakılan kent haklarını savunmaktadırlar.

Gezi hareketi örneğinde belgelediğimiz performatif protesto eylemleri, insanların, yurttaşlığın yeni formlarını uygulamak için kamusal mekânı hem bir amaç hem de bir araç olarak kullanılarak, aşağıdan inşa edilen bir kamusal alanı oluşturma gücüne sahip olduklarının ampirik kanıtlarını sunmaktadır. Gezi Parkı'nda, neoliberal özelleştirme, mülksüzleştirme ve yerinden edilme politikalarıyla tehdit edilen insanlar, kamusal alanı ve atfettikleri kolektif anlamları geri istediler ve savundular. Kamusal mekânın özel çıkarlar için kullanımına muhalefet ancak, farklı sosyal çevrelerden insanlar toplumun eşit üyeleri olarak şehirde var olma, onun geleceğinde söz sahibi olma talepleri etrafında birleştiklerinde etkili bir hale geldi. Bu eylemler, sermayenin –özel çıkarlar için halkı dışlayarak– seçkinlerin kullanımıyla sınırlamaya çalıştığı kentsel alanın kamusallığını, müşterekliğini korumak isteyenler tarafından bireysel ve kolektif olarak gerçekleştirildi. Biz bu direniş eylemlerini, geleneksel direniş biçimlerini aşan, yaratıcı ve yenilikçi, dahası somut mekânsal sonuçları olan, başka bir kent, başka bir toplumsallık tahayyül eden mücadele biçimleri olarak görüyoruz.

- Atay, T. (2013). The clash of 'nations' in Turkey: Reflections on the Gezi Park Incident. *Insight Turkey*, 15(3), 39-44.
- Badiou, A. (2012). *The rebirth of history: Times of riots and uprisings*. London: Verso.
- Bayat, A. (2010). *Life as politics: How ordinary people change the Middle East*. Amsterdam: University Press.
- Brenner, N. ve Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of "actually existing neoliberalism." *Antipode*, 34(3), 349-379. doi:10.1111/1467-8330.00246.
- Butler, J. ve Athanasiou, A. (2013). *Dispossession: The performative in the political*. Cambridge: Polity Press.
- Dağtas, S. (2013). The politics of humor and humor as politics during Turkey's Gezi Park Protests. *Fieldsights - Hot Spots, Cultural Anthropology Online*, October 31. Erişim adresi: <http://www.culanth.org/fieldsights/397-the-politics-of-humor-and-humor-as-politics-during-turkey-s-gezi-park-protests>.
- Demands of #occupygezi movement. (2013). *Reclaim Istanbul*. Erişim tarihi: Ağustos 31, 2014. Erişim adresi: <http://reclaimistanbul.com/2013/06/07/demands-of-occupygezi-movement/>.
- Ekmekci, O. (2014). Contesting neo-liberal urbanism in Istanbul: The case of Taksim Square and beyond. H. Moksnes and M. Melin (Ed.), *Claiming the city: Civil society mobilisation by the urban poor* içinde (s. 139-147). Uppsala: Uppsala University.
- European shopping center development grows 50% in 2013. (2013). CBRE. Erişim tarihi: Ağustos 29, 2014. Erişim adresi: http://www.cbre.co.uk/uk-en/news_events/news_detail?p_id=15351&title=European_Shopping_Centre_Development_Grows_50_In_2013.
- Geniş, Ş. (2007a). Globalization of cities: Towards conceptualizing a new politics of place-making in a transnational era. *University of Gaziantep Journal of Social Sciences*, 6(1), 59-77.
- Geniş, Ş. (2007b). Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul. *Urban Studies*, 44(4), 771-798. doi:10.1080/00420980601185684.
- Goldman, M. (2014). Development and the city. F. Miraftab ve N. Kudva (Ed.), *Cities of the Global South reader* içinde (s. 54-65). Routledge Urban Reader Series.
- Göle, N. (2013). Gezi-anatomy of a public square movement. *Insight Turkey*, 15(3), 7-14.
- Gregson, N. ve Gillian, R. (2000). Taking Butler elsewhere: Performativities, spatialities and subjectivities. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1, 433-452. doi:10.1068/d232.

- Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23-40. <https://newleftreview.org/issues/II53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city>.
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. London: Verso Books.
- Herkes İçin Mimarlık. Portfolio. Erişim tarihi: Ağustos 31, 2014. Erişim adresi: <http://herkesicinmimarlik.org/portfolio/gezi-parki/>.
- Holston, J. ve A. Appadurai. (1999). Cities and citizenship. J. Holston (Ed.), *Cities and Citizenship* içinde (s. 1-19). Durham, NC: Duke University Press.
- Irazabal, C. (2008). Citizenship, democracy and public space in Latin America. C. Irazabal (Ed.), *Ordinary places/extraordinary events: Citizenship, democracy and public space in Latin America* içinde (s. 11-34). New York: Routledge.
- İstanbul'un mega projeleri. (2014). İstanbul Serbest Mimarlar Derneği. Erişim tarihi: Ağustos 28, 2014. Erişim adresi: <http://www.megaprojeleristanbul.com>.
- İstiklal Caddesi'nde büyük değişim (2016). *Birgün*. Erişim tarihi: Aralık 27, 2019. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/istiklal-caddesinde-buyuk-degisim-123364>
- Jessop, B. (1998). The narrative of enterprise and the enterprise of narrative: place marketing and the entrepreneurial city. T. Hall ve P. Hubbard (Ed.), *The entrepreneurial city: Geographies of politics, regime and representation* içinde (s. 77-102). Chichester: Wiley.
- Jones Lang LaSalle. (2014, Şubat). Türkiye Gayrimenkul Pazarı Görünümü araştırma raporu. Erişim tarihi: Ağustos 29, 2014. Erişim adresi: http://www.jll.com.tr/turkey/tr-tr/Research/TGP_Gorunumu2014.pdf.
- Karaman, O. (2013a). Urban neoliberalism with Islamic characteristics. *Urban Studies*, 50(16), 3412-3427. doi:10.1177/0042098013482505.
- Karaman, O. (2013b). Urban renewal in Istanbul: Reconfigured spaces, robotic lives. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 715-733. doi:10.1111/j.1468-2427.2012.01163.x.
- Keyder, Ç. (2005). Globalization and social exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 124-34. doi:10.1111/j.1468-2427.2005.00574.x.
- Kimliğini kaybeden Beyoğlu. *Birgün*. Erişim tarihi: 28 Aralık, 2019. Erişim adresi: <https://medium.com/@ugur.sahin/kimligini-kaybeden-beyoglu-bc72a442fc81>
- KONDA. (2014). Gezi Report: Public perception of the 'Gezi protests' who were the people at Gezi Park?. Erişim tarihi: Ekim 2, 2014. Erişim adresi: http://www.konda.com.tr/en/raporlar/KONDA_Gezi_Report.pdf.
- Kuyumlu, M. B. (2013). Reclaiming the right to the city: Reflections on the

urban uprisings in Turkey. *City*, 17(3), 274-278. doi:10.1080/13604813.2013.815450.

- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nickholson-Smith, Çev.). Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Lister, R. (1997). Citizenship: Towards a feminist synthesis. *Feminist Review*, 57(1), 28-48. doi:10.1080/014177897339641.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mayer, M. (2009). The 'Right to the City' in the context of shifting mottos of urban social movements. *City*, 13(2-3), 362-374. doi:10.1080/13604810902982755.
- Merrifield, A. (2014). *The new urban question*. London: Pluto Press.
- Miraftab, F. (2006). Feminist praxis, citizenship and informal politics: Reflections on South Africa's anti-eviction campaign. *International Feminist Journal of Politics*, 8(2), 194-218. doi:10.1080/14616740600612830.
- Miraftab, F. (2009). Insurgent planning: Situating radical planning in the Global South. *Planning Theory*, 8(1), 32-50. doi:10.1177/1473095208099297.
- Miraftab, F. (2012a). Planning and citizenship. R. Weber ve R. Crane (Ed.), *Oxford handbook of urban planning* içinde (s. 1180-1204). Oxford University Press.
- Miraftab, F. (2012b). Right to the City and the quiet appropriations of local space in the Hearthland. M. P. Smith ve M. McQuarrie (Ed.), *Remaking urban citizenship* içinde (s. 191-201). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Miraftab, F. ve Wills, S. (2005). Insurgency and spaces of active citizenship: The story of Western Cape Anti-eviction Campaign in South Africa. *Journal of Planning Education and Research*, 25(2), 200-217. doi:10.1177/0739456X05282182.
- Moss, N. (2012). Global viewpoint: Shopping center development-the most active global cities. CBRE. Erişim adresi: <http://www.cbre.com/Asset-Library/Global%20Shopping%20Centre%20Development%20-%20Final.pdf>.
- Purcell, M. (2003). Citizenship and the right to the global city: Reimagining the capitalist world order. *International journal of urban and regional research*, 27(3), 564-590. doi:10.1111/1468-2427.00467.
- Purcell, M. (2015). Equality at the beginning: Rancière and democracy today. F. Miraftab, D. Wilson ve K. Salo (Ed.), *Cities and inequalities in a global and neoliberal world* içinde (s. 188-206). New York: Routledge.
- Sandal, N. (2014, 16 Temmuz). No death is ordinary: Soma Work Massacre in Turkey. Erişim tarihi: Ağustos 31, 2014. Erişim adresi: http://www.huffingtonpost.com/nukhet-a-sandal/no-death-is-ordinary-soma_b_5326688.html.

- Sassen, S. (2001). *The global city*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Scott, J. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Swyngedouw, E. (2015). Urban insurgencies and the re-politicization of the unequal city. F. Miraftab, D. Wilson ve K. Salo (Ed.), *Cities and inequalities in a global and neoliberal world* içinde (s. 173-187). New York: Routledge.
- Taksim dayanışması bileşenleri. (2013). *Taksim Dayanışması*. Erişim tarihi: Ağustos 31, 2014. Erişim adresi: <http://taksimdayanisma.org/bilesenler>.
- Taksim meydanı meydana çıkıyor. (2007). İstanbul Büyükşehir Belediyesi. Erişim tarihi: Ağustos 31, 2014. Erişim adresi: <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Haberler/Pages/Haber.aspx?NewsID=14903>.
- Taştan, C. (2013). The Gezi Park protests in Turkey: A qualitative field research. *Insight Turkey*, 15(3), 27-38.
- Tuğal, C. (2013). Resistance everywhere: The Gezi revolt in global perspective. *New Perspectives on Turkey*, 49, 157-172.
- Turkish police confiscate piano used to serenade Taksim Square protestors. (2013). *Guardian*. Erişim tarihi: Ekim 1, 2014. Erişim adresi: <http://www.theguardian.com/music/2013/jun/17/turkish-police-piano-taksim-square-protesters>.
- Turkish prime minister promises mall, residence in heart of Istanbul. (2013, 29 Nisan). *Hurriyet Daily News*. Erişim tarihi: Ağustos 31, 2014. Erişim adresi: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-prime-minister-promises-mall-residence-in-heart-of-istanbul.aspx?pageID=238&nID=45859&NewsCatID=341>.
- Turner, B. S. (1990). Outline of a theory of citizenship. *Sociology*, 24(2), 189-217. doi:10.1177/0038038590024002002.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. Gezi Parkı eylemleri bilgi notu. Erişim adresi: <http://arsiv1.tihv.org/index.php?gezi-park-eylemleri-bilgi-notu-5-temmuz-2013>.
- Zunino, H. M. (2006). Power relations in urban decision-making: Neo-liberalism, 'techno-politicians' and authoritarian redevelopment in Santiago, Chile. *Urban Studies*, 43(10), 1825-1846. doi:10.1080/00420980600838184.

Dr. DENİZ AY lisans derecesini 2008 yılında Sabancı Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden, ekonomi lisansüstü derecesini ise 2009 yılında London School of Economics'ten aldı. Doktora çalışmalarını 2016 yılında Illinois Üniversitesi (Urbana-Champaign) Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde tamamladı. Doktora tezini, planlama aşamasında olan kentsel dönüşüm projelerinin olası yerinden etme etkileri ve mahalle halkının sürece katılım pratikleri üzerine yazdı. Ohio Eyalet Üniversitesi ve Bern Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak, kalkınma, küreselleşme ve kentleşme üzerine dersler verdi. 2019 yılında Brüksel Vrije Üniversitesi bünyesindeki Brüksel Kent Çalışmaları Merkezi'ne araştırmacı olarak katıldı. Halen yürüttüğü "Yerel Göçmen Entegrasyonu Politikaları ve Kent Ağları" projesinde, Almanya ve ABD'deki belirli kentlerin yerelde geliştirdiği göçmen uyumu politikaları ve politika geliştirme sürecinde kentlerin etkileşimi ve kentler arasındaki bilgi/deneyim akışının nitelik ve rolü üzerine çalışmaktadır. Genel çalışma alanları uluslararası/ulusötesi planlama süreçleri, kentsel gelişim, göç ve yerinden etmedir.

ULAŞ BAYRAKTAR Galatasaray Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Paris Siyasal Bilgiler Enstitüsü'nde tamamladı. 29 Nisan 2017 KHK'sı ile *kamudan kamuya* ihraç olana kadar Mersin Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışan ve ağırlıklı olarak yerel yönetimler, kentsel siyaset, kamu politikaları ve müşterekler siyaseti alanlarında araştırmalar ve

yayınlar yapan Bayraktar, o tarihten beri Kültürhane'nin kurucu ortaklarından ve çalışanlarından biri olarak bildiği işi farklı bir biçimde sürdürmeye  alışıyor.

Dr. AYŞE ÇAVDAR, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun oldu. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden yüksek lisans ve Avrupa-Viadrina  niversitesi'nden Kültürel Antropoloji alanında doktora dereceleri aldı. Türkiye'de bir çok gazete ve dergide muhabir ve editör olarak çalıştı. Kadir Has, Bilgi, Doğuş ve İzmir Ekonomi  niversitelerinde ders verdi. 2017 yılında Duisburg'daki K te Hamburger Kolleg/Center for Global Cooperation Research'te misafir araştırmacı olarak bulundu. Halen Marburg'daki Philipps  niversitesi'nde, Yakın ve Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nde yine misafir araştırmacı olarak bulunuyor. Volkan Aytar'la birlikte *Medya ve Güvenlik Sektörü Denetimi* (TESEV, 2009), Pelin Tan'la *Müstesna şehrin İstisna Hali* (Sel Yayınları, 2013) adlı kitapların editörlüğünü üstlendi. Bunları yanı sıra ulusal ve uluslararası akademik dergilerde ve kitaplarda yayınlanmış çalışmaları vardır.

Doç. Dr. D DEM DANIŞ Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde  ğretim üyesidir. Doktorasını 2008 yılında Fransa'da EHESS'te (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales) tamamladı. Siyaset bilimi ve sosyoloji lisans derecelerini Boğaziçi  niversitesi'nden, sosyoloji yüksek lisans derecesini ODTÜ'den aldı. 2002-2003 yıllarında İsve teki Malmö  niversitesi'nde misafir doktora  ğrencisi olarak bulundu. Daniő, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerin yanı sıra Fransa'da da çok sayıda üniversitede misafir  ğretim  yesi olarak ders vermektedir. Bunlar arasında Universit  Jean-Monnet Saint-Etienne  niversitesi'ne bağlı AlterVilles ve AlterEurope mas-

ter programları; Aix-en-Provence’da Maison Méditerranéenne des Sciences de l’Homme (MMSH)’a bağlı Akdeniz Sosyolojisi Merkezi ve Paris Şehircilik Enstitüsü sayılabilir. Danış’ın başlıca araştırma konuları olan göç, şehir sosyolojisi ve sosyal demografi alanında ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış makaleleri, kitap bölümleri ve derleme kitapları vardır. Ayrıca, GAR-Göç Araştırmaları Derneği’nin kurucularındandır.

Doç. Dr. NESLİHAN DEMİRTAŞ-MİLZ, Almanya’da, Regensburg Üniversitesi Medya Çalışmaları Bölümü’nde araştırmacı öğretim üyesi, Siyaset Bilimi Bölümü’nde de yarı-zamanlı öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 2016-2018 yılları arasında İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde, ondan önce de, İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Kentsel politikalar, düşük gelir konut alanları, göç, göçmen gruplar arası ilişkiler, enformalite, mekân/kimlik politikaları ve kentsel güvenlik temaları çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Ankara, İzmir ve Dubai’de, sırasıyla: gecekondunun sosyo-mekânsal tarihi, kentsel dönüşüm projeleri ve kent yoksulları üzerine etkileri ve Filipinli göçmenlerin kent mekânını kullanma biçimleri üzerine niteliksel ampirik çalışmalar yürütmüştür. Son olarak 2017 yılında İzmir Basmane bölgesinde, “Tilkilik-806 Sokak (Patlıcanlı Yokuşu) Sosyo-Mekânsal Analizi” başlıklı alan araştırmasını tamamlamıştır. Bu araştırma projesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından fonlamıştır. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda, çok-etnili düşük gelir alanlarında gruplar arası ilişkilerin dönüşümü, güvenlik algısı, çözölen sosyal dayanışma ve güven ilişkilerinin dinamikleri içeriden bir bakış açısı ile analiz edilmiştir.

Doç. Dr. ŞERİFE GENİŞ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi, yüksek lisans ve doktora derecelerini Illinois Üniversitesi (Urbana-Champaign) Sosyoloji bölümlerinden almıştır. 2009-2011 yıllarında Illinois Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde ve 2017-2018 yıllarında Minnesota Üniversitesi Küresel Çalışmalar Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak çalışmış ve dersler vermiştir. Sosyo-mekânsal eşitsizlikler, güvenli siteler, kentsel mekânın özelleşmesi ve güvenikleşmesi, göç, etnisite ve kimlik konuları üzerine çalışmaktadır. Çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış makaleleri yanı sıra çeviri makale ve kitapları vardır. İdealkent: *Kent Araştırmaları Dergisi*'nin editörleri arasındadır.

Dr. ESRA KAYA ERDOĞAN İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler programında tamamladı. Doktora çalışmasını MSGSÜ Sosyoloji Bölümü'nde gerçekleştirdi. TÜBİTAK, TÜBA, çeşitli sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler tarafından desteklenen projelerde araştırmacı, danışman ve proje koordinatörü olarak görev aldı. Bölüm yazarı ve editör olarak yer aldığı kitap çalışmalarının yanı sıra gazete ve dergilerde makaleleri yayınlandı. Sosyal ve siyasal araştırmalar yürüten araştırma şirketlerinde ve bir sivil toplum kuruluşunda araştırma uzmanı olarak çalıştı. Çeşitli vakıf üniversitelerinde Sosyoloji ve Yerel Yönetimler alanlarında dersler vermektedir. Kent, mekân, yerel yönetimler, işsizlik ve araştırma yöntemleri konularında çalışmaktadır.

Doç. Dr. TUNA KUYUCU 2010 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Doktorasını 2009 yılında Washington Üniversitesi Sosyoloji

Bölümü'nden almıştır. Kuyucu'nun çalışma alanları ekonomik sosyoloji, kent sosyolojisi ve hukuk sosyolojisidir. Türkiye'nin çeşitli kentlerinde kentsel yenileme, kent yönetimi ve konut politikaları hakkında kapsamlı araştırmalarda bulunmuş ve kentsel araştırmalar alanının *Urban Studies, International Journal of Urban and Regional Research, Urban Affairs Review* gibi en saygın dergilerinde çeşitli makaleleri yayımlanmıştır. 2016 yılında Edinburgh Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde misafir araştırmacı olarak görev yapmıştır. Çalışmaları 2016 yılında *Urban Studies Foundation* tarafından ve 2017 yılında *Kadir Has Üniversitesi* tarafından ödüle layık görülmüş ve Boğaziçi Üniversitesi de kendisine iki ayrı yıl eğitimde üstün başarı ödülü vermiştir. Dr. Kuyucu'nun son araştırması İstanbul'da uygulanmak istenen büyük çaplı projelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının arkasında yatan idari, hukuki ve sosyolojik faktörlere odaklanmaktadır.

Prof. Dr. FARANAK MİRAFTAB Illinois Üniversitesi Kentsel ve Bölgesel Planlama Bölümü'nde öğretim üyesidir. İranlı bir mülteci olan Miraftab lisans eğitimini Tahran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans derecesini Trondheim Norveç Teknoloji Enstitüsü ve doktora derecesini de Kaliforniya Üniversitesi (Berkeley) Mimarlık Bölümü'nden almıştır. İkamet ettiği Amerika Birleşik Devletleri yanı sıra Şili, Meksika, Kanada, Avustralya, Güney Afrika ve en son olarak da Togo'da araştırmalar yapmış ve dersler vermiştir. 2014'te Illinois Üniversitesi *University Scholar* üstün başarı ödülünü almıştır. Araştırmaları toplumun dezavantajlı yurttaşlarının insanca ve onurlu bir yaşam için mücadele biçimlerine ve bunları olumlu ya da olumsuz etkileyen faktörlere odaklanmaktadır. Araştırmalarının mihenk taşınu toplumsal adalet ve dezavantajlı grupların güçlendirilmesi oluşturmaktadır. Prof. Miraftab'ın bu alanlarda yayınlanmış çok sayıda makalesi ve kitabı vardır. En son kita-

bı *Global Heartland: Displaced Labor, Transnational Lives and Local Placemaking* (2016) Indiana Üniversitesi tarafından basılmış ve çeşitli ödüllere layık görülmüştür.

Dr. MEHMET PENPECİOĞLU İzmir doğumludur. Lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Bölge Planlama Anabilim dalından ve doktora derecesini de Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim dalından aldı. Kamu ve özel sektörde şehir plancısı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak çalıştı. Delft Teknik Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırma gerçekleştirdi. 2014-2017 yılları arasında İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Penpecioglu, kentsel siyaset, kentsel müşterekler ve yerel yönetimler, kentsel dönüşüm ve kent planlama gibi alanlarda çalışmalarını sürdürüyor.

Prof. Dr. TUNA TAŞAN-KOK, Amsterdam Üniversitesi, Beşeri Coğrafya, Kent Planlama ve Uluslararası Kalkınma Bölümü'nde öğretim üyesidir. Şehir ve Bölge Planlama lisans derecesine (DEÜ-İzmir); Bölge Planlama yüksek lisans derecesine (OD-TÜ-Ankara) ve Beşeri Coğrafya alanında doktora derecesine (Utrecht-Hollanda) sahiptir. 1996'dan beri birçok büyük ölçekli uluslararası araştırma projesi yürütmektedir. Leuven Katolik Üniversitesi (2005-2007) ve Delft Teknik Üniversitesi'nde (2007-2015) araştırmalar gerçekleştirmiştir. Akademik faaliyetlerini şekillendiren birbirlerine bağlı temalar, neoliberal kentleşmeye eleştirel yaklaşım, toplumsal çeşitlilik için planlama, hiper-çeşitli kentlerin yönetişimi, küreselleşme ve mülkiyete dayalı kentsel gelişim, çok düzeyli yönetişim ve kentsel yenileme, kent planla-

mada dayanıklılık düşüncesi olarak özetlenebilir. Uluslararası hakemli dergilerde ve akademik kitaplarda yayınlarını sürdürmekte; alandaki hakemli dergilerin editör kurullarında yer almaktadır.

Dr. CANDAN TÜRKKAN Özyeğin Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü'nde öğretim üyesidir. Massachusetts Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi doktorasını bitirdi. Siyaset felsefi üzerine uzmanlaştı. *Yemek ve Kültür* ve *MetroGastro*'da yazdı/yazıyor. Gıdanın egemenlik ve biyopolitika ile ilişkisi üzerine üç öğün düşünmekten kendini alamıyor. Türkkan Özyeğin'de geleceğin şeflerine gıda ve sürdürülebilirlik, Türkiye tarımının dertleri, gıda tedarik zinciri sorunları, küresel gıda hareketleri gibi konuları anlatırken nekroekonomi ve yaşama hakkı, İstanbul'un alternatif gıda ağları ve Türkiye'deki gıda bankaları konularında da araştırma projeleri yürütüyor.

Derleyen: Şerife Geniş

Yazarlar: Deniz Ay, Ulaş Bayraktar, Ayşe Çavdar, Didem Danış,
Neslihan Demirtaş-Milz, Şerife Geniş, Esra Kaya Erdoğan, Tuna Kuyucu,
Faranak Miraftab, Mehmet Penpecioğlu, Tuna Taşan-Kok, Candan Türkkan

Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan

2008-2009 krizini izleyen dönemde küresel çapta yükselen isyanlar, hem dünyada hem Türkiye’de yaklaşık yarım yüzyıllık neoliberalleşme sürecinde devletin geçirmiş olduğu değişimi çarpıcı bir şekilde gözler önüne serdi. Artık karşımızda ‘başka türlü bir devlet’ vardı. Bu, yaşam alanlarının sistematik olarak sömürgeleştirilmesine ve toplumsal koordinasyon mekanizmalarının yerini finansal kaynak ve siyasi güç biriktirme mekanizmalarının almasına hizmet eden, gerektiğinde mevcut yasaları ihlal etmekten çekinmeyen, devlet pratiğinde illegalleşmeyi ve enformalleşmeyi kurumsallaştıran; evini, mahallesini, parkını, ormanını, kısacası yaşam alanlarını ve müştereklerini korumaya çalışan ‘halk’a karşı rövanşist siyasaları, hatta güvenlik güçlerini kullanmaktan kaçınmayan bir devletti. Bu, otoriter neoliberalizmin devletiydi!

Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan, her geçen gün daha fazla otoriterleşen neoliberal politikaların Türkiye kentlerindeki izlerini süren makalelerden oluşuyor. Yazarlar, kentsel toplumsal-mekânsal ilişkilerde piyasalaşmanın yanı sıra, derin kültürel/ideolojik dönüşümleri de amaçlayan bu yeni ekonomi-politiğin kent siyasalarını, farklı alanlar ve ölçekler arasında dolaşarak inceliyorlar. Etnografik bakış açısını merkeze koyan zengin saha araştırması verilerinden yola çıkarak, sermaye birikim süreçleriyle birlikte siyasetin, mekânın, toplumsallığın ve öznelliğin ilişkisel dönüşümlerini de mercek altına alıyorlar.

ISBN 978-605-9386-43-2

NikaYayinevi

NikaYayinevi

NikaYayinevi

www.nikayayinevi.com

Kapak Fotoğrafı: Doğan Karagöz